

นิทานสังวรธรรม

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

จัดพิมพ์ถวาย

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

นิทานสังวรธรรม

ธรรมทรรคนะ

พระนิพนธ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
จัดพิมพ์ถวาย

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

ธรรมทรรคนะ, - กรุงเทพฯ :

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ISBN 978-616-7821-16-0

พิมพ์ครั้งที่ ๑ : ตุลาคม ๒๕๕๖

จำนวนพิมพ์ : ๕,๐๐๐ เล่ม

ออกแบบปก : พระทศพร คุณวโร

ออกแบบรูปเล่ม : พระปริยญา อภิชาโน

แบบอักษรญาณสังวรธรรม : อาจารย์วิชัย รักชาติ

ดำเนินการผลิตโดย : สาละพิมพ์การ ๐-๒๔๒๙-๒๔๕๒

พิมพ์ที่ : บริษัท ปัญญณ์ตร์ บุ๊คส์ บายดิ้ง จำกัด

๓๖ หมู่ ๘ ถ.คลองถนน ต.เสาธงหิน อ.บางใหญ่ จ.นนทบุรี ๑๑๑๔๐

โทร ๐-๒๑๙๐-๔๔๒๘-๙, ๐๘๑-๘๕๔-๐๗๕๙

คำปรารภ

นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี

ในโอกาสการจัดทำหนังสือที่ระลึกงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
พุทธศักราช ๒๕๕๖

.....

เนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆ-
ปริณายก ทรงเจริญพระชันษา ๑๐๐ ปีบริบูรณ์ ในวันที่ ๓ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๖
นี้ นับว่าเป็นศุภมงคลวาระอันหาได้ยากยิ่ง และได้เคยปรากฏมีแต่กาลก่อน เป็น
ที่ปีติโสมนัสของพุทธบริษัททั้งปวง รัฐบาลพร้อมด้วยคณะสงฆ์และประชาชนไทยผู้
เป็นศาสนิกชนจึงได้ร่วมกันจัดงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขึ้นระหว่างวันที่ ๑ - ๗ ตุลาคม พุทธศักราช
๒๕๕๖ เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้รับงานฉลองพระชันษาดังกล่าวไว้ใน
พระบรมราชูปถัมภ์ นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุคติได้

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก
ทรงเป็นพระมหาเถระผู้เพียบพร้อมด้วยศีลและธรรม ได้ทรงปฏิบัติบำเพ็ญศาสนกิจ
น้อยใหญ่เกื้อกูลแก่พุทธศาสนิกชนทั้งในประเทศและต่างประเทศมาช้านาน ได้ทรง
พระเมตตาโปรดให้สร้างพุทธสถาน อาคารเรียน และสถานสาธารณประโยชน์ขึ้นไว้
เป็นจำนวนมาก เพื่อเผยแผ่พระบวรพุทธศาสนา ส่งเสริมการศึกษา และอำนวยความสะดวก
สุขแก่ชุมชนมุข ได้ทรงพระนิพนธ์หนังสือหลากหลายเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรม
คำสอนและเรื่องน่ารู้ในพระบวรพระพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก หนังสือพระนิพนธ์

เหล่านี้เป็นที่ยกย่องกันว่าได้ทรงเรียบเรียงด้วยพระปรีชาสามารถ ทรงสอดส่องเชี่ยวชาญ
ในอรรถและธรรม ได้ทรงนำพระธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมา
สัมพุทธเจ้ามาแสดงให้เห็นปรากฏ เป็นประโยชน์แก่มหาชนที่จะได้ศึกษาและใคร่ครวญ
ตรึกตรองปฏิบัติตาม นับว่าพระนิพนธ์เหล่านี้เป็นเพชรน้ำเอกที่ทรงคุณค่ายิ่งแก่การ
เผยแผ่พระศาสนา

ในวาระงานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระ
สังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก นอกจากการจัดงานฉลองสมโภชและกิจกรรม
เฉลิมพระเกียรติต่าง ๆ แล้ว คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี
๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เห็นสมควรจัดพิมพ์หนังสือประมวลพระนิพนธ์ชิ้นชุดหนึ่งเรียกว่า
“**ญาณสังวรธรรม**” เพื่อเป็นที่ระลึก และเป็นธรรมานุสรณ์เฉลิมพระเกียรติคุณ
เจ้าประคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ให้
ปรากฏยั่งยืนสืบไป

รัฐบาลในนามของพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ขอเชิญชวนพุทธบริษัททุก
ฝ่ายพร้อมใจกันอธิษฐานจิตถวายพระกุศลและน้อมเศียรเกล้าถวายพระพรแต่สมเด็จพระ
ญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ขอจงทรงเจริญพระชันษา
ยิ่งยืนนาน ทรงเบิกบานผ่องแผ้วเป็นหลักชัยและประทีปธรรมแก่คณะสงฆ์
และพุทธศาสนิกชนทั้งไทยและเทศ ทรงเป็นบุญเขตที่เคารพศรัทธาของมหาชนอยู่
ตราบจิรัฎฐิติกาล

(นางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

คำชี้แจง

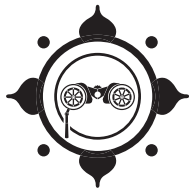
ญาณสังวรธรรม เล่ม ๑๘ คือ “ธรรมทรรคนะ” ซึ่งเป็นการรวมพระนิพนธ์เกี่ยวกับคำสอนของพระพุทธศาสนา ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ที่ทรงนิพนธ์ในวาระต่าง ๆ ตั้งแต่ครั้งยังทรงเป็นพระเปรียญ จนถึงทรงได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช โดยแบ่งเป็น ๓ ภาค คือ ภาคยวทรรคณ์ ภาคมัชฌิมทรรคณ์ ภาคปัจจุบันทรรคณ์ ตามกาลแห่งพระชันษา แต่ละภาคประกอบด้วยพระนิพนธ์หลายเรื่อง

พระนิพนธ์ชุดนี้ พิมพ์ครั้งแรกในงานฉลองพระชนมายุ ๘๐ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร ๓ ตุลาคม ๒๕๓๖ ในชื่อว่า “สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก องค์ที่ ๑๙ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระประวัติและพระนิพนธ์” ในการพิมพ์ครั้งนี้ ได้ตัดพระประวัติที่พิมพ์ไว้ต้นเล่มและปกิณกะท้ายเล่มออก และตั้งชื่อว่า “ธรรมทรรคนะ”

พระนิพนธ์เรื่องต่าง ๆ ที่รวมพิมพ์ในเล่มนี้ บางเรื่องตัดตอนมาจากพระนิพนธ์เรื่องอื่น เพื่อสะดวกแก่ผู้ประสงค์จะศึกษาเฉพาะเรื่องนั้น ๆ เรื่องใดตัดตอนหรือปรับปรุงจากพระนิพนธ์เรื่องใดบ้าง ได้ทำเชิงอรรถไว้ในเรื่องนั้น ๆ ด้วยแล้ว

วัดบวรนิเวศวิหาร

๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

ธรรมทรรศนะ

สารบัญ

ภาคยวพรรณ

แนวความเชื่อ	๓
ความเชื่อฟัง	๓
ความเชื่อถือ	๕
ความเชื่อไม่ถือหรือความเชื่อวาง	๘
พุทธศาสนิก	๑๗
ทางศรัทธา	๒๐
การทำบุญ	๒๖
ศึกษา	๓๑
ในภาษาสามัญ	๓๑
ในทางธรรม	๓๒
คำสั่ง	๓๕
๑. คำสั่งคืออะไร	๓๕
๒. คำสั่งเกิดขึ้นได้อย่างไร	๓๕
๓. ที่เกิดแห่งปัญญา	๓๖
๔. คำสั่งเป็นอมฤตพจน์	๓๘
๕. คำสั่งเป็นธรรมเก่าแก่	๓๙
๖. ควรพูดคำเช่นไร	๓๙
๗. คำสั่งเช่นไรควรพูด	๔๐
ศีลและทิวปฏิบัติ	๔๒

ภาคมัชฌิมพรรณ

บวชดี	๕๑
ศาสนากับชีวิต	๖๖
ศาสนาคืออะไร	๖๖
ศาสนาเครื่องบอกลักษณะคน	๗๑
ทำไมคนจึงนับถือศาสนา	๗๒

เครื่องป้องกันภัยของชีวิต	๗๖
ที่พึ่งของชีวิต	๘๐
อานภาพพระรัตนตรัย	๘๗
พระพุทธศาสนาและการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง	๙๐
มนุษยธรรม	๑๑๔
มนุษยธรรมที่ ๑	๑๑๕
มนุษยธรรมที่ ๒	๑๒๑
มนุษยธรรมที่ ๓	๑๒๗
มนุษยธรรมที่ ๔	๑๓๔
มนุษยธรรมที่ ๕	๑๔๐
ปกติภาพ-ปกติสุข	๑๔๖

ภาคปัจจุบันธรรม

พระพุทธศาสนากับสังคมไทย	๑๕๕
พระพุทธศาสนา	๑๕๕
คำสอนที่สำคัญบางข้อในพระพุทธศาสนา	๑๕๙
ความเจริญและความเสื่อมแห่งสังคมไทย	๑๖๗
กรรม	๑๗๘
ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา	๒๑๓
ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์	๒๑๔
ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์	๒๑๖
ทรงแสดงปัจจุบันธรรม	๒๑๗
การพยากรณ์ปัญหาของพระพุทธเจ้า	๒๑๘
ปัญหาของสัตว์โลก	๒๑๙
ค้นหา-ลูกศรเสียบแทงใจ	๒๒๐
นิพพาน-ความสิ้นค้นหา	๒๒๑
ปัญญาเครื่องถอนลูกศรหรือค้นหา	๒๒๒
ญาณในอริยสัจ ๔	๒๒๓
สัจญาณ	๒๒๔

กัจจกฏาณ	๒๒๕
กตกฏาณ	๒๒๕
อธิบายอริยสัจจ์	๒๒๖
กิจในอริยสัจจ์ ๔	๒๒๘
กิจที่พึงทำในพระพุทศาสนา	๒๓๐
สรูปพระพุทศาสนา	๒๓๑
ศีกษาพระพุทศาสนาเพื่ออะไร	๒๓๒
สัจจะ-ความจริง	๒๓๒
ความดี	๒๓๔
ความงาม	๒๓๕

ความเข้าใจเรื่องจิตตภาวนา

ศीलเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา	๒๓๘
ศीलมุ่งความงดเว้นจากอกุศลเจตนา	๒๔๐
มีความสำรวมใจคู่กับศील	๒๔๑
มีหิริและโอตตปปะ	๒๔๒
มีอินทริยสังวร	๒๔๓
สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน	๒๔๔
อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา	๒๔๕
สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาติเสสนิพพาน	๒๔๗
ประโยชน์สุขที่บริสุทธีเกิดจากจิตที่บริสุทธี	๒๔๘
แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา	๒๕๐
ศीलและวินัย	๒๕๑
อริยกันตศील	๒๕๓
ปฏิบัติในศीलเพื่อชำระกิเลส	๒๕๔
ปฏิบัติในศीलเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ	๒๕๔
สรูปสี่ลวิสุทธี	๒๕๕
จิตตวิสุทธี	๒๕๖
อารมณ ๖	๒๕๖

นิเวศน์ ๕	๒๕๗
กรรมฐานสำหรับแก้จริต ๖	๒๕๙
จริต ๔ และสติปัญญาฐาน ๔	๒๖๐
กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐	๒๖๑
การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า	๒๖๓
สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ	๒๖๔
การชำระทิฐิเป็นวิปัสสนากรรมฐาน	๒๖๗
รู้ขั้น ๕ หรือนามรูป	๒๖๘
รู้อายตนะ ๑๒	๒๖๙
รู้ธาตุ ๑๘	๒๗๐
รู้สภาพหรือสภาวะธรรม	๒๗๐
รู้สามัญลักษณะ	๒๗๑
สรุปการชำระทิฐิ	๒๗๓
ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น	๒๗๔
ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา	๒๗๕
พิจารณาจับเหตุปัจจัยของขั้น ๕ หรือนามรูป	๒๗๖
รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย	๒๗๘
กำหนดพิจารณานามรูป	๒๘๑
วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา	๒๘๓
วิปัสสนูปกิเลส	๒๘๔
พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์	๒๘๘
วิปัสสนาญาณ ๙	๒๘๙
วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก	๒๙๓
อริยมุคคัล	๒๙๔
โลกุตตรธรรม	๒๙๕
วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น	๒๙๗
โลกุตตรธรรมเป็นธรรมะที่บรรลุถึงได้	๒๙๙

ภาคยุทธศาสตร์

แนวความเชื่อ*

ความเชื่อฟัง

มวลมนุษย์ เชื่อว่าเป็นหมู่ (แม้อยู่คนเดียว ก็เชื่อว่าหมู่มนุษย์) จึงต้องมีคำสั่งเป็นบรรทัดแห่งความประพฤติเพื่อให้สมหมู่ คำสั่ง คือ วินัย กฎหมาย กติกา และระเบียบต่าง ๆ ตลอดไปถึงคำสั่งห้ามของมารดาบิดาครูอาจารย์ที่มีแก่บุตรธิดา และศิษยานุศิษย์ของตน คำสั่งเหล่านี้ หมู่มนุษย์ฝ่ายที่รับคำสั่งต้องเชื่อฟัง ถ้าฝ่าฝืนย่อมมีโทษตามโทษานุโทษและประเภทแห่งคำสั่งนั้น ๆ คำสั่งมี ๒ ประเภท คือ คำสั่งที่ยุติธรรม ๑ คำสั่งที่ไม่ยุติธรรม ๑ มนุษย์นิกรฝ่ายที่รับคำสั่งย่อมปรารถนาคำสั่งที่ยุติธรรมอย่างเดียว เพราะคำสั่งที่ยุติธรรมยอมอำนวยความสะดวกเป็นสุขสมบูรณ์พูนความเจริญ มนุษย์นิกรเมื่อได้รับคำสั่งที่ยุติธรรมแล้ว ก็สมควรที่จะมีความเคารพเชื่อฟัง ไม่แต่งตั้งคำสั่งที่ท่านมิได้แต่งตั้ง ไม่ตัดทอนคำสั่งที่ท่านแต่งตั้งไว้แล้วเอาเอง และสมควรมีความเคารพนับถือเชื่อฟังคำของผู้ใหญ่ ไม่ลบหลู่เฉยเมย ข้อนี้จักเป็นไปเพื่อความเจริญโดยส่วนเดียว

เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสแก่หมู่เจ้าลิจฉวี ในลิจฉวีอปริหานิยัมมสูตร ข้อที่ ๓-๔ แปลความว่า

* ทรงนิพนธ์เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาเจริณู สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๗ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙

“ดูก่อนเจ้าลิจฉวีชาววัชชีทั้งหลาย เจ้าลิจฉวีชาววัชชีมีประมาณเพียงใด จักไม่แต่งตั้งวัชชีธรรม (กฎหมายแห่งประเทศวัชชี) ที่มีได้แต่งตั้ง จักไม่ตัดวัชชีธรรมที่แต่งตั้งไว้แล้ว จักถือประพฤติอยู่ในวัชชีธรรมตามที่บัญญัติไว้เก่า อนึ่ง บรรดาเจ้าลิจฉวีชาววัชชีทั้งหลาย เจ้าลิจฉวีชาววัชชีเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ จักสักการะเคารพนับถือบูชาเจ้าลิจฉวีเหล่านั้น จักสำคัญค่าของเจ้าลิจฉวีเหล่านั้นว่าควรฟัง

“ดูก่อนเจ้าลิจฉวีทั้งหลาย ความเจริญอย่างเดียวกันพวกเจ้าลิจฉวีชาววัชชี ฟังหวังได้ไม่มีความเสื่อมเลย”

แม้คำสั่งในศาสนจักรคือพระวินัย อันพระศาสดาทรงแต่งตั้งประธานแก่ภิกษุบริษัทก็ดุจเดียวกัน ถ้าภิกษุบริษัทไม่ตัดเติมตามชอบใจ ถือประพฤติอยู่ในสิกขาบทตามที่บัญญัติไว้ และสักการะเคารพนับถือบูชาภิกษุผู้เป็นพระเถระ ชำนาญกิจการบวชมานาน เป็นสังฆมิตร เป็นสังฆปริณายก เชื่อฟังคำของท่าน จักหวังความเจริญได้โดยส่วนเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย เพราะเหตุนี้ พระศาสดาจึงตรัสไว้ในภิกษุอปริหานิยธัมมสูตร มีใจความเหมือนกันกับที่ตรัสแก่เจ้าลิจฉวี

มนุษย์นิกरผู้มีหน้าที่สั่งควรออกคำสั่งที่ยุติธรรม ส่วนมนุษย์นิกरผู้มีหน้าที่รับคำสั่งก็สมควรมีความเคารพเชื่อฟัง เมื่อต่างปฏิบัติต่อกันตามหน้าที่โดยธรรมดังนี้ จักมีความเจริญยั่งยืน ไม่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงบ่อย ๆ ฟังเห็นตัวอย่างผู้สั่งและผู้รับคำสั่งในศาสนจักรทั้งสองฝ่ายต่างมุ่งปฏิบัติหน้าที่ โดยยกธรรมเป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้จำเดิมแต่ครั้งพุทธกาลมา จึงยังไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเลย

คำสั่งที่กล่าวมานี้เป็นกฎที่มนุษย์แต่งตั้งขึ้นและยังฝ่าฝืนได้ แต่กฎอีกอย่างหนึ่งคือกฎธรรมชาติใคร ๆ จะฝ่าฝืนมิได้เลย กฎธรรมชาติที่จะนำมากล่าวในที่นี้คือความแก่ ความเจ็บ ความตาย กฎธรรมดานี้ มีอำนาจเพียงไร ทุกคนคงเคยเห็นแล้ว เมื่อเห็นถ้ามีความเฉลียวใจ จักรู้สึกว่าคุณถูกความแก่ของคนแก่ ความเจ็บของคนเจ็บ ความตายของคนตาย ตักเตือนอยู่เสมอ ดุจถูกมิตรที่รักสนิทตักเตือนฉะนั้นว่า ท่านจักต้องเป็นอย่างนี้ ๆ เพราะเหตุนี้ จงรีบเร่งทำความดีตั้งแต่วันนี้ เดียวนี้ ดุจไฟไหม้ผมบนศีรษะ เร่งรีบดับโดยเร็วพลัน ถ้าท่านมัวสนุกสนานระเริงหลงเสีย จักมีความเสียใจในภายหลัง ในเมื่อสายเสียแล้ว ใครจะเชื่อฟังคำตักเตือนคุณขณะนี้หรือไม่ ไม่บังคับ แต่เมื่อถึงเวลาแล้ว

ความแก่ เจ็บ ตาย ก็เข้าครอบงำให้อยู่ในอำนาจทั้งสิ้น ไม่มีความลำเอียงเลย กฎธรรมดาคณะนี้ย่อมเป็นแม่บทและตัวอย่างแห่งกฎที่มนุษย์ตั้งขึ้นทั้งปวง ไม่บังคับให้เชื่อฟัง ถึงแม้ไม่เชื่อฟัง ก็เป็นไปตามธรรมดาเสมอกันหมด แต่กฎธรรมดาในสังขารกรรม สมควรเชื่อและถือไว้

ความเชื่อถือ

คำสั่งอันมนุษย์นิกรพึงเคารพเชื่อฟังดังกล่าวแล้ว ยังมีคำสั่งแสดงศิลปวิทยาการต่าง ๆ เพื่อให้มนุษย์นิกรมีสมองเฉลียวฉลาด ดังที่เรียกกันว่ามีหูตาสว่างในวิถีทางที่จะดำเนินชีวิตอยู่ในโลก และยังมีคำสั่งแสดงวิธีกล่อมเกลากาย วาจา จิต ให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงามเป็นคู่กันไปกับการดำเนินชีวิตอยู่ในโลก คำทั้งสองประเภทนี้ เรียกว่า คำสอน ประเภทแรกเรียกว่าคำสอนทางโลก ประเภทที่สอง เรียกว่าคำสอนทางธรรมจรรยา คำสอนทั้งสองนี้ มีจุดมุ่งสำคัญต่างกันดังนี้ คำสอนทางโลก มุ่งให้บรรลุไว้ที่สมอง คือมุ่งให้มนุษย์นิกรมีความรู้ความเข้าใจในวิทยาการนั้นเป็นที่ตั้ง คำสอนทางธรรมจรรยา มุ่งให้บรรลุหรือถือไว้ที่กาย วาจา และดวงใจ คือมุ่งให้มนุษย์นิกรมีความเชื่อถือคือปฏิบัติตามเป็นที่ตั้ง คำสั่งเป็นคำสั่งบังคับให้เชื่อฟังโดยส่วนเดียว ถ้าฝ่าฝืนก็ถูกผู้รักษาคำสั่งลงโทษ ส่วนคำสอนทางโลก มิใช่คำสอนที่มุ่งให้เชื่อถือโดยส่วนเดียว โดยมากมุ่งให้เกิดความรู้ทันโลก ส่วนคำสอนทางธรรมจรรยามุ่งให้เชื่อถือคือปฏิบัติตาม ถ้าเห็นว่ามีเหตุผลไม่พอหรือไม่สมควรใจ จะไม่เชื่อถือก็ได้ แต่ถ้าไม่เชื่อถือความดี ไปเชื่อถือความชั่ว ก็ถูกธรรมดาลงโทษเอง มนุษย์นิกรถ้าได้รับคำสอนทั้งสองประเภทนี้แยกกัน จะมีความต่างกันดังนี้ ผู้ที่ได้รับคำสอนทางโลกจัดโดยส่วนเดียว ย่อมมีสมองอันฉลาด แต่มีกาย วาจา และดวงใจเสื่อมทรามจากศีลธรรม นอกจากมีพื้นดีมาบ้างแล้ว ส่วนผู้ที่ได้รับคำสอนทางธรรมจรรยาจัดโดยส่วนเดียวย่อมมีกาย วาจา และดวงใจ เจริญด้วยศีลธรรม เพราะความเชื่อถือ แต่มีสมองไม่ทันโลก เพราะเหตุนี้ มนุษย์นิกรจึงสมควรที่รับคำสอนทั้งสองให้มีน้ำหนักถ่วงกันและกัน ให้สม่าเสมอกันดุจตราชู เพื่อจักได้มีสมองอันฉลาดในวิทยาการทางโลก มีความสามารถในศิลปหัตถกรรม ทั้งมีกาย วาจา และดวงใจ หนักแน่นอยู่ในศีลธรรม ฉะนั้นจักได้รับสุขประโยชน์และความเจริญยิ่ง ๆ

จริงอยู่ คำสอนทางโลกโดยมาก ไม่ขัดอำนาจกันกับกิเลสของตน ส่วนคำสอนทางธรรมจรรยาขัดอำนาจแห่งกิเลสของตน เพราะฉะนั้น แม้ได้ฟังคำสอนทางธรรมจรรยาเสมอ ถ้ามีความเชื่อถือน้อยไป ก็ทานกำลังต้นแห่งกิเลสที่พุดขึ้นเพราะความเจริญแห่งคำสอนทางโลกไม่ได้ เพราะเหตุนี้ ในถิ่นใด ๆ ก็ตาม ถ้ามีแต่คำสอนทางโลกอย่างเดียว แม้ความเจริญไปถึงเข้าโดยทางการ คำสอนทางธรรมจรรยาที่เป็นพื้นเมืองก็เสื่อมอารยธรรมพื้นเมืองก็ถอย แต่ความไม่สงบสุขความรื่นใจเจริญขึ้น เมื่อกำลังต้นการศึกษาแผนใหม่ คำสอนทางธรรมจรรยาจึงถูกชักออกนอกวงการศึกษาเกือบหมด ต่อมาเมื่อความตื่นลดลงแล้ว จึงเห็นว่าการที่ทำการทำดั่งนั้นผิดไป จึงเพิ่มคำสอนทางธรรมจรรยาเข้าอีก และค่อยเฉลี่ยมาถึงคำสอนทางธรรมจรรยามากขึ้น ดังในปัจจุบันนี้ แต่ยังมีข้อบกพร่องอันสำคัญอยู่อีก คือ มนุษย์นิกมทั้งเด็กและผู้ใหญ่ มักรับคำสอนทางธรรมจรรยาไปบรรจู่ไว้ในสมองกันเสียหมด ไม่นำไปบรรจู่ไว้ที่กาย วาจา และดวงใจ เมื่อบรรจู่ผิดที่ฉะนี้ คำสอนทางธรรมจรรยาก็กลายเป็นคำสอนทางโลกไป ผู้ที่ฟังและเรียนคำสอนทางธรรมจรรยาก็กลายเป็นเชื่อฟังคำสอนทางโลก แต่นั่นความถือตัว ความทะเยอทะยาน ความริษยา ความดูหมิ่น ความมีใจคับแคบ และการพุดจาเพื่อเจ้อ เป็นต้น ก็เกิดตามกันมาเป็นถ่องแถว วิธีแก้ข้อบกพร่องอันนี้ก็คือ บรรเทาความตื่นตูมเสียบ้าง คิดให้เห็นความจริงว่า ที่ว่าอารยประเทศหรืออารยถิ่น คือถิ่นอันประเสริฐนั้น ได้แก่ถิ่นที่มีศีลธรรม ถิ่นใด มีศีลธรรม แม้จะยังเป็นป่าดงพงเขา ถิ่นนั้นก็ชื่อว่าอารยถิ่นได้ ส่วนถิ่นใดปราศจากศีลธรรม แม้ถิ่นนั้นจะเจริญด้วยบ้านเรือนตึกกรามเป็นอาทิสักเพียงไร หรือเป็นถิ่นที่เรียนเรื่องศีลธรรมก็ตาม ถิ่นนั้นเป็นอารยถิ่นหาไม่ได้ แต่เป็นอนารยถิ่นทั้งสองประเภทนี้ เมื่อผ่านเข้าไปอยู่ จักรู้สึกว่ามี ความวางใจความเย็นใจต่างกันมาก เมื่อคิดให้เห็นความจริงฉะนี้แล้ว ก็บรรเทาความทะเยอทะยานเสียบ้าง แล้วก็พยายามหาความรู้ทางโลกมาบรรจู่ไว้ที่สมองให้ทันโลก ไม่ยอมเอาไปไว้ที่กาย วาจา และดวงใจ พยายามเอาความรู้ ทางธรรมจรรยาจากสมองไปบรรจู่ไว้ที่กาย วาจา และดวงใจ และใช้ความสามารถตามศิลปะของตน ให้ดำเนินไปทางเดียวกับธรรมจรรยาเพื่อดำรงชีวิต เมื่อคิดให้เห็นความจริงฉะนี้ ก็ชักชวนตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องด้วยตน ให้มีความเชื่อถือ คือปฏิบัติตาม เมื่อปฏิบัติได้เท่าใด แม้ไม่ปรารถนา ก็ได้ชื่อว่าอารยะเท่านั้น ถ้าปฏิบัติมิได้เท่าใด แม้ปรารถนาหรือประกาศโฆษณาสักเท่าใด ก็ได้ชื่อว่าอนารยะเท่านั้น ตามที่กล่าวมานี้ ก็พอจะเป็นแนวความคิดให้จับข้อสำคัญได้ว่า

บุพพภาค คือส่วนเบื้องต้นแห่งคำสอนทางธรรมจรรยา ก็คือความเชื่อ ในจุฬามณีวงศสูตร แสดงความเชื่อไว้ ๔ ประเภท คือ

กัมมสัทธา เชื่อกรรม คือเชื่อว่าความตั้งใจทำ ความตั้งใจพูด ความตั้งใจคิด ดีเป็นดี ชั่วเป็นชั่ว หรือเชื่อว่ากรรมดีมี กรรมชั่วมี

วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรมว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว

กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน

ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า

มนุษย์นิกรดารงชีวิตอยู่ได้ด้วยผลประโยชน์ จึงต่างหวังผลประโยชน์เหมือนกันทุกคน ผลประโยชน์ปัจจุบันก็ไม่พ้นไปจากลาภ ยศ ไม้ตรี ผลประโยชน์ภายหน้าก็ไม่พ้นไปจากอายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ และมนุษย์นิกรต่างไม่อยากตาย จึงต่างหวังประโยชน์อย่างยิ่งเพื่ออมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย มนุษย์นิกรจักบรรลุประโยชน์ตามปรารถนาได้ด้วยกรรมดีของตน จักไม่บรรลุได้ด้วยกรรมชั่วของตน เพราะเหตุนี้ท่านจึงสอนให้เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของของตน เพื่อจักได้ถือกาย วาจา ใจ ของตนไว้ให้ดี คือประกอบแต่กรรมดี ไม่ถือกาย วาจา และใจไว้ชั่ว คือไม่ประกอบกรรมชั่ว

ถ้าจะมีคำถามว่า ถืออย่างไรเรียกว่าถือดี ถืออย่างไรเรียกว่าถือชั่ว ตอบว่า ข้อนี้ มารดาบิดาญาติมิตรสหายผู้หวังดี และครูและสมณพราหมณาจารย์เป็นอาทิ ต่างได้พร่ำสอนชี้แจงแสดงแก่นุตรธิดาญาติมิตรสหาย และศิษยานุศิษย์และสาวกมิได้หยุดหย่อนว่าอย่างนี้ ๆ แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้ทรงแสดงชี้แจงไว้แล้วบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง จักนำมากล่าวสักนิตหน่อยเพื่อเป็นแนวแห่งความถือ ดังต่อไปนี้

ทีฎฐธัมมิกัตถะ ประโยชน์ปัจจุบัน ๔

๑. อุฏฐานสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความหมั่น
๒. อารักขสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความรักษา
๓. กัลยาณมิตตตา คบเพื่อนที่ดีงาม
๔. สมชีวิตา เลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลัง มิให้พุ่มพายนัก มิให้เบียดกรอนัก

สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายนอกหน้า ๔

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความปกติกาย วาจา ใจ
๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยความบริจาค
๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา ความรอบรู้ผิดชอบ ประโยชน์มิใช่ประโยชน์

ปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่ง

ประโยชน์อย่างยิ่ง บุคคลพึงบรรลุได้ด้วยเดินตามทางอันเดียวนี้ คือ

สัมมาทิฏฐิ	ความเห็นชอบ	}	ปัญญาสิกขา คือปัญญา
สัมมาสังกัปปะ	ความดำริชอบ		
สัมมาวาจา	วาจาชอบ	}	สีลสิกขา คือศีล
สัมมากัมมันตะ	การงานชอบ		
สัมมาอาชีวะ	เลี้ยงชีวิตชอบ		
สัมมาวายามะ	ความเพียรชอบ	}	จิตตสิกขา คือสมาธิ
สัมมาสติ	ระลึกชอบ		
สัมมาสมาธิ	ตั้งใจชอบ		

มนุษย์นิกรมุ่งประโยชน์ใด ๆ ก็คือปฏิบัติตามประโยชน์นั้น ๆ ตามประเภทอย่างนี้แล ชื่อว่าถือดีตามประเภทแห่งประโยชน์ ถ้าถือตรงกันข้ามชื่อว่าถือชั่ว เมื่อถือดีย่อมได้รับประโยชน์ตามประเภทที่ถือ เมื่อถือชั่วย่อมไม่ได้รับประโยชน์

ความเชื่อไม่ถือหรือความเชื่อวาง

มนุษย์นิกรผู้เชื่อคำสอนด้วยปัญญา แล้วถือคือประพฤติเป็นประโยชน์ ย่อมได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่ความประพฤติ ถ้ามีคำถามว่า เมื่อได้รับประโยชน์แล้ว จะวางการถือได้หรือยัง ตอบว่า ถ้าได้รับประโยชน์ปัจจุบันและประโยชน์ภายนอกหน้าแล้ว

ก็ยังวางการถือมิได้ ส่วนที่ประพุดติเป็นประโยชน์ไปแล้วก็แล้วกันไป แต่ก็คงยึดถือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากความประพุดติที่เป็นประโยชน์ มีลาภยศ เป็นอาทิว่าเป็นของเรา (ถ้าไม่ถือว่าเป็นของเรา ก็เป็นของเขา เราก็เลยชวด เพราะยังมีเรามีเขาอยู่) ลาภ ยศ เป็นต้น ต้องเสื่อมต้องสิ้นไปเป็นธรรมดา เมื่อวางการถือที่เป็นประโยชน์เสียแล้ว จักเอาลาภ ยศ เป็นต้นที่ไหนมาทดแทนส่วนที่สิ้นไป เพื่อเป็นที่พึ่งพิงอิงชีวิตแห่งตัวเราซึ่งยังต้องท่องเที่ยวไปอยู่ คนที่ขาดแคลนลาภ เป็นต้น เพราะเหตุที่ไม่ถือประโยชน์ โพลไปถือความประพุดติที่ไม่เป็นประโยชน์ เพราะเชื่อสิ่งที่ไม่ควรเชื่อ เพราะเหตุนี้ ความประพุดติเป็นประโยชน์ปัจจุบันและภายหน้านั้น มนุษย์นิกรซึ่งยังต้องท่องเที่ยวไปจักปล่อยวางเสียมิได้

อนึ่ง มนุษย์นิกรเมื่อเกิดมาแล้ว เห็นความลำบากในเวลาเกิด ก็ปรารถนาความไม่แก่ เจ็บ ตาย ปรารถนาความมีชีวิตยืนยาวอยู่เย็นเป็นสุขในโลก แม้รู้ว่าเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด ก็ยังปรารถนาความแก่ช้า ความมีโรคน้อย และความมีอายุยืน เมื่อมีความปรารถนาจะนี้จะแสวงหาวิธีต่าง ๆ กัน มีทำพิธีต่ออายุทางไสยศาสตร์ เป็นต้น แม้นักวิทยาศาสตร์ก็คิดค้นหาวิธี เพื่อทำให้ไม่แก่ เจ็บ ตาย หรือเพื่อให้แก่ช้า มีโรคน้อย และตายช้ากันมากเหมือนกัน อันความไม่มีโรคหรือความมีโรคน้อย ท่านกล่าวว่า เป็นลาภอย่างยิ่ง เพราะเป็นโอกาสที่จักได้ใช้ร่างกายประกอบประโยชน์กิจสมกับที่เกิดมา อนึ่ง ความมีโรคน้อยก็ดี ความมีอายุยืนก็ดี ท่านกล่าวว่า เป็นผลแห่งกรรมดี เพราะเหตุนี้ จึงสมควรเพื่อจะปฏิบัติตามคำแนะนำที่ท่านแสดงไว้ตามสมควร เป็นต้นว่า หัดทำใจให้รื่นเริงเป็นนิตย์ ปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามหลักอนามัย เมื่อตื่นนอนในเวลาเช้าอากาศสดชื่น ก็ทำใจให้ปลอดโปร่ง แรมชื่น และตั้งใจเพื่อให้มีอายุยืนยาว เพื่อประกอบประโยชน์และตั้งใจทำการอันเป็นหน้าที่ประจำวันให้ลุล่วงไปโดยเรียบร้อยไม่คั่งค้าง อนึ่ง ไม่ประมาทต่อการบำรุงรักษาชีวิต ไม่ประกอบกิจที่ชั่วอันจะทำชีวิตให้อับเฉา หมั่นประกอบกุศลกิจ อันจะทำจิตให้ชุ่มชื่นในคราวเจ็บไข้ได้ทุกข์ ก็รีบหาหมอผู้สามารถมาเยียวยารักษาตามความสามารถ เมื่อปฏิบัติได้แม้ฉะนี้ ก็เป็นกรรมดี อันอาจอำนวยให้มีโรคน้อย และมีอายุยืนยาวได้ แต่ความแก่ เจ็บ ตาย ย่อมมีแก่สังขารทั้งหลายเป็นธรรมดา จะทำประการใด ๆ เพื่อจะมีให้แก่ เจ็บ ตาย ย่อมไม่ได้ เมื่อหาความไม่ตายที่อื่นมิได้ ผู้ปรารถนาความไม่ตาย

ก็ควรมาคิดค้นหาความไม่ตายในพุทธศาสนาดูบ้าง ได้ฟังมาว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้โดยความว่า เบญจขันธ์ (กองทั้ง ๕) คือรูปร่างอันเป็นรังโรค ๑ ความรู้สึกทุกข์และเฉย ๆ ๑ ความจำได้หมายรู้ ๑ ความคิดนึกปรุงแต่งเรื่องราว ๑ ความรู้นั้นนี่ในเมื่อตาเห็นรูปเป็นต้น ๑ เหล่านี้เป็นตัวทุกข์ใหญ่ ตัณหา ความทะเยอทะยานอยาก เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ความดับตัณหาได้ ทุกข์ดับไปหมด เป็นความดับทุกข์ มรรค ๘ มีความเห็นชอบเป็นต้น อันย่อย่อเป็นศีล สมาธิ ปัญญา เป็นทางปฏิบัติเพื่อถึงความดับทุกข์ เมื่อฟังมาจะนี่แล้ว พิจารณาตามศาสนาวาท ได้ความคิดว่า ตัวเราอยากไม่แก่ เจ็บ ตาย และอยากให้คนที่รัก เป็นเช่นนี้ด้วย เมื่อไม่สมปรารถนา ก็เกิดความทุกข์คือความเหือดแห้งใจ ความรำพันรำไร ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจขึ้น ความทุกข์เหล่านี้ เกิดขึ้นที่เบญจขันธ์ เบญจขันธ์เป็นตัวทุกข์ใหญ่ อยู่แล้ว ยังต้องทนทุกข์เหล่านี้อันเกิดจากความทะเยอทะยานอยากในปัจจุบันอีกด้วย ความทะเยอทะยานอยากเป็นเหตุให้ทุกข์เกิดอย่างนี้ คราวนี้ถ้าไม่มีความทะเยอทะยานอยากไม่แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีความทะเยอทะยานอยากไม่แก่ เจ็บ ตาย อีกอย่างหนึ่งไม่มีความอยากได้ อยากเสีย ไม่มีความอยากมี อยากเป็นทั้งสิ้น เมื่อเป็นอยู่ก็ไม่อยาก ตายก็ไม่อยาก ปล่อยวางให้เป็นไปตามธรรมดาจะนี่ เมื่อเบญจขันธ์ ต้องแก่ เจ็บ ตาย ไปตามธรรมดา ก็ไม่ทุกข์มีเหือดแห้งใจเป็นต้น ความดับความทะเยอทะยานอยากเป็นความดับทุกข์ได้จะนี่ ศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับทุกข์ในเบื้องต้น มนุษย์นิกร ผู้หวังความดับทุกข์ ต้องถือไว้ก่อน คือถือศีล ถือสมาธิ ถือปัญญา

เรื่องการถือศีล สมาธิ ปัญญา มีข้อที่จะฟังพูดดังต่อไปนี้ ถ้าเข้าใจว่า เมื่อจักถือศีล สมาธิ ปัญญา ต้องไปถือที่วัด ที่ป่าเป็นต้น เรียกว่าเข้าใจพลาดที่ คือเมื่อจักถือก็ไม่ต้องไปถือที่ไหนอื่น ถือที่กาย วาจา จิตนี้แหละ วัดก็ดี ป่าก็ดี เป็นที่อุปการณ์ให้สะดวกแก่การถือเท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อหวังจะถือให้สะดวก จึงสมควรไปวัด หรือเข้าป่า หรือสถานที่อันสมควรอื่น ๆ อีกอย่างหนึ่ง ถ้าเข้าใจว่า การรับสิกขาบท ๕-๘-๑๐ เป็นการถือศีลแท้ก็เรียกว่า เข้าใจพลาดศีลไปอีก เพราะนั่นเป็นคำสั่งหรือวินัยประจำหมู่ มีไว้สำหรับบังคับกายวาจาให้เรียบร้อยเสมอกัน ส่วนศีลมิใช่คำสั่ง พระพุทธเจ้าทรงแสดงศีลเป็นคำสอน ศีลคือปกติกาย วาจา และจิต ถ้าปล่อยกาย วาจา จิตให้ผิดปกติ แม้จะรับสิกขาบทสักเท่าไร ๆ ก็ไม่ชื่อว่าถือศีล เมื่อถือความปกติ

แห่งกาย วาจา จิต ไปได้แม้จะรับสิกขาบท ๕ ก็ตาม หรือมากกว่าก็ตาม ก็ยอมชื่อว่าถือศีลเสมอกัน พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติวินัยคือสิกขาบทเหล่านี้ ไว้เป็นคำสั่ง เป็นต้นทางแห่งศีล ถ้าไม่ปฏิบัติตามสิกขาบท ก็ถือศีลไม่ได้ เพราะสิกขาบทหยาบกว่าศีล เมื่อทำตัวอย่างหยาบ ๆ ยังไม่ได้ แล้วจะทำให้ละเอียดได้อย่างไร อนึ่ง พุทธบริษัทชื่อว่าเป็นหมู่ มีคำสั่งคือวินัยสำหรับประพฤติตามประเภทแห่งหมู่ ถ้าผู้ใดปราศจากวินัยของหมู่เสียทั้งสิ้น ผู้นั้นหาชื่อว่าพุทธบริษัทไม่ จะป่วยกล่าวไปถึงภูมิธรรมที่สูงกว่า เพราะเหตุนี้ จะคิดว่าสิกขาบทเหล่านี้ มิใช่ตัวศีล แล้วไม่รับมาปฏิบัติ ไม่ชอบ แต่ควรทราบความต่างกัน เพื่อจักไม่ยึดสิกขาบทเป็นศีลแล้วหยุดอยู่เพียงรับสิกขาบทเท่านั้น อนึ่ง ธรรมตาของใจย่อมคิดไปต่าง ๆ ทุก ๆ ขณะ ซึ่งเปรียบเหมือนวงอยู่เสมอ ความพยายามทำให้คิดอยู่เพียงสิ่งเดียวด้วยการเพ่งกสิณหรือ อานาปานสติ เป็นต้น ซึ่งเปรียบเหมือนหยุดการวิงหยุดยั้งตรงอยู่ ฉะนั้น เรียกว่า สมาริคือความตั้งใจมั่น การถือสมาริ คือการเจริญสมถกรรมฐาน (กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ) มีกสิณ ๑๐ อนุสติ ๑๐ เป็นต้นประการใดประการหนึ่ง อนึ่ง บุคคลยังประกอบด้วยกิเลสเครื่องเศร้าหมองจิต ความรู้เป็นเหตุละกิเลสได้เรียกปัญญา การถือปัญญาคือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน (กรรมฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา) ศีล สมาริ ปัญญา ท่านแสดงไว้โดยพิสดารเป็นอันมาก มีในไตรสิกขา เป็นต้น จิตของบุคคลได้เฝ้ากับความทะยานอยากมานาน จึงตัดให้ขาดจากกันได้โดยยาก เพราะเหตุนี้ ผู้ถือศีล สมาริ ปัญญา จึงต้องถือโดยกาลนาน จะทำใจเร็วด่วนได้มิได้ เพราะความใจเร็วด่วนได้นั้น เป็นความอยากอันเป็นตัวกอกุศลนั้นเอง มนุชย์นิกร ถือศีล สมาริ ปัญญา มั่นอยู่ที่กาย วาจา จิต กาย วาจา จิต ก็จักมั่นอยู่ในศีล สมาริ ปัญญา แต่ถ้ายังถืออยู่ตราบใด ก็ยังไม่สิ้นความอยากไม่สิ้นทุกข้ออยู่ตราบนั้น เพราะเมื่อยังถืออยู่ ก็แสดงว่าศีล สมาริ ปัญญา ยังจักต้องตกต่ำอยู่ จึงต้องคอยถือไว้ ถือศีล สมาริ ปัญญา เพื่อผลใด ยังไม่บรรลุผลนั้นจึงคงต้องถือไว้ เมื่อบรรลุผลนั้นแล้ว ก็ไม่ต้องถือ เมื่อยังถือจึงหมายความว่ายังไม่บรรลุผลอันประเสริฐ อนึ่ง เมื่อยังถืออยู่ก็หมายความว่ายังไม่เสร็จกิจ เปรียบเหมือนเมื่อยังมีร่างร้านอยู่ ก็หมายความว่ายังสร้างตึกไม่เสร็จ ฉะนั้น อนึ่ง ตัณหาใดเป็นเหตุถือว่านั่นของเรา มาณะใดเป็นเหตุถือว่า เราเป็นนั่น ทิฏฐิใดเป็นเหตุถือว่านั่นเป็นตัวตนของเรา ความถือศีล สมาริ ปัญญา ก็ถือด้วยตัณหา มาณะ ทิฏฐินั้น ตัณหา มาณะ ทิฏฐิเป็นโทษเครื่องเศร้าหมอง ความถือที่เนื่องมาจากตัณหา มาณะ ทิฏฐิ

จึงเป็นโทษเครื่องเศร้าหมองด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นเหตุกำจัดตัณหา มานะ ทิฏฐิ เมื่อถือศีล สมาธิ ปัญญา ด้วยตัณหา มานะ ทิฏฐิ จึงยังกำจัดตัณหา มานะ ทิฏฐิ มิได้ สมจริง ด้วยธีรราชภาษิต แปลความว่า สิ่งที่ยังถืออยู่ พึงเป็นของหาโทษมิได้ไม่มีในโลก

เพราะเหตุนี้ เมื่อตัณหาความทะยานอยากจะดับ จึงต้องวางความถือศีล สมาธิ ปัญญา ความวางความถือจะเรียกว่าความไม่ยึดถือ ถ้าจะถามว่าอะไรเป็นเหตุให้วาง ตอบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดพร้อมเพรียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (มัคคสมังคี) ที่กาย วาจา จิต เป็นเหตุให้วางความถือ ที่ว่าศีล สมาธิ ปัญญา เป็นมัคคสมังคีที่กาย วาจา จิต นั้น พุดง่าย ๆ คือ กาย วาจา จิต เป็นปกติ (ศีล) จิตตั้งมั่น (สมาธิ) จิตรู้แจ้งเห็นจริงเป็นเหตุละกิเลส (อันจะเป็นเหตุให้กายวาจาจิตผิตปกติ ให้จิตไม่ตั้งมั่น ให้จิตโง่ไม่รู้จริง) ได้เด็ดขาด (โดยบางส่วนหรือสิ้นเชิง) ในขณะเดียวกัน

ถามว่า ใครเป็นผู้วางความถือ

ตอบว่า ไม่มีใครวาง เมื่อศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมเพรียงกันกำจัดตัณหา (ความทะยานอยาก) มานะ (ความถือตัว) ทิฏฐิ (ความเห็นผิด) เสียแล้ว ความถือก็หายไป ความถือเปรียบเหมือนเงาแห่งตัณหา มานะ ทิฏฐิ เมื่อตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันเป็นเหตุให้ถือซึ่งเปรียบเหมือนเจ้าของเงาไม่มีแล้ว เงาก็ไม่มี ฉะนั้น เพราะเหตุนี้ บุคคลจะวางศีล สมาธิ ปัญญา เาเอง ด้วยเข้าใจว่าต้องวางจึงจักดับตัณหาได้ ฉะนั้น ไม่ผูก ความเข้าใจอย่างนั้นเป็นอวิชาความไม่รู้จริง

ถามว่า เมื่อวางความถือศีล สมาธิ ปัญญา ลงแล้ว ยังจะมีความถืออย่างอื่นอยู่หรือไม่

ตอบว่า ไม่มีทั้งหมด เพราะความถือทุกอย่าง เป็นต้นว่า ถือบุญ ถือบาป อันเป็นส่วนเหตุก็ดี ถือผลต่าง ๆ เช่น ลาภ ยศ ตลอดจนเบญจขันธ์ก็ดี ว่าของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา หายไปหมด พร้อมกันกับตัณหา มานะ ทิฏฐิ อันเป็นเหตุให้ถือ

ถามว่า ที่ว่าวางศีล สมาธิ ปัญญา นั้น วางไว้ที่ไหน

ตอบว่า ถือที่ไหน ก็วางที่นั่น คือถือไว้ที่กาย วาจา จิต ก็วางที่กาย วาจา จิต เพราะเหตุนี้ แม่ท่านผู้ปล่อยวาง จักวางศีล สมาธิ ปัญญา เสียก็ดี กาย วาจา จิตของท่านคงมีศีล สมาธิ ปัญญาสมบูรณ์

ถามว่า เมื่อตัณหาอันเป็นเหตุให้ถือดับไป จักให้เกิดผลอย่างไร

ตอบว่า ให้เกิดผลคือความสิ้นทุกข์ทั้งปวง ในที่นี้จะแยกทุกข์ออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑ ทุกข์ที่เกิดเพราะตัณหาในปัจจุบันชาติ ๒ ทุกข์ที่เกิดเพราะตัณหาในอดีต แต่ทุกข์แม้มากประเภทก็ย่อลงเหลือหนึ่ง คือเบญจขันธ์เท่านั้น ทุกข์ประเภทที่ ๑ มีความเหือดแห้งใจ (โศก) เป็นต้น ทุกข์ประเภทที่ ๒ คือความเกิด แก่ เจ็บ ตาย แห่งเบญจขันธ์ ความทุกข์ประเภทที่ ๑ สิ้นไปหมดพร้อมกับความไม่ถือ เพราะตัณหาดับไป ส่วนความทุกข์ประเภทที่ ๒ ยังไม่สิ้นไปก่อน แต่ไม่มีผู้ถึงทุกข์ข้อนี้ สมควรอธิบายอีกว่า บุคคลยังยึดถือทุกข์คือเบญจขันธ์ ด้วยตัณหาของเรา ด้วยมานะว่าเป็นเรา ด้วยทิฏฐิว่าเป็นตัวตนของเรา จึงเป็นทุกข์มีโศกเป็นต้น บุคคลเป็นอันมากไม่ปรารถนาทุกข์ แต่ไม่วางทุกข์ จึงไม่พ้นทุกข์ไปได้ ถ้าไม่ยึดถือทุกข์คือเบญจขันธ์แล้ว ย่อมไม่ต้องเป็นทุกข์โศกประการใด ๆ เลย เมื่อทุกข์คือเบญจขันธ์ทนอยู่มิได้ ต้องเปลี่ยนแปลงสลายไป ก็ไม่เห็นว่าเป็นทุกข์เกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่เห็นว่าเป็นเราหรือเขาเกิด แก่ เจ็บ ตาย แต่เห็นว่าสิ่งที่มีชีวิตเกิดขึ้นเป็นธรรมดาดับไปตามธรรมดา เมื่อวางความถือทุกข์ลงขณะนี้ จึงจักพ้นทุกข์ทั้งสิ้นได้ ส่วนทุกข์คือเบญจขันธ์ก็คงเป็นทุกข์คือทนคงอยู่มิได้ กล่าวโดยธรรมดาสามัญว่าต้องเกิดดับไปตามธรรมดา หรือ กล่าวโดยอุปาทานสมมติ (สมมติตามอุปาทาน) ว่าต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไป แต่ไม่ใช่ทุกข์ (เบญจขันธ์) ของเรา (เพราะปราศจากตัณหา) ไม่ใช่ทุกข์ (เบญจขันธ์) เป็นเรา (เพราะปราศจากมานะ) ไม่ใช่ทุกข์ (เบญจขันธ์) เป็นตัวตนของเรา (เพราะปราศจากทิฏฐิ) ไม่มีเราเป็นทุกข์ ทุกข์ (คือเบญจขันธ์) เป็นทุกข์ (คือ เกิด ดับ หรือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย) เองต่างหาก เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า ทุกข์มีอยู่ แต่ไม่มี ผู้ถึงทุกข์

ถามว่า คำว่า เกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นคำสมมติตามอุปาทาน (ความยึดถือ) หรือ

ตอบว่า เข้าใจว่าอย่างนั้น สังขารคือสิ่งที่ปรุงแต่งขึ้นทั้งสิ้น มีใจครองเช่น เบญจขันธ์แห่งมนุษย์และดิรัจฉานก็ตาม ไม่มีใจครองเช่นภูเขา บ้านเรือน ต้นไม้ ก็ตาม ท่านแสดงว่ามีลักษณะเสมอกัน คือ เกิด แปร ดับ ทั่วไปทั้งหมด ท่านผู้ปล่อยวางไม่ยึดถือ (แม้บางส่วน) ย่อมเห็นลักษณะอย่างนั้นในสังขารทั้งปวง เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในธรรมจักกัปปวัตตนสูตรว่า พระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา ส่วนผู้ที่ยังมีความยึดถือ เมื่อเบญจขันธ์เกิด แปร ดับ ก็เห็นว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อบ้านเรือนเกิด แปร ดับ ก็เห็นว่าสร้างบ้าน บ้านเก่า บ้านพังหรือรื้อบ้าน เมื่อถ้วยชามเกิด แปร ดับ ก็เห็นว่าปั้นถ้วยปั้นชาม ถ้วยเก่า ชามเก่า ถ้วยแตก ชามแตก ฯลฯ ความที่เห็นต่าง ๆ กันในเมื่อสิ่งที่เป็นสังขารเหมือนกันเกิด แปร ดับ ฉะนั้น ก็เพราะความที่ไปยึดถือว่าเป็นนั่นเป็นนี่ เพราะเหตุนี้ เมื่อบางสิ่งเกิด แปร ดับ จึงเห็นว่านั่นเกิด แก่ เจ็บ ตาย เมื่อบางสิ่งเกิด แปร ดับ จึงเห็นว่านี่ ถูกปั้นขึ้น นี่เก่า นี่แตก ทั้งนี้เพราะสิ่งที่ถือว่านั่นนี่นั้น ๆ มีอาการเกิด แปร ดับ ต่าง ๆ กัน ตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่งขึ้น เพราะฉะนี้ จึงเห็นว่าความทนอยู่มิได้ แห่งสังขารทั้งปวง เมื่อกล่าวโดยธรรมดาโวหาร หรือสามัญโวหาร ควรกล่าวว่า เกิด แปร ดับ เหมือนกันหมด แต่เมื่อกล่าวโดยอุปาทานสมมติโวหาร ย่อมกล่าวได้ต่าง ๆ กัน (ตามความต่าง ๆ กันแห่งอาการเกิด แปร ดับ) เช่นเมื่อเบญจขันธ์เกิด แปร ดับ ก็กล่าวว่าเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นต้น แต่ท่านผู้วางความยึดถือคือไม่ถือมั่น ด้วยอุปาทานแล้ว เช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ก็ตรัสและพูดด้วยอุปาทานสมมติโวหารคู่กันไปกับธรรมดาโวหาร หรือสามัญโวหาร เพื่อให้เวไนยนิกรทราบความหมายแห่งพระพุทธดำรัส แล้วหยั่งรู้ถึงธรรมดาคือความจริง

ถามว่า มีคาถาในธรรมบทคาถาหนึ่ง แปลความว่า บุคคลฆ่ามารดาบิดา พระราชาผู้กษัตริย์ทั้งสองแคว้น และเสมียนผู้ติดสอยห้อยตาม (สาธุจร) เป็นผู้มีโทษ เป็นพราหมณ์ย่อมไปและท่านไขความว่า มารดาได้แก่ต้นมหา บิดาได้แก่มานะ พระราชาผู้กษัตริย์ทั้งสองได้แก่ทิวลิป ๒ คือความเห็นว่สิ่งทั้งปวงเพียงหมด และ ความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงขาดศูนย์หมด แคว้นแคว้นมุ่งเอาอายตนะ ๑๒ มี ตา รูป เป็นต้น เสมียนมุ่งเอานันทิราคะ คือความกำหนดด้วยอำนาจแห่งความยินดีเพลิดเพลิน

อันอาศัยความที่ตาเห็นรูปเป็นต้นเกิดขึ้น พระคาถานี้เห็นจะมุ่งความดั่งที่แสดงมาแล้ว แต่ต้น

ตอบว่า เข้าใจว่าอย่างนั้น ตัณหาเป็นเหตุก่อเกิดเบญจขันธ์ ดั่งคำว่า ตัณหา ยังบุรุษให้เกิดแล้ว ยังเป็นเหตุให้ยึดถือของเรา มานะและทิฏฐิก็เป็นเหตุให้ยึดถือ ดูคนเดียวกัน เมื่อถือศีล สมาธิ ปัญญา ตัณหา มานะ ทิฏฐิ ก็ยังเข้ายึดถือศีล สมาธิ ปัญญา ว่าของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา แล้วก็บำรุงความถือให้มันเข้า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเปรียบดังมารดาบิดา และพระราชอาชญาผู้กษัตริย์ บำรุงบุตรธิดา ที่ตนให้ กำเนิดขึ้น และพระราชอาชญาให้เจริญรุ่งเรือง ฉะนั้น เมื่อศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมเพรียง เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ก็กำจัดตัณหา มานะ ทิฏฐิ เสีย จึงสิ้นทุกข์ด้วยเหตุผล ดังแสดงมาแล้ว

บุคคลผู้ไม่เห็นความตายไม่เห็นผู้ตาย แต่เห็นว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เป็นผู้ปล่อยวาง ไม่ยึดถือดังกล่าวมาแล้ว ชื่อว่าบรรลุมรรคคือธรรมที่ไม่ตายได้แก่นิพพาน (ธรรมที่ปราศจากเครื่องร้อยรัด) ด้วยประการฉะนี้

ถามว่า อยากทราบอีกว่า นิพพานเป็นผลแห่งมรรคมีองค์ ๘ ใช่ไหม

ตอบว่า มิใช่ ผลแห่งมรรคคือนิโรธ นิพพาน (ในที่นี้มุ่งถึงนิพพานที่มีใช่เป็น ไวพจน์ของนิโรธ) มิใช่ นิโรธ ฟังทราบโดยอุปมาดังต่อไปนี้ สมุทัย (เหตุให้ทุกข์เกิด คือตัณหา) เปรียบเหมือนโรคในกาย ความไม่สบายที่เกิดเพราะโรค เปรียบเหมือน ทุกข์ ยาแก้โรค เปรียบเหมือนมรรค ความหายโรค เปรียบเหมือนนิโรธ ความปกติ แห่งร่างกายดังเดิม เปรียบเหมือนนิพพาน ความหายโรคและความปกติแห่งร่างกาย ดังเดิม มิใช่อย่างเดียวกัน ถ้าจะถามคนที่มีร่างกายเป็นปกติว่า ท่านหายจากโรคหรือ จักได้รับคำตอบว่า มิใช่ ทั้งนี้ เพราะคำว่าหายโรคย่อมใช้เรียกกัน ในเมื่อพอโรคหาย เท่านั้นแล้วก็เลิกใช้ (ดับไป) ถ้าจะถามว่า ท่านหายจากโรคนานแล้วหรือ จักได้รับคำตอบว่า หายนานแล้วบ้าง เพิ่งหายบ้าง คำนี้แสดงว่าความหายโรคล่วงไปแล้ว (ดับไป) ถามว่า เมื่อความหายโรคล่วงไปแล้ว อะไรปรากฏแทน ตอบว่า ความปกติแห่งร่างกาย เพราะเหตุนี้ ท่านจึงแสดงว่า มรรคกำจัดกิเลสชั่วชวนจิตหนึ่งแล้วก็ดับไป ผลเกิดขึ้น ๒ ชวนจิตบ้าง ๓ ชวนจิตบ้างแล้วก็ดับไป ถามว่า เมื่อมรรคผลดับไปแล้ว อะไรปรากฏขึ้น

ตอบว่า เข้าใจว่านิพพานธรรมนั่นเอง ฟังทราบต่อไปอีกสองอุปมา ภูมิประเทศแห่งหนึ่ง เทียบด้วยนิพพาน การโดยสารรถไฟไปเทียบด้วยมรรค การถึงเทียบด้วยนิโรธ (การถึงกับภูมิประเทศมีใช้อย่างเดียวกันและเมื่อถึงแล้วต้องลงจากรถ) อากาศเปรียบเหมือนนิพพาน การสูบอากาศเข้ายารถเปรียบเหมือนมรรค ยารถเต็มด้วยอากาศเปรียบเหมือนนิโรธ

ศาสนาคือคำสั่ง (วินัย) คำสอน (ธรรม) ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอาทิ ที่ยกมาแสดงไว้นี้ ถ้ามนุษย์นิกรไม่เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ คือไม่เชื่อว่าพระองค์รู้จริงพูดจริงแล้ว ก็คงไม่ฟังไม่ถือเอาทั้งวินัยทั้งธรรม ถ้าเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ จึงจักฟังจักถือเอา เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนให้เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า อนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนเพื่อให้รู้ยิ่งเห็นจริงตามธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ทรงสอนมีเหตุอันผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ ทรงสอนเป็นอัศจรรย์ คือ ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ เพราะเหตุนี้ ผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์โดยการทำไว้ในใจโดยอุบายที่แยบคายแล้ว เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระองค์ จึงถือคือปฏิบัติตาม ย่อมชื่อว่าเชื่อด้วยปัญญาแล้วถือโดยแท้

นิพพานมิใช่ผลของเหตุดังที่อุปมามานี้ เพราะเหตุนั้น พระนาคเสนจึงแสดงแก่พระยามิลินท์โดยใจความว่า นิพพานมิใช่เกิดจากเหตุ และไม่ควรกล่าวว่า เกิดแล้วในอดีต กำลังเกิดในปัจจุบัน หรือจักเกิดในอนาคต (อกาลิกไม่ประกอบด้วยกาล) ดุจอากาศธาตุ อันไม่ควรกล่าวว่าเกิดเมื่อไรฉะนั้น

ถามว่า ศรัทธา จัดลงในศีล หรือสมาธิ หรือปัญญา

ตอบว่า จัดลงในปัญญา โดยหมายเอาความเชื่อที่ประกอบด้วยความรู้

ถามว่า ถ้าอย่างนั้น ผู้ที่ถือปัญญา ก็ย่อมถือเอาศรัทธาเข้าด้วยซี

ตอบว่า เข้าใจว่าเช่นนั้น เพราะสามัญชนยังประกอบด้วยอหัตถิยะ คือความไม่เชื่ออยู่ จึงต้องถือศรัทธาไว้ เพื่อเป็นกำลังกำจัดอหัตถิยะ

ถามว่า ถือความเชื่อไว้กำจัดอหัตถิยะเพื่ออะไร

ตอบว่า เพื่อวางชั่วและถือดี คือถือศีล สมาธิ และปัญญา ไว้กำจัดความยึดถือดังกล่าวแล้วนั่นเอง กล่าวโดยย่อว่า ถือความเชื่อไว้ ถือเพื่อไม่ถือ

ถามว่า ท่านผู้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว มีความเชื่อหรือไม่

ตอบว่า เข้าใจว่ามี แต่มิใช่มีความถือความเชื่อ มิใช่มีความเชื่อถือ แต่มีความเชื่อไม่ถือหรือเชื่อวาง ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้ว

ถามว่า ความเชื่อฟัง มิใช่ศรัทธาโดยตรงมิใช่หรือ

ตอบว่า เข้าใจว่าอย่างนั้น เพราะความเชื่อฟังเข้าใจความหมายว่า คือความยอมปฏิบัติตามคำสั่ง

ถามว่า ท่านผู้บรรลุมรรคผลนิพพานแล้ว มีความเชื่อฟังหรือไม่

ตอบว่า ท่านยังถือว่าเป็นหมู่ จึงมีความเชื่อฟังวินัยแห่งหมู่ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติตามจารีตแห่งพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกก็ปฏิบัติตามวินัยอันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้แล้ว

ถามว่า ขอถามอีกหน่อยว่า ความเชื่อชนิดไหนเป็นศรัทธาแท้

ตอบว่า เข้าใจว่าความเชื่อไม่ถือนั้นแลเป็นศรัทธาแท้ ความเชื่อถื่อย่อมเกิดจากการฟังบ้าง เกิดจากความคิดบ้าง เกิดจากความปฏิบัติอบรมบ้าง ความเชื่อถือนี้ถ้ามุ่งถึงความน้อมใจเชื่อตาม เรียกว่าอโหสิขสัทธา ความที่ยังต้องน้อมใจเชื่ออยู่ก็เพราะยังไม่ประกอบด้วยความรู้ประจักษ์จริง จึงเรียกว่าญาณวิปยุตตสัทธาจึงเป็นความเชื่อที่ยังหวั่นไหวอยู่ ส่วนความเชื่อไม่ถือเป็นญาณสัมปยุตตสัทธา (ความเชื่อที่ประกอบด้วยความรู้ประจักษ์จริง) เป็นอจลศรัทธา ความเชื่อที่ไม่หวั่นไหวโดยแท้

พุทธศาสนิก

คือผู้นับถือพระพุทธศาสนา บางพวกเป็นผู้ฟังเชื่อ (สุตมยสัทธา) บางพวกเป็นผู้คิดเชื่อ (จินตามยสัทธา) บางพวกเป็นผู้ทำเชื่อ (ภาวนามยสัทธา) บรรดาผู้เชื่อทั้ง ๓ นี้ ผู้ฟังเชื่อ ย่อมเชื่อด้วยสุตมยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากการฟัง) ผู้คิดเชื่อ ย่อมเชื่อด้วยจินตามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากความคิดค้น) ผู้ทำเชื่อ ย่อมเชื่อด้วยภาวนามยปัญญา (ปัญญาที่เกิดจากความอบรม)

พุทธศาสนิก เมื่อเป็นผู้ฟังเชื่อแล้ว ควรคิดเชื่อต่อไป เมื่อคิดเชื่อแล้วควรทำเชื่อต่อไปอีก กล่าวคือ สมควรถือศีล สมาธิ ปัญญา เสมอ ๆ ตามโอกาสและความสามารถของตน ๆ ความปฏิบัติเช่นนี้ แม้ทีละเล็กละน้อยก็เป็นการสมควร ข้อนี้อันเปรียบเหมือนการหมั่นบริหารบำรุงร่างกายให้มีกำลังมากขึ้นทีละน้อย ๆ เพื่อจะได้มีกำลังมากพอที่จะยกศิลาก้อนใหญ่อันปิดทับ (นิพพาน) สมบัติไว้ จะเอาอย่างผู้ที่บริหารร่างกายมานาน จนมีกำลังแก่กล้าเพียงพอ เพื่อยกศิลาก้อนใหญ่ขึ้นได้ทันที ในเมื่อมีผู้รู้มาชี้บอกให้ยังมีได้ก่อน อีกอย่างหนึ่ง ความหมั่นประพฤติอยู่เสมอ ๆ แม้ทีละน้อยนั้น เปรียบเหมือนการปลูกต้นสักและบำรุงรักษาไว้ เพื่อจะได้ตัดมาทำเรือน (ใจ) เมื่อโตพอ ต้นสักย่อมค่อย ๆ โตขึ้นทีละน้อย ๆ ผู้ที่มีต้นสักก่อนนั้น จะคิดเอาอย่างผู้ที่มีต้นสักโตได้ขนาดอยู่แล้วยังมีได้ก่อน แม้จะบำรุงรักษาสักเท่าไร ๆ ต้นสักก็คงโตได้ตามธรรมชาติของมันนั่นเอง ถ้าเร่งเกินกำลัง อาจตายเสียก็ได้ ในการที่จะเอาอย่างท่านฉะนี้ มักมีคนพูดว่า พระสาวกเป็นอันมาก เมื่อพระพุทธรเจ้าทรงแสดงธรรม ฟังไป ๆ ก็สำเร็จมรรคผลตามฐานะของตนบนอาสนะที่นั่งฟังนั่นเอง แต่เหตุไฉน เราทั้งหลาย ซึ่งต่างได้พากันบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนา อยู่เนือง ๆ จนจะเบื่อเสียแล้ว ก็ไม่เห็นได้มรรคผลอะไร เรื่องนี้ถ้าพิจารณาตามข้อเปรียบเทียบ จักพอทราบได้ จริงอยู่ น้ำที่เต็มตุ่มย่อมมาจากน้ำหยาดหนึ่ง ๆ ฉันทิใด ความสำเร็จย่อมมาจากความปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา แต่ละครั้งฉนั้น คำที่ท่านแสดงว่า ผู้เจริญสติปัญญา ทั้ง ๔ สามารถสำเร็จมรรคผลได้ภายใน ๗ วัน ขยายออกไป จน ๗ ปีนั้น ก็เพื่อให้พอเหมาะกับกำลังอินทรีย์แห่งผู้มีสติปัญญาทั้ง ๔ นั้นเอง ถ้ามีกำลังยังไม่พอแล้ว อย่อว่าแต่ ๗ ปีจะสำเร็จเลย แม้เจ็ดพันปีก็ยังไม่สำเร็จได้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าว ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกแต่ละพระองค์ ๆ บำเพ็ญบารมีตลอดกับปีกัลป์เป็นอนเนก จึงสำเร็จได้

ผู้รู้เรื่องต้นสัก ย่อมทราบได้ว่า ต้นสักอายุเท่านั้น ๆ ปี จึงจักแก่พอเพื่อตัดได้ ฉันทิใด ท่านผู้รู้ย่อมทราบได้ว่า ผู้ปรารถนาพุทธภูมิหรือสาวกภูมิ ฟังบำเพ็ญบารมีนานเพียงนั้น ๆ จึงสำเร็จได้ฉนั้น เพราะเหตุนี้ คำที่อ้างว่าพระพุทธรเจ้าตรัสไว้ในบางพระสูตรถึงเรื่องนี้ ย่อมน่าพิจารณา การที่นำเรื่องนี้มากล่าว มิใช่เพื่อให้นิ่งนอนใจ

และทอดยอ แต่เพื่อจะได้รู้ทันคำที่เป็นปฏิปักษ์ แล้วจักได้ไม่หยุดทำความดี อีกประการหนึ่ง เพื่อจักได้ไม่เกิดความเห็นผิด ในเมื่อปรารถนาคือเพียรอย่างแรงกล้าแล้ว ยังไม่สำเร็จผลดังประสงค์

ผู้ที่เชื่อฟังคำสั่งสอนของท่านผู้ให้โอวาทด้วยปัญญา หมั่นประกอบความดีตามโอวาทของท่าน อย่างน้อยย่อมได้รับความอุ่นใจ ๔ ประการ คือ

๑. ถ้าผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วมีอยู่ เบื้องหน้าแต่กายแตกตายไปแล้ว เราก็จักเข้าไปถึง สุคติ โลกสวรรค์

๒. ถ้าผลแห่งกรรมที่สัตว์ทำดีทำชั่วไม่มี เราก็จะรักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวร ไม่มีความลำบาก ไม่มีทุกข์ มีแต่สุขในชาตินี้

๓. ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปชื่อว่าเป็นอันทำ เราไม่ได้คิดบาปให้แก่ใคร ๆ ไหนเลยทุกข์จักมาถูกต้องเราผู้ไม่ได้ทำบาป

๔. ถ้าเมื่อบุคคลทำบาป บาปไม่ชื่อว่าเป็นอันทำ เราก็คงพิจารณาเห็นตนเป็นคนบริสุทธิ์แล้ว

สุวทุพพนตฺถุ

เจริญสวัสดิ์ จงมี

ทางศรัทธา^๑

ศิลปวิทยาทั้งปวง และวัตถุทั้งหลายในโลกนี้ มีมากมายเหลือที่จะคณานับ ศิลปวิทยาและวัตถุนั้น ๆ โดยมาก มนุษย์คนเดียว ยุคเดียว ไม่สามารถคิดค้น วางหลักฐานไว้ทุกอย่างทุกประการอย่างเรียบร้อยได้ มนุษย์ยุคที่ ๑ สามารถคิดค้น ศิลปวิทยา และประดิษฐ์วัตถุได้เพียงนี้ มนุษย์ยุคต่อ ๆ มา ก็รับช่วงต่อมาและดัดแปลง แก้ไขเพิ่มเติมให้ดีขึ้นบ้าง คิดขึ้นใหม่บ้าง เป็นต้นี้ เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้จึงมี ศิลปวิทยาที่นักปราชญ์วางหลักไว้เป็นอันมาก มีวัตถุ ๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้เป็นอันมาก แม้ในอนาคตก็คงคิดแก้ไขกันยิ่ง ๆ ขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด ลำพังปัญญาของมนุษย์ในปัจจุบัน เท่านั้นหาสามารถประดิษฐ์วัตถุและวางหลักศิลปวิทยาไว้ได้ถึงเพียงนี้ไม่

ผู้ที่มีความคิดน้อย ย่อมนิยมชมชื่นแต่ปัญญาแห่งมนุษย์ในปัจจุบัน และเหยียดดู ถูกบุรพชนของตนเอง แต่ผู้ที่มีวิจรรณญาณหรือที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการ ย่อมพิเนิจ นับถือบุรพชน หรือโบราณชนเป็นอย่างดี โดยฐานเป็นผู้ร่วมก่อกำเนิดศิลปวิทยาและ ประดิษฐ์วัตถุนั้น ๆ

อีกประการหนึ่ง เป็นธรรมดาที่มนุษย์คนหนึ่ง คิดหาเหตุผลในการประดิษฐ์ วัตถุหรือในศิลปวิทยานั้น ๆ ได้ มนุษย์อีกคนหนึ่งไม่สามารถคิดเช่นนั้นได้ เมื่อเห็นว่า เหมาะเจาะดีแล้ว ก็นำเอาไปใช้ไปศึกษาและปฏิบัติตาม

^๑ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ เมื่อครั้งยังเป็น พระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๘ ลงพิมพ์ ครั้งแรกในนิตยสารธรรมจักษุ เล่ม ๒๕ ตอนที่ ๒ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๒

กล่าวโดยเฉพาะศิลปวิทยา หมู่ หรือคณะ หรือว่าบุคคลที่จะบรรลุลความเจริญ จำต้องนับถือความรู้ของกันและกัน จำต้องศึกษาแลกเปลี่ยนความรู้ของกันและกัน ข้อนี้จะเห็นได้จากการเล่าเรียนศึกษาในสมัยที่การศึกษายังไม่เจริญ ก็กล่าวกันว่า เป็นสมัยที่ยังไม่เจริญ ส่วนในสมัยที่การศึกษาเจริญ ก็กล่าวกันว่า เป็นสมัยที่เจริญ ก็การศึกษาเล่าเรียนศึกษานั้น ก็คือการพยายามเรียนความรู้ของผู้อื่น ให้ตนรู้บ้างนั่นเอง เพราะเหตุนี้ ผู้มุ่งความเจริญ จึงพากันพยายามศึกษาทั้งในประเทศและต่างประเทศ ตามกำลังสามารถ นี่เป็นข้อแสดงถึงความเอาอย่างหรือความตามกันในทางความรู้ แม้ในทางความประพฤติก็ดูเดียวกัน เด็กก็ดี ผู้ใหญ่ก็ดี ที่ทำดีหรือทำชั่วด้วยวิธีใด ๆ ก็ตาม ล้วนแต่เอาอย่างกันเป็นส่วนมาก มิใช่แต่ความรู้และความประพฤติเท่านั้น แม้ความเชื่อก็เหมือนกัน ทั้งนี้เพราะความเชื่อย่อมอิงอยู่กับความรู้ คือเมื่อรู้อย่างใด ก็มักเชื่ออย่างนั้น และเมื่อเชื่ออย่างใด ก็มักถือปฏิบัติอย่างนั้น นี่เป็นความเชื่อต่อผู้อื่น ความเชื่ออย่างนี้บางอย่างพระพุทธเจ้าทรงนิยม บางอย่างไม่ทรงนิยม ที่ทรงนิยม คือตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อพระบัญญัติธรรมของพระตถาคตเจ้า เพราะเหตุนี้ จึงทรงยกเป็นกำลังสำคัญประการแรก ในพลสูตร โดยนัยพระบาลีว่า *อิธ ภิกษเว อริยสาวโก สทุโธ โหติ สทุททติ ตถาคตสส โโพธิ* เป็นอาทิ แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเป็นผู้มีความเชื่อบัญญัติธรรมของพระตถาคตว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคนั้น เป็นผู้ควรตรัสรู้เองโดยชอบ ถึงพร้อมด้วยวิชา และข้อปฏิบัติเครื่องดำเนินถึงวิชา เสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถิ ฝึกบุรุษไม่มีผู้อื่น ยิ่งกว่า เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้ตื่น เป็นผู้มีโชค ภิกษุทั้งหลาย! นี้เรียกว่าศรัทธาเป็นกำลัง และตรัสไว้ในอปริหานิยัมมสูตรว่า *ยาวกัวมุจ ภิกษเว ภิกษุ* เป็นอาทิ ซึ่งแปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย! ภิกษุมีประมาณ เพียงใด จักสักการะเคารพ นับถือบูชาซึ่งภิกษุทั้งหลายซึ่งเป็นเถระ รู้ราตรี บวชนาน เป็นบิตรแห่งหมู่ เป็นปริณายก แห่งหมู่ จักสำคัญค่าของพระเถระเหล่านั้นว่าตนควรฟัง ภิกษุทั้งหลาย! ความเจริญ รุ่งเรือง อันภิกษุมีประมาณเพียงนั้น มุ่งหวังได้ ไม่มีความเสื่อม” ดังนี้

อธิบายว่า ในพลสูตร ทรงสอนให้เชื่อปัญญาของพระตถาคต เพราะพระตถาคต เป็นผู้รู้ ในอปริหานิยัมมสูตร ทรงสอนให้เคารพเชื่อฟังคำพูด คือถือปฏิบัติตามนี้ เป็นความเชื่อที่ทรงนิยม ส่วนความเชื่อปัญญาของบุคคลนอกนี้ ซึ่งมีใช้ผู้รู้ ไม่ทรงนิยม

ถ้าจะมีคำถามสอดเข้ามาว่าทำไมจึงควรเชื่อคำสั่งสอนของผู้รู้ ตอบว่าเพราะคำสั่งสอนของผู้รู้แสดงเหตุผลที่ท่านทราบได้ด้วยปัญญา เท่ากับยืมปัญญาของท่านส่องให้ทราบเหตุผลเพื่อดำเนินให้ถูกทาง เพราะฉะนั้น จึงจับเค้าได้อีกชั้นหนึ่งว่า เหตุผลนั่นเองเป็นจุดหมายแห่งความเชื่อ แต่เมื่อไม่สามารถจะทราบเหตุผลได้ด้วยตนเอง จึงต้องอาศัยปัญญาของท่านผู้รู้ส่องให้ทราบ เหตุผลนั้นมีเป็นอันมาก โดยนัยหนึ่งกรรมเป็นเหตุอย่างหนึ่ง และผลของกรรมก็เป็นผลอย่างหนึ่ง มีพระพุทธภาษิตบทหนึ่งว่า *เจตนาหํ ภิกขเว กัมมํ วทามิ* “ภิกษุทั้งหลาย! เรากล่าวเจตนาเป็นตัวกรรม” เพราะเหตุนี้ กรรมคือการที่จงใจทำ จงใจพูด จงใจคิดและกรรมนั้นมีดี มีกลาง ๆ มีชั่ว ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว ผลกรรมดีหรือชั่ว ย่อมเป็นของผู้ทำนั่นเอง ใครจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม สภาพของกรรมย่อมเป็นเช่นนั้นทุกเมื่อ แต่เมื่อเชื่อดังนี้ ย่อมเป็นเหตุให้ประกอบแต่กรรมดี เพราะเหตุนี้ พระพุทธศาสนา จึงสอนให้เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตนเรียกกัมมสัทธา วิปากสัทธา กัมมัสสกตาสัทธาโดยลำดับ ศรัทธาทั้ง ๓ นี้ เมื่อเกิดขึ้น ย่อมให้สำเร็จประโยชน์ แต่ศรัทธาทั้ง ๓ นี้ จักเกิดขึ้น ก็ต้องอาศัย ตถาคตโพธิสัทธา คือเชื่อปัญญาของผู้รู้และเชื่อฟังคำของท่านเป็นเบื้องต้น

ในคราวเป็นเด็ก ภาวะบังคับให้ต้องน้อมใจเชื่อ หรือเชื่อตาม ๆ ท่านก่อน ในคราวเป็นผู้ใหญ่ บางทีความเชื่อเดิมของตนตั้งแต่ครั้งเป็นเด็กนั้น ชินเข้าจนกลายเป็นทิฏฐิมานะ ความเชื่อที่กลายเป็นทิฏฐิมานะนี้เรียกกันว่าเชื่อฝังหัว (ญาณวิปยุตต์) เมื่อผู้ใดถึงขีดเชื่อฝังหัวฉะนี้แล้ว ถ้ามีผู้อื่นมาพูดกระทบกระเทือนเข้าโดยการอ้างถึงเหตุผลสมจริง ซึ่งตนก็พอเห็นว่าของเขาถูก เป็นเกิดความไม่พอใจ และไม่ยอมฟังคำใด ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงความเห็นของตนทั้งสิ้น ความเชื่อชนิดองทิฏฐิมานะนี้ย่อมเป็นเหตุปิดบังปัญญาเสีย และเป็นเหตุกันความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น ฉะนั้น จึงควรหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล ก็การหลีกเลี่ยงมีวิธีอย่างไรเล่า ในเบื้องต้นพึงพิจารณาก่อนว่าศรัทธาอย่างนั้น มักอิงอาศัยทิฏฐิมานะของบุคคลผู้มีแต่สุตะ คือการฟัง (พูด กว้าง ๆ ได้แก่ การเล่าเรียน) มีจินตนา ความคิดค้นหาเหตุผลน้อยที่สุด เพราะเหตุนี้ จึงไม่ควรยอมให้ศรัทธาของตนจอดอยู่เพียงชั้นสุตะเท่านั้น ควรใช้จินตนาคิดค้นหา เหตุผลต่อไป

ที่แรกพึงยกเอาทฤษฎีมานะ และอคติออกเสีย ยกตัวอย่างเช่นยังไม่เห็นว่าเป็นความจริง เพราะเป็นคำของคนนั้นคนนี่ พึงวางตนเป็นกลางไม่เอียงไปทั้ง ฝ่ายตน ไม่เอียงไปทั้งฝ่ายอื่นดูผู้พิพากษาที่ยุติธรรม พิพากษาอรรถคดีตามกฎหมาย ไม่เข้า ทั้งฝ่ายโจทก์ ทั้งฝ่ายจำเลย พึงพิจารณาปริยัติ (การเล่าเรียน) ปฏิบัติ (ความประพฤติ) และปฏิเวธ (ความรู้แจ้งแทงตลอด) ของตนเองเสียก่อน และใคร่ครวญข้อความนั้น ด้วยญาณปริชาพอเหมาะเจาะควรสอดส่อง ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ ของบุคคลที่มาแสดงความรู้เหตุ ผลนั้น ๆ ว่าแค่นี้ แล้วทำคำพูดของเขาไว้ในใจ โดยอุบายที่แยบคาย

ตามข้อความข้างบนนี้ หากพิจารณาจากรู้สึกว่ามีความลำบากเพียงไร ในการที่จะตัดสินคำนั้น ๆ ความเห็นนั้น ๆ ว่าผิดหรือถูกประการไร ธรรมดาว่านักเรียนชั้นเตรียมย่อมไม่สามารถทราบภูมิของนักเรียนมัธยม ส่วนนักเรียนชั้นมัธยม ย่อมสามารถทราบภูมิของนักเรียนชั้นต่ำกว่าฉันใด ความรู้ทั่ว ๆ ไปแม้ในทางธรรมก็ฉันนั้น บุคคลผู้มีความรู้ชั้นปริยัติ ย่อมสามารถทราบภูมิของบุคคลชั้นเดียวกันได้ แต่ไม่ทราบภูมิของชั้นที่สูงกว่า บุคคลผู้มีความรู้ชั้นปฏิบัติ ย่อมสามารถทราบภูมิปฏิบัติด้วยกัน และทราบภูมิปริยัติได้ด้วย แต่ไม่ทราบภูมิปฏิเวธ ส่วนบุคคลผู้มีความรู้ชั้นปฏิเวธย่อมทราบภูมิชั้นเดียวกัน ทั้งทราบภูมิปริยัติและปฏิบัติอีกด้วย มีพระพุทธดำรัสตอบพระเจ้าปเสนทิโกศล ในขุททกสูตรตอนหนึ่งว่า

“มหาบพิตร! พระองค์เป็นคฤหัสถ์บริโภคกามารมณฺ์ บรรทมเบียดพระโอรส และพระชายา ทาจณจันทรอันมาแต่แคว้นกาสิ ทรงมาลาของหอมและเครื่องลูบไล้ ยินดีทองเงินอยู่ ข้อที่จะรู้ว่าพวกนักบวชเหล่านี้เป็นพระอรหันต์ หรือท่านผู้บรรลุ อรหัตตมรรค เป็นการรู้ได้ยากนักแล มหาบพิตร! ศิลพึงรู้ได้เพราะอยู่ร่วมกัน แต่จะ พึงรู้ได้ก็โดยกาลนาน ไม่ใช่กาลเล็กน้อย มนสิการกำหนดอยู่จึงรู้ ไม่มนสิการหาไม่รู้ มีปัญญาจึงรู้ ทรมปัญญาหาไม่รู้” มหาบพิตร! ความสะอาดพึงรู้ได้ด้วยวาจา... มหาบพิตร กำลังพึงรู้ได้ในคราวอันตราย มหาบพิตร ปัญญาพึงรู้ได้ด้วยการสังสนทนา แต่จะ พึงรู้ได้โดยกาลนาน ไม่ใช่กาลเล็กน้อย มนสิการกำหนดอยู่จึงรู้ไม่ มนสิการหาไม่รู้ มีปัญญาจึงรู้ ทรมปัญญาหาไม่รู้”

อนึ่ง นักพูดที่กล่าวว่า ข้าพเจ้าเชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ แต่ไม่มีปรีชา คือการฟัง (การอ่าน) การคิด ย่อมไม่มีสุตามยปัญญา ปัญญาอันสำเร็จด้วยสุตะ จินตามยปัญญา ปัญญาอันสำเร็จด้วยการคิด ซึ่งเป็นปัญญาส่วนปรีชา ความเชื่อของบุคคล เช่นนี้ ย่อมเป็นญาณวิปยุตต์ไร้ญาณแท้

ผู้พูดเช่นนั้น และประกอบด้วยปัญญาฝ่ายปรีชา ย่อมพบอักษรแห่ง ศาสนธรรมบ้าง พบเงาของเหตุผลบ้าง พบมายาพาให้เข้าใจว่าเหตุผลบ้าง หาแน่นอนไม่เวลานี้เข้าใจอย่างนี้ ต่อไปเปลี่ยนความเข้าใจเป็นอย่างอื่นอีก ย่อมมีความยินดียินร้าย หรือทะยานปรารถนาไปต่าง ๆ ในโลก ยศ สรรเสริญ สุข ชื่อเสียง เพราะปรีชาของตนนั้น ความเชื่อของเขาเป็นศรัทธาชั้นสุตะบ้าง ชั้นจินตบ้าง ย่อมมีสภาพเช่นดังกล่าวนี้เหมือนกัน เพราะเป็นอหิมอกข์ คือน้อมไปตามสุตะและจินต จึ่งเป็นไปตามแต่จะฟังมาและคิดได้อย่างไร ศิลปะตามถนัดของเขาอาศัยปรีชา ให้สำเร็จโลกธรรมมีลาภ เป็นต้นได้ตามสมควร

ผู้พูดเช่นนั้น และประกอบด้วยปฏิบัติ คือศีล สมาธิ ปัญญาเพียงใด ย่อมมีภาวนามยปัญญา ปัญญาอันสำเร็จด้วยการอบรมให้มีขึ้นเป็นขึ้นเพียงนั้น เขาย่อมพบทางของเหตุเพื่อผล ตามเป็นจริงบ้าง ตามไม่เป็นจริงบ้าง ย่อมพยายามสำรวจใจของตนไม่ให้ยินดีและยินร้าย ด้วยการพยายามทำปรีชาไว้ในใจ โดยอุบายที่แยบคาย ปัญญาของเขาย่อมไถ่ความถูกต้องเข้าทุกที ดุจบุคคลหัดวาดรูปบ่อย ๆ ย่อมไถ่ความชำนาญเข้าทุกที ฉะนั้น ศรัทธาของเขาย่อมมีสภาพเช่นเดียวกัน คือนับตั้งแต่ยังไม่ถึงความถูกต้อง จนถึงความถูกต้อง เพราะเป็นชั้นภาวนา ซึ่งจำต้องเลื่อนภาวะอยู่เสมอ จึ่งยังเป็นจลศรัทธา เพราะต้องไหวไปตามปัญญา ซึ่งมีการเลื่อนอยู่เสมอตามชั้นแห่งภาวนา

ส่วนผู้มีปัญญาฝ่ายปรีชา ปฏิบัติ ตลอดถึงปฏิเวธ ย่อมทราบเหตุผลตามเป็นจริง จึ่งปล่อยเหตุคือปฏิบัติได้ และเมื่อประสบอารมณ์ ย่อมวางใจเป็นกลาง ไม่ยินดียินร้ายได้ ความเชื่อของเขาย่อมเป็นญาณสัมปยุตต์ คือประกอบด้วยญาณแท้ เพราะเป็นชั้นปฏิเวธ จึ่งหยุดเลื่อนภาวะ เป็นอันศรัทธา ไม่ไหวหวั่นเพราะการเลื่อนอีกต่อไป

เพราะเหตุที่กล่าวมานี้ ปัญญาภูมิปริยัติและปฏิบัติ ยังเชื่อมิได้ทีเดียว ส่วนปัญญาภูมิปฏิเวธเชื่อได้โดยแท้จริง อนึ่ง ความเชื่ออิงปัญญาภูมิปริยัติและปฏิเวธ ก็ยังไว้วางใจไม่ได้ทีเดียว ส่วนความเชื่อภูมิปฏิเวธ จึงไว้วางใจได้ว่าประกอบด้วยญาณแท้

มีบุคคลบางพวกหลงผิดในภูมิปัญญาและศรัทธาของตน ทั้งนี้เพราะมิได้พิจารณาตรวจสอบดูให้รู้ตนตามเป็นจริง จึงสำคัญความหลงผิดซึ่งเป็นความโง่ว่าเป็นความฉลาดไป พวกผู้ที่มีความจริงมิได้สำเร็จคุณวิเศษ แต่สำคัญตนว่าสำเร็จและอวดโอ้อ่างต่าง ๆ ก็จัดเข้าในพวกนี้

ก็ใครเล่าเป็นผู้ทรงปัญญาภูมิปฏิเวธที่ควรเชื่อได้ คือพระสัมพุทธเจ้า เพราะพระองค์เป็นพระตถาคตตรัสรู้เองโดยชอบ ปัญญาของพระองค์จึงควรเชื่อ และคำของพระองค์คือพระพุทธศาสนาจึงควรฟัง คือถือปฏิบัติตาม แต่พึงทราบโดยสรุปว่าศรัทธาคือความเชื่อยอมอิงอยู่กับปัญญา คือความรู้ (ดังที่เรียกว่าศรัทธาญาณ วิปยุตต์ ญาณสัมปยุตต์) เพราะเมื่อรู้อย่างใด ย่อมเชื่ออย่างนั้น เมื่อเชื่ออย่างใด ย่อมถือปฏิบัติอย่างนั้น และเมื่อปฏิบัติจนถึงรู้แจ้งแทงตลอดเป็นปฏิเวธ เป็นเหตุวางความถือได้ เพราะเสร็จกิจแล้ว ความรู้จึงเป็นความรู้ถูกต้องหรือรู้จริง และความเชื่อก็ถูกต้องขึ้นตามความรู้ ผู้มีความจริงเช่นนี้จึงรู้ถึงกันเข้าใจกันในคำของผู้รู้ด้วยกันได้ ต้องด้วยนัยพระพุทธภาษิตว่า *สนโต หเว สพุทฺธิ ปเวทยนฺติ* สัตบุรุษทั้งหลาย ย่อมเจรจาให้พวกสัตบุรุษด้วยกันเข้าใจ ดังนี้

อนึ่ง ผู้มีความรู้จริงและมีศรัทธาถูกต้องด้วยตนเองแล้ว จึงมีปัญญาเป็นที่เชื่อของผู้อื่นได้ หรือจึงควรปลูกศรัทธาแก่ผู้อื่น และคำที่ท่านเปล่งออกมาย่อมเป็นคำสัตย์จริง จึงควรฟังคือถือปฏิบัติตามผู้เช่นนี้คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดา และคำของผู้ฟังจากพระองค์และกล่าวตามพระองค์ก็ควรฟัง ผู้เช่นนี้ คือ พระสงฆ์สาวกของพระองค์แล

การทำบุญ^๒

คำว่าบุญ ๆ นี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุชำระพอก้าง เหตุฉะนั้นจึงอ้างได้ว่าสภาพใด บริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทินโทษ สภาพนั้นเป็นบุญ โดยตรงบุญเกิดขึ้นที่จิตและสังขมเนื่องสนิทเป็นบารมีอยู่ในจิต ติดเป็นสันดานเครื่องสืบต่อผลในภพภายหน้า สมด้วยพระบาลีพุทธภาษิตที่ตรัสคู่กับบาปว่า

อุโภ ปุณฺณณฺจ ปาปณฺจ	ยํ มจฺใจฺ กุรฺเต อธิ
ตณฺหิ ตสฺส สกํ โหติ	ตณฺจ อาทาย คจฺจติ
ตณฺจสฺส อนุคฺ โหติ	ฉายาว อนุปายินิ

แปลความว่า บุญและบาปทั้งสองอันใด ที่สัตว์ทำไว้ในโลกนี้ บุญบาปอันนั้นเป็นของผู้นั้น ผู้นั้นพาบุญบาปนั้นไป บุญบาปนั้นย่อมติดผู้นั้นไปดุจเงาทอดตามตัวไป ฉะนั้น ดังนี้

บุญเกิดทางไตรทวาร คือกาย วาจา และมนัส คือใจ อาศัยกรรมคือการกระทำอันดีงามบริสุทธิ์เป็นสุจริต เป็นกุศล กรรมคือการกระทำอันดีงามเป็นวัตถุที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ โดยนัยหนึ่ง ท่านแสดงบุญกิริยาวัตถุไว้ ๓ ประการ คือ ทาน ศีล ภาวนา จะวิสัยชนาโดยย่อเป็นลำดับไป

^๒ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ เมื่อครั้งเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๘ ลงพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารธรรมจักษุ เล่มที่ ๒๕ ตอนที่ ๑๒ เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๘๓

ทานที่เป็นบุญกิริยาวัตถุโดยตรง คือการให้การสละ เพื่อกำจัดโลภะความโลภ ตลอดถึงมัจฉริยะความตระหนี่ โดยนัยนี้ สิ่งใดเป็นที่ตั้งแห่งโลภะและมัจฉริยะ หรือ โลภะและมัจฉริยะเข้าจับอยู่ในสิ่งใด การสละให้สิ่งนั้นจัดเป็นทาน เมื่อแสดงโดย อามิสผล ที่พึงได้รับทานที่นับว่าจะอำนวยผลอันไพบุลย์ ต้องประกอบด้วยเจตนา สมบัติ ถึงพร้อม ด้วยเจตนา คือมีเจตนาดีก่อนแต่ให้ กำลังให้ และให้แล้ว วัตถุสมบัติ ถึงพร้อมด้วยวัตถุ คือวัตถุนั้น ๆ เป็นของไม่ต้องห้ามทางศีลธรรม และแสวงหาได้มาโดยสุจริต มีจำนวน ส่วนสิ่งพอเหมาะสมและความต้องการตามฐานะของผู้ให้ ปฏิภาหกสมบัติ ถึงพร้อม ด้วยผู้รับ คือผู้รับทานเป็นผู้สมควรเพื่อรับอนุเคราะห์ สงเคราะห์ และเพื่อรับบูชา อย่างสูง เป็นพระอริยทักขิไณยบุคคล สมบัติทั้ง ๓ ประการนี้เมื่อย่อหย่อน ผลก็อ่อน ลงพอสมควรแก่กัน

ศีลที่เป็นบุญกิริยาวัตถุโดยตรง ได้แก่เจตนาวิริติงตเว้นจากความชั่วตามองค์ ลิกขาบทที่ท่านบัญญัติไว้ เพื่อกำจัดโทสะ ความคิดประทุษร้ายตลอดถึงพยาบาท อันเป็นเหตุก่อภัยเวร นี้เนื่องด้วยความตั้งใจรักษาตั้งที่พุทธศาสนิกสมาทานรักษากันอยู่ กล่าวโดยความเป็นศีลแท้ ศีลสิกขาบทที่รักษาได้ถึงคุ่นสนิท จนจิตเชื่อมโยง ไม่พยศ วิปริตคิดล่องละเมิดภายในไม่เกิดกบฏเป็นปฏิปักษ์ต่อภายนอก กายวาจาจิต เป็นปกติราบรื่นเรียบร้อยถึงกันหมด จัดเป็นศีลแท้ ผู้มีศีลย่อมปรากฏเป็นผู้มีกิจการงาน วาจาและอาชีพอันชอบ ชื่อว่าเป็นผู้ให้อภัยแก่สรรพสัตว์ ย่อมได้รับความปลอดภัย เป็นผล เมื่อกกล่าวโดยความศีลเป็นเครื่องกำจัดโทสะ ผู้มีศีลย่อมได้รับผลคือความงาม ด้วยประการทั้งปวง

ภาวนา ได้แก่การปฏิบัติอบรม ให้สมาธิและปัญญาเกิดขึ้น การปฏิบัติอบรม ให้เกิดสมาธิ เรียกว่าสมถภาวนา ได้แก่การปฏิบัติหัดจิตให้แน่นแน่ว ด้วยความบังคับ จิตให้คิดไปในอารมณ์อันเดียว มีให้คิดไปในพระพุทธรูปเป็นอาทิ สมถภาวนานี้ เป็นเครื่องปราบนิวรณ์ธรรมมีกามฉันทเป็นต้นให้สงบราบคาบ ส่วนความปฏิบัติอบรม ให้เกิดปัญญา เรียกว่าวิปัสสนาภาวนา ได้แก่การปฏิบัติหัดคิดค้นให้เห็นจริง ตามหลัก อนิจจตา ทุกขตา และอนัตตตา ที่ท่านผู้รู้ได้วางไว้แล้ว วิปัสสนาภาวนานี้ เป็นเครื่อง เปิดเครื่องหุ้มห่อจิตให้มีมิติ คือโมหะออกจากจิต เผยจิตให้เห็นสัจธรรมคือความจริง

ตามกำลังวิปัสสนาปัญญาที่ให้สำเร็จกิจ แม้ในทางโลกก็ต้องอาศัยหลักภาวนาทั้งสองนี้
 ดูกุศลเดียวกัน สมถภาวนาย่อมให้ความมั่นคง เด็ดเดี่ยว เฉียบขาด วิปัสสนาภาวนา
 ย่อมให้ไหวพริบและความฉลาดเฉียบแหลม ตั้งแต่อย่างต่ำจนถึงอย่างสูงสุด

ผู้บำเพ็ญบุญกุศลวิถึวิถึตั้งวิถึชชามาจะนี้ เรียกว่า “ทำบุญ” ผู้ทำบุญย่อม
 เป็นผู้มีการมอันบริสุทธิ์สะอาดปราศจากโทษ จึงเป็นคนบริสุทธิ์สะอาด ย่อมได้รับความ
 ความบันเทิงในที่ที่ปวง และพิจารณาเห็นการมอันบริสุทธิ์สะอาดหมดจด เป็นบุญ
 ของตน ย่อมบังเกิดความบันเทิงอิมใจยิ่งขึ้น สมด้วยคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

อิธ โมทติ เปจจ โมทติ กตปุญญโย อุกยตถ โมทติ
 โส โมทติ โส ปโมทติ ทิสวา กมมวิสุทฺธิมตฺตโน

แปลความว่า ผู้มีบุญอันกระทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกนี้ ละไปแล้ว ย่อมบันเทิง
 ในโลกทั้งสอง ผู้นั้นเห็นความบริสุทธิ์แห่งกรรมของตน ย่อมบันเทิงแล้วบันเทิงเล่าดังนี้
 บุญให้ความสุขแซมขึ้นตราบเท่าถึงสิ้นชีวิต ผู้ทำบุญจึงชื่อว่าบันเทิง ในโลกนี้ และ
 บุญย่อมเป็นกัลยาณมิตรติดตามเป็นเงาตามตัว ไปคอยต้อนรับผู้มีบุญด้วยสุขสมบัติ
 ดุจญาติมิตรผู้คอยอยู่เห็นญาติมิตรที่รักสนิทผู้จากไปไกลกลับมา ก็ยินดีปรีดา ต้อนรับ
 ด้วยสุขสมบัติมีข้าวน้ำที่อยู่อาศัยเป็นต้น ฉะนั้น สมด้วยคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

จิริปปวาสี ปุริสั ทูรโต โสติถิมาคตั
 ณาตี มิตฺตา สุขุชชา จ อภินนฺทนฺติ อาคตั
 ตเถว กตปุญญญจ อสฺมา โลกา ปรี คตั
 อภินนฺทนฺติ ปุญฺญานิ ปิยั ณาตี ว อาคตั

แปลความว่า ญาติมิตรและเพื่อนผู้หวังดี ย่อมบันเทิงยินดีต้อนรับบุรุษสตรี
 ผู้จากไปนาน ถึงความสวัสดิกลับมัจฉินใด บุญทั้งหลายย่อมยินดีต้อนรับผู้ทำบุญไว้แล้ว
 ซึ่งคลาดแคล้วจากโลกนี้ไปสู่ปรโลกเบื้องหน้า ดุจญาติมิตรยินดีต้อนรับญาติที่สนิทเสนาหา
 ผู้กลับมาถึง ฉะนั้น

อนึ่ง เมื่อความต้องการจะประกอบธุรกิจใด ๆ เกิดขึ้น ย่อมจำปรารถนาสหาย เป็นมิตรในงานธุการนั้น ๆ จึงจะสำเร็จไปได้ตามประสงค์อันใด บุญที่ทำไว้ก็ฉนั้น นั่น คือบุญย่อมเป็นมิตรคอยสนับสนุนสนองสุขสมบัติอันเป็นที่ปรารถนาต้องการ คุณมีผู้ คักดีสิทธิ์คอยดลบันดาลให้เป็นไปในสัมปรายภพ ข้อนี้เป็นบุญญาณุภาพอันน่าเห็น เป็นอัศจรรย์ ต้องตามคาถาประพันธ์พุทธภาษิตว่า

สหาโย อุตถชาตสส โหติ มิตตํ ปุณฺณํ
 สยํ กตานิ ปุญฺญานิ ตํ มิตตํ สมปรายิกํ

แปลความว่า ทุกครั้งไปสหายเป็นมิตรในงานของผู้เกิดความต้องการประกอบ ธุรกิจ บุญที่ทำไว้เองก็เช่นเดียวกัน คือ บุญนั้นเป็นมิตรติดตามไปอำนวยความสะดวกให้ ในสัมปรายภพ ดังนี้ เพราะเหตุนี้ ผู้ทำบุญจึงชื่อว่าย่อมบันเทิงในโลกหน้า

บุญอย่างสูงที่ปรากฏเป็นอริยมรรค จักชำระพอกล้างบาปอกุศลกิเลสธรรม ให้หมดไป เป็นเหตุอำนวยให้บรรลุถึงนิพพานสมบัติ ได้ในพระบาลีพุทธภาษิตที่ตรัส ย่อมผลสมบัติที่พึงได้ด้วยบุญว่า

มานุสิกา จ สมฺปตฺติ เทวโลเก จ ยา รติ
 ยา จ นิพฺพานสมฺปตฺติ สพฺพเมเตน ลพฺภติ

แปลความว่า มนุษย์สมบัติ ๑ ฤดีสมบัติในเทวโลก ๑ นิพพานสมบัติ ๑ สมบัติ ทั้งหมดนั้นได้ด้วยบุญ ดังนี้

บุญมีอยู่เพียงใด ย่อมอำนวยให้เป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดเพียงนั้น และบริสุทธิ์ ได้เพียงใด ก็ทำให้เกิดความบันเทิงยินดีในเมื่อระลึกเห็นเพียงนั้น ไม่ว่าจะในโลกนี้และ โลกอื่น หรือที่พ้นจากโลกทั้งสองนี้และให้ได้รับผลดีมีประการต่าง ๆ ซึ่งทุกส่วนล้วน ประมวลในความสุขสมจริงตามที่สมเด็จพระบรมสุขคตทรงสรุปบุญโดยผล ตรัสเป็น พระพุทธนิพนธ์ภาษิตไว้ว่า สุขุเสตํ อริวจนํ แปลความว่า คำว่าบุญนี้ เป็นชื่อของ ความสุข ด้วยประการฉะนี้

ท่านผู้มีศรัทธาบริจาคบำรุงมหาหมากูญ ชื่อว่าเป็นผู้ทำบุญไว้ มีบุญนิธิ ชุมทรัพย์ คือบุญสำหรับตน หากพิจารณาตามนัยพระพุทธนิพนธ์ภาษิตว่า แม้ในข้อว่า “ผู้มีบุญ อันกระทำไว้แล้วบันเทิงในโลกทั้ง ๒” ดังนี้ก็ควรปีติยินดีและอุ่งใจในคติของท่าน ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า ข้อนี้ควรอนุโมทนาอย่างยิ่งนัก

อรหํ สมมาสมพุทฺโธ

อุตฺตมํ ฐมมชฺฌคคา

มหาสงฆ์ ปโปเธสิ

อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบรรลุลหรรณอันสูงสุดแล้ว ทรงสั่งสอนสงฆ์ หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้ตาม พระพุทฺธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้ รวมเรียกว่า พระรัตนตรัย

รตนตฺตยานุภาเวน

รตนตฺตยเตชสา

อุปทฺทวนฺตฺรายา จ

อุปสคฺคคา จ สพุทฺโธ

มา กทาจิ สมฺมุสิสุ

[อุปตฺถมฺภกฺสาธโว]

ด้วยเดชานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ที่ได้อ้างพระนามด้วยพระราชนิพนธ์ของ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาหมากูญพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ขอสรรพอุปัทวันตราย และอุปสรรคศัตรู อย่าได้มีมาถูกต้องพ้องพานท่านสาธุชนผู้อุปถัมภ์บำรุงมหาหมากูญ- ราชวิทยาลัย ตลอดถึงท่านผู้ปฏิบัติชอบทั้งปวง และขอให้สมบุญด้วยพละอนามัย มีความคล่องสะดวกในอันข้ามลวงอุปสรรคซึ่งหากจะมีมา ประกอบสัมมาอาชีวะและ กรณียกิจให้ลุล่วงไปด้วยดี トラบเท่าได้บรรลุสุขภอรธอิฏฐผล และอภิรมย์อยู่ใน อริยธรรมที่พระสุคตทศพลประกาศไว้ จงทุกท่านเทอญ

ศึกษา^๓

“ศึกษา” คำนี้ใช้พูดกันมาก และมักพูดกันว่าศึกษาเล่าเรียน ชวนให้เข้าใจว่า ศึกษาคือเล่าเรียน แต่คำว่าศึกษามีความหมายอย่างนั้นหรือ ถ้าตั้งปัญหาขึ้นเช่นนี้ ก็รู้สึกว่ายาก แต่จะพยายามตอบปัญหาข้อนี้ ตามความเข้าใจอันอิงหลักฐานที่ค้นได้ในการเขียนครั้งนี้

“ศึกษา” มาจากคำว่า ศึกษา ในภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า สิกฺขา คำนี้ มีความหมายอย่างไร จะแสดงตามที่ท่านใช้ในภาษาบาลี คำนี้เป็น สิกฺขธาตุ มีที่ใช้ในปรกณภาษาบาลีมาก แต่ยกกล่าวได้เป็น ๒ คือ ใช้ในภาษาสามัญ ๑ ใช้ในภาษาธรรม ๑

ในภาษาสามัญ

ในสำนวนชั้นบาลี ใช้หมายถึงสำเนียง ปฏิบัติ ฝึกอบรมเป็นพื้น เช่น “สិปปิ สิกฺขาเปนติ (สิงคาลกสูตร) ๑๑/๒๐๓) ย่อมให้ศึกษาศิลปะ อารุสุมิมปิ สิกฺขติ (อนุตตริยวัคค์ ๒๒/๒๖๔) ย่อมศึกษาในเรื่องอารุส” แต่ในที่ซึ่งหมายถึง เล่าเรียน

^๓ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ เมื่อครั้งเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๘ ลงพิมพ์ครั้งแรก ในนิตยสารธรรมจักษุ เล่มที่ ๒๗ ตอนที่ ๒ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๔

มักใช้ศัพท์อื่นเช่น “*ดิรัจฉานวิหังชั ปริยาปุณนติ* (วินัยปิฎก จุลลวรรค์ ๗/๗๑) ย่อมเรียน ดิรัจฉานวิชา”

ในสำนวนชั้นต่อมา คือชั้นอรรถกถาใช้หมายถึงสำเนียง ปฏิบัติ ฝึก อบรม ก็มี หมายถึงเล่าเรียนก็มี ที่ใช้ในความหมายแรก เช่น “*สิกขาเปตฺวา ตํ เนสฺสามิ* (โลพูทายิตเถรวัตถุ ๕/๑๐๙) จักให้สำเนียงแล้วจึงนำพราหมณ์นั้นไป” ที่ใช้ในความหมายหลัง เช่น “*กึ อกฺขรสมยฺ สิกฺขาเปสฺสตี* (สามาวตีวัตถุ ๒/๑๖๔) จักให้เรียนอักษรสมัยอย่างไร” แต่โดยมากในความหมายเล่าเรียนเช่นนี้ มักใช้ศัพท์อื่น เช่น *ปริยาปุณนติ* *อุคฺคณฺหาตี*

รวมความว่า ในภาษาสามัญ ใช้หมายถึงสำเนียง ปฏิบัติ ฝึก อบรม เป็นพื้น ใช้หมายถึงเล่าเรียนบ้างห่าง ๆ และมักเป็นสำนวนชั้นหลัง

ในทางธรรม

ในทางธรรมใช้หมายถึงปฏิบัติ ฝึกอบรมอย่างเดียว เช่น “*สนฺติเมว โส สิกฺขเยยฺ* (ธาดวิภังคสูตร ๑๔/๔๓๖) ผู้นั้นพึงศึกษาความสงบรำงับ, *วินโย จ สฺสูสิฺกฺขิตฺโต* (มังคลสูตร ๒๕/๓) วินัยอันศึกษาดีแล้ว”

ศึกษาในทางธรรม โดยเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา จัดเป็น ๓ ชั้น คือ อริสัสสิกขา อริจิตตสิกขา อริปัญญาสิกขา มาในติกนิบาต (๒๐/๓๐๓) ทรงขยายความไว้ในที่นั้นว่า อริสัสสิกขา ได้แก่ปาฏิโมกขสังวร (แต่ก็หมายถึงศีลตามภูมิตามขั้นทั่วไปที่ปฏิบัติดีแล้ว) อริจิตตสิกขา ได้แก่ฌาน ๔ อริปัญญาสิกขา ได้แก่การทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ที่ไม่มีอาสวะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไป ยับยั้งอยู่เพราะรู้ยิ่งเองในทิวฐธรรม ผู้ปฏิบัติในสิกขาทั้ง ๓ นี้ ถ้ายังไม่ตั้งอยู่ใน โสดาปัตติมรรค ก็ไม่เรียกว่าเสขะ คือผู้ศึกษาหรือนักศึกษาในทางธรรม แต่เรียกว่าเนวเสขานาเสขะ เมื่อตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคขึ้นไปจนถึงอรหัตตมรรค จึงเรียกว่าเสขะ และเมื่อตั้งอยู่ในพระอรหัตตผลแล้ว ก็เรียกว่าอเสขะ คือผู้สำเร็จศึกษา เพราะไม่ต้องปฏิบัติเพื่อผล

เช่นนั้นอีกต่อไป นี้กล่าวตามนัยพระบาลีในธรรมสังคณี อภิธรรมปิฎก (๓๔/๓๔๕) ที่ว่า กตเม ธมฺมา เสกฺขา เป็นต้น แปลความว่า ธรรมทั้งหลายเหล่านี้เป็นเสกขะ มรรค ๔ อันไม่เนื่องกัน และสามัญผล ๓ เบื้องต่ำ ธรรมเหล่านี้เป็นเสกขะ ธรรมเหล่านี้เป็นอเสกขะ อรหัตตผลเบื้องบน ธรรมเหล่านี้ เป็นอเสกขะ ธรรมเหล่านี้เป็นเนวเสกขานาเสกขะ กุศล อกุศล วิบาก อพยากฤตฝ่ายกิริยาในภูมิ ๓ รูป และนิพพาน ธรรมเหล่านี้เป็นเนวเสกขานาเสกขะ

รวมความว่า ในทางพระพุทธศาสนา จัดศึกษาเป็น ๓ ชั้น คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา และจัดผู้ปฏิบัติในสิกขา ๓ เป็น ๓ ชั้น คือ *เสชะ* *อเสชะ* *เนวเสขานาเสชะ* ผู้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งกำลังปฏิบัติในสิกขาเหล่านี้ ยังมิได้บรรลุมรรคผลชื่อว่า *เนวเสขานาเสชะ* คือนักศึกษาก็มิใช่เสร็จศึกษาแล้วก็มีมิใช่ โดยนัยนี้ จะเห็นว่าในภาษาทางธรรม คำว่า *เสชะ* คือนักศึกษาใช้หมายความว่าสูง และ คำว่า *ศึกษา* ก็ใช้หมายความว่าลึกซึ้งกว่าในภาษาสามัญ

ข้อความข้างบนนี้ กล่าวตามที่ใช้ในภาษาบาลี แม้ในภาษาสันสกฤต ก็คงมีความหมายแนวเดียวกัน แต่มีใช้ในความหมายพิเศษในบางปกรณ์ ส่วนในภาษาไทย ใช้ดาดลงมาเป็นการเล่าเรียนโดยมาก ต่อไปนี้จะอ้างปทานุกรมบางฉบับมาประกอบ: ในบาลีอภิธาน์ปทีปิกาสูจิ กล่าวว่า *สิกฺขธาตุ* ใช้ในอรรถ *วิฑูโชปาทาน* คือความเข้าไปถือเอาวิชา ในดิกชันนารีภาษาบาลีของ R.C. Childers แปล *สิกฺขา* ไว้ว่า Learning, Study, Training การเรียน การเรียนรู้ การปฏิบัติ ฝึกอบรม ในดิกชันนารีภาษาสันสกฤตของ Monier Williams, M.A. แปลไว้ซ้ำกับของ R.C. Childers บ้างไม่ซ้ำบ้าง และได้ให้ความหมายทั่วไปไว้คำหนึ่งว่า “ปรารถนาเป็นผู้สามารถ เพื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จผล” อนึ่ง ยังมีคำแปลตามที่ใช้พิเศษ เช่น แปลว่า “สอน” และ “ให้” (ที่เป็นกิริยาปรัสโมบท) ใช้ในคัมภีร์พระเวท

ตามที่กล่าวมานี้ อาจรวมความได้ว่า ความได้วิชาหรือความสามารถ เพื่อทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้สำเร็จผลได้ เป็นวัตถุประสงค์ของการศึกษา และทางที่จะให้ได้วิชา หรือเป็นผู้สามารถเช่นนั้นก็คือการเรียน การเรียนรู้ การปฏิบัติ ฝึก อบรม เพราะเหตุนี้ ศึกษาจึงหมายถึงเรียน เรียนรู้ ปฏิบัติ ฝึก อบรม เพื่อให้ได้วิชา หรือเป็นผู้สามารถ

เช่นนั้น นี่เป็นความหมายที่ใช้โดยส่วนรวม แต่ยังมีใช้หมายต่างกันไป ในภาษาสามัญ และภาษาธรรม โดยนัยที่กล่าวแล้ว เพราะฉะนั้น พึงสำเหนียกใช้ให้ถูกความหมายในที่นั้น ๆ

สิ่งที่พึงศึกษามีเป็นอันมาก แต่สิกขา ๓ ในธรรมวินัยที่พระอริยเจ้าประกาศไว้แล้วเป็นเยี่ยม (นัยอนุตตรियสูตร) เพราะสิกขาเหล่านั้น เป็นความเห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ เป็นไปเพื่อวิชาและวิมุติ ในปาฐกถาพิเศษ เรื่องการศึกษาเกี่ยวกับจรรยาและศาสนาของพระยาอินทรมนตรี (Frank H. Giles) ที่แสดงเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ ตอนหนึ่งว่า “การศึกษานั้น พึงอธิบายได้อย่างเดียว แต่ว่าเป็นวิธีการที่จะทำให้คนดำริชอบ และสงสยเสียด้วยซ้ำว่า การให้ความรู้ เช่นที่มีอยู่ในหลักสูตรของโรงเรียนโดยมากเวลานี้ จะสอนเราให้ดำริชอบนั้นได้หรือ คนเราเมื่อคิดชอบเท่านั้น จึงจะได้ชื่อว่ามี ความหยั่งรู้จริง มีความเข้าใจกิจการจริง และเมื่อมีความหยั่งรู้กับความเข้าใจจริงอย่างนี้แล้ว จึงจะได้ชื่อว่าเป็นพลเมืองดี บรรลุถึงอวสานภูมิแห่งภูมิธรรม ก็ทำอย่างไรเล่า จึงจะเรียนรู้วิธีที่จะดำริชอบ เราจะเรียนจากหลักสูตรปกติในโรงเรียนนั้นไม่ได้แน่ การดำริชอบนั้น เป็นคตินิยมเป็นมนสิกาโรบาย (การทำใจ) ใช้อื่นไกลคือศาสนานั้นเอง... ทรงเห็นว่า (คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเห็นว่า) บรรดาประชาชนได้รับความอบรมมาผิดทาง จึงได้เริ่มสั่งสอนด้วยการศึกษาที่ชอบซึ่งเรียกกันอีกนัยหนึ่งว่าศาสนา ทรงอธิบายวิธีการที่จะต่อสู้ความผิดและ ความหลงที่ครอบงำคนเหล่านั้นด้วยวิธีคิดชอบ ทรงวางหลักแห่งการศึกษาขึ้นใหม่ เดียวนี้เรียกกันว่า “อริยสัจ ๔” ทรงอธิบายต่อไปว่า คนที่เชื่อและเห็นตามหลักอันนี้ อาจปฏิบัติตามมรรคทั้ง ๘ ให้บรรลุถึงผลได้ มรรคหรือหนทางทั้ง ๘ นี้ ก็อธิบายไว้ชัดเจน ไม่เคลือบคลุม” แม้ผู้ไม่นับถือพุทธศาสนายังแสดงอย่างนี้ เพราะเหตุนี้ ผู้นับถือพุทธศาสนา จึงควรเห็นว่า สัมมัตตะ ความเป็นชอบเหล่านั้นแล เป็นยอดศึกษา เป็นไปเพื่อวิชาและวิมุติ และพึงปฏิบัติในสิกขาทั้ง ๓ ในธรรมวินัยนี้ ตามความสามารถแล

คำสัจ^๔

๑. คำสัจคืออะไร

คำสัจคือคำแสดงความจริง มีความหมายที่ใช้กันทั่วไปเป็น ๒ ประการ คือ คำจริงตามเรื่องราวที่เป็นไปอย่างไร ๑ คำจริงตามเหตุและผล ๑

คำจริงประการแรกจัดเป็นสัมมาวาจาเจรจาชอบ (เพราะเว้นจากมุสาวาท) คำจริงที่เป็นสัมมาวาจา^๕ เป็นคำที่แสดงออกมาตามความจริงใจของผู้พูด มิใช่คำที่แสดงความจริงตามเหตุและผล เพราะฉะนั้น เรียกว่าสัมมาวาจาจึงเหมาะกว่าเรียกว่า สัจวาจา แต่เพราะนิยามว่าเป็นคำจริงอย่างหนึ่ง จึงควรจัดเป็นสัจวาจาแต่โดยอนุโลม

๒. คำสัจเกิดขึ้นได้อย่างไร

ส่วนคำจริงประการที่ ๒ เป็นสัจวาจาโดยตรง เพราะโลกและธรรมส่วนใหญ่ ที่สุดย่อยลงไปจนเล็กที่สุด ย่อมมีเหตุผลประจำอยู่แต่ละอย่าง ไม่มีส่วนไหนสิ่งไหน ที่จะว่างเว้นจากเหตุผล ตัวอย่างเช่น ความเป็นไปแห่งโลกธาตุมีหนาวร้อนเป็นอาทิ ความเป็นไปแห่งสัตว์โลกอันเนื่องด้วยสุขทุกข์เป็นอาทิ เหล่านี้ล้วนมีเหตุผลทั้งสิ้น

^๔ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฺฒโน ป.ธ. ๙ ลงพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารธรรมจักษุ เล่มที่ ๒๗ ตอนที่ ๙ เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕

เหตุผลมีอยู่เต็มโลกเต็มธรรมไม่บกพร่อง ดังนี้ไม่มีปัญหา ปัญหาที่มีอยู่ที่บุคคลว่า จักทำประการใด จึงจักสามารถหยิบยกเอาเหตุผลนั้น ๆ มาพูดตามเป็นจริงได้ เพราะถ้าไม่สามารถ คำที่พูดออกมาก็ไม่เป็นจริง ความสามารถในข้อนี้ จักเกิดขึ้นด้วยปัญญาคือความรู้จริง เพราะถ้าไม่รู้จักจริงก็พูดให้จริงมิได้

๓. ที่เกิดแห่งปัญญา

ปัญญาความรู้ันั้นเกิดจากอะไร โดยนัยหนึ่ง ความรู้เกิดจากการปริยัติ การปฏิบัติ และปฏิเวธ คือความรู้แจ้งแทงตลอดเหตุตลอดผล

การปริยัติข้อแรกนั้น คือการเรียนรู้ทางอายตนะ มีทางรูปที่ตาเห็นทางเสียงที่หูได้ยินเป็นอาทิ โดยนัยนี้ จึงจำแนกการเรียนรู้ออกเป็น ๒ อากาโร คือ การเรียนโดยธรรมชาติ ๑ การเรียนโดยความตั้งใจ ๑ ตามปกติ อายตนะภายในมีตาหูเป็นต้น ย่อมประจวบกับอายตนะภายนอกมีรูปเสียงเป็นต้นอยู่เสมอ เมื่อประจวบกันเมื่อใด บุคคลย่อมเกิดความรู้ในรูปเสียงเป็นต้นขึ้นเมื่อนั้น นี่เป็นการเรียนรู้โดยธรรมชาติ ซึ่งในที่นี้จะยกไว้ไม่บรรยายถึง ส่วนการเรียนโดยความจงใจนั้นหมายถึงการเรียนในโรงเรียน หรือเรียนเป็นส่วนตนเอง ข้อนี้ย่อมเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปแล้ว แต่อะไรเล่าที่ฟังศึกษาเล่าเรียน ข้อที่ฟังศึกษาเล่าเรียน คือ สุตะคือวิทยากรต่าง ๆ ๑ ศิลปะคือ ทัศนกรรมเป็นต้น ๑ วินัยคือกฎบัญญัติสำหรับปกครองหมู่ นั้น ๆ มีกฎหมายเป็นต้น ๑ ข้อที่ฟังศึกษาเล่าเรียนดังแสดงมานี้ บางประการเป็นประโยชน์ บางประการไม่เป็นประโยชน์ บางประการเป็นธรรม คือถูกต้องตามศีลธรรม กฎหมายและกาลเทศะ เป็นอาทิ บางประการเป็นอธรรม คือไม่ถูกต้อง ดังนั้น ข้อที่ไม่เป็นประโยชน์และเป็นอธรรมนั้นไม่ควรเรียน เพราะถึงเรียนไปก็ไม่อำนวยการประโยชน์ที่ถูกต้อง ส่วนข้อที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรมควรเรียน เพราะเมื่อเรียนไปแล้ว อาจอำนวยการประโยชน์ที่ถูกต้องให้ได้ ความมีสุตะมาก ความสามารถเชี่ยวชาญในศิลปะแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง และความได้ศึกษาวินัยดีแล้ว ท่านสรรเสริญว่าเป็นอุดมมงคลแต่ละอย่าง เพราะเหตุนี้ จึงเป็นที่ต้องประสงค์ทั้งทางคติโลกและคติธรรม นักเรียนผู้ตั้งใจเรียนจริงในข้อที่ควร

เรียนดังแสดงมาฉะนั้น ชื่อว่าตั้งอยู่ในความจริงอันเป็นประโยชน์และเป็นธรรม ย่อมได้
 สุตมยปัญญา ความรู้อันเกิดจากการฟัง อ่านบ้าง ย่อมได้จินตามยปัญญา ความรู้
 อันเกิดจากการคิดบ้าง วาจาที่แสดงออกมาด้วยปัญญาทั้ง ๒ นี้ เป็นคำที่แสดงเหตุผล
 ตามเป็นจริงชั้นปริยัติ จัดเป็นคำสัจชั้นต่ำหรือชั้นต้น

การเรียนเป็นบุพกิจเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติอบรม เพราะฉะนั้น เมื่อเรียนแล้ว
 จึงต้องปฏิบัติต่อไป เปรียบเหมือนเรียนรู้แผนที่แล้ว ก็ดำเนินไปยังสถานที่ประสงค์
 เช่นที่ชี้บอกไว้ในแผนที่ฉะนั้น

อันข้อที่พึงปฏิบัติ คือการงานที่พึงทำทางกายวาจาและใจ การงานมีมากมาย
 หลายชนิด แต่สรุปประมวลลงเป็นการงานที่ควรเว้นอย่างหนึ่ง การงานที่ควรทำอย่างหนึ่ง
 การงานที่ไม่อำนวยความสะดวกที่ถูกต้องเหมาะเจาะ ควรเว้นเสีย การงานที่อำนวยความสะดวก
 ประโยชน์ที่ถูกต้องเหมาะเจาะ ควรทำเพราะเหตุใด เหตุนั้นก็แจ่มแจ้งชัดเจนอยู่แล้ว
 เมื่อเลือกการงานได้เหมาะสมนี้แล้ว พึงประกอบด้วยความหมั่น ความรักษา ความมีมิตร
 อันงาม และความเลี้ยงชีวิตตามสมควร เมื่อถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังอ้างมานี้
 ย่อมยึดทิฐฐัมมิกัตถะประโยชน์ปัจจุบันไว้ได้ อาจะบริบูรณ์ด้วยอิฏฐผลมีทรัพย์ ยศ
 ไม้ตรี เป็นต้น

อนึ่ง เพื่อให้ประโยชน์ดำรงมั่นคงยั่งยืน พึงมีศรัทธาความเชื่อเหตุผลและความที่
 สัตว์มีกรรมเป็นของของตน พึงมีศีลความประพฤติหรือปฏิบัติในการงานเว้นจากการ
 เบียดเบียนทั้งทางกายและทางวาจาด้วยความตั้งใจ พึงมีจาคะการสละกำลังกาย กำลัง
 ทรัพย์กำลังปัญญาเป็นอาทิช่วยเหลือกัน และพึงมีปัญญาความรู้จักบาปบุญคุณโทษ
 ประโยชน์มิใช่ประโยชน์ เมื่อถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติดังอ้างมานี้ ย่อมยึดสัมปรายิกัตถะ
 ประโยชน์ภายหน้าไว้ได้ อาจะบริบูรณ์ด้วยอิฏฐผล มีอายุ วรรณะ สุข ยศ สวรรค์
 เป็นอาทิ

อนึ่ง เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ยิ่งขึ้น พึงปฏิบัติการทำงานด้วยความเห็น ความดำริ
 (ปัญญาสิกขา) การเจรจา การงาน อาชีพ (ศีลสิกขา) ความพยายาม ความระลึก
 และความตั้งใจ (จิตตสิกขา) อันเป็นส่วนชอบโดยทางเดียว ความชอบ ทุกประการ

ดั่งอ้างมานี้ เป็นข้อควรศึกษาปฏิบัติ เพราะเมื่อมีอยู่ ย่อมเป็นเครื่องป้องกันมิให้
 ภารงานทุก ๆ อย่างที่กระทำอยู่เป็นอนัตตะคือโทษมิใช่ประโยชน์ และเป็นอธรรม
 แต่ให้เป็นอรรถประโยชน์ และเป็นธรรมโดยส่วนเดียว เพราะฉะนั้น ภารงานที่ประกอบ
 ด้วยความชอบทั้งหลาย จึงเป็นที่ต้องประสงค์ทั้งในคติโลกและคติธรรม ผู้ประกอบการ
 ภารให้ถึงพร้อมด้วยความชอบยิ่ง ด้วยการทำจริง เชื่อว่าตั้งอยู่ในความจริงที่เป็นประโยชน์
 และเป็นธรรม ย่อมได้ภาวนามยปัญญา ความรู้อันเกิดจากการทำโดยลำดับ วาจาที่
 แสดงออกมาด้วยปัญญานี้ เป็นคำแสดงความจริงโดยเหตุผลชั้นปฏิบัติ จัดเป็นคำสัจ
 ชั้นกลาง

การศึกษาปฏิบัติด้วยความชอบดั่งอ้างมานั้น เมื่อเจริญก้าวหน้าเรื่อยไป ย่อม
 ทำให้ภารงานละเอียดประณีตยิ่งขึ้น ๆ ในที่สุด อาจอำนวยให้เกิดความรู้เป็นเครื่อง
 กำหนดรู้ทุกข์ เป็นเครื่องละเหตุให้ทุกข์เกิด เป็นเครื่องทำให้แจ้งความดับทุกข์ เป็น
 เครื่องอบรมให้มรรคอันถึงความดับทุกข์บังเกิดขึ้น นี่เป็นความเห็นชอบอย่างสูงสุด
 เมื่อความเห็นเป็นชอบขึ้นดั่งนี้ ความดำริเป็นต้นก็เป็นชอบขึ้นตามกันหมด ผู้บรรลุถึง
 ความชอบดั่งนี้ เชื่อว่าตั้งอยู่ในอริยสัจ ความจริงอย่างประเสริฐ อันเป็นปรมัตตะประโยชน์
 อย่างยิ่ง และเป็นโลกุตระธรรม ธรรมเหนือโลก ย่อมได้ปฏิเวธปัญญาความรู้ ทะลุ
 ปรุโปร่งไม่ติดขัดในเหตุผลเหนือโลก ท่านผู้ได้ปัญญาชั้นที่สุดนี้ ชื่อว่า “สำเร็จการศึกษา
 สำเร็จการปฏิบัติ” โดยแท้จริง วาจาของท่านเป็นคำแสดงความจริงอันเป็นประโยชน์ที่
 ถูกต้องอย่างประเสริฐ นี้จัดเป็นคำสัจชั้นสูงสุด

๔. คำสัจเป็นอมฤตพจน์

วาจาที่แสดงออกมาด้วยความรู้ดังกล่าวมาโดยลำดับดังนี้ เป็นคำสัจที่จัดว่า
 เป็น “อมตวาจา” ซึ่งแปลว่าวาจาไม่ตายโดยลำดับ ทั้งชื่อว่าเป็น “สุภาสิตวาจา”
 ซึ่งแปลว่าวาจาเป็นสุภาสิต ส่วนวาจาที่แสดงออกมาโดยไม่รู้ หรือด้วยความรู้ผิด
 เป็นคำไม่จริง เพราะไม่แสดงความจริงจัดเป็นคำตาย อนึ่ง คำมุสาวาทก็ชื่อว่าเป็นคำตาย
 โดยอนุโลม คำไม่จริงที่ชื่อว่าเป็นคำตาย เพราะเหตุ ๒ ประการ คือตายจากประโยชน์
 ที่ถูกต้องประการ ๑ ตายเพราะไม่ทนต่อความเพ่งพินิจประการ ๑ อธิบายว่า

คำนั้น เมื่อถูกผู้รู้ฟังพินิจหนักเข้า ความเท็จความเทียมก็ปรากฏเด่นขึ้น ทำลายล้างคำนั้นให้ตกไปจากความจริง ส่วนคำจริงทั้งโดยตรงและทั้งโดยอ้อม ชื่อว่าเป็นคำไม่ตาย เพราะไม่ตายจากประโยชน์ที่ถูกต้อง ไม่ตายเพราะทนต่อความเพ่งพินิจอธิบายว่า คำนั้นเมื่อถูกผู้ฟังพินิจหนักเข้า ความจริงแท้ก็ปรากฏออกมาเต็มคำไม่ขาดไม่เกิน เพราะเหตุนี้ คำจริงจึงเป็นวาจาที่ดำรงมั่นยั่งยืนอยู่ด้วยความจริงตลอดไป

๕. คำสัจเป็นธรรมเก่าแก่

ข้อที่คำสัจเป็นวาจาไม่ตายนี้เป็นธรรมเก่า อธิบายว่า คำจริงดังแสดงมาแล้ว เป็นวาจาไม่ตายมาแต่เก่าก่อน และเป็นสิ่งที่นับถือพูดกันเป็นธรรมเนียมมาตั้งแต่โบราณสมัย เฉพาะการเว้นจากมุสาวาท พูดคำจริงตามเรื่องที่เป็นไปอย่างไร โบราณท่านก็ยังนับถือว่าเป็นวาจาสิทธิ์ ความเรื่องนี้ก็มีปรากฏในปกรณ์เก่า ๆ เป็นอันมาก อันสัจจะนี้มีใช้อำนวยผลให้จริงในเมื่อมีอยู่ในวาจาเท่านั้น แม้เมื่อมีอยู่ในการทำคือทำจริง มีอยู่ในใจคือใจจริง ก็อำนวยผลให้เหมือนกัน ข้อนี้พิจารณาดูจะรู้ได้ จึงไม่น่าเป็นที่สงสัยเลยว่า คำจริงมีอำนาจที่ควรนับถือเพียงไร เพราะเหตุนี้ เมื่อท่านผู้ใหญ่กล่าวคำอวยพร จึงมักกล่าวกำกับว่า *เอเตน สจฺจวชฺเชน* ซึ่งแปลว่า ด้วยอำนาจการกล่าวคำสัจนี้ ดังนี้

๖. ควรพูดคำเช่นไร

อันของจริงของแท้ ย่อมเป็นที่ปรารถนาพอใจของบุคคลทุก ๆ คน ส่วนของเทียมของปลอมไม่เป็นที่ปรารถนาของใครเลย ข้อนี้ไม่ต้องอ้างใครที่ไหน อ้างตนเองนี่แลเป็นพยาน เพราะฉะนั้น การที่ตนเองชอบของจริงแท้ แต่หยิบบิ้นของเทียมของปลอมให้ผู้อื่น จึงเป็นการที่เหมาะสมแล้วหรือ ว่าในส่วนวาจาโดยจำเพาะ การที่ขอให้ผู้อื่นพูดจริงต่อตน แต่ตนกลับชอบพูดคำไม่จริงต่อผู้อื่น ย่อมไม่สมกับที่นิยมกันว่าเกิดมาในสมัยอารยธรรม เหตุว่าการพูดคำไม่จริงมิใช่อารยธรรม การพูดจริง

ต่างหากเป็นอารยธรรม ในโบราณสมัยแม้จะปรากฏว่าย้อ่อนการศึกษาในส่วนโลกวิทยา โดยทั่ว ๆ ไป แต่ในส่วนสัจจะนั้นไม่อ่อนเลย โบราณท่านชอบสัจจะเองด้วย ชอบให้สัจจะแก่ผู้อื่นด้วย ข้อนี้เราทั้งหลายควรเจริญรอยตาม จึงจะสมกับที่นิยมกันว่าเกิดมาในอารยสมัย และจะสมกับคติพจน์ว่า “เสียชีพออย่าเสียสัตย์” และจะสมกับคำประพันธ์ของกวีในปัจจุบันสมัยซึ่งกล่าวเป็นเชิงสอนไว้ว่า “เสียสัตย์อย่าเสียสู้ ชีพม้วย มรณา” ดังนี้

คำจริงประการแรกที่พึงรักษาไว้เป็นนิตยกาล ก็คือ การพูดตามเรื่องที่เป็นไปจริง ไม่พูดคำกลับให้กลอกหลอกให้หลง และเมื่อพูดไว้อย่างไร ก็ควรรักษาคำพูดของตนไว้ เมื่อเกิดเจตนาจะพูดเท็จขึ้นก็ควรพิจารณาให้เห็นโทษ แล้วยับยั้งไว้ไม่ปล่อยให้คำเท็จหลุดออกไป เมื่อปฏิบัติดังนี้ได้เสมอ ก็จะเกิดความเคยชินในการพูดแต่คำจริง และจักไม่ยอมพูดคำเท็จ อนึ่ง ควรให้คำที่พูดนั้นเป็นคำมีเหตุผลสมจริงอีกด้วย ข้อนี้จะนำไปได้ด้วยการศึกษาปฏิบัติ อบรมเท่าถึงสำเร็จการศึกษา ปฏิบัติ ดังได้แสดงมาแล้วข้างต้น

๓/. คำสัจเช่นไรควรพูด

อนึ่ง สุตะเป็นต้นที่ควรเรียนและการงานที่ควรศึกษาปฏิบัติ คือ สุตะเป็นต้น และการงานที่อำนวยความสะดวกอันถูกต้องฉันใด คำจริงที่ควรพูด ก็คือ คำจริงที่อำนวยความสะดวกอันถูกต้องฉันนั้น ส่วนคำจริงนอกนี้ควรเว้นเสีย

แม้ท่านผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว มีสมเด็จพระบรมศาสดาเป็นต้น ย่อมเว้นวาทะที่ให้โทษ กล่าวแต่ วาทะที่อำนวยความสะดวกอย่างเดียว ข้อนี้สมด้วยพระพุทธภาษิตที่ตรัสแก่ อภัยราชกุมาร ในอภัยราชกุมารสูตร แปลความในที่ประสงค์ว่า

“วาทะใด ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ หรือจริงแท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ วาจานั้น จะไม่เป็นที่ชื่นชบใจของชนเหล่าอื่นก็ตาม จะเป็นที่ชบใจของชนเหล่าอื่นก็ตาม พระตถาคตไม่ตรัสวาจานั้น

วาทะใด จริงแท้ และประกอบด้วยประโยชน์ วาทะนั้นจะไม่ใช่ที่ชื่นชอใจของชนเหล่าอื่นก็ตาม จะเป็นที่ชื่นชอใจของชนเหล่าอื่นก็ตาม พระตถาคตทรงรู้จักกาลเพื่อตรัสวาทะนั้น”

เพราะเหตุนี้ ศาสนธรรมคือคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดา จึงเป็นคำที่ควรรู้ควรเห็น มิใช่คำไม่ควรรู้ไม่ควรเห็น เป็นคำมีเหตุมิใช่คำไร้เหตุ เป็นคำมีปาฏิหาริย์ มิใช่คำไร้ปาฏิหาริย์ ศาสนธรรมของพระองค์เกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้จึงเป็นคำแสดง สัจธรรม อันเป็นที่ภูมิลำเนาของ สัมปรายกัถะบ้าง ปรมาตถะบ้าง ทั้งเป็นโลกียธรรมบ้าง เป็นโลกุตระธรรมบ้าง เพราะฉะนั้น ศาสนธรรมทั้งหมด ของพระองค์ จึงเป็นคำสุภาสิตอันเป็นสัจวาจาโดยส่วนเดียว

สาธุชนพึงสังวรระวังวาทะของตน ให้เป็นไปดังศาสนาธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อมีความสังวรระวังอยู่ดังนี้ ก็จักได้รับประโยชน์จากวาทะนั้นโดยส่วนเดียว สมด้วยคาถาประพันธ์พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ว่า *สาธุ วาจา ย สั้วโร* ความสังวรด้วยวาทะ ให้สำเร็จประโยชน์ สัจวาจาที่เปล่งแสดงความจริงออกมาด้วยความสังวรอย่างนี้แล ย่อมเป็นรสที่อันวยประโยชน์อันเลิศ เพราะมีพระพุทธานุญาตว่า *สจฺจํ หเว สาธุตรึ รสํ* ความสัจแลเป็นรสที่ให้สำเร็จประโยชน์กว่ารสทั้งหลาย ดังนี้

สรุปความว่า คำจริงตามเรื่องราวที่เป็นไปอย่างไร และคำจริงตามเหตุผลอันเป็นประโยชน์ที่ถูกรับรู้ เป็นวาทะไม่ตาย ทั้งเป็นคำสุภาสิต ผู้พูดคำนั้นย่อมเป็นผู้ชื่อว่าตั้งอยู่ในความจริงที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม ด้วยความรู้จริงอันเกิดจากการศึกษาเป็นต้น ดังแสดงมาโดยลำดับข้างต้น สมดังเถรนิพนธ์ภาษิตว่า *สจฺจํ เว อมตํ วาจา* คำสัจแลเป็นวาทะไม่ตาย ดังนี้

ศีลและทิวฐิติที่๕^๕

บุคคลย่อมแสดงการทำทางกายวาจา ด้วยความตั้งใจอยู่โดยปรกติ เพื่อศึกษาเล่าเรียนบ้าง เพื่อประกอบการอาชีพบ้าง เพื่อทำกิจอื่น ๆ อีกบ้าง การทำนั้น ๆ ถ้าเป็นไปในทางดีหรือชั่ว เรียกว่าความประพฤติ ความประพฤติดีเป็นภักทศีล ย่อมทำผู้ประพฤติให้เป็นภักทรบุคคล คือคนดีงาม ส่วนความประพฤติชั่วเป็นปาปศีล ย่อมทำผู้ประพฤติให้เป็นปาปชน คือคนชั่ว บุคคลย่อมเป็นคนดีหรือคนชั่ว เพราะความประพฤติของตน หาใช่เพราะเหตุอื่นไม่ เหมือนอย่างที่เราเชื่อว่ามีพ่อค้าก็เพราะทำการค้าฉะนั้น เมื่อคิดดูเฝิน ๆ น่าเห็นว่าการทำของตนเองไม่สำคัญ จะทำอย่างไรก็ตาม เมื่อคนอื่นว่าดีก็ได้เมื่อคนอื่นว่าชั่วก็ชั่วได้ เมื่อถือโลกคือผู้อื่นเป็นใหญ่ย่อมเห็นอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง น่าเห็นว่าการทำทุกอย่าง ย่อมมุ่งผลแก่ตนเป็นที่ตั้ง เหตุฉะนี้ การทำอะไรก็ตาม ถ้าทำให้ตนได้ผลเป็นที่พอใจ ก็นับว่าดี ถ้าทำตนให้เสื่อมประโยชน์ ก็นับว่าชั่ว เมื่อถือตนเป็นใหญ่ ย่อมเห็นอย่างนี้ ความเห็นทั้ง ๒ นี้ เมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้ จักเห็นได้ว่ายังมีขาดตกบกพร่อง เพราะได้ส่วนเดียว คือผู้อื่นหรือตนส่วนใดส่วนหนึ่งเท่านั้น ทั้งเมื่อได้ส่วนหนึ่ง ก็อาจขัดกับอีกส่วนหนึ่ง ขาดการเทียบเคียงระหว่างโลกคือผู้อื่นและตน แท้จริง การบัญญัติว่าดี

^๕ ทรงนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖ เมื่อครั้งยังเป็นพระมหาเจริญ สุวฑฒโน ป.ธ. ๙ ลงพิมพ์ครั้งแรกในนิตยสารธรรมจักษุ เล่มที่ ๒๘ ตอนที่ ๔ เดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๘๖

หรือชั่วเพราะถือโลกคือผู้อื่นเป็นประมาณ อาจขัดกับตน หนึ่ง การบัญญัติเช่นนั้น เพราะถือตนเป็นประมาณ ก็อาจขัดกับผู้อื่น ยกตัวอย่าง : การฉ้อโกง อาจมีผู้เห็นว่า ถ้าฉ้อโกงได้เป็นความฉลาด จนมีคำว่าฉลาดแล้วต้องโกง แต่พึงพิจารณาดูว่า ถ้าผู้อื่น ฉ้อโกงตนได้ เขาย่อมชอบ ส่วนตนย่อมไม่ชอบแน่ ถือผู้อื่นเป็นประมาณ จึงอาจขัดกับตน ได้อย่างนี้ โดยนัยตรงกันข้าม ถ้าตนไปฉ้อโกงผู้อื่นได้ แม้นจักชอบ แต่ผู้อื่นย่อม ไม่ชอบแน่ ถือตนเป็นประมาณ จึงอาจขัดกับผู้อื่นได้อย่างนี้ ด้วยเหตุนี้การบัญญัติว่า ดีหรือชั่วด้วยถือโลกคือผู้อื่นอย่างเดียว หรือถือตนอย่างเดียวเป็นประมาณ จึงไม่ยุติธรรม เพราะอาจได้ทางหนึ่ง เสียทางหนึ่ง และคำว่าฉลาดแล้วต้องโกง จึงมิใช่สุภาษิต เพราะเป็นคำของคนถือโลกหรือตนเป็นใหญ่ ยังมีอีกวิธีหนึ่งคือ บัญญัติว่าดีหรือชั่ว ด้วยการเทียบเคียงระหว่างตนและผู้อื่นมิให้ขัดกัน บัญญัติอย่างนี้ย่อมได้ทั้งฝ่ายตน และผู้อื่น หรือแม้จะได้แต่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ก็ไม่ขัดหรือตัดรอนอีกฝ่ายหนึ่ง จึงเป็นทาง ที่ยุติธรรม ยกตัวอย่าง :

การประทุษร้ายร่างกายทำลายชีวิตผู้อื่น ก่อนแต่จะบัญญัติลงไปว่าดีหรือชั่ว พึงพิจารณาเทียบเคียงว่า เรารักชีวิตและร่างกายของตน บรรณานามชีวิตอยู่โดยผาสุก ฉันทใด ผู้อื่นก็รักและบรรณานามฉันทนั้นเหมือนกัน การประทุษร้ายทำลายสิ่งรักของผู้อื่น จึงไม่ยุติธรรม เพราะเป็นการขัดหรือตัดรอนผู้อื่น เมื่อพิจารณาเทียบเคียง โดยเหตุผล อย่างนี้ จึงบัญญัติลงไปได้ว่า การประทุษร้ายร่างกายทำลายชีวิตผู้อื่น เป็นการชั่ว ไม่ควรทำ แม้การฉ้อโกงและทุจริตอื่น ๆ ก็อาจพิจารณาเทียบเคียงและบัญญัติได้ว่า เป็นการชั่วเช่นเดียวกัน

ความมีเมตตาตากรุณาต่อกัน ก็พึงพิจารณาเทียบเคียงว่า เราบรรณานามความมี เมตตาตากรุณาจากผู้อื่นฉันทผู้อื่นก็บรรณานามฉันทนั้นเหมือนกัน ความมีเมตตาตากรุณา ต่อกัน จึงเป็นเครื่องทำตนและผู้อื่นให้เป็นสุข ปราศจากทุกข์ ไม่มีขัดต่อฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่งเลย เมื่อพิจารณาเทียบเคียงโดยเหตุผลอย่างนี้ จึงบัญญัติลงไปได้ว่า ความมีเมตตา กรุณา เป็นการดี ควรอบรมให้มีขึ้น

การบัญญัติว่าดีหรือชั่วโดยการเทียบเคียง ระหว่างตนและผู้อื่นให้ยุติธรรม
 อย่างนี้ เป็นการบัญญัติโดยธรรม ผู้ถือธรรมเป็นใหญ่ ย่อมเห็นว่าดีหรือชั่วโดยอาศัย
 หลักความยุติธรรมเช่นนี้ สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อซึ่งบัญญัติการดีการชั่ว ย่อมทรง
 บัญญัติโดยธรรม ข้อนี้เมื่อพิจารณาดูจักเห็นได้ทุกข้อ ตั้งต้นแต่เบญจศีลขึ้นไป นี่เป็น
 เหตุภูมิปรียาย คือ บรรยายอย่างต่ำหรือสามัญ แต่ในอุปริมปรียาย คือบรรยายอย่างสูง
 ทรงบัญญัติว่าชอบหรือผิดด้วยมุ่งจุดปลายทางแห่งพระพุทธานุศาสนนา กล่าวคือวิชาและ
 วิมุติเป็นหลัก การใดเป็นข้อปฏิบัติเอียงเทลุ่มลาดไปสู่วิชาและวิมุติ การนั้นทรงบัญญัติ
 ว่าชอบ การใดเป็นข้อปฏิบัติข้อขัดแย้งต่อวิชาและวิมุติ การนั้นทรงบัญญัติว่าผิด
 และเพื่อกำหนดง่าย จึงทรงวางหลักธรรมสำหรับตัดสินธรรมวินัยที่ทรงแสดงแล้วบัญญัติ
 แล้วไว้ ๘ ประการ ด้วยพระพุทธานุชาตโนโคตมีสูตรอันมาในอังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต
 โดยความว่า

ธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความกำหนดข้อมใจ ๑

เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ ๑

เป็นไปเพื่อความสะสมกองกิเลส ๑

เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ๑

เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษยินดีด้วยของของตน ๑

เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๑

เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ๑

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ๑

ธรรมเหล่านั้นพึงรู้ว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา

ส่วนธรรมเหล่าใด เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ๑

เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์ ๑

เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส ๑

เป็นไปเพื่อความมักน้อย ๑

เป็นไปเพื่อความสันโดษยินดีด้วยของของตน ๑

เป็นไปเพื่อความสงัดจากหมู่ ๑

เป็นไปเพื่อความเพียร ๑

เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ๑

ธรรมเหล่านี้พึงรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา ดังนี้

บัณฑิตผู้มีปรีชา ย่อมไม่ถึงโลกหรือตนเป็นใหญ่ในการบัญญัติ การดีการชั่ว แต่ถือธรรมเป็นใหญ่ แม้จะไม่ได้ฟังศาสนธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อพิจารณาเทียบเคียงระหว่างตนและผู้อื่นโดยยุติธรรม ก็อาจทราบการดีหรือชั่วได้ด้วยตนเอง ความเว้นการดีประพฤติกชั่วเป็นปapakศีล คือความประพฤติชั่ว ส่วนความเว้นการชั่ว ประพฤติกดี เป็นภททศีล คือความประพฤติดีหรืองามอันประสงคในที่นี้ โดยนัยอริยมรรค ภททศีล ได้แก่สัมมากัมมันตะ การงานชอบ เว้นจากเบียดเบียน ทำลายล้างร่างกายและชีวิต ทรัพย์และเชื้อสายของผู้อื่น สัมมาวาจา เจรจาชอบ เว้นจากพูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ และพูดเพ้อเจ้อ ๑ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ เว้นมิฉฉาชีพ เลี้ยงชีวิตด้วยสัมมาอาชีพ ๑

ภททศีลนี้จักมีเป็นไปได้ เพราะอาลัยภททิกาทิฎฐิ คือทิฎฐิอันดีหรืองาม ถ้าปราศจากทิฎฐิอันงาม ศีลอันงามก็มีขึ้นไม่ได้ ทิฎฐิแปลว่าความเห็น เห็นผิด เป็นปapakาทิฎฐิ เห็นชอบ เป็นภททิกาทิฎฐิ อันประสงคในที่นี้ ความปฏิบัติดำเนินของบุคคลในทุก ๆ ทาง ย่อมเป็นไปตามความเห็น และความเห็นย่อมเนื่องด้วยความรู้ เมื่อยังรู้ไม่ถูกไม่จริงความเห็นย่อมกลับกลอกเลื่อนไปมาได้ในทางผิดบ้าง ถูกบ้างเสมอ โดยมากมักเป็นไปตามบุคคลที่เกี่ยวข้อง และศาสนาที่นับถือ ถ้าได้กัลยาณมิตรและศาสนาที่ดี ก็อาจทำความเห็นให้เป็นไปในทางที่ถูกได้ แต่ถ้าได้ตรงกันข้าม ก็อาจทำความเห็นให้เฉไปในทางที่ผิด ความเห็นไปในทางที่ผิดนั้น ถ้าเฉไปจนผิดทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าทำดีไม่ได้ดี ทำชั่วไม่ได้ชั่ว เป็นต้น ก็เป็นปapakาทิฎฐิอย่างหนัก ทางพระพุทธรศาสดาสอนให้เชื่อเรื่องกรรม ผู้นับถือพระพุทธรศาสดาจึงพ้นจากความเห็นผิดอย่างหนักนั้นได้ตั้งแต่ต้น ข้อนี้เป็นลาภพิเศษอย่างหนึ่งถึงเช่นนั้น เมื่อยังรู้ไม่ถูกไม่จริง ความเห็นก็ยังไม่เป็นไปตามธรรม : ยังเห็นโลกเป็นใหญ่บ้าง เห็นตนเป็นใหญ่บ้าง ไม่ยอมเห็นธรรมเป็นใหญ่ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระ

พระบรมศาสดาจึงสอนให้ทำความเห็นให้ตรง การที่ทำความเห็นให้ตรงเรียกว่า ทิฏฐุชุกกรรม ตรัสว่าเป็นบุญกิริยาวัตถุ คือที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ ข้อหนึ่ง ข้อนี้ต้องอาศัยโยคบัญญัติ คือความรู้ที่เกิดจากการประกอบ การประกอบในที่นี้ได้แก่การ สดับฟัง ๑ การคิดค้น ๑ การปฏิบัติให้มีขึ้น ๑ กล่าวเฉพาะในทางพระพุทธศาสนา ศาสนธรรมของสมเด็จพระบรมศาสดา ย่อมแสดงสัจจะคือความจริง โดยเหตุผล อันบุคคลควรฟัง คิดค้น และปฏิบัติตาม โดยมากผู้ฟังย่อมได้ความรู้ตามเนื้อเรื่อง แต่มักไม่อาจรับรู้ได้ทั้งหมด บางทีมีข้อแต่ ไม่อาจรับรู้เท่านั้น ยังยึดเกาะอยู่ว่าตนฉลาด กว่าเสียอีก เพราะเห็นไปว่า หลักความดีความชั่วที่ทรงแสดงนั้น ไม่เหมาะแก่ความเป็นไปของโลกหรือของตน ถ้ารับปฏิบัติก็จักกลายเป็นผู้โง่เขลากว่าผู้อื่น ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อฟังคำสั่งสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาแล้ว แต่เกิดมีความเห็นปรารถนาโลกหรือตนเป็นใหญ่เช่นนี้ ควรแก้ไขด้วยการคิดค้นพิจารณา อาศัยหลักเทียบเคียงตนกับผู้อื่น หรือผู้อื่นกับตน โดยยุติธรรมหรือโดยดุลยภาพเป็นขั้นสามัญ และคิดค้นพิจารณาอาศัยหลักวิชาวิมุติเป็นขั้นสูง ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วย ภัททกศีล การคิดค้นพิจารณานี้ จำต้องอาศัยการปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง เมื่อคิดค้นพิจารณาแล้วปฏิบัติ ปฏิบัติแล้ว คิดค้นพิจารณาโดยลำดับไป จนเห็นตามเป็นจริง ถึงกับให้ตนเองรับรู้ ย่อมอาจทำความเห็นที่เคยเฉไปให้ตรงได้ ความเห็นที่กลับตรงเช่นนี้ เป็นภัททิกาทิฏฐิ ความเห็นดีงาม เมื่อมีความเห็นเช่นนี้ ความประพฤติก็น้อยลง ดีงาม เป็นภัททกศีลขึ้นด้วย นี้เป็นเหตุภูมิปรียาย บรรยายอย่างต่ำหรือสามัญ เพราะยังเกี่ยวข้องกับตนและผู้อื่น แต่ก็เป็นไปโดยธรรม กล่าวโดยอุปริมปรียาย บรรยายอย่างสูง เมื่อได้ประกอบบรมบัญญัติจนแก่กล้าเต็มที เป็นวิชาคือรู้แจ่มแจ้ง ตามเป็นจริง กำจัดอวิชชาอันเป็นต้นเหตุแห่งความยึดถือเสียได้ ความเห็นย่อมพ้นจากความเกี่ยวเกาะด้วยตนและผู้อื่น เป็นวิมุติ คือความหลุดพ้น ความเห็นที่ประกอบด้วยวิชาและวิมุติเช่นนี้ เป็นภัททิกาทิฏฐิอย่างสูง

ธรรมทั้ง ๒ ประการ คือ ภัททกศีล - ความประพฤดีที่ดี ภัททิกาทิฏฐิ - ความเห็นที่ดีเหล่านี้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงผลโดยบรรยายอย่างต่ำว่าเป็นเหตุให้ผู้ที่มืออยู่เข้าถึงสวรรค์ ตามนัยพระพุทธภาษิตว่า

ภททเคน จ สีเลน ภททิกาย จ ทิฏฐิจยา
 เอเตหิ ทวีหิ ธมฺเมหิ โย สมฺนาคโต นโร
 กายสฺส เกทา สປฺญเญ สคฺคํ โส อุปฺปชฺชติ.

แปลความว่า นรชนใดประกอบด้วยธรรม ๒ ประการนี้ คือภททศีล ๑ ภททิกาทิฏฐิ ๑ นรชนนั้น เป็นผู้มียุปัญญา กายทำลายแล้ว ย่อมเข้าถึงสวรรค์ ดังนี้ แต่โดยบรรยายอย่างสูง เป็นเหตุให้บรรลุมรรคผลนิพพานได้

สวรรค์นั้นเป็นที่เข้าใจกันว่า ได้แก่ทิพยสถานอันเปรียบพร้อมไปด้วยทิพย์สุขสมบัติ ในพระคานานี้ ทรงแสดงว่าอันผู้ประกอบด้วยธรรม ๒ ข้อนี้ พึงเข้าถึงในเมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ผู้ไม่เชื่อโลกหน้าหรือมิได้พิจารณาให้ถ่องแท้ ถือเอาความจริง ๆ ตามพยัญชนะ อาจเห็นว่าธรรม ๒ ข้อนี้ไม่มีประโยชน์ เพราะไม่ตรัสว่าอำนวยผลให้ในปัจจุบัน แต่ผู้พิจารณาและรู้จักถือเอาความจักเชื่อโลกหน้าหรือไม่ก็ตาม ย่อมเห็นว่าธรรม ๒ ข้อนี้ เป็นเหตุปลดเปลื้องทุกข์ อำนวยสุขให้ตั้งแต่ในปัจจุบันนี้ทีเดียว เพราะว่าเหตุแห่งความทุกข์เดือดร้อนอย่างอื่นอันยิ่งไปกว่าปาปศีล และปาปิกาทิฏฐิ และเหตุแห่งสุขสมบัติอื่นอันยิ่งไปกว่าภททศีลและภททิกาทิฏฐิ หาได้ยากในปัจจุบัน ยังให้เกิดสุขฉันใด แม้ในอนาคต ก็จักให้เกิดสุข ฉะนั้น ผู้ประกอบด้วยศีลและทิฏฐิอันดีงาม เมื่อพิจารณาเทียบเคียงโดยนัยนี้ย่อมได้ความสุขอันเกิดแต่ความอุ่งใจในสัมปรายภพ อีกส่วนหนึ่งตลอดถึงมรณสมัย เมื่อทำลายขันธไปแล้ว ถ้าสัมปรายภพมียุ่ย่อมเข้าถึงสวรรค์อันเปรียบพร้อมด้วยทิพย์สุขสมบัติ โดยแท้แล

ภาคมัชฌิมพรรณ

บวชดี^๖

ท่านสหธรรมิกผู้บวชประพาศิพระธรรมวินัยทั้งหลาย

บัดนี้เราทั้งหลายได้เข้ามาบวชประพาศิพระธรรมวินัยร่วมกัน เพราะเห็นว่าการบวชเป็นของดี แต่ความเห็นนี้ยังอาจเป็นความเห็นรวม ๆ ว่าดีเท่านั้น ยังไม่ได้จำแนกแจกลงว่าดีอย่างไร เพราะอะไร จึงควรที่จะปรารภพูดกันให้เป็นที่เข้าใจแจ่มชัด เพื่อว่าจะได้ทำการบวชของเราให้เป็นการบวชดีโดยส่วนเดียว เพราะถ้าเราไม่เข้าใจว่าการบวชจะดีได้ด้วยวิธีใดแล้ว ก็จะทำให้การบวชของเราที่ติอยู่ให้กลายเป็นเสียไปได้ เพราะธรรมดาว่าสิ่งที่ดีทั้งหลายโดยมากย่อมเป็นของดีสำหรับผู้ที่รู้จักทำให้ดี ถ้าไม่รู้จักทำให้ดีแล้ว ก็อาจกลายเป็นโทษไปได้ไม่ยิ่งหย่อนกว่าที่ตินั้นเลย ได้ในคำว่า มีคุณอนันต์ มีโทษมหันต์ ยกตัวอย่างเช่นไฟเป็นของดีมีประโยชน์ แต่ก็เฉพาะผู้รู้จักใช้ไฟให้เป็นประโยชน์ ถ้าไม่รู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์ ก็ให้โทษอย่างมากมาย หรือยกตัวอย่างที่เป็นบุคคล เช่น มารดาบิดาเป็นผู้ที่มีคุณมาก ถ้าบุตรธิดาปฏิบัติชอบในท่านก็ย่อมจะได้คุณ ถ้าปฏิบัติผิดในท่านก็ย่อมจะได้โทษ พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาธิคุณแก่สัตว์โลกเป็นอเนกประการ ถ้าบุคคลปฏิบัติดีในพระองค์ก็ย่อมจะได้คุณ ถ้าปฏิบัติไม่ดีก็ย่อมจะได้โทษตามควรแก่การปฏิบัติ การบวชก็เป็นเหมือนอย่างนั้น เหตุฉะนั้นจึงมีพระพุทธรักษาตรัสเตือนไว้ แปลถ้อยตามความว่า “หญ้าคาที่บุคคลจับไม่ได้ย่อมมาดมือ

^๖ ทรงบรรยายแก่นวกภิกษุ วัดบวรนิเวศวิหาร ณ ตำหนักเพ็ชร วัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖.

เอาฉันใด ความเป็นสมณะที่บุคคลปฏิบัติไม่ดี แล้วยอมคร่าไปนรกฉันนั้น” ปรารภเหตุนี้ จึงได้กำหนดพูดเรื่องนี้ เพื่อให้เป็นทางไตร่ตรองเกี่ยวแก่การบวชของเราทั้งหลาย

คำว่าบวชดีในชื่อเรื่องที่กำหนดจะพูดนี้ อาจกำหนดความหมายได้ ๒ อย่าง คือในความหมายเทียบเคียงกับการไม่บวช ดังจะกล่าวว่า บวชดีกว่าไม่บวช ๑ ในความหมายที่คู่กับการบวชไม่ดี คือบวชดีอันตรงกันข้ามกับบวชไม่ดี ๑

ในความหมายแรก ถ้าจะกล่าวเหมือนอย่างเป็นข้อเสนอ ว่าบวชดีกว่าไม่บวช ก็ย่อมจะต้องมีข้อค้านว่า ไม่บวชดีกว่าบวช ตามธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่มีการเทียบเคียงกัน เพราะของสองสิ่งเมื่อนำมาเทียบเคียงกันเข้าว่าอันไหนจะดีกว่าอันไหน ก็ย่อมจะต้องมีความเห็นแยกออกเป็นสองฝ่ายตามเหตุแวดล้อมทั้งหลาย แม้ในเรื่องการบวชก็เช่นเดียวกัน จะบวชดีกว่าไม่บวช หรือไม่บวชดีกว่าบวช ก็ต้องเป็นไปตามเหตุแวดล้อมทั้งหลาย เช่นประโยชน์ที่ต้องการพิธีบวช ความประพฤติได้ ตลอดถึงฐานะโอกาส เป็นต้น ผู้ที่เห็นประโยชน์ในการบวชก็ว่าบวชดี ส่วนผู้ที่ไม่เห็นประโยชน์ ในการบวชก็ว่าไม่บวชดี อนึ่ง แม้เห็นประโยชน์ในการบวช ถ้ามีวิธีบวชดี เช่นบวช ในลัทธิศาสนาที่ดี บวชถูกวิธีตามบทบัญญัติของลัทธิศาสนานั้น ก็เป็นบวชดี ถ้าตรงกันข้ามก็เป็นบวชไม่ดี อนึ่ง แม้มีวิธีบวชดี เมื่อประพฤติได้ในข้อที่ควรประพฤติของ ผู้บวชก็เป็นบวชดี ถ้าประพฤติไม่ได้ก็เป็นบวชไม่ดี อนึ่ง ถึงจะประพฤติได้ ถ้าฐานะโอกาสอันยาก การบวชก็เป็นไปสะดวกดี ถ้าฐานะโอกาสไม่อำนวย การบวชก็จะเป็นไปขัดข้อง เพราะฉะนั้น จะว่าอันไหนดีกว่าอันไหนนั้น จึงต้องคำนึงเหตุเช่นที่กล่าวมานี้ และก็ยังยุติลงไม่ได้ว่าบวชดีแน่ แต่ก็มีทางที่จะยุติลงได้ กล่าวคือจำต้องค้นหาประโยชน์ ในการบวชอันมีอยู่โดยแท้จริงตามธรรม ซึ่งจะหาไม่ได้จากการไม่บวช เพราะเหตุขัดแย้งกันอยู่ดังกล่าวข้างต้นนั้น เป็นไปตามบุคคล เมื่อยกเอาบุคคลเป็นที่ตั้ง ก็ย่อมจะยุติเป็นหนึ่งลงได้โดยยาก ต้องยกธรรมคือความถูกต้องตามเป็นจริงเป็นที่ตั้ง จึงจะยุติลงได้โดยธรรม

ประโยชน์ในการบวชนั้น ลงสันนิษฐานได้ว่าต้องมีอยู่ เพราะเหตุผลหลายประการ ดังจะเลือกหยิบยกมากล่าว ข้อที่จะพึงเห็นได้อย่างผิวเผินก็คือการไม่บวช เป็นพื้นของคนทั่วไปอยู่แล้ว ส่วนการบวชเป็นความประพฤตินิสัยพิเศษกว่าพื้นเดิมขึ้นมา และคนเป็นอันมากก็ได้นิยมการบวชมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์จนถึงบัดนี้ ในคติทาง

พระพุทธศาสนาก็ได้มีแสดงว่า การบวชเป็นข้อที่บัณฑิตหรือสัตบุรุษบัญญัติไว้ และสรรเสริญไว้ในที่ทั้งหลายเป็นอันมาก เช่น *สาธุ โข ปุพฺพชฺชา นาม แผลลัน* ๆ ว่าบวชดีแล

คราวนี้มาค้นเหตุให้ลึกซึ้งเข้าไปอีกว่า การบวชคืออะไร คนเป็นอันมากจึงนิยมจนถึงเป็นข้อบัญญัติของบัณฑิต ความดีในการบวชนั้น กล่าวโดยประการที่จะพึงเห็นได้ง่าย ๆ ก็คือเป็นโอกาส คือช่องให้ได้บำเพ็ญบุญกุศลอย่างสูงเพื่อบรรลุถึงความบริสุทธิ์ ความสุข ความสงบอย่างประณีต เมื่อยังไม่ได้บวชไม่มีโอกาส คือช่องที่จะประพฤติบุญกุศลเช่นนั้นได้ เพราะยังพัวพันอยู่ด้วยการบ้านเรือน บุตรภริยา การงานต่าง ๆ จะประพฤติได้แต่บุญกุศลอย่างของผู้ครองเรือน ผู้ที่ประสงค์บุญกุศลที่สูงขึ้นไปจึงได้ออกจากบ้านเรือน ทำตนเป็นอนาคาริยะ แปลว่าผู้ไม่มีเรือน ประพฤติตนเป็นผู้มักน้อย สันโดษ กินอยู่อย่างง่าย ๆ กล่าวสั้นว่าบวชนั่นเอง แล้วก็บำเพ็ญพรตของผู้บวชไปตามลัทธิวิธี ผู้บวชแต่เดิมจึงอยู่ป่าเป็นพื้น มาอยู่ในละแวกบ้าน ต่อเมื่อได้กลายเป็นลัทธิศาสนา ต้องสั่งสอนเขา มีชาวบ้านศรัทธาเลื่อมใส จนถึงต้องเป็นบุญเขตต์ของเขา แต่หลักของการบวช คือความออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน หมายความว่า ไม่ครองเรือนอย่างคฤหัสถ์นั้น ก็คงเป็นไปตามเดิม และหลักนี้ เป็นหลักของการบวชทั่วไปตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์มาจนถึงบัดนี้ เราทั้งหลายก็ได้สวดกันอยู่ว่า *สทฺธา อคารสฺมา อนคาริยํ ปุพฺพชิตา* มีศรัทธาบวชออกจากเรือน เป็นผู้ไม่มีเรือนดังนี้

การบวชย่อมเป็นโอกาสให้ได้บำเพ็ญกุศลอย่างสูง โอกาสเช่นนี้ย่อมหาไม่ได้ในท่ามกลางเรือนดังที่กล่าวมานี้ แต่จะได้บุญกุศลเพียงไรนั้น ย่อมแล้วแต่ทางที่ปฏิบัติและความสามารถในการปฏิบัติ เมื่อได้ทางที่ถูกและสามารถปฏิบัติไปในทางนั้นได้ จนถึงที่สุด ก็ย่อมจะประสบผลที่สุดของการบวชได้อย่างแน่นอน ดังเช่นสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย และพระพุทธสาวกทั้งหลาย

กล่าวเฉพาะการบวชในพระธรรมวินัยนี้ ซึ่งเป็นการบวชตามพระบรมศาสดา ชื่อว่าเป็นการเข้ามาสู่พุทธจักรแห่งความบริสุทธิ์ และความสงบ เพราะพระธรรมวินัยนี้เป็นเครื่องห้ามป้องกันบาปอกุศลทั้งปวง เป็นไปเพื่อบุญกุศลทั้งปวง ตั้งแต่เบื้องต้น

เบื้องต่ำจนถึงชั้นสูงที่สุด จึงเป็นเครื่องนำออกจากทุกข์โดยส่วนเดียว ดังที่เราสวดกันว่า *ธมฺโม จ เทสิโต* ก็ธรรมที่พระตถาคตทรงแสดงแล้ว *นียยานิโก* เป็นไปเพื่อออกจากทุกข์ *อุปสมิโก* เป็นไปเพื่อความสงบระงับ *ปรินิพพานิโก* เป็นไปเพื่อดับกิเลสและกองทุกข์ *สมโพธคามิ* ยังผู้ปฏิบัติให้ถึงความตรัสรู้ดีชอบ เพราะฉะนั้น ผู้เข้ามาสู่พุทธจักรนี้ เมื่อปฏิบัติตามด้วยดีแล้ว ย่อมไม่มีตกต่ำ มีแต่เจริญขึ้นด้วยคุณทั้งหลาย มีศีลเป็นต้นโดยส่วนเดียว ดังที่เราสวดกันว่า *ธมฺโม กุโลกปตนา ตถาริธารี* พระธรรมมีปรกติทรงไว้ซึ่งผู้ทรงธรรมนั้นไม่ให้ตกไปสู่โลกที่ชั่ว เพราะพุทธจักรคือพระธรรมวินัยนี้ เป็นแหล่งที่มีความบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง มีความสงบอย่างไพศาล ท่านจึงแสดงว่ามีความอัศจรรย์เทียบกับความอัศจรรย์ของมหาสมุทร ๘ ประการ คือ^๑

๑. พระธรรมวินัยนี้ มีสิกขาปฏิบัติลุ่มลึกไปโดยลำดับ ไม่ข้ามลัดถึงรู้แจ้งแทงตลอดพระอรหัตต์แต่ต้นทีเดียว เทียบมหาสมุทรที่ลุ่มลึกไปโดยลำดับ ไม่ลึกดิ่งลงแต่ต้นทีเดียว

๒. พระพุทธสาวกย่อมไม่ล่วงสิกขาบทบัญญัติแม้เพราะชีวิตเทียบมหาสมุทรที่มีปรกติภาพตั้งอยู่ไม่ล่วงฝั่ง

๓. สงฆ์ย่อมไม่อยู่ร่วมกับบุคคลทุศีลผู้มีโทษสมณะ แต่ยังปฏิญญาว่าเป็นสมณะ ย่อมประชุมกันยกผู้นั้นออกเสียจากหมู่โดยเร็ว ผู้นั้นแม้นั่งในท่ามกลางสงฆ์ ก็ชื่อว่า เป็นผู้ไกลจากสงฆ์ แลสงฆ์ก็ไกลจากผู้นั้น เทียบกับมหาสมุทรที่ไม่อยู่ร่วมกับชากศพ ย่อมซัดขึ้นสู่ฝั่งโดยเร็ว

๔. วรรณทั้ง ๔ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร เข้ามาบวชในพระธรรมวินัยแล้ว ก็ละชื่อโคตรเดิม ถึงความนับว่าพระสมณะศากยบุตรดีเย เหมือนกันหมด เทียบแม่น้ำใหญ่ทั้งหลายถึงมหาสมุทรแล้วก็ละชื่อโคตรเดิม ถึงความนับว่ามหาสมุทรเหมือนกันหมด

^๑ วิ. ๒/๒๘ ขุท. ขุท. อิติวุตตก ๒๕/๑๕๒.

๕. ความพร่องหรือความเต็มด้วยนิพพานธาตุ ย่อมไม่ปรากฏ เพราะแม้ถ้าภิกษุเป็นอันมากปรินิพพานด้วยอนุปาทิสเสนินิพพานธาตุ เทียบความพร่องหรือความเต็มแห่งมหาสมุทรไม่ปรากฏ เพราะสายน้ำทั้งหลายในโลกไหลมารวมยังมหาสมุทร ช้ำธารน้ำก็ยังคงจากอากาศมารวมอยู่อีกด้วย

๖. ในพระธรรมวินัยนี้มีรสอันเดียว คือมีวิมุตติเป็นรส เทียบมหาสมุทรที่มีรสอันเดียว คือมีรสเค็ม

๗. พระธรรมวินัยนี้มีรัตนะมาก มีรัตนะเป็นอเนกคือสติปัญญา ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ มรรคมีองค์ ๘ เทียบมหาสมุทรที่มีรัตนะมาก มีรัตนะเป็นอเนก มีมุกตามณี ไพฑูรย์เป็นต้น

๘. พระธรรมวินัยนี้เป็นอาวาสที่อยู่ของมหาภูต คือผู้ประเสริฐทั้งหลาย คือ พระโสดาบัน พระผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล พระสกทาคามี พระผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล พระอนาคามี พระผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล พระอรหันต์ พระผู้ปฏิบัติเพื่อเป็นพระอรหันต์ เทียบมหาสมุทรเป็นที่อยู่ของมหาภูต คือสัตว์ใหญ่ทั้งหลาย มีปลาตมิ ปลาตมิงคละ เป็นต้น

ในพุทธจักร คือพระธรรมวินัยนี้มีของดีอยู่เป็นอันมาก เป็นอัครจรรยาที่ไม่มีหรือหาไม่ได้ในที่อื่น เทียบกับมหาสมุทรดังกล่าวมา เพราะฉะนั้น การเข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนี้จึงเป็นการดี เพราะเป็นโอกาสที่จะได้ถือเอาความดีได้ทุก ๆ อย่าง เทียบเหมือนอย่างการเข้าไปสู่บ่อแห่งรัตน ก็เป็นโอกาสที่จะถือเอารัตนทั้งหลายได้ตามต้องการ แต่ก็พึงทราบว่เฉพาะการเข้ามาบวชก็เป็นเพียงโอกาสเท่านั้น ถ้าผู้บวชไม่ใช่โอกาสนี้เพื่อประพฤติปฏิบัติให้ดีตามพระธรรมวินัย ก็จะไม่ได้รับความดีที่มีอยู่ในพระธรรมวินัย ถ้ายิ่งประพฤติชั่วเสียหายผิดพระธรรมวินัย ก็กลายเป็นได้รับโทษทำการบวชที่เป็นการดีให้กลายเป็นไม่ดี เข้าในคำว่าบวชไม่ดีที่ตรงกันข้ามกับบวชดี การบวชจะดีกว่าไม่บวชก็เฉพาะการบวชดีอันตรงกันข้ามกับบวชไม่ดีเท่านั้น ถ้าบวชไม่ดีแล้วสู้ไม่บวชไม่ได้ แต่ก็มีผู้บวชที่ดีและผู้บวชที่ไม่ดีคู่กันอยู่ ท่านจึงระบุชื่อผู้บวชในทางต่าง ๆ ไว้เป็นอันมาก เช่น

๑. บวชนิตต่าง ๆ ที่คนไทยชอบพูดกัน คือบวชเล่น บวชลอง บวชครอง ประเพณี บวชหนีสงสาร บวชผลาญข้าวสุก บวชสนุกตามเพื่อน บวชเล่น คือ บวชเพื่อหาของเล่น บวชลอง คือบวชเพื่อทดลอง บวชครองประเพณี คือบวชเพื่อรักษาประเพณี บวชหนีสงสาร คือบวชเพื่อปฏิบัติออกจากทุกข์ บวชผลาญข้าวสุก คือ บวชอาศัยพระสงฆ์กิน ไม่เล่าเรียนศึกษาปฏิบัติ บวชสนุกตามเพื่อน คือ เห็นเพื่อน บวช นึกสนุกก็บวชตามไป บวชเหล่านี้ความซัดอยู่แล้วว่าชนิดไหนเป็นบวชดี ชนิดไหน เป็นบวชไม่ดี แต่แม้จะตั้งเจตนาอย่างไรในตอนแรก เมื่อบวชถูก บวชปฏิบัติดี ก็นับว่าบวชดีได้

๒. บวชนิตต่าง ๆ ที่ท่านผู้เป็นศัพทเรียกยกมา กล่าวพร้อมทั้งอธิบาย^๑ คือ

(๑) อุบซีวิกา เข้าบวชในศาสนาพออาศัยหาเลี้ยงชีวิตเป็นสุข ๆ เท่านั้น

(๒) อุปกีฬิกา เข้าบวชในศาสนาอาศัยหาของเล่นพอเป็นสุข ๆ เท่านั้น

(๓) อุปทุสสิกา เข้าบวชในศาสนาเป็นผู้ประทุษร้ายต่อตระกูล คือประจบ ชาวบ้านด้วยช่วยธุระทำการงานของเขาบ้าง ให้สิ่งของแก่เขาบ้าง ชื่อว่าเป็นผู้บวช ประทุษร้ายศาสนา หาเลี้ยงชีวิตไม่ชอบธรรม ทำให้ศาสนาเสื่อมเสียไป

(๔) อุปมูยหิกา เข้าบวชในศาสนา เป็นคนหลงมกมาย ผิดหรือชอบก็ไม่รู้ กลับตาทำไป พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งของตัวก็หารู้จักไม่

(๕) อุปนิสฺสรณิกา เข้าบวชในศาสนาเพื่อจะออกจากทุกข์ ทำให้แจ้ง ซึ่งพระนิพพาน

๓. บวชนิตไม่ดี คือบวชไป ๆ กลายเป็นเถน (แปลว่าโจรหรือขโมย ไม่ใช่ เถรที่แปลว่ามันคง) บวชเป็นเถนนี้มีคำเรียกกันเป็นอันมาก เช่นที่ท่านเรียกว่า ไหลเถน งมเถน ระย้าเถน^๒ ไหลเถนได้แก่บวชแล้วประพุดิเหลวไหล งมเถน ได้แก่ บวชแล้วประพุดิถึงมกมายไม่สำเหนียกให้รู้ผิดถูก ระย้าเถน ได้แก่บวชแล้วประพุดิย้ายี้ ลิกขาบทบัญญัติตั้งแต่เล็กจนถึงใหญ่

^๑ ฉบับของสำนักวัดโสมนัสวิหาร

^๒ พระบรมราชาไชย อธิกมาส อธิกวาร และปักขคนนาวิธี ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ธรรมจักร์ เล่ม ๒๑ ตอน ๑ หน้า ๒๖

๔. ในบาลีเรียกผู้บวชไม่ตีว่า มหาโจร มี ๕ จำพวก คือ^๑

(๑) ปาปภิกษุผู้คิดปรารถนาปัจจัยลามก พวกนี้เที่ยวไปแสวงหาในคามนิคมราชธานีทั้งหลาย มีผู้สักการะเคารพนับถือบูชา จึงได้ปัจจัยลามกนั้น ๆ ที่เขาถวาย เหมือนมหาโจรผู้ปรารถนาทรัพย์ คุมพวกนี้เที่ยวปล้นในคามนิคมราชธานีนั้น ๆ

(๒) ปาปภิกษุผู้เรียนพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วก็นำไปแสดงแสวงหาปัจจัยลามก คู่พระธรรมของพระพุทธเจ้าว่าเป็นของตนเอง

(๓) ปาปภิกษุผู้ตามกำจัด คือโจทก์ผู้ประพฤติปฏิบัติดีด้วยโทษที่ไม่มีมูล

(๔) ปาปภิกษุผู้ถือเอาของของสงฆ์ที่ดีมีค่าแจกกันไม่ได้ไปส่งเคราะห์ค์ฤหัสถ์

(๕) ปาปภิกษุผู้มีความปรารถนาลามก พุดอวดอุตตริมนุสสรธรรมที่ไม่มีในตน จำพวกที่ ๕ นี้ ตรัสว่าเป็นยอดมหาโจร เพราะบริโศกก่อนข้าวของชาวแวนแคว้นด้วยความเป็นขโมย

๕. มหาโจรอีก ๕ จำพวก คือ^๒

(๑) วิสมนัสสิต ปาปภิกษุผู้ประกอบด้วยกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่สมควรอันเทียบด้วยที่ขรุขระ เหมือนมหาโจรผู้อาศัยถิ่นขรุขระประกอบโจรกรรม

(๒) คหณนัสสิต ปาปภิกษุผู้เป็นมิจฉาทิฎฐิ ประกอบด้วยความเห็นผิดอันถือเอาที่สุดว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยงเป็นต้น ซึ่งขัดกับมติทางพระพุทธศาสนาเทียบกับดงรกชัฏ เปรียบเหมือนมหาโจรผู้อาศัยถิ่นดงรกชัฏประกอบโจรกรรม

(๓) พลวนนัสสิต ปาปภิกษุผู้อาศัยบุคคลผู้มีกำลังอำนาจให้ช่วยป้องกันด้านทานไม่ให้ถูกว่ากล่าว เปรียบเหมือนมหาโจรผู้อาศัยผู้มีกำลังอำนาจประกอบโจรกรรม

^๑ วิ. ๑/๑๖๙

^๒ อจ. ปญจก. ๒๒/๑๔๕.

(๔) โภคจาคี ปาปภิกษุผู้ให้สิ่งของแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่ง ให้ช่วยยกหน้ากลบเกลื่อนปิดบังความชั่ว เปรียบเหมือนมหาโจรผู้ให้ทรัพย์เป็นสินบน แก่ผู้มีอำนาจประกอบโจรกรรม

(๕) เอกจารี ปาปภิกษุผู้ซ่อนทำชั่วเฉพาะผู้เดียว เปรียบเหมือนมหาโจรผู้เที่ยวไปทำโจรกรรมแต่ผู้เดียว เพราะกลัวข่าวจะแพร่หลายออกไปภายนอก

ปาปภิกษุผู้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการเหล่านี้ ตรัสว่าย่อมบริหารตนให้ถูกทำลาย มิโทษอันวิญญูชนติเตียน ย่อมประสบสิ่งที่ไม่ใช่บุญเป็นอันมาก

บวชชนิดต่าง ๆ ตามที่ยกมากล่าวนี้ยื่นย้อยลงเป็น ๒ คือ บวชไม่ดี เพราะบวชแล้วประพฤติน่าดี ๑ บวชดี เพราะบวชแล้วประพฤติน่าดี ๑ โดยมากท่านแสดงในทางบวชไม่ดี เพราะประพฤติน่าดี แต่ก็พึงทราบไว้ว่า เมื่อประพฤติน่าดีตรงกันข้าม ก็ย่อมเป็นบวชดี

อนึ่ง แม้ตั้งใจบวชดีตั้งแต่แรก แต่เมื่อบวชแล้วก็ยังถือเอาประโยชน์ของการบวชได้ต่าง ๆ กัน ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า กุลบุตรผู้มีศรัทธาออกบวช ด้วยคิดอย่างที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ว่า เต มยฺ โอติณฺณามห ชาติยา ชรามรณน เป็นต้น แปลว่า เราทั้งหลายนั้น เป็นผู้อันชาติ ชรา มรณะโสกะ ปริเทวะ ทุกข โทมนัส อุบายาส หยั่งลงแล้ว เป็นผู้อันทุกข์หยั่งลงแล้ว มีทุกข์เป็นเบื้องหน้า แม้ใจความทำที่สุดแห่งทุกข์ทั้งสิ้นนี้พึงปรากฏดังนี้ก็ยังถือเอาผลได้ต่าง ๆ กันเป็น ๕ จำพวก คือ^๑

๑. บวชได้กึ่งใบของต้นไม้พรหมจรรย์ คือบวชแล้วได้ลาภสักการะและความสรรเสริญก็จิตใจเต็มดารีเท่านั้น ไม่คิดจะทำดีอะไร ยกตนข่มท่านมัวเมาประมาทอยู่ด้วยลาภสักการะและความสรรเสริญนั้น จึงไม่พ้นทุกข์ เหมือนบุรุษต้องการแก่นไม้พบต้นไม้มีแก่นแล้ว สำคัญกึ่งใบว่าแก่นตัดเอากึ่งใบไปไม่สำเร็จกรณีเยาะที่ใช้แก่นนั้น บวชได้อย่างนี้จึงเรียกว่า บวชได้กึ่งใบคือลาภไป

^๑ ม.ม. ๑๒/๓๖๒.

๒. บวชได้กะเทาะเปลือก คือบวชแล้วไม่ประมาททำศีลสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยศีลให้สำเร็จ ก็ดีใจเต็มดารีเพียงนั้น ยกตนข่มท่าน มัวเมาประมาทอยู่ด้วยศีลสัมปทาของตน จึงไม่พันทุกข์ เหมือนสำคัญกะเทาะเปลือกว่าแก่น ตัดเอากะเทาะเปลือกไป ไม่สำเร็จกรณีะที่ใช้แก่น ฉะนั้น บวชได้เท่านี้จึงชื่อว่าบวชได้ กะเทาะเปลือกคือศีลไป

๓. บวชได้เปลือก บวชแล้วไม่ประมาท ทำศีลสัมปทาให้สำเร็จก็ดีใจ แต่ยังไม่เต็มดารี เป็นผู้ไม่ประมาท ทำสมาธิสัมปทาความถึงพร้อมด้วยสมาธิให้สำเร็จต่อไป ก็ดีใจเต็มดารีเพียงเท่านั้น ยกตนข่มท่าน มัวเมาประมาทด้วยสมาธิสัมปทาของตน จึงไม่พันทุกข์ เหมือนสำคัญเปลือกว่าแก่น ตัดเอาเปลือกไปไม่สำเร็จกรณีะที่ใช้แก่น ฉะนั้น บวชได้เท่านี้จึงชื่อว่าบวชได้เปลือกคือสมาธิไป

๔. บวชได้กระพี้ คือบวชแล้วไม่ประมาท ทำศีลสัมปทา สมาธิสัมปทาให้สำเร็จก็ยินดี แต่ยังไม่เต็มดารี เป็นผู้ไม่ประมาท ทำญาณทัสสนะความรู้เห็นตามเป็นจริงที่ตัวปัญญาให้สำเร็จต่อไป ก็ดีใจเต็มดารีเพียงเท่านั้น ยกตนข่มท่าน มัวเมา ประมาทอยู่ด้วยญาณทัสสนะของตน เหมือนสำคัญกระพี้ว่าแก่น ตัดเอากะพี้ไปไม่สำเร็จกรณีะที่ใช้แก่น ฉะนั้น บวชได้แม้ถึงเท่านี้ก็ชื่อว่าบวชได้กระพี้ คือญาณทัสสนะไป

๕. บวชได้แก่น คือบวชแล้วเป็นผู้ไม่ประมาท ทำศีลสัมปทาตลอดถึงญาณทัสสนะให้สำเร็จก็ยินดี แต่ยังไม่เต็มดารี ทำวิมุตติ คือความหลุดพ้นให้สำเร็จ^๑ เหมือนพบต้นไม้มีแก่นแล้วรู้จักแก่น ตัดเอาแก่นไปสำเร็จกรณีะที่ต้องใช้แก่น ฉะนั้น บวชได้ผลที่สุดอย่างนี้จึงชื่อว่าบวชได้แก่นคือวิมุตติ

^๑ ในพระสูตรแสดงวิมุตติหรือวิโมกข์เป็น ๒ ตามลำดับดังนี้ ไม่ประมาททำสมยวิโมกข์ (ความพ้นกิเลสโดยสมัยหรือชั่วคราว) ให้สำเร็จแต่ก็เป็นฐานะโอกาสที่จะเสื่อมจากสมยวิมุตตินั้นได้ ไม่ประมาททำอสมยวิโมกข์ (ความพ้นกิเลสโดยอสมัย คือพ้นตลอด) ให้สำเร็จ ไม่เป็นฐานะโอกาสที่จะเสื่อมจากอสมยวิมุตตินั้นได้.

ผู้บวช ๕ จำพวกนี้ ตั้งแต่จำพวกที่ ๒ ขึ้นมา ชื่อว่าบวชดีตามลำดับ เพราะอย่างน้อยก็เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล แต่ไม่ดีในคุณที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะประมาทหยุค เสียเพียงนั้น ไม่พยายามสืบต่อไปจนถึงที่สุด ถึงอย่างนั้น เมื่อบวชแล้วทำดีได้เท่าใด ก็ได้ประโยชน์มีอานิสงส์เป็นต้นของการบวชเท่านั้น ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า

°ภิกษุทั้งหลาย พรหมจรรย์นี้อันบุคคลประพฤติรักษามีสิกขาเป็นอานิสงส์ มีปัญญาเป็นอย่างยิ่ง มีวิมุตติเป็นสาระ มีสติเป็นอธิปไตย เก็บความอธิบายในพระสูตร นั้นว่า

มีสิกขาเป็นอานิสงส์ คือสมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ทำให้ไม่เป็นท่อน ไม่ให้เป็นช่อง ไม่ให้ต่าง ไม่ให้พร้อย ซึ่งอภิสมจาริกาสึกขา โดยประการที่ทรงบัญญัติ เพื่อความเลื่อมใสแก่ผู้ไม่เลื่อมใส เพื่อความเลื่อมใสยิ่งขึ้นแก่ผู้เลื่อมใสแล้ว และ ซึ่งอาทิพรหมจรรย์การศึกษา โดยประการที่ทรงบัญญัติเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบ โดยประการทั้งปวง

มีปัญญาเป็นอย่างยิ่ง คือพิจารณาธรรมทั้งปวง ให้เห็นด้วยปัญญา โดยประการที่ทรงแสดงธรรมเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบโดยประการทั้งปวง

มีวิมุตติเป็นสาระ คือถูกต้องธรรมทั้งปวงด้วยวิมุตติ โดยประการที่ทรงแสดง ธรรม เพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบโดยประการทั้งปวง มีสติเป็นอธิปไตย คือ ตั้งสติไว้ ให้ดีในภายในว่า

เราจักทำอภิสมจาริกาสึกขาที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือจักอนุเคราะห์ อภิสมจาริกาสึกขาที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในข้อนั้น ๆ อย่างนี้

เราจักทำอาทิพรหมจรรย์การศึกษาที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ หรือจักอนุเคราะห์ อาทิพรหมจรรย์การศึกษาที่บริบูรณ์ด้วยปัญญาในข้อนั้น ๆ อย่างนี้

° อจ. จตุฎก. ๒๑/๓๒๘.

เราจักพิจารณาธรรมที่ยังมิได้พิจารณาให้เห็นด้วยปัญญาในข้อนั้น ๆ หรือจักอนุเคราะห์ธรรมที่พิจารณาเห็นแล้วด้วยปัญญาในข้อนั้น ๆ อย่างนี้

เราจักถูกต้องธรรมที่ยังมิได้ถูกต้องด้วยวิมุตติ หรือจักอนุเคราะห์ธรรมที่ถูกต้องแล้ว ด้วยปัญญาในข้อนั้น ๆ อย่างนี้

รวมความว่า การบวชที่ได้ชื่อว่าบวชดีนั้น เมื่อจะกล่าวตั้งแต่ต้นก็ต้องกล่าวจำเดิมแต่ตั้งเจตนามาบวช คือตั้งเจตนามาดี มุ่งบุญกุศล เข้ามาบวชถูกวิธี บวชเป็นอุปสัมบัน อุปสมบทสำเร็จ (หรือบรรพชาเป็นสามเณรสำเร็จ) ไม่ใช่บวชแล้ว เป็นอุปสัมบันเพราะบวชผิดวิธี ดังที่แสดงไว้ในบางสิกขาบทในพระปาฏิโมกข์ ครั้นบวชแล้วก็ตั้งใจศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยของผู้บวช ตั้งใจถือเอาประโยชน์ของการบวช ตั้งใจถือเอาานิสงส์ของการบวชให้ได้ตามสามารถ อย่างนี้จึงจะเป็นการบวชดีตามภูมิตามชั้น จะบวชได้อย่างนี้ได้ ก็ต้องอาศัยอุปการธรรมดังจะเลือกมากล่าวพอเป็นข้อแนะนำดังต่อไปนี้

๑. ตั้งอยู่ในสังวร คือสำรวมปฏิบัติพระวินัย มีหิริโอตตปปะ ฐู่ละอายและเกรงกลัวในโทษแม้แต่เล็กน้อย สำรวมตาหูเป็นต้น ตลอดถึงสำรวมใจให้ดูให้ฟัง ตลอดถึงให้คิดแต่ในทางที่ชอบ เว้นดูเว้นฟังตลอด ถึงเว้นคิดในทางที่ยั่วกิเลสหรือ ยั่วให้ล่วงพระวินัย

๒. ตั้งใจศึกษาสำเนียงให้ทราบข้อผิดถูกอย่างที่เราเรียกว่าบวชเรียน และปฏิบัติให้ถูกให้ชอบ

๓. ควบคุมจิตให้สงบ เว้นการหรือทางที่จะทำให้จิตกำเริบฟุ้งซ่านออกไปนอกทาง ท่านแสดงว่ารักษาจิตเพียงอย่างเดียวเป็นอันได้รักษาสิ่งอื่น ๆ ทั้งหมด

๔. ทำความเห็นให้ถูกให้ตรงต่อพระธรรมวินัย เรื่องความเห็นนี้เป็นข้อสำคัญ เพราะจะประพฤตินการใดก็ต้องเห็นดีในการนั้น ถ้ายังเห็นว่าพระธรรมวินัยนี้ไม่เหมาะแก่ตน หรือเหมาะเฉพาะในเวลาที่เราบวชเท่านั้น ไม่เหมาะในเวลาที่เราสึกไปแล้ว และตนก็มาบวชอยู่ชั่วเวลาเล็กน้อยเท่านั้น ดังนี้ย่อมทำให้ฉันทะในอันที่จะปฏิบัติ อ่อนไป การปฏิบัติก็ย่อหย่อน เรรวน ฉะนั้น ถ้าเกิดมีความเห็นเช่นนั้นขึ้น ก็พึงทราบว่าเป็น

ความเห็นที่ไม่ถูกต้องไม่ตรง ต้องพยายามแก้ความเห็นเช่นนั้นเสีย เพื่อจะได้มีฉันทะ
อุตสาหะในการปฏิบัติพระธรรมวินัยเต็มความสามารถตามกำหนดเวลาของตน ๆ

๕. ฝึกปราบตนให้ละพยศรัยที่เคยมีมา ให้เชื่องชินต่อความตึงจนถึงให้ทำชั่ว
ได้ยาก ทำดีได้ง่าย ตามภูมิชั้นของกัลยาณบุุชชนขึ้นไป ถึงจะยังต้องหน่ายต้องติดสิ่งหนึ่ง
สิ่งใดอยู่ก็ให้หน่ายชั่วติดดี รวมความว่าเมื่อเข้ามาบวชแล้วต้องให้ชนะตน ในข้อใด
ข้อหนึ่งให้ต่างจากเมื่อยังไม่ได้มาบวช

๖. ตั้งใจถือเอาประโยชน์ของการบวชให้ได้ตามสามารถด้วยตั้งใจปฏิบัติ ใน
สิกขา ๓ คือ ศีล สมာธิ ปัญญา ที่พระอุปัชฌาย์ได้สั่งสอนไว้ตั้งแต่ยังเป็นนาค เข้ามา
ขอบรรพชาอุปสมบท อย่างที่เป็นพื้นก็ตั้งใจปฏิบัติพระวินัยให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เพื่อให้
สำเร็จเป็นศีลสัมปทาซึ่งเป็นประโยชน์ขั้นต้นขั้นต่ำของการบวช แม้ในบัดนี้ เราจะยัง
ไม่ได้ประสบถึงวิมุตติ ก็พึงเป็นผู้ไม่ประมาท ตั้งใจทำความอธิษฐานดังที่สวดกันอยู่ว่า
สุจริปริณิพพุตมปิ ตํ ภควนตํ อุททิสส อรหนตํ สมมาสมพุทฺธํ เป็นต้น แปลว่า
เราทั้งหลาย มีศรัทธาออกจากเรือนบวชเป็นผู้ไม่มีเรือน อุทิศต่อพระผู้มีพระภาค
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ปริณิพพานนานนักแล้ว พระองค์นั้น ประพฤติอยู่ซึ่ง
พรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ถึงพร้อมด้วยสิกขาสาขีพของภิกษุทั้งหลาย
ขอพรหมจรรย์ของเราทั้งหลายนั้น จงเป็นไปเพื่อทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้น นี้เทอญ
ดังนี้

เมื่อเราทั้งหลายได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบส่วนหนึ่ง ได้ตั้งใจชอบต่อคุณชั้นสูง ๆ
ที่ยังไม่ได้บรรลุอีกส่วนหนึ่ง ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติและตั้งใจถูกทางของการบวช พึงปิติยินดี
ว่าได้ทำการบวชของตนให้ดี อาจที่จะกล่าวในที่ไหน ๆ หรือเรียกใคร ๆ ให้มาดูได้ตั้ง
พระธรรมคุณบทว่า เอหิปสสิโก ควรที่จะกล่าวเรียกว่า ท่านจงมาดู ดังนี้

บวชดีนี่ดีอย่างไร พึงเห็นความที่ควรกล่าวที่ดีดังต่อไปนี้

๑. ได้ประพฤติความดีอย่างสูง อย่างน้อยก็สูงกว่าภูมิคฤหัสถ์ ฉะนั้น เขาจึง
ไหว้กราบเคารพบูชา ถ้าประพฤติเสมอ ๆ เข้า เขาก็ไม่จำเป็นต้องไหว้กราบ ผู้หลัก
ผู้ใหญ่ เช่นมารดาบิดา เป็นต้น ไหว้กราบบุตรของตนผู้บวชแล้ว ก็เพราะนับถือว่าทรง
เพศและทรงความประพฤติดีอย่างสูง

๒. ได้ทำสิ่งที่ได้รับนิยามยกย่องว่าดี สิ่งทั้งหลายที่นิยามว่าดีนั้น ถ้าได้ประสบพบผ่านก็เป็นลาภของตนแต่ละอย่าง

๓. ได้เข้าใกล้ชีวิตพระธรรมวินัย ได้เข้าเนื่องในพระสังฆรัตน์ ได้เป็นพุทธศาสนิกจริง ๆ ได้สืบอายุพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อเป็นคฤหัสถ์ก็ย่อมไม่มีโอกาสประพฤติใกล้พระธรรมวินัยเหมือนเมื่อบวช จะประพฤติได้ก็แต่ที่สมควรแก่ ภูมิคฤหัสถ์ เมื่อบวชแล้วย่อมมีโอกาสที่จะประพฤติได้เต็มที่ เพราะฉะนั้น จึงชื่อว่าได้เข้าใกล้ชีวิตพระธรรมวินัย และเมื่อได้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ เป็น *สุปฏิปันโน* ปฏิบัติดี *อุชุปฏิปันโน* ปฏิบัติตรง *ฉายาปฏิปันโน* ปฏิบัติเป็นธรรม *สามจีปฏิปันโน* ปฏิบัติชอบยิ่ง ก็ชื่อว่าได้เข้าเนื่องในพระสังฆรัตน์ ผู้ที่ปฏิบัติเนื่องในพระสังฆรัตน์เช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกที่แท้จริง เพราะถ้านับถือพระพุทธศาสนาสักแต่ว่า ไม่ได้ปฏิบัติธรรมในศาสนาอย่างใด หรือปฏิบัติธรรมที่เป็นสามัญ ที่ศาสนาอื่น ๆ ก็มีอยู่ ก็ยังไม่ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกจริงโดยเฉพาะ ต่อเมื่อได้ปฏิบัติธรรมที่เป็น ส่วนพิเศษ อันมีเฉพาะในพระพุทธศาสนา จึงชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกจริงโดยเฉพาะ และชื่อว่าสืบอายุพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาสืบมาได้ก็ด้วยมีผู้ออกบวชปฏิบัติสืบ ๆ กันมา ถ้าไม่มีผู้ออกบวช พระพุทธศาสนาก็เหมือนไม่มี ถ้าจะแย้งว่าเพียงเรียนรู้ และปฏิบัติ ทั้งเป็นคฤหัสถ์ก็ได้มีไซหรือไฉนจะต้องบวช ก็พึงตอบว่าก็ได้อย่างคฤหัสถ์ แต่ไม่ได้อย่างผู้บวช เป็นเหมือนทิ้งลำตันเก็บแต่กิ่งใบหรือสะเก็ดเล็ก ๆ น้อย ๆ เมื่อทิ้งลำตันเสียแล้ว ในที่สุดก็จะมีกิ่งใบ ฉะนั้น การบวชแม้ชั่วคราว จึงชื่อว่าได้ช่วยสืบอายุพระพุทธศาสนา เพราะได้เข้ามาสืบรักษาลำตัน เป็นอันได้ช่วยรักษากิ่งใบไว้ให้คฤหัสถ์ทั้งหลายด้วย

๔. ได้ทำความปลื้มปิติและเพิ่มพูนบุญกุศล ให้แก่มารดาบิดาญาติมิตรสหาย มารดาบิดาที่เป็นพุทธศาสนิกโดยมาก เมื่อมีบุตรก็มักปรารถนาให้ได้บวช หรืออย่างน้อยก็รู้ว่าอาจจะได้บวชบุตร และเมื่อได้บวชก็มี ความปลื้มปิติ เพราะได้สำเร็จสมประสงค์ในการที่เรียกว่าเป็นบุญอย่างสูง และเพราะได้ทำอุปการะที่สำคัญแก่บุตร ด้วยการให้อริยทรัพย์ (ทรัพย์ที่ประเสริฐ) ดังเช่นพระบรมศาสดาประทานอริยทรัพย์ให้แก่พระราहुล เรื่องโดยย่อมีว่า เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพาได้ทรงนำพระราहुลเข้าเฝ้า ทรงสอนให้พระราहुลทูลขอสมบัติของบิดาที่บุตรพึงได้

พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าทรัพย์อื่นที่จะยิ่งกว่าอริยทรัพย์ไม่มี จึงตรัสสั่งพระสารีบุตร เเถาะให้บรรพชาพระราหุลเป็นสามเณร จึงมีสามเณรขึ้นเป็นองค์แรก อนึ่ง ได้เป็นเหตุ เจริญศรัทธาและทานศีลเป็นต้น ของมารดาบิดาญาติมิตรสหาย เพราะเป็นโอกาสให้ มารดาบิดาญาติมิตรสหาย ได้บำเพ็ญบุญต่าง ๆ ตั้งแต่ปรารถนา การบวชโดยลำดับมา เป็นอันได้ชักนำมารดาบิดาญาติมิตรสหายให้เข้าใกล้ชีวิตสนิหพระพุทธศาสนา ท่านจึง กล่าววามารดาบิดาเมื่อได้บวชบุตรของตน ย่อมชื่อว่าได้เป็นญาติในพระพุทธศาสนา ดังนี้ และเมื่อมีโอกาสได้แสดงธรรมที่ตนได้บวชเรียนมาแก่ท่านในกาลอันควร ชักนำ ให้ท่านเจริญด้วยคุณทั้งหลาย ก็ชื่อว่าได้ปฏิการท่านโดยธรรม ท่านแสดงว่าการตอบแทน ด้วยประการอื่นเช่นด้วยอาภิส คือพัสดุต่าง ๆ ก็เป็นการตอบแทนแต่ละอย่าง แต่เป็นการตอบแทนที่ยังไม่เสร็จ ส่วนการตอบแทนด้วยทำให้ท่านตั้งอยู่ในคุณมีศรัทธา เป็นต้น เป็นการตอบแทนเสร็จ นี่ก็คือตอบแทนด้วยอริยทรัพย์นั่นเอง พึงกล่าวได้ว่า โอกาสที่มารดาบิดาจะอุปการะบุตรด้วยอริยทรัพย์ ไม่มีโอกาสอื่นจะยิ่งไปกว่าการให้ บุตรได้บวช โอกาสที่บุตรจะปฏิการตอบแทนมารดาบิดาด้วยอริยทรัพย์ ก็ไม่มีโอกาส อื่นยิ่งไปกว่าโอกาสบวช บวชทำความปลื้มปิติและเจริญบุญกุศลอย่างนี้ จึงชื่อว่าได้ ทำการทดแทนคุณของมารดาบิดาอย่างหนึ่ง

๕. ได้ปาฏิโมกข์ คือความรับประกันตนเองว่าสามารถประพฤติความดีได้ เพราะการบวชที่เป็นการบวชดี ต้องประพฤติพระธรรมวินัยอย่างประณีต เมื่อบวชแล้ว ประพฤติดีได้แม้ชั่วกาลเวลาที่กำหนด ก็ชื่อว่าเป็นผู้อันพระพุทธเจ้าได้ทรงให้ความรับประกันแล้ว เมื่อเป็นเช่นนี้ โฉนจะไม่อาจประพฤติตนเป็นคนดีในภูมิภคฤหัสถ์ได้ ฉะนั้น การเข้ามาบวชจึงชื่อว่าได้เข้ามาสอบความประพฤติ เมื่อบวชดีจนถึงสึกออกไปด้วยดี ก็ชื่อว่าเป็นผู้สอบไล่ได้ตามหลักสูตรของคนดี ได้รับความรับประกันไป โบราณจึงเรียก ผู้สึกออกไปว่า ทิต ที่มาจากคำบัณฑิต และให้ความไว้เนื้อเชื่อใจว่า สามารถเป็น ผู้ครองเรือนได้ดี

๖. ได้เข้ามาก็สร้างนิสสัยอุปนิสัยในทางดี เพราะการบวชเป็นการอบรม ปมนิสสัยอุปนิสัยดีให้เกิดขึ้น ด้วยมีพระธรรมวินัยเป็นเครื่องอบรม มีพระอุปัชฌาย์ อาจารย์เป็นผู้ช่วยอบรม และต้องอยู่ในขอบเขต แวดล้อมอยู่ด้วยสพรหมจรรย์ทั้งหลาย

ถูกเกียดกันให้ห่างไกลจากเครื่องอบรมในทางอื่น จึงเป็นโอกาสให้เกิดนิสสัยอุปนิสัยในทางดีเพิ่มขึ้นไม่มากก็น้อย

๗. ได้ปฏิบัติกิจของลูกผู้ชาย เพราะเกิดมาเป็นลูกผู้ชายนั้นโดยปรกติ ที่นิยมกันอย่างโลก ๆ ว่าดีนั้น ก็ต้องเป็นทหารหรือเป็นอย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นโอกาสให้ได้ทำประโยชน์แก่ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ของตน เป็นบิดาสืบเชื้อวงศ์สกุล เป็นผู้ที่ได้บวชเรียน เพราะฉะนั้น เมื่อได้เข้ามาบวชเรียนก็เป็นอันได้ปฏิบัติหน้าที่เฉพาะในข้อนี้ให้สำเร็จไป

การบวชดีควรกล่าวว่าเป็นดีอย่างนี้ และก็น่าจะยกมากล่าวยังไม่หมด เพราะฉะนั้น เมื่อเราได้ตรวจดูการบวชของเราเห็นว่าบวชดี เพราะได้บวชถูก บวชศึกษาปฏิบัติดี ทั้งได้ตั้งอธิษฐานเพื่อความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป ก็พึงยินดีโมทนาในการบวชของเรา และการบวชดีนี้แม้ชั่วครากก็เป็นบุญ เป็นนิสสัย อุปนิสัยในทางดี เป็นอนุสสรณียะที่ประทับอยู่กับใจ เป็นเครื่องนำความสุขบริสุทธิ์ ความสงบร่มเย็นมาให้เราเนื่อง ๆ ทุกเวลาที่เราได้ระลึกถึง

ขอตั้งความปรารถนาให้เราทั้งหลายได้พิจารณาเห็นการบวชของตน ๆ เป็นการบวชดีทั่วกัน เทอญ

ศาสนากับชีวิต^๑

ศาสนาคืออะไร

คนในโลกเริ่มนับถือศาสนากันมาแต่เมื่อไร เป็นที่รับรองกันแล้วว่าคนเริ่มนับถือศาสนากันมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ ก่อนมีประวัติศาสตร์ ได้มีนักค้นคว้า ชุตพบซากศพ และสิ่งต่าง ๆ ในสมัยเก่าแก่นั้น ลงสันนิษฐานถึงลัทธิศาสนาที่คนเก่าแก่นับถือกันต่าง ๆ เป็นการพิจารณาวัตถุแล้วลงสันนิษฐาน คราวนี้ลองมาพิจารณา ถ้อยคำเก่าแก่ แล้วลงสันนิษฐานดูบ้าง คำเก่าแก่นั้นขอยกขึ้นมาพิจารณาเพียงคำเดียว คือคำว่าศาสนา นี้เอง คำนี้เป็นคำดึกดำบรรพ์ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะตามหลักฐานปรากฏว่าได้พูดกันมาตั้งแต่ก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นนานไกล และยังใช้พูดกันต่อ ๆ มาอยู่จนถึงบัดนี้

ในภาษามคธว่า สาสนะ ในภาษาสันสกฤตว่า ศาสนะ ในภาษาไทยนำมาใช้ว่า ศาสนา แปลว่าคำสั่งสอน การสั่งสอน คำแปลนี้ถึงยังไม่หมดความหมายก็ได้ ความหมายที่สำคัญซึ่งอาจอธิบายให้กว้าง ครอบคลุมความหมายทั้งหมดได้ ฉะนั้นลองยกคำแปลนี้ขึ้นพิจารณาว่าคนเราเริ่มสั่งสอนกันมาตั้งแต่เมื่อไร อาจตอบตามเหตุผลว่าคนเราเริ่มสั่งสอนกัน ตั้งแต่เริ่มรวมกันอยู่ในโลกตั้งแต่ครอบครัวหนึ่งขึ้นไป

^๑ คัดดัดแปลงจากเรื่อง หลักพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๒.

คือตั้งแต่เริ่มมีคนตั้งแต่ ๒ คนขึ้นไป หรือตั้งแต่เริ่มมีบิดามารดา มีบุตรีธิดา ขึ้นในโลก หรือพูดตามสมัยว่าตั้งแต่มีสังคมมนุษย์หน่วยแรกขึ้น เพราะในเบื้องต้น พ่อแม่ก็ต้องสั่งสอนลูก อย่าวว่าแต่ในหมู่มนุษย์ แม้ในหมู่สัตว์ดิรัจฉานก็มีสั่งสอนกัน ตามวิธีของสัตว์เช่น แม่นกก็มีการสอนลูก พระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงยกย่องมารดาบิดาว่าเป็นอาจารย์คนแรก เรียกว่าบูรพาจารย์ของบุตรีธิดา เป็นอันว่าอาจารย์อื่น ๆ เป็นอาจารย์ในภายหลัง ฉะนั้น คำสั่งสอนของพ่อแม่ผู้เป็นบูรพาจารย์ จึงเป็น บุปพศาสนา (ศาสนาแรก) ของลูก

แต่คำสั่งสอนของพ่อแม่ที่ให้แก่ลูกโดยมากเพียงพอแก่ลูกในวัยเล็ก เมื่อโตขึ้น แล้วจึงต้องส่งเขาโรงเรียน มอบภาระให้แก่ครูอาจารย์สั่งสอนศิลปวิทยาสืบต่อไป ครูอาจารย์ที่ดีย่อมเป็นทั้งผู้ประสาทศิลปวิทยาดี เป็นทั้งผู้ปกครองศิษย์ดี คำสั่งสอน หรือการสั่งสอนของครูอาจารย์เพื่อผลดังกล่าวนี้ แม้มีการลงโทษเพื่อให้ศิษย์เป็นคนดี ท่านก็เรียกว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่งของอาจารย์ ดังในชาดกเรื่องหนึ่งในตักนิบาตเล่าไว้ มีความว่า

ในอดีตกาลล่วงมานาน พระเจ้ากรุงพาราณสีได้ทรงส่งพรหมทัตตกุมาร พระราชาโอรสไปเรียนศิลปวิทยาในเมืองตักกศิลา เพราะตามนิยมของโบราณ พระราชาทั้งหลายย่อมทรงปรารถนา ให้พระราชาโอรสได้รับอบรมให้ละมานะ ให้อวดทน ให้เปรี๊ยะ ปราดสามารถในศิลปวิทยา ให้รอบรู้ในโลกจารีตทั้งปวง แม้จะมีอาจารย์ อยู่ในประเทศ ก็โปรดส่งพระราชาโอรสไปศึกษาในสถานที่ไกล พรหมทัตตกุมารได้เดินทางไปศึกษา อยู่กับอาจารย์ทศปาโมกข์ท่านหนึ่งในเมืองตักกศิลานั้น วันหนึ่งได้ไปอาบน้ำกับอาจารย์ เห็นหญิงชราคนหนึ่งกำลังนั่งร่อนงา เห็นงาเป็นมันย่องก็อยากเสวย จึงหยิบมาเสวย กำมือหนึ่ง หญิงชราก็ได้ว่าอะไร เพราะคิดว่าคงหิว วันรุ่งขึ้นพรหมทัตตกุมารได้ทำ อย่างนั้นอีก หญิงชราก็คงไม่ว่าอะไร ในวันที่ ๓ พรหมทัตตกุมาร ได้ทำอย่างนั้นอีก หญิงชราจึงร้องขึ้นว่า อาจารย์ทศปาโมกข์ปล่อยให้พวกลูกศิษย์ยื้อแย่งของของตน อาจารย์ได้ยินจึงหยุดสอบถามได้ทราบเรื่องตลอดแล้วก็รับจะใช้มูลค่าให้ หญิงชราบอก ว่าไม่ประสงค์มูลค่า แต่ขอให้อาจารย์ให้กุมารนี้ศึกษาว่าจะไม่ทำอย่างนั้นอีก อาจารย์ พูดยว่าถ้าอย่างนั้นจงคอยดู สั่งให้ศิษย์หนุ่ม ๒ คนจับกุมารที่แขนทั้ง ๒ ไว้ แล้วหยิบ เรียวมไฝ่เขียนหลัง ๓ ครั้ง สั่งสอนว่าอย่าทำอย่างนั้นอีก พรหมทัตตกุมารถูกเขียน

มีเนตรแดงกำด้วยความโกรธ มองดูอาจารย์ทั่วตัว ผูกอาฆาตว่าได้ราชสมบัติแล้วจักให้ตามอาจารย์ไปฆ่าเสียให้จงได้ ครั้นเรียนสำเร็จแล้ว ก็เข้าลาอาจารย์ แสดงอาการอย่างมีความเคารพรัก ขอให้อาจารย์รับว่าจะไปกรุงพาราณสี เมื่อให้มาเชิญ แล้วลาอาจารย์กลับกรุงพาราณสี พระเจ้ากรุงพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นพระราชโอรสเรียนสำเร็จกลับมา มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดี ทรงปรารภจะทอดพระเนตรเห็นพระโอรสเป็นพระราชสา ต่อแต่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่จึงมอบราชสมบัติพระราชทาน ครั้นพรหมทัตตกุมารได้ราชสมบัติแล้ว ทรงระลึกขึ้นได้ถึงโทษที่อาจารย์ทำแก่พระองค์ จึงทรงส่งทูตไปเชิญอาจารย์ให้มา ฝ่ายอาจารย์คิดว่าพระราชายังหนุ่ม ตนยังไม่อาจจะพูดให้ยินยอมได้จึงยังไม่ไป ครั้นกาลล่วงไป พระราชาเจริญพระชนม์ขึ้นจนถึงมัชฌิมวัยแล้ว อาจารย์จึงเดินทางไปกรุงพาราณสี ให้กราบทูลให้ทรงทราบ พระราชาทรงยินดีโปรดให้อาจารย์เข้าเฝ้า ครั้นทอดพระเนตรเห็นอาจารย์ ก็ทรงรู้สึกเหมือนกำลังถูกเขี่ยนม มีพระเนตรแดงกำขึ้นด้วยโทสคคิ (ไฟโทสะ) ทันทิ ตรัสว่า วันนี้อาจารย์ของเรามาถึงที่ตายแล้ว นำมาจจุราชติดมากับหน้าผากของตนแล้ว ตรัสแก่อาจารย์ว่า ท่านระลึกได้ไหมถึงวันที่ท่านเขี่ยนมเรา ด้วยเรียวไผ่ ท่านไม่ยินดีในชีวิตแล้วหรือจึงมา วันนั้นท่านเขี่ยนมเรา วันนี้เราจะฆ่าท่าน ฝ่ายอาจารย์ไม่แสดงครั้นคร้าม กล่าวตอบด้วยท่วงท่าของอาจารย์ว่า อารยชน (คนเจริญ) ย่อมห้ามปรามคนที่ทำอนารยกรรม (กรรมไม่ดี) ด้วยการลงโทษให้เข็ดหลาบได้ นั้นเป็นศาสนา (การสั่งสอน) มิใช่เป็นเวร ปวงบัณฑิตย่อมเข้าใจกันอย่างนี้ มหาราช ถ้าข้าพเจ้าไม่ทำให้พระองค์ศึกษาอย่างนั้น ต่อไปพระองค์ประพฤตินิดยิ่งขึ้น ทรงประสพมหันตภัยเสียแล้ว จักทรงได้ราชสมบัติเห็นปานฉะนี้ จากที่ไหนเล่า พวกอำมาตย์ที่เฝ้าอยู่ได้สดับเรื่องนั้น ก็พากันกราบทูลสนับสนุนคำของอาจารย์ พระราชาทรงพิจารณาทบทวนแล้ว ทรงเห็นจริงตามคำของอาจารย์ ทรงหายพิโรธสิ้นอาฆาต กลับทรงระลึกถึงคุณของอาจารย์ จึงพระราชทานสิ่งปฏิกิจการต่าง ๆ และทรงตั้งไว้ในที่เป็นบุโรหิตผู้ถวายอนุสาสน์ เรื่องนี้มีคติอยู่มากแต่โดยเฉพาะแสดงว่าการสั่งห้ามปรามมิให้ทำผิด แม้ของอาจารย์ ก็ถือว่าเป็นศาสนาอย่างหนึ่ง ๆ มาตั้งแต่ก่อนพุทธกาล

แต่คำสั่งสอนของอาจารย์ก็เพียงพอสำหรับการศึกษาเล่าเรียน และเป็นไปในวงการเรียน หรือภายในโรงเรียน ยังไม่เพียงพอสำหรับคนทั่วไปที่รวมกันอยู่เป็น

ประเทศชาติ จึงต้องมีคำสั่งสอนของประมุขผู้ปกครองหมู่ชน คำสั่งสอนของผู้ปกครองนี้เรียกในคัมภีร์แต่เก่าก่อนว่าศาสนาเหมือนกัน ดังนี้คำเรียกธุรการ ฝ่ายปกครองว่าศาสนฐานะ ศาสนะในคำนี้ก็คือนั้นเอง ท่านแล้วว่า พระเจ้าจักรพรรดิซึ่งเป็นเจ้าโลกแต่พระองค์เดียว ทรงปกครองชาวโลกทั้งสิ้นด้วยทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติในศีล ๕ ศีล ๕ จึงเป็นจักรวรรดิศาสนา พระราชามหากษัตริย์หรือท่านผู้ปกครอง ผู้ตั้งอยู่ในราชธรรม หรือในธรรมของผู้ปกครอง ย่อมสั่งสอนประชาชนด้วยวิธีต่าง ๆ แม้ในประเทศไทยสยามนี้เอง ก็มีเล่าไว้ในศิลาจารึกในรัชสมัยพ่อขุนรามคำแหง กรุงสุโขทัยว่า ถ้าไม่ใช่วันอุโบสถ “พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัยขึ้นนั่งเหนือชดานหิน” พระราชทานราโชวาทแก่ประชาราษฎร์ทั่วไป

แต่คำสั่งสอนของผู้ปกครองให้สำเร็จประโยชน์ เป็นเครื่องปกครองทางกายเป็นพื้น และประกอบด้วยการลงโทษผู้ละเมิดต่าง ๆ ยังไม่เป็นเครื่องปกครองจิตใจได้อย่างเพียงพอ จึงมีผู้แสดงคำสั่งสอนขึ้นอีกประเภทหนึ่ง มุ่งสำหรับปกครองจิตใจ ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่าศีลธรรมหรือศาสนา

การยกศัพท์ว่าศาสนาขึ้นสันนิษฐานในทางว่า คือคำสั่งสอนที่มีในสังคมมนุษย์ ตั้งแต่ต้นเดิมมา และในหมู่ชนทั่วไปนี้ เมื่อกำหนดใจไว้ว่า ศาสนาคือคำสั่งสอน หรือการสั่งสอนอย่างธรรมดา ๆ นี้เองเท่านั้น ก็จะเข้าใจตามที่แสดงมาโดยตลอด ว่าคำสั่งสอนได้ขยายตัวกว้างออกไป เพื่อให้เป็นเครื่องปกครองคนอย่างเพียงพอ โดยลำดับอย่างไร และอาจสรุปคำสั่งสอนทั้งหมดลงได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

๑. คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบ

๒. คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้ว

ประเภทที่ ๑ คำสั่งสอนที่ยังไม่เพียงพอ ยังไม่จบนั้น เช่นคำสั่งสอนของบิดามารดาในชั้นต้น เช่นบิดามารดาสอนให้ลูกหัดพูด หัดนั่ง ยืน เดิน วิ่ง และหัดในกิจอื่น ๆ แต่ยังไม่พอ เมื่อลูกโตขึ้นจึงต้องส่งไปโรงเรียน แม้คำสั่งสอนศิลปวิทยาต่าง ๆ ในโรงเรียนก็ไม่มีจบ ศิลปวิทยาแต่ละอย่างก็ยังคงค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติมกันเรื่อยไปและมีมากมาย จึงต้องจัดหลักสูตรกำหนดว่าให้เรียนเพียงไหนในชั้นไหน และเมื่อถึงชั้นไหนก็ให้สำเร็จเสร็จการเรียนกันเสียที แม่วิชาที่เรียกว่าปรัชญาก็เป็นเรื่องไม่จบเหมือนกัน

ยังค้นคว้าแก้ไขเพิ่มเติมกันต่อไป คำสั่งสอนของท่านผู้ปกครองที่เรียกในปัจจุบันว่า กฎหมายเป็นต้นก็คงไม่จบสิ้น ไม่เพียงพอดังกล่าวเหมือนกัน น่าจะเป็นเพราะเหตุนี้ คำสั่งสอนประเภทนี้จึงไม่นิยมเรียกว่าศาสนา

ประเภทที่ ๒ คำสั่งสอนที่เพียงพอแล้ว จบลงแล้วได้แก่คำสั่งสอนที่เรียกว่า ศาสนาในบัดนี้ เพราะทุกศาสนาต่างก็แสดงคำสั่งสอนถึงที่สุดตามลัทธิของตน เช่น บางศาสนานับถือเทวดาประจำธรรมชาติต่าง ๆ ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทวดาเหล่านี้เท่านั้น บางศาสนานับถือเทพเจ้าผู้สร้างมากองศ์บ้าง องค์เดียวบ้าง ก็แสดงว่ามีที่สุดเพียงเทพเจ้าเท่านั้น บางศาสนานับถือธรรม ก็แสดงธรรมที่สูงที่สุด ที่บุคคลพึงเข้าถึงได้ด้วยปัญญาของตน คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ เช่นคำสั่งสอนของมารดาบิดาดังกล่าวแล้ว สั่งสอนอยู่ในเหตุผลใกล้ ๆ ตัว แม้ที่ไกลออกไปดังศิลปวิทยาต่าง ๆ ตลอดถึงปรัชญาต่าง ๆ ผู้แสดงที่เป็นต้นเดิมเอง ก็ไม่ปรากฏว่าใครบัญญัติตนเองว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว ส่วนคำสั่งสอนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่าศาสนาสั่งสอนในเหตุผลที่กว้าง ที่ไกลตัวออกไปจนถึงที่สุด ดังเช่นเมื่อสอนเรื่องโลกที่สุดโลก ในด้านอดีตก็คือการสร้างโลกหรือกำเนิดโลก ที่สุดในด้านอนาคตก็คือเรื่องความสิ้นสุดของโลก และผู้แสดงก็บัญญัติว่าเป็นผู้รู้จบแล้ว

คำสั่งสอนประเภทที่ ๑ ไม่มีปัญหาต่อไป ส่วนประเภทที่ ๒ อันเรียกว่า ศาสนานั้น มีปัญหาต่อไปว่าผู้แสดงเป็นผู้รู้จบจริงหรือไม่ คำสั่งสอนนั้นเพียงพอแล้ว จบลงแล้วจริงหรือไม่ ปัญหาในภูมิปัญญาของคนเรานี่เองเป็นผู้ตอบได้ คือถ้าถูกต้อง กับความจริงอย่างบริบูรณ์บริสุทธ์แล้ว ก็เป็นศาสนาที่บริบูรณ์คือเพียงพอแล้ว จบลงแล้ว

ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อเว้นส่วนที่เป็นปรมาตตะ หรือส่วนที่สูงสุดของแต่ละศาสนา เสีย กล่าวเฉพาะส่วนที่เป็นประโยชน์แก่ชีวิตปัจจุบัน ศาสนาที่ดีทุกศาสนาย่อมสั่งสอนให้คนทุกคนประกอบด้วยศีลธรรม มีศีลธรรมเป็นเครื่องปกครองจิตใจและความประพฤติ ไม่มีศาสนาที่ดีศาสนาไหนสั่งสอนให้คนทอดทิ้งศีลธรรม ฉะนั้น ศาสนิกชนคนที่นับถือศาสนาแม้ศาสนาใดศาสนาหนึ่ง ล้วนเป็นผู้ที่นับถือหลักศีลธรรมในโลก มีศีลธรรมเป็นหลักปกครองใจและความประพฤติ แม้นับถือศาสนาต่างกัน แต่ต่างเคารพอยู่ในหลักศีลธรรมด้วยกัน จึงอยู่รวมกันได้โดยสงบสุข

ศาสนาเครื่องบอกลักษณะคน

คนเราที่อยู่ร่วมครอบครัว ร่วมหมู่ ร่วมถิ่นฐานบ้านเมือง จนถึงอยู่ร่วมโลกกัน โดยปกติเมื่อพบกันเข้าก็รู้จักกันว่า คนไทย คนจีน คนแขก คนฝรั่ง เป็นต้น เพราะมีลักษณะ หน้าตาผิวพรรณเป็นต้น เป็นเครื่องบอกให้รู้ แต่ถ้าจะมีใครสักคนหนึ่งไม่มีลักษณะบอกได้ว่าเป็นชาติไหนปรากฏตัวเข้ามา ใครจะรู้ได้หรือว่าเขาเป็นคนอะไรมาจากไหน ดูเป็นคนแปลกประหลาดในโลกฉันใด คนที่นับถือศาสนาต่าง ๆ ก็ฉันนั้น เมื่อพบกันก็ย่อมจะรู้จักกันได้ว่าใครเป็นคนอย่างไร มีหลักเชื่อถือปฏิบัติอย่างไร หรือมีศีลธรรมอย่างไร ถึงจะถืออย่างคร่ำครืออย่างไรก็ยังรู้จักกันได้ เพราะทุกคนย่อมแสดงหลักธรรมของตนไว้ทั้งนั้น เป็นเครื่องชี้ให้ทราบได้ว่าศาสนิกชนของศาสนาไหน ๆ เป็นอย่างไร คือมีทางปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้น ๆ อย่างไร แต่ถ้าจะมีใครที่ไม่นับถือศาสนาอะไรมาปรากฏตัวขึ้น ใครจะรู้ได้ว่าเขาเป็นคนอะไร มีหลักเชื่อถืออย่างไร ดูเป็นคนแปลกประหลาด อันจะต้องพึงระมัดระวัง เพราะไม่รู้ว่าจะมาทำอะไร มีความคิดเห็น นับถืออะไรอยู่ เพราะตามธรรมดา ทุกคน จะต้องนับถือหลักอันใดอันหนึ่งอยู่ ทั้งนั้น ดังได้แสดงแล้วตั้งแต่ต้น ว่าศาสนาคือคำสั่งสอนนั้นมีมาตั้งแต่สมัยดึกดำบรรพ์ คนนับถือคำสั่งสอนก็มีมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์เหมือนกัน ฉะนั้น จึงไม่มีใครที่ไม่มีหลักอะไรเป็นที่นับถือเลย ถ้าไม่เป็นศาสดาตั้งหลักของตนขึ้นสั่งสอนเอง ก็ต้องนับถือรับฟังคำสั่งสอนจากผู้อื่น คนเช่นนี้จึงต้องตรวจสอบให้แน่ว่าเขาเป็นศาสดาองค์ใหม่ขึ้น หรือนับถือศาสนาของศาสดาใหม่อื่นองค์ไหน

บางคนอาจลังเลใจในศาสนาต่าง ๆ ที่แสดงตรงกันมาบ้าง ชัดกันบ้าง จึงยังไม่ปลงใจนับถือจริงลงได้ ถ้ายังไม่นับถือเพราะเหตุเช่นนี้ ก็ยังไม่ควรตำหนิ เพราะมีเหตุผลที่สมควรอยู่ แต่ถ้าไม่ศึกษาสอบสวน ปล่อยให้ลังเลใจอยู่เรื่อยไป ก็กลายเป็นคนหลักลอยทางจิตใจ ถ้าศึกษาสอบสวนตามเหตุผลให้ตลอด ก็จะเป็นประโยชน์มากกว่าเชื่อถืออย่างไม่มีเหตุผล

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้พุทธศาสนิกชนเชื่อถือ ตามเหตุผลด้วยปัญญาของตน ทรงแนะนำให้พากันมาดูให้เป็นประจักษ์ด้วยตนเอง ดังบทพระธรรมคุณว่า “เอหิภุชฺสีโก ควรเรียกให้มาดู” เมื่อจะทรงแสดงปฐมเทศนาใน

วันอาสาฬหบูชาบุรณมีก็มีได้ทรงขอให้ฤๅษีทั้ง ๕ เชื่อก่อน เพียงแต่ตรัสให้ตั้งใจฟัง เมื่อทรงแสดงปฐมเทศนาจบลงแล้ว พระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรม คือเห็นจริงขึ้น พระพุทธเจ้าตรัสอุทานว่า “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” (จึงเกิดมีคำเรียกท่านว่า พระอัญญาโกณฑัญญะสืบมา) มิได้ตรัสว่าโกณฑัญญะได้เชื่อพระองค์แล้วเลย พระโกณฑัญญะนี้เองได้เป็นปฐมอริยพุทธศาสนิกในโลก ตั้งแต่เมื่อเกิดดวงตาเป็นปัญญา เห็นธรรม พระพุทธเจ้าได้ทรงอบรมฤๅษีอีก ๔ รูปให้ได้ดวงตาเห็นธรรมในต่อมา ได้ทรงอบรมฤๅษีทั้ง ๕ ให้ได้ปัญญา เป็นเหตุให้พ้นจากทุกข์ทั้งหมดเหมือนพระองค์ ได้เสด็จจาริกประกาศพระพุทธศาสนาแสดงหนทางที่ชอบแก่โลกโดยลำดับ จึงมี พุทธศาสนิกชน คือพระสงฆ์สาวก หรือพุทธบริษัท พุทธมามกะ พุทธมามีกา ต่อมา จนถึงทุกวันนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงยังลือพระธรรมให้หมุนไปในโลกตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนา เป็นต้นมา จึงเรียกชื่อปฐมเทศนาโดยเฉพาะว่า ธรรมจักร แปลว่า ลือคือธรรม จะเรียกวันที่ทรงแสดงคือวันอาสาฬหบูชาว่ามีวันธรรมจักรก็ได้ เมื่อลือพระธรรมหมุนไปในที่ใดทิศใด ก็ปรากฏมรรคาคือทางที่ชอบขึ้นในที่นั้นทิศนั้น เป็นสายเดี่ยวประกอบ ด้วยองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ใครเดินทางชอบ มีองค์ประกอบ ๘ รวมกันเป็นทางเดียวนี้แล คือพุทธศาสนิก พระพุทธเจ้าตรัสว่า

เอตณฺหิ ตุมฺเห ปฏิปชฺชถ มารเสนปฺปโมหนํ ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติเดินทาง
ที่ทำการและเสนาให้หลงนี้แล

เอตณฺหิ ตุมฺเห ปฏิปฺนฺนา ทุกฺขสฺสหนฺตํ กริสฺสถ ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติเดินทาง
นี้แล้วจักทำทุกข์ให้สิ้นสุดได้ ดังนี้

ทำไมคนจึงนับถือศาสนา

คนในโลกนี้ ส่วนมากทำไมจึงนับถือศาสนา น่าจะตอบอย่างสั้น ๆ ว่า เพราะคนส่วนมากเห็นว่าศาสนาอาจเป็นสรณะคือที่พึ่ง หรือเป็นสรณะของตนได้

เมื่อใด คนเห็นว่าศาสนาใดไม่อาจเป็นสรณะคือที่พึ่งของตนได้แล้ว ก็จะเสื่อมหรือเล็กน้อยถือศาสนานั้นเมื่อนั้น ฉะนั้น ศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ จึงต้องเป็นศาสนาที่อาจเป็นสรณะของคนได้จริง แต่ก็ต้องเกี่ยวแก่คนด้วยเหมือนกัน คือแม้จะเป็นศาสนาที่เป็นสรณะได้จริง ถ้าคนไม่นับถือ ไม่ถึงเป็นสรณะจริงหรือนับถือถึงเป็นสรณะในทางผิด ก็ทำให้ศาสนาเสื่อมไปได้เหมือนกัน เหมือนอย่างเอกราชหรืออิสรภาพของประเทศชาติซึ่งเป็นของดี ถ้าคนในประเทศชาติไม่รักษาไว้ให้ดีก็อาจเสียไปได้ การที่เสียไปนั้นมีสาเหตุเป็นเพราะเอกราชหรืออิสรภาพนั้นไม่ดี แต่เป็นเพราะรักษาไว้ไม่ได้เอง ฉะนั้น ศาสนิกคือคนที่นับถือศาสนาเองจึงเป็นเหตุให้ศาสนาเสื่อมไปได้ รวมความว่าศาสนาที่จะดำรงอยู่ได้ เพราะศาสนาเป็นสรณะได้จริง ๑ คนนับถือหรือถึงเป็นสรณะจริง ๑ ฉะนั้น

สรณะ แปลว่า ที่พึ่ง ที่พึ่งพำนัก ที่พึ่งกำจัดภัย คือที่พึ่งที่ช่วยให้พ้นภัยได้ เมื่อเกิดภัยขึ้นที่ใดช่วยให้พ้นภัยให้ปลอดภัยได้ที่นั่นแหละเรียกว่าสรณะ คือที่พึ่งของตน ภัยได้แก่สิ่งที่พึงกลัว ความกลัวที่เกิดขึ้นในสิ่งที่พึงกลัวนั้นก็เรียกว่าภัย ความกลัวเกิดขึ้นจากอะไร ความกลัวเกิดขึ้นจากความรักหรือสิ่งที่รัก รักในสิ่งใดมาก ก็กลัวมากกว่าสิ่งที่รักนั้นจะเป็นอันตราย และถ้าเห็นว่า อะไรจะทำอันตรายแก่สิ่งที่รัก ซึ่งมีอำนาจเหนือตนอยู่ ก็จะกลัวต่อสิ่งนั้นมาก ยอดแห่งสิ่งที่รักของคนและสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปนั้นคือชีวิตของตนเอง สิ่งทีรักอื่น ๆ ก็เป็นที่รักรอง ๆ ลงมาจึงพากันกลัวอันตรายของชีวิตมากที่สุด สิ่งทีรักที่เนื่องกับชีวิตอีกอย่างหนึ่งคือที่ตั้งอาศัยของชีวิต อันหมายถึงร่างกายประกอบด้วยจิตใจ จึงพากันกลัวอันตรายที่จะมาบั่นทอนร่างกาย เมื่อรักในชีวิตรักในร่างกาย ก็พลอยรักในคนในทรัพย์สมบัติและสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอุปกรณ์ (เครื่องอุดหนุน) หรือเป็นปัจจัย (เครื่องอาศัย) ให้เกิดความสุขแก่ชีวิตและร่างกายอีกมากมาย จึงพากันกลัวอันตรายที่จะเกิดแก่สิ่งอุปกรณ์ เหล่านี้ มากบ้าง น้อยบ้าง ตามแต่จะรักมากหรือรักน้อยเพียงไร รวมความว่าโดยปกติคนกลัวภัยที่จะเกิดแก่ชีวิตคือกลัวตายมากที่สุด ต่อลงมาก็กลัวภัยที่จะเกิดแก่ร่างกายและแก่ทรัพย์สินเป็นต้น คือ กลัวเจ็บและกลัวขาดสุข ดังจะยกตัวอย่างว่า ภูพิช แขนหัก ของหาย ๓ อย่างนี้ ใครกลัวอะไรมากเป็นที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ตามตัวอย่างนี้ คนทั่วไปจะกลัวภูพิชมากที่สุด เป็นที่ ๑ เพราะอาจจะกัดตาย กลัวแขนหักเป็นอันดับ ๒ เพราะทำให้ร่างกายเจ็บ

หรือพิการ กลัวของหายเป็นที่ ๓ เพราะทำให้ขาดของใช้สอยทำให้ขาดความสุขสะดวก จึงรวมพูดสั้น ๆ ว่า รักมากก็กลัวมาก รักน้อยก็กลัวน้อย ไม่รักอะไรเลยก็ไม่ต้องกลัวอะไรเลย

ทุกคนคงเคยมีความกลัวอยู่ด้วยกัน เพราะต่างก็มีความรักในชีวิตร่างกายและความสุขเหมือน ๆ กัน จึงกลัวสิ่งที่จะเป็นภัยแก่ชีวิตเป็นต้น เมื่อยังเป็นเด็กเล็กมากยังไม่เดียงสาอาจยังไม่รู้จักกลัวตาย แต่ก็สังเกตได้ว่ากลัวเจ็บ นักสังเกตบางท่านกล่าวว่า สัตว์ดิรัจฉานจำพวกที่มีความรู้ไม่รู้จักกลัวตาย แต่แสดงว่ารู้จักกลัวเจ็บ สัตว์ดิรัจฉานจำพวกที่มีความรู้มากจึงรู้จักกลัวตาย คำกล่าวนี้อาจเป็นไปได้ เพราะอาจเทียบได้กับเด็กดังกแล้ว น่าสังเกตว่าเด็กเล็ก ๆ ค่อยรู้จักกลัวเจ็บ ในเมื่อได้ผ่านเจ็บมาบ้างแล้วและค่อยรู้อะไรบ้างแล้ว ดังเช่นเด็กเล็ก ๆ มองเห็นไฟยังไม่รู้จักไฟ จึงเอื้อมมือไปจับ ถ้าจับถูกไฟ ไฟก็จะลนมือให้เจ็บให้ร้อน เด็กก็จะร้องเพราะมีความรู้สึกเจ็บทำให้ไม่กล้าจับไฟเพราะกลัวเจ็บ ส่วนอาการหลบภัยอาจมีตามระบบของร่างกายตามธรรมชาติ เช่นเมื่อมือถูกไฟมือก็ชักกลับหรือกำมือ ตากะพริบเมื่อผงเข้าตา เด็กเล็ก ๆ ก็แสดงอาการดังกล่าวได้ทั้ง ๆ ที่ยังไม่เดียงสาอะไร ต่อเมื่อรู้จักเดียงสาขึ้น โดยเฉพาะคือเมื่อรู้จักกลัวขึ้น จึงรู้จักกลัวเจ็บ กลัวสิ่งที่ทำให้เจ็บ และรู้จักกลัวตายต่อเมื่อเริ่มรู้จักรักชีวิต และรู้ว่าความตายคือความสิ้นสุดของชีวิต จึงกลัวสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิต นอกจากนี้ยังกลัวในสิ่งอื่น ๆ อีก

สิ่งที่กลัวนั้นโดยลักษณะทั่ว ๆ ไปคือสิ่งที่มีอำนาจ สามารถให้โทษให้ทุกข์ได้ เป็นสิ่งที่มองเห็นตัวได้ก็มี เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวก็มี สิ่งที่มองเห็นตัวเช่นคนที่สามารถลงโทษได้ สัตว์ดิรัจฉานที่อาจทำอันตรายได้ เครื่องประหารประหารต่าง ๆ รถที่อาจวิ่งชนหรือทับเอาได้ หรือภัยธรรมชาติ เช่น แผ่นดินไหว น้ำท่วม ภูเขาไฟระเบิด ลมใต้ฝุ่น ฟ้าผ่า ส่วนสิ่งที่มองไม่เห็นตัวนั้น เช่นผีसावเทวดาที่คิดกลัวกันตั้งแต่เด็กด่าบรรพ์

บางที เมื่อเด็กเริ่มรู้จักเดียงสามากขึ้น ก็ถูกอบรมด้วยวิธีหลอกล่อให้กลัว เช่น บอกว่าตุ๊กแกจะกินตับ งูเขียวจะกินตับ จะนำไปขายให้แก่แขก เป็นต้น เพื่อให้เด็กหยุดร้อง บางทีเมื่อเด็กไปยืนในที่หมิ่นจะพลัดตกลงไป ก็บอกว่าหยุดชน อย่าไปยืนที่นั่น ผีจะผลัก เมื่อเด็กจะลงเล่นน้ำ ก็บอกว่าอย่าลงไป ผีจะดูดขา เมื่อเห็นเด็ก

นารักก็ต้องพูดว่าน่าเกลียด เพื่อให้ผีพลอยเกลียด จะได้ไม่นำเด็กไป ถ้าพูดนารัก ผีจะพลอยรักและนำเอาเด็กไป ผู้ที่บอกหรือพูดเช่นนี้ บางทีก็เชื่ออย่างนั้นหรือไม่เชื่อ ที่เดียวก็กริ่งเกรงอยู่บ้าง หรือเกรงคนที่เชื่อจะไม่สบายใจจึงพูดเพื่อรักษาใจคนที่เชื่อ แต่ผู้ที่มีงมงายอยู่ไม่ชอบเด็กด้วยวิธีหลอก แต่ชอบด้วยเหตุผล เช่นห้ามเด็ก มิให้ยืนในที่หมิ่น ด้วยชี้แจงว่าอาจจะตกลงไปเป็นอันตราย ห้ามเด็กมิให้ลงเล่นน้ำ ด้วยชี้แจงว่า ถ้าว่ายน้ำไม่เป็นจะจมลงไปอย่างไร และไม่ชักนียายหรือชักนำให้เด็กกลัวผี เด็กที่ได้รับอบรมด้วยเหตุผลจะรู้จักใช้เหตุผลขึ้นโดยลำดับ บางทีเมื่อถูกผู้ใหญ่ให้ไป หยิบอะไรในหิ้งมิด ถ้าจะบายเบี่ยงก็อ้างว่ากลัวมิด แทนที่จะอ้างว่ากลัวผี

ความกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว เช่นกลัวผีนี้เป็นที่รับรองกันว่าได้มีมาตั้งแต่ ดึกดำบรรพ์ นอกจากกลัวยังนับถือผีบางประเภท เช่นผีบรรพบุรุษ ผีฟ้า หรือเทพ ต่าง ๆ เพราะเชื่อว่านอกจากมีพระเดชให้โทษให้ทุกซัดแล้ว ก็ยังมีพระเดชป้องกัน โทษทุกซัด และมีพระคุณเกื้อกูลให้เกิดความสุขความเจริญอีกด้วย เมื่อเห็นว่าผีเหล่านี้ สิ่งสถิตอยู่ในที่ใด เช่นที่ภูเขาใหญ่ ที่ป่า ที่สวน ที่ต้นไม้ใหญ่ ก็ไปบูชาในที่นั้น ขอพึ่ง ให้ช่วยบำบัดภัยอันตรายให้ช่วยบอกโชคลาภ สมดังพระพุทธรักษาธิบดีบทหนึ่ง แปลความ ว่า "มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว ย่อมถึงภูเขา ป่า สวน ต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ ทั้งหลาย ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งกันเป็นอันมาก" ผีที่ขอพึ่งถึงเป็นสรณะ เหล่านี้มอง ไม่เห็นตัว แต่ก็ยังมองเห็นที่สถิต มีภูเขาเป็นต้น นับว่าเป็นพวกผีดิน หรือ ภูมเทวดา ผู้อาศัยอยู่บนดิน หรืออาศัยอยู่บนสิ่งที่ตั้งอยู่บนดิน นอกจากนี้ยังนับถือพวกผีฟ้า หรือ เทวดาที่เป็นเจ้าแห่งลม ฝนเป็นต้น ที่ปรากฏอยู่บนฟ้าหรือที่ตกลงมาจากฟ้า เพราะเชื่อว่าลมฝนเป็นต้นเหล่านี้คงมีเจ้าทุก ๆ อย่างผู้อาศัยอยู่บนฟ้า

เป็นอันว่าขอพึ่งถึงเป็นสรณะในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว ทั้งเทพทั้งถิ่นที่อาศัย ของเทพนั้น ๆ เมื่อนับถือเทพต่าง ๆ แข่งขันกันมากขึ้นไม่ยอมลงกัน ผู้นับถือเองก็ชัก ลังเลใจในเทพที่ตนนับถือ จึงเกิดนับถือเทพผู้สูงสุดแต่น้อยองค์หรือแต่องค์เดียว และ เชื่อว่าเป็นผู้สร้างผู้ทำในสิ่งที่คนไม่รู้ทั้งหมด แม้เทพเหล่านี้ก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นตัวตลอด ทั้งที่อยู่อาศัย แต่ก็มีความเชื่อที่รวมความเชื่อของคนให้เป็นกลุ่ม เป็นก้อนไว้ได้ ตามคราวตามสมัย ความเชื่อถือในสิ่งที่มองไม่เห็นตัวทั้งหมดนี้ก็จะเติบโตมาจากกลัว ผีอย่างธรรมดาตัวเอง ซึ่งได้รับการส่งเสริมขึ้นโดยลำดับ การอบรมสั่งสอน ด้วยวิธีให้

กลัวผิอย่างธรรมดาใช้สำหรับเด็กดังกล่าวแล้ว แม้เมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ แล้วก็คง
สั่งสอนให้กลัวอยู่นั่นเอง เป็นอันไม่พ้นจากกลัวในสิ่งที่มองไม่เห็นตัว

สิ่งที่มองไม่เห็นตัวเหล่านี้ เป็นต้นว่าเทพประจำลม เทพประจำฝน เป็นต้น
ในสมัยที่มนุษย์พบเหตุผลของธรรมชาติมากขึ้น ก็กลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ
ไปเป็นอันมาก และเมื่อพบหลักของการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติหลักของการสร้าง
สำเร็จรูปก็กลายเป็นการเปลี่ยนแปลง รวมความว่า สิ่งที่มองไม่เห็นตัวที่คิดว่า
เป็นอะไรต่าง ๆ เมื่อความรู้เจริญขึ้น ก็ทำให้มองเห็นตัวขึ้น คือมองเห็นเหตุผล
เมื่อมองเห็นเหตุผลมากขึ้นเช่นนี้ ความนับถือในสิ่งที่มองไม่เห็นก็น้อยลง เปลี่ยนมา
นับถือในเหตุผล ความรู้ในเหตุผลที่เจริญขึ้นโดยมากเป็นเหตุผลทางวัตถุ จึงมีวัตถุที่
ประดิษฐ์ขึ้นมากมาย เป็นเครื่องบำรุงสุขก็มี เป็นเครื่องก่อทุกข์ ก็มี เช่นเครื่องประหาร
ประหารต่าง ๆ ทำให้คนมิใช่น้อยคิดพึ่งวัตถุเหมือนอย่างวัตถุเป็นสรณะ และตีราคา
วัตถุสูงกว่าสิ่งอื่น ๆ บางทีตีราคาวัตถุสูงกว่าคน ฉะนั้น เมื่อยังนับถือสิ่งที่มองไม่เห็นตัว
ถ้าจะกล่าวว่าคุณเป็นทาสของสิ่งนั้นก็ไม่ได้ ครั้นเปลี่ยนมานับถือวัตถุ ก็อาจกล่าวว่าคุณ
คนกลายเป็นทาสของวัตถุ ต้องทำงานเพื่อวัตถุเท่านั้น

เครื่องป้องกันภัยของชีวิต

โลกในสมัยที่เจริญด้วยความรู้ในเหตุผลทางวัตถุและเจริญทางวัตถุนี้ ลดภัย
ทางธรรมชาติลงได้มาก เช่น ใช้สายล่อฟ้ากันฟ้าผ่า ทำทันทันน้ำ และลดภัยทางไข้
เจ็บลงได้มาก จนปรากฏว่าคนในโลกบัดนี้คิดเฉลี่ยแล้วมีอายุยืนขึ้น มีไฟฟ้าใช้เพื่อ
กิจการต่าง ๆ มีรถต่าง ๆ ใช้บนพื้นดิน มีเรือต่าง ๆ เดินในแม่น้ำในมหาสมุทร มีเรือ
บินในอากาศ มีสิ่งต่าง ๆ อีกมากมาย แม้จะลดภัยทางธรรมชาติได้มาก แต่ก็ทวีภัย
ที่เกิดจากกรรม (การที่กระทำ) ของคนด้วยกันมากขึ้น ในส่วนใหญ่ เช่นได้เกิด
สงครามโลก ๒ ครั้งมาแล้วในระยะหลังที่ห่างกันไม่นานนัก ในสงครามโลกแต่ละครั้ง
คนได้ทำลายชีวิตและทรัพย์สินสมบัติของกันและกันมีจำนวนมากมาย ภริยาสามีต้องตาย
จากพลัดพรากกัน ลูกต้องกำพร้าพ่อ ทหารและประชาชนต้องล้มตายหรือพิการเหลือ

ที่จะนับ เมื่อสงครามโลกสงบลงแล้ว ความทุกข์ยาก คับแค้นขาดแคลนก็ยังไม่สงบ ยังมีต่อไปอีก จิตใจคนส่วนมากกระด้างขึ้น ระส่ำระสายมากขึ้น การกระทำของคนก็กระด้างขึ้น ความโอบอ้อมอารีกันอย่างบริสุทธิ์ใจน้อยลงไป ความเห็นแก่ตัวมีมากขึ้น หวาดระแวงกันมากขึ้น ฉะนั้น แม้สงครามทางกายสงบ แต่สงครามทางใจ ยังไม่สงบ ยังเตรียมเพื่อรุกรานหรือเพื่อป้องกันกันต่อไป และใช้ความรู้ในเหตุผลภายนอก หรือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ประดิษฐ์เครื่องอาวุธสำหรับประหารกัน จนถึงอาจทำลายคนทั้งโลกได้ ฉะนั้น สิ่งที่ไม่เห็นตัว เช่น ฝั่จำพวกต่าง ๆ ที่กลัวกัน ฝั่ไฟ เช่น เทพแห่งดิน น้ำ ไฟ ลมต่าง ๆ เป็นต้น มาเป็นที่พึ่งของคนในบัดนี้ไม่ได้ เพราะกลายเป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสียมีใช้น้อย คนกลับเป็นผู้ควบคุมปรากฏการณ์ตามธรรมชาติเสียเอง จะพึ่งวัตถุก็ได้ เพราะวัตถุระงับการเบียดเบียนกันของมนุษย์ไม่ได้ วัตถุกลับเป็นนายของคน เป็นเครื่องมือใช้เบียดเบียนกันแรงยิ่งขึ้น ฉะนั้น คนโดยมากจึงมีใจรวนเร ระส่ำระสาย คิดสั้นเข้ามาแคบเข้ามา คิดแก้ปัญหาแต่เฉพาะหน้า ปล่อยวันพรุ่งนี้ให้เป็นเรื่องของวันพรุ่งนี้ ปล่อยคนอื่นให้เป็นเรื่องของคนอื่น ทำนองให้เราเป็นสุขใครจะทุกข์ไม่ใช่เรื่องของเรา วันนี้ใช้ให้เป็นสุข พรุ่งนี้คิดหาใหม่ คิดแคบ ๆ สั้น ๆ อะไรทำนองนี้ ดีชั่วไม่ต้องคำนึง ดูใกล้กับความคิดของเพื่อนสัตว์ร่วมโลกเข้าไป ใกล้กับวัตถุที่ไม่มีจิตใจเข้าไป ความทุกข์เดือดร้อน และความเสื่อมโทรมต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นภัยแก่คนทั้งที่เป็นส่วนย่อยทั้งที่เป็นส่วนรวม เป็นภัยแก่ชีวิตที่ทุก ๆ คนรัก เป็นภัยแก่ร่างกายและจิตใจ เป็นภัยแก่ความสงบสุขที่ทุก ๆ คนสงวนต้องการ และเป็นภัยที่คนสร้างขึ้นเอง

ทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้ภัยที่คนสร้างขึ้นเองเหล่านี้พร้อมทั้งเหตุและวิธีระงับภัยไว้อย่างบริบูรณ์ ด้วยทรงแสดงให้เห็นตามเหตุผลตามหลักอริยสัจจ (ความจริงอย่างประเสริฐแน่แท้) ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

ความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ อันเป็นผลที่คนทำให้แก่กัน ในเรื่องส่วนตัว หรือในส่วนรวม เช่นในการสงครามดังเช่นกล่าวมาแล้ว คือตัวทุกข์ โดยปกติชีวิตร่างกายของทุกคนต้องประสบภัยธรรมชาติที่ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้อยู่แล้ว คือแก่ เจ็บ ตาย ยังต้องประสบภัยที่คนกันเองทำให้แก่กันอีก

ความทะยานอยากของคน อันเรียกว่าตัณหา ซึ่งเป็นตัวบงการให้คนประกอบกรรมเบียดเบียนกันต่าง ๆ เป็นตัวสมุทัยเหตุให้ทุกข์เกิด คนที่เป็นทาสของความทะยานอยากย่อมจะทำอะไรเพื่อสนองตัณหาคือความอยากนั้นได้ทุกอย่าง เหมือนอย่างคนใช้ที่ซื้อสัตย์รับใช้นายได้ทุกอย่างสุดแต่นายจะสั่ง คนที่เป็นทาสของความอยากนี้แลเป็นตัวก่อกวนความสงบสุข สร้างทุกข์ภัยต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น ถ้าเป็นคนที่มีอำนาจน้อย มีวิถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือน้อย ก็สร้างทุกข์ภัยได้น้อย ถ้าเป็นคนมีอำนาจมาก มีวิถุทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องมือมากและร้ายแรง ก็สร้างทุกข์ภัยได้มาก และร้ายแรง มีตัณหาความทะยานอยากนี้เองเป็นมูลเหตุ ความดับตัณหา คือดับอยากเสียได้ เป็นนิโรธ ความดับทุกข์ ดับภัย ทางที่ชอบมีองค์ประกอบ ๘ ประการ ดังระบุไว้แล้ว เป็นมรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับภัย องค์ประกอบทั้ง ๘ นั้น จะกล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่ง คือสัมมาทิฎฐิ เห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ สัมมาวายามะ พยายามชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ องค์ประกอบทั้ง ๘ ประการ นี้รวมกันเป็นทางเดียว มิใช่ ๘ ทาง จึงเป็นมรรคคือทางดับทุกข์ดับภัยได้จริง

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรม ซึ่งสัจจะคือความจริงเหตุและผลตามหลัก อริยสัจ ๔ ดังกล่าวมาแล้ว ปรากฏในพระสูตรต่าง ๆ ว่า ได้มีผู้ฟังเป็นอันมากเกิดความรู้ความเห็นจริงตามพระธรรม มีความเลื่อมใสกล่าวสรรเสริญว่า พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมเทศนาโดยปริยาย คือกระแสดความหลายอย่าง ทำให้เห็นทางที่จะปฏิบัติแจ้งชัดแก้ปัญหา อุปมาเหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ หรือเหมือนเปิดของที่มีสิ่งกำบังไว้ หรือเหมือนบอกทางให้แก่คนหลงทาง หรือเหมือนอย่างตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่าคนมีตาดีจักได้เห็นรูป ฉะนั้น แล้วกล่าววาจาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่ง แสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาถึงสรณะจนตลอดชีวิต

พระพุทธเจ้าเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะทรงเป็นผู้ชี้บอกทางพ้นทุกข์พ้นภัยได้จริง

พระธรรมเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะรักษาผู้ปฏิบัติไว้มิให้ตกต่ำ

พระสงฆ์เป็นสรณะที่พึ่งได้จริง เพราะเป็นผู้ช่วยชี้บอกทางตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงชี้บอกไว้ และเป็นผู้กำลังเดินทางนั้น หรือได้ผ่านทางนั้นแล้ว เป็นพยานที่อ้าง

ได้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เพราะได้ตรัสบอกทางไว้ถูกต้อง และเป็นตัวอย่างชักนำให้คนอื่นเดินทางต่อไป

กล่าวโดยย่อ เพราะพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นรัตนะ คือแก้วอันอุดมในโลก จึงเป็นสรณะที่พึ่งของผู้ตั้งใจได้อย่างแท้จริง

ความรู้ในทางวิทยาศาสตร์ อาจฟังได้ในทางเพื่อรู้เหตุผลแห่งธรรมชาติภายนอก เพื่อประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ เพื่อป้องกันแก้ไขภัยธรรมชาติภายนอก ตลอดจนถึงเพื่อประดิษฐ์อาวุธนาขชนิดเป็นต้น แต่วิทยาศาสตร์ไม่สามารถช่วยป้องกันภัยธรรมชาติของร่างกาย คือแก่ เจ็บ ตาย คือจะทำให้คนไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายหาได้ไม่ ได้เพียงบำบัดบำรุงรักษาไว้ชั่วคราวหนึ่ง คราวหนึ่ง และไม่สามารถป้องกันแก้ไขภัยที่เกิดจากการก่อขึ้นของคนซึ่งมีต้นหาคความทะยานอยากเป็นเหตุ โดยตรงกันข้าม ภัยอย่างนี้ย่อมทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ยิ่งสามารถประดิษฐ์ยวดยานไปจนถึงโลกอื่น ก็ยังจะไปก่อภัยขึ้นที่โลกอื่นอีก โดยมากคนเรามักกลัวภัยจากภายนอก คอยหลบภัยภายนอก ในขณะที่เดียวกัน ก็ปล่อยภัยในตนเองออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น คือประพฤตินไปตามอำนาจใจที่ปรารถนาทะยานอยาก จึงทำร้ายเขาบ้าง พูดว่าร้ายเขา อย่างที่เรียกว่าตั้งนิทานสาโมสรบ้าง คิดมุ่งร้ายเขาบ้าง เหล่านี้เป็นภัยที่น่ากลัว อันเกิดขึ้นที่ตัวเองทั้งนั้น และออกไปเป็นภัยแก่ผู้อื่น แล้วก็ย้อนกลับมาเป็นภัย เป็นเวรแก่ตนเอง ฉะนั้น เมื่อพึ่งพระรัตนตรัย พึ่งพระพุทธศาสนา คิดหาความจริงตามเหตุผลที่ตนเอง คอยจับตัวความปรารถนาทะยานอยากไว้ให้อยู่ในอำนาจของตน ไม่ให้ตนอยู่ในอำนาจของความปรารถนาทะยานอยาก และคอยควบคุมความประพฤติ ให้อยู่ในขอบเขตที่ชอบ ภัยที่เกิดจากตนเอง ก็จะสงบ ตัวของเราเองก็ไม่เป็นภัยแก่ตัวเราเอง และไม่เป็นภัยแก่ใครอื่น

ทุกยุคทุกสมัยมา เมื่อเหตุการณ์เดือดร้อนอย่างยิ่งเกิดขึ้นในโลก เช่นเกิดสงครามโลก คนก็พากันตื่นตระหนกตกใจ พากันเกิดความลึกลับสงสัย เมื่อมุ่งประหารประหารกันก็ทำให้ใจแข็งกระด้างขึ้น และเมื่อต้องช่วยตัวเองให้รอดก็ทำให้ใจคับแคบ เห็นแก่ตัวมากขึ้น และทำให้สงสัยในสรณะต่าง ๆ ว่าช่วยไม่ได้ หรือน่าจะช่วยไม่ได้ เพราะต้องช่วยตัวเอง ฉะนั้น จึงปรากฏความเสื่อมโทรมทางจิตใจทั่ว ๆ ไป และความนับถือในสรณะทั้งหลายก็เสื่อมโทรมลงด้วย เพราะคนพากันสงสัยลึกลับเสียแล้ว เหตุฉะนั้นจึงจำต้องร่วมกันแก้ไขความเสื่อมโทรมเช่นนี้เพื่อให้จิตใจกลับเข้าสู่ภาวะปกติ

เมื่อป่วยหนักรอดตายหายไข้แล้วก็ต้องพักฟื้น ต้องบำรุงร่างกายอีกระยะหนึ่ง ร่างกายจึงกลับมีสุขภาพเป็นปกติ ทางจิตใจก็เหมือนกัน เมื่อกระทบเหตุการณ์อย่างแรงก็เหมือนเป็นไข้หนัก ต้องเยียวยารักษาบำรุงให้พอสมควร จึงกลับเป็นปกติได้ และข้อที่ต้องช่วยตัวเองต้องพึ่งตัวเองนั้นเป็นการถูกต้องทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ช่วยตนให้พึ่งตน ในการปฏิบัติทั้งปวง พระพุทธเจ้าเป็นเพียงตรัสบอกทางปฏิบัติให้รู้ เมื่อฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้ารู้ทางปฏิบัติแล้ว ก็ต้องปฏิบัติด้วยตนเอง ในการปฏิบัติจึงต้องพึ่งตน แต่ต้องพึ่งพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทางให้ พึ่งพระธรรมเป็นทางเดิน พึ่งพระสงฆ์เป็นผู้เดินนำไปเบื้องหน้าเป็นหมู่ พวกเราทั้งหลายก็เหมือนอย่างเดินทางแถวต่อพระสงฆ์ไป เมื่อพึ่งในสภาวะให้ถูกทางดังนี้ พระรัตนตรัยก็เป็นสภาวะได้จริงอย่างไม่ต้องสงสัยแคลงใจ คนที่มีพระรัตนตรัยเป็นสภาวะ ย่อมเป็นคนทำอะไรด้วยรู้เหตุผลผิดชอบ พระพุทธเจ้า ได้ตรัส เตือนไว้ว่า “อดตที่ป่า...วิหรถ อดตสรณา อดตสรณา ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มีตน เป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อดตที่ป่า...วิหรถ อดตสรณา อดตสรณา จงมีธรรมเป็นเกาะเป็นที่พึ่ง อย่ามีอื่นเป็นที่พึ่งอยู่”

ที่พึ่งของชีวิต

ได้แสดงแล้วว่า พระพุทธศาสนาเป็นสภาวะที่พึ่งได้จริง คนอาจพึ่งพุทธศาสนาเป็นหลักดำเนินชีวิตให้พ้นภัย อย่างน้อยก็ให้พ้นภัยที่เกิดจากตนเอง เพราะตนไม่ประพฤติก่อภัยเวรขึ้นตามหลักพระพุทธศาสนา ฉะนั้น คนที่ต้องการสภาวะ ที่พึ่งที่ถูกต้องที่จริง เมื่อได้พบพระพุทธศาสนา จึงมีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และนับถือพระพุทธศาสนา ด้วยการถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ อันรวมเรียกว่าพระรัตนตรัยหรือพระไตรรัตน์ เป็นสภาวะของตน การถึงดังกล่าวนี้ เรียกว่าไตรสรณคมน์ ไตรสรณะ แปลว่า สรรณะ ๓ คมน์ แปลว่า การถึง ไตรสรณคมน์ แปลว่าการถึงสภาวะ ๓ อธิบายว่า ถึงพระรัตนตรัยเป็นสภาวะครบทั้ง ๓

ในการถึงสภาวะ ๓ นี้ ควรทำความเข้าใจในวัตถุ (ที่ตั้ง) ที่ถึง ๑ วิธีถึง ๑ การเป็นสภาวะ ๑

ข้อ ๑ วัตถุประสงค์ คำว่าวัตถุประสงค์ในที่นี้ไม่ได้หมายความว่าประสงค์ของ แต่หมายความว่าที่ตั้งของการถึงหรือที่ถึง เพราะการถึงทุก ๆ อย่างนั้นต้องมีที่ถึง เหมือนอย่างทุก ๆ คนมาที่บ้านหรือวัด บ้านหรือวัดก็เป็นวัตถุประสงค์ที่ตั้งของการถึง แม้ในการทำอะไรทุก ๆ อย่างก็มีวัตถุประสงค์ที่ตั้งของการทำอะไร ดังที่เรียกว่าวัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ที่ตั้งของการถึงเป็นสรณะก็คือพระรัตนตรัย ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ คำว่าพระรัตนตรัย หรือพระไตรรัตน์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไตรวัตถุประสงค์ วัตถุประสงค์ พระรัตนตรัย เป็นวัตถุประสงค์ควรถึงเป็นสรณะโดยแท้ แม้เช่นนี้คนที่ไม่รู้จักพระคุณว่าเป็นรัตนดวงแก้วอันประเสริฐที่มีคุณค่าเป็นสรณะที่พึ่งได้จริง ก็ผ่านเลยไปเปล่า ๆ ถึงจะได้พบพระองค์พระพุทธเจ้าเมื่อยังทรงดำรงอยู่ก็ชื่อว่าไม่ได้พบ เหมือนอย่างอุปกะอาชีวีกส่วนคนที่รู้พระคุณว่าเป็นรัตนอันประเสริฐจริงจึงจะรู้จักว่าเป็นวัตถุประสงค์ที่พึ่งถึงเป็นสรณะเหมือนอย่างพระปัญญาวิศิษย์เป็นต้น ทางที่จะรู้พระคุณนั้น ในบัดนี้ก็ยังมิได้อยู่ไม่แตกต่างจากเมื่อครั้งพุทธกาล คือจะรู้ได้ด้วยวิศึกษา ให้รู้พระพุทธศาสนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อศึกษาให้เข้าใจพระพุทธศาสนา จนรู้สึกว่าเป็นผู้ตรัสรู้จริง บริสุทธิจริง มีพระกรุณามากจริง พระธรรมทรงบอกแสดงดีจริง พระสงฆ์ปฏิบัติดีจริง ก็ชื่อได้ว่ารู้พระคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ว่าเป็นรัตน ดวงแก้วอันประเสริฐจริง เป็นวัตถุประสงค์ควรถึงเป็นสรณะได้จริง ฉะนั้น พระพุทธศาสนา จึงเป็นรัตนารบ่อเกิดแห่งรัตนอันประเสริฐทั้งปวง มีสาระแก่นสารบริบูรณ์ เพียงพอที่จะเป็นสรณะที่พึ่งของชีวิตได้ ผู้ที่ได้ระดับศึกษาพระพุทธศาสนาให้รู้ซาบซึ้งแล้วย่อมอดอยู่ไม่ได้ที่จะต้องเกิดความเคารพนอบน้อมพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วทรงแสดงพระธรรมเป็นพระศาสนา ดังบทนมว่า *นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส* ขอนอบน้อมแต่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น บางทีคนที่ไม่รู้จักพระองค์ของพระพุทธเจ้า ไม่รู้จักพระประวัติ แต่เมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนาจนเห็นจริง ที่เรียกว่าเห็นพระธรรม ก็ชื่อว่าเป็นพระพุทธเจ้า คือเห็นว่าท่านผู้บอกแสดงได้อย่างนี้แหละ เป็นพระพุทธเจ้าคือผู้ตรัสรู้จริง และเกิดความเคารพนอบน้อมแต่ท่านผู้บอกแสดงผู้เป็นต้นเดิม ผู้นั้นจะเป็นใครก็ตาม การศึกษาพระพุทธศาสนาเป็นทางให้ทราบวัตถุประสงค์ที่พึ่งถึงเป็นสรณะอย่างนี้

ข้อที่ ๒ วิธีถึง วิธีถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะนั้น โดยตรงคือศึกษาพระพุทธศาสนาให้มีความซาบซึ้งถึงคุณของพระพุทธเจ้า ถึงคุณของพระธรรม ถึงคุณของพระสงฆ์ แสดงตนเป็นผู้นับถือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งอย่างสูงสุดและนับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักปฏิบัติของตนตามภูมิตามชั้น การศึกษาพระพุทธศาสนาให้มีความรู้ซาบซึ้งถึงคุณของวัตถุทั้ง ๓ เป็นหัวใจของการถึง เพราะการถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์นั้น มิใช่เป็นการถึงด้วยกาย แต่เป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ ยกตัวอย่างเช่น ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าทรงดำรงพระชนม์อยู่ ถ้าจะมีใครคอยตามเสด็จใกล้ชิดพระองค์จนถึงจับชายผ้าสังฆาฏิของพระองค์ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ผู้มีศรัทธาได้สร้างพระพุทธปฏิมาไว้เป็นอันมาก ใครที่ใกล้ชิดพระพุทธปฏิมาที่ประดิษฐานตั้งไว้บูชาในที่ต่าง ๆ หรือห้อยพระพุทธปฏิมาไว้ที่คอของตน เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ใครที่เข้าไปในหอพระไตรปิฎก เข้าไปใกล้ตู้พระธรรม หรือหยิบหนังสือพระธรรมถือไว้ด้วยมือ หรือสักพระธรรมเป็นยันต์ต่าง ๆ ไว้ตามตัว เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระธรรม หรือใครที่เข้าไปหาพระสงฆ์ ดังเช่นเข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ ผู้กำลังประชุมกันอยู่ก็ดี เข้าไปหาพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งก็ดี เพียงเท่านั้นก็ยังไม่ชื่อว่าถึงพระสงฆ์ ต่อเมื่อได้ศึกษาพระพุทธศาสนา จนคุณของพระพุทธเจ้าซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระพุทธเจ้า คุณของพระธรรมซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระธรรม คุณของพระสงฆ์ซาบซึ้งถึงใจ ใจซาบซึ้งถึงคุณของพระสงฆ์ เห็นคุณของพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ปรากฏชัดเหมือนอย่างเข้าไปถึงพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มองเห็นองค์พระพุทธรูปงามนิรันดร์นปฏิมากรประจักษ์ชัดแก่ตา อย่างนี้ จึงชื่อว่าถึงพระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ ต้องถึงอย่างนี้ก่อนแล้วจึงจักถึงท่านเป็นสรณะที่พึ่งอย่างสูงสุดของตนได้โดยถูกต้อง ถ้าไม่ถึงอย่างนี้ก่อน การถึงท่านเป็นสรณะก็ถึงไม่ถูกท่าน คือถึงไม่ถูกพระพุทธเจ้า ถึงไม่ถูกพระธรรม ถึงไม่ถูกพระสงฆ์ จึงถือเป็นสรณะในทางที่ผิดกันไปต่าง ๆ

การถึงด้วยจิตใจด้วยปัญญา มิใช่มีเฉพาะการถึงพระรัตนตรัย แต่มีในการถึงทางใจทั่ว ๆ ไป ดังเช่น ความเป็นมิตรหรือความเป็นศัตรู ก็เกิดจากจิตใจของฝ่ายหนึ่ง จนไปปรากฏถึงในจิตใจของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงจะเกิดเป็นมิตรหรือเป็นศัตรูของกันขึ้น ถ้ายังไม่ปรากฏถึงในจิตใจของกันแล้วก็ไม่รู้กัน ยังไม่เกิดเป็นอย่างไรแก่กัน

แม้จะไปในที่ใดโดยปกติ จิตใจก็ไปถึงก่อน เช่นจะมาฟังเทศน์ใจก็คิดมาก่อนแล้ว เมื่อกำลังฟังเทศน์ถ้าจิตใจไม่คิดถึงเทศน์คือหูฟัง แต่จิตใจไม่ฟัง แต่คิดไปถึงเรื่องอื่น ก็ชื่อว่าไม่ถึงเทศน์ ต่อเมื่อจิตใจฟังเทศน์ด้วยจึงชื่อว่าถึงเทศน์ เหล่านี้เป็นตัวอย่างแสดงว่า การถึงทางใจมีประกอบอยู่ในเรื่องทั่ว ๆ ไป

โดยเฉพาะ การถึงพระรัตนตรัยต้องเป็นการถึงด้วยจิตใจ ด้วยความรู้ซาบซึ้ง ในคุณพระรัตนตรัย อันเกิดจากต้นทางคือศึกษาให้รู้ให้เข้าใจซาบซึ้งพุทธศาสนา ดังกล่าวแล้ว การถึงด้วยจิตใจด้วยความรู้ดังนี้ เป็นรากแก้วของการถึงพระรัตนตรัย แต่ก็เป็นเรื่องในจิตใจของแต่ละคน ยังไม่แสดงออกให้ประจักษ์แก่ใคร ถึงเช่นนั้น เมื่อศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส และความเคารพนับถือ มีท่วมท้น อยู่ในจิตใจแล้ว ก็อดอยู่ไม่ได้ที่จะแสดงออกมาให้ประจักษ์แก่ผู้อื่น ว่าตนเป็นผู้ถึง พระพุทธเจ้า ถึงพระธรรม ถึงพระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันสูงสุดด้วยวิธีการต่าง ๆ

ข้อที่ ๓ การถึงเป็นสรณะ การถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ดังกล่าว มาแล้วข้างต้นนั้น ประสงค์ว่าถึงเป็นสรณะที่พึ่งอันสูงสุด จึงมาถึงปัญหาว่า ทำอย่างไร จึงเรียกว่าถึงเป็นสรณะ คำว่าถึงเป็นสรณะ คือถึงเป็นที่พึ่ง พุดอย่างไทย ๆ ว่าเข้าไปพึ่ง การถึงเป็นสรณะนั้นพิจารณาดูพุทธศาสนาประวัติทั่วไปแล้วประมวลลงโดยย่อได้เป็น ๒ คือ

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะ

การถึงทั้ง ๒ ประการนี้มีประกอบกันอยู่จึงเป็นการถึงที่สมบูรณ์ โดยเฉพาะ ข้อ ก. เมื่อมีขึ้นจริงแล้ว ก็เป็นเหตุให้มีข้อ ข. ตามกันมา ส่วนข้อ ข. อาจมีเพราะทำตาม ๆ กันก็ได้ แต่ถ้าไม่มีข้อ ก. ก็เหมือนต้นไม้ไม่มีแก่น ปรากฏในประวัติพระพุทธศาสนา ว่าท่านที่พึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะย่อมถึงด้วย ๒ ประการนี้ประกอบกัน

ก. ถึงเป็นสรณะด้วยใจด้วยความรู้ นั้น รวมความว่าตั้งใจถึงด้วยความเชื่อ ความเลื่อมใส ประกอบด้วยมีความรู้ซาบซึ้งในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ อันเกิดจากการศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา ถ้าเพียงใจศรัทธาเลื่อมใส แต่ขาดปัญญา

รู้คุณพระรัตนตรัย ใจที่ถึงก็ยังไม่มั่นคง ยังอาจสงสัยลังเลใจ อาจเปลี่ยนแปลงได้ ต่อเมื่อมีปัญหา รู้คุณพระรัตนตรัย เพราะรู้พระพุทธานุภาพ ใจที่ถึงจึงจะหยั่งลงถึงรากหรือเข้าถึงแก่นของไตรสรณคมน์

ข. แสดงตนออกว่าถึงเป็นสรณะนั้น รวมความว่าแสดงตนเข้าเป็นพุทธบริษัท หรือเป็นพุทธศาสนิกชน คือเป็นภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแสดงความนับถือฝากใจในพระรัตนตรัยในพระพุทธานุภาพ กล่าวโดยย่อคือ

พุทธบริษัทฝ่ายบรรพชิต (นักบวช) เป็นด้วยการอุปสมบทตามวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ในพระวินัย

พุทธบริษัทฝ่ายคฤหัสถ์ (ชาวบ้าน) เป็นด้วยการปฏิญาณตนเป็นอุบาสก อุบาสิกา พุทธมามกะ พุทธมามิกา หรือแม้ไม่ปฏิญาณตนอย่างนั้น แต่ตั้งใจสมาทานคือรับไตรสรณคมน์ว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ เป็นต้น เมื่อรับไตรสรณคมน์ก็เป็นพุทธศาสนิกชนขึ้น การรับสรณคมน์นี้จะรับจากผู้มีสรณคมน์เช่นพระภิกษุก็ได้ ตั้งใจสมาทานคือตั้งใจถึงด้วยลำพังตนเองเมื่อไรก็ได้ไม่มีจำกัด

อีกอย่างหนึ่ง แม้มิได้สมาทานคือรับไตรสรณคมน์อย่างนั้น แต่แสดงอาการว่านับถือพระรัตนตรัย นับถือพระพุทธานุภาพ ก็ใช้ได้เหมือนกัน เช่นทำความเคารพ ทำการบริจาต ฟังพระธรรมโดยเคารพ ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย สวดมนต์ภาวนา ปฏิบัติพระพุทธานุภาพ

วิธีตามที่แสดงมา ต่างเป็นวิธีแสดงตนออกว่าถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ การถึงสรณะ ๓ ในขั้นต้นมักถึงด้วยข้อ ก. คือถึงด้วยใจด้วยความรู้ก่อน กล่าวคือเมื่อได้ฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้า เกิดความรู้สึกซาบซึ้งในพระธรรมขึ้นแล้ว จึงถึงด้วยข้อ ข. คือแสดงตนเป็นพุทธบริษัท

แต่ในชั้นหลัง เมื่อพระพุทธานุภาพตั้งมานานเข้า จนเป็นศาสนาประจำตระกูลประจำท้องถิ่น ประจำประเทศชาติ คนที่เกิดมาในภายหลังมักถึงไตรสรณด้วยข้อ ข. คือแสดงตนว่าเป็นพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชน ก่อนที่จะรู้พระพุทธานุภาพ รู้คุณ

พระรัตนตรัย อาจเรียกว่าเป็นพุทธศาสนิกชนมาตั้งแต่ก่อนเกิดก็ได้ มีตัวอย่างตั้งแต่ในครั้งพุทธกาล ดังที่มีเล่าไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า โภทราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้าอุเทนกรุงโกสัมพี ได้ทรงฟังพระธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว กราบทูลมีความว่า พระพุทธเจ้าน่าอัศจรรย์จริง พระธรรมที่น่าอัศจรรย์จริง พระพุทธเจ้าตรัสบอก พระธรรมที่น่าอัศจรรย์จริง มหาตเล็กผู้ตามเสด็จชื่อสัญชิตกาบุตรได้กราบทูลขึ้นว่า พระราชกุมารทรงประกาศอย่างนั้น จึงเป็นอันว่าทรงถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ พระราชกุมารตรัสห้ามว่าอย่าพูดอย่างนั้น แล้วได้ตรัสประกาศว่า ทรงได้ฟังมาจากพระราชมารดาว่า สมัยหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ โขสิตาราม กรุงโกสัมพี ครั้งนั้น พระราชมารดาทรงครรถ์พระองค์อยู่ ได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลว่า พระราชกุมารหรือพระราชกุมารีในพระครรภ์ ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงจำไว้ว่า พระราชกุมารหรือพระราชกุมารีในพระครรภ์ เป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้ไปจนตลอดชีวิต นี่เป็นการถึงสรณะครั้งที่ ๑ อีกครั้งหนึ่งเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในมิตทายวันในภคคชนบท พระราชกุมารยังทรงพระเยาว์ พระพี่เลี้ยงได้อุ้มนำเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลแทนพระราชกุมารว่าพระราชกุมารถึงสรณะเหมือนอย่างนั้น นี่เป็นครั้งที่ ๒ ครั้นทรงเล่าเรื่องนี้แล้ว ได้ทรงประกาศพระองค์ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ทรงแสดงพระองค์เป็นอุบาสกถึงสรณะตลอดชีวิต โภทราชกุมารได้ถึงสรณะ ๓ ครั้งอย่างนี้ ในครั้งที่ ๑ ตั้งแต่ยังไม่ประสูติ ยังอยู่ในพระครรภ์ พระราชมารดาทรงประกาศถึงแทน ในครั้งที่ ๒ เมื่อทรงพระเยาว์ พระพี่เลี้ยงประกาศถึงแทน ในครั้งที่ ๓ เมื่อได้ทรงฟังพระธรรม แล้วทรงประกาศถึงด้วยพระองค์เอง

ผู้ที่ถึงไตรสรณะ เป็นพุทธศาสนิกชนตามสายตระกูลเป็นต้น ดังเรื่องเล่ามานี้ บางทีไม่รู้จักพระพุทธศาสนาหรือรู้่น้อยมาก เพราะมิได้สนใจระดับศึกษาพระพุทธศาสนา จึงเป็นการนับถืออย่างหลับตา ไม่รู้ว่าสิ่งที่นับถืออยู่นั้นเป็นอย่างไร อาจจะไม่ปล่อยหรือเปลี่ยนเสียเมื่อไรก็ได้ ถึงไม่ปล่อยหรือเปลี่ยนก็นับถืออยู่สักแต่ว่าชื่อเท่านั้น เพราะไม่มีความรู้และการปฏิบัติพระพุทธศาสนา ต่อเมื่อสนใจระดับศึกษาให้มีความรู้พระพุทธศาสนา ให้รู้คุณพระรัตนตรัย จึงจะเป็นการนับถืออย่างลืมนาคือรู้เห็นว่ามีคุณค่าที่นับถือนี้ เป็นดวงรัตนอันเอกอุดมแท้จริงเหมือนอย่างลืมนาคูสิ่งที่กำลังถืออยู่ในมือมาตั้งแต่เกิด เห็นว่าเป็นเพชรแท้ก็จักไม่ทิ้งหรือเปลี่ยนแลกกับเพชรเทียมอะไรอื่น ๆ

พุทธศาสนิกชนหรือพุทธบริษัทประเภทใดก็ตาม คือจะเป็นภิกษุหรือสามเณรก็ตาม จะเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาก็ตาม ที่ยังไม่มั่นคงยังคงคลงอยู่ในพระรัตนตรัยที่เป็นสภาวะของตน ก็เพราะยังไม่รู้ซาบซึ้งในคุณพระรัตนตรัย เพราะมิได้ศึกษาให้รู้ซาบซึ้งในพระพุทธานุภาพ ถ้ารู้ซาบซึ้งดังกล่าวแล้ว ก็จักมั่นคงไม่คลอนแคลนในสภาวะของตน เพราะเป็นการถึงด้วยข้อ ก. คือด้วยใจด้วยความรู้ ซึ่งเป็นการถึงที่ยังลงถึงรากหรือถึงแก่นพระรัตนตรัย เมื่อประกอบด้วยการถึงในข้อ ข. คือแสดงตนเป็นพุทธบริษัทประเภทใดประเภทหนึ่งก็สำเร็จเป็นไตรสรณคมน์ที่สมบูรณ์ เป็นพุทธบริษัทหรือพุทธศาสนิกชนที่สมบูรณ์ เช่นเป็นภิกษุสามเณรที่สมบูรณ์ เป็นอุบาสกอุบาสิกาที่สมบูรณ์

ผู้ที่ถึงไตรสรณะแล้วจะขาดจากไตรสรณคมน์ เพราะไปเข้าศาสนาอื่น อันเรียกว่า *อัญญสัทฺตฤทฺเทส* แปลเข้าใจง่าย ๆ ว่าการขึ้นครูอื่น ผู้ที่ถึงไตรสรณะนั้นเป็นผู้ขึ้นครูพระพุทธรเจ้า คือนับถือพระพุทธรเจ้าเป็นพระศาสดาหรือบรมครู แต่เมื่อประมาทเปลี่ยนไปขึ้นครูอื่นเสีย ไตรสรณคมน์ก็ขาด

นอกจากนี้ เมื่อให้ความเคารพนับถือสิ่งอื่นผู้อื่นยิ่งกว่าพระรัตนตรัย ไตรสรณคมน์ก็ขาด เมื่อกล่าวติกล่าวตู่พระธรรมวินัยด้วยความตั้งใจ ไตรสรณคมน์ก็ขาด

ไตรสรณคมน์อาจเศร้าหมอง แต่ไม่ถึงขาด เพราะเหตุดังต่อไปนี้

อญาณะ ไม่รู้ไม่เข้าใจในพระรัตนตรัย ในพระพุทธานุภาพ แสดงตนเป็นพุทธบริษัท หรือพุทธศาสนิกชนไปอย่างไม่รู้ ทั้งไม่ศึกษาให้รู้พระพุทธานุภาพ

สงสัย เคลือบแคลง ลังเลใจ โลเลใจ ไม่แน่นอนในการถึงสภาวะของตน

มิจจญาณะ รู้ผิดเข้าใจผิด เช่นเข้าใจพระรัตนตรัยหรือวัตถุที่เนื่องด้วยพระรัตนตรัย เป็นอย่างเทพเจ้าหรือของขลัง และเข้าใจการถึงสภาวะอย่างการไปขอให้ช่วยอำนาจโชคลาภปัดรังควาน รักษาโรค เป็นต้น

มิจจาวตตติ ปฏิบัติผิดไปจากพระพุทธรเจ้า คือปฏิบัติไปในทางอื่น เช่นในทางไสยศาสตร์ ที่เสียหลักพระพุทธานุภาพ

อนาถะ ประพฤติอย่างไม่เอื้อเพื่อเป็นต้นในพระรัตนตรัย เช่นไม่เอื้อเพื่อ
 เคารพนับถือ แสดงอาการอย่างเฉยเมยคล้ายรังเกียจหมั่นแคลน คล้ายไม่เห็นเป็น
 สำคัญ และประพฤติอย่างประมาทล่วงเกินอื่น ๆ ที่เป็นการขาดความเคารพ

ผู้ที่ขาดจากไตรสรณคมน์ ก็ขาดจากความเป็นพุทธศาสนิกหรือพุทธบริษัท
 แต่ก็อาจมาเข้าเป็นพุทธบริษัทอีกได้ ด้วยกลับมาถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ แต่มีเว
 บางจำพวก คือภิกษุที่ไปขึ้นครุอื่น คือไปเข้ารีตถือศาสนาอื่นทั้งที่เป็นภิกษุ ก็ขาดจาก
 ภิกษุภาวะทันที และจะกลับมาอุปสมบทอีกไม่ได้ตลอดชีวิต แต่ถ้าไม่บวชเพียงแต่ขอ
 ถึงไตรสรณะอีก ท่านไม่ห้าม

ส่วนไตรสรณคมน์ที่เศร้าหมอง เมื่อแก้เหตุที่ทำให้เศร้าหมองได้ ก็จักหาย
 เศร้าหมองกลับบริสุทธิ์ผุดผ่อง คือสนใจศึกษาพระพุทธานุศาสนนา ให้รู้ซาบซึ่งเข้าไปถึง
 คุณพระรัตนตรัย แก่ความเคลือบแคลงสงสัย มั่นคงในสรณะของตน และเมื่อศึกษา
 รู้พระพุทธานุศาสนนาว่าพระพุทธานุเจ้าทรงสั่งสอนให้ทำอะไร ให้เว้นอะไร ก็แก้การปฏิบัติที่
 ผิดให้ถูกตามพระพุทธานุศาสนนา มีความเอื้อเพื่อเคารพในพระรัตนตรัยให้พอเหมาะสมควร
 การกระทำความดีที่กล่าวมานี้ เป็นเหตุทำให้ไตรสรณคมน์บริสุทธิ์ผุดผ่อง ย่นย่อลงคือ
 ศึกษาให้รู้ และปฏิบัติให้ถูกตรงกับพระพุทธานุศาสนนา พระรัตนตรัยเป็นสรณะของตน
 ได้จริงก็ด้วยเหตุนี้

อานุภาพพระรัตนตรัย

คนทั่ว ๆ ไปที่ยังไม่สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลยังนับถือมงคลและอานุภาพ
 ต่าง ๆ ภายนอกอยู่ เมื่อมานับถือพระพุทธานุศาสนนา ก็นับถือพระรัตนตรัยเป็นมงคล
 และนับถือในอานุภาพแห่งพระรัตนตรัย ถึงจะเรียนรู้เท่าไรก็ยังนับถือกันอยู่เป็นเหมือน ๆ
 กันเช่นนี้ทุกกาลสมัย ดังมีเรื่องที่พระอาจารย์ในภายหลังเขียนเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่งเมื่อ
 พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์มคธรัฐ ได้เกิดภัย ๓ ประการขึ้นในกรุงไพสาลี
 รัฐวัชชี ที่อยู่ห่างจากกรุงราชคฤห์ประมาณ ๘ โยชน์ คือทุพภิกขภัย ภัยเกิดจาก
 ขาดแคลนอาหาร เพราะฝนแล้งทำนาไม่ได้ คนจึงพากันอดอยากล้มตาย อมฤตสภัย

ภัยเกิดจากอมนุษย์ เพราะเมื่อคนพากันล้มตายทิ้งซากศพไว้ ก็เชื่อกันว่ามีอมนุษย์คือพวกผีปีศาจมากินซากศพ จึงเกิดภัยที่ ๓ ตามมาคือโรคภัย ภัยเกิดจากโรค เพราะได้เกิดหิวตักโรคขึ้นแก่ประชาชน ประชาชนได้พากันร้องต่อคณะผู้ปกครองรัฐ อันเรียกว่าราชาเสมอกันว่าภัยเหล่านี้จักเกิดขึ้นเพราะปกครองโดยไม่เป็นธรรม คณะเจ้าผู้ปกครองได้ยอมให้ประชาชนได้สวน ประชาชนได้ได้สวนแล้วไม่เห็นโทษของคณะเจ้าผู้ปกครอง จึงร่วมกันคิดหาวิธีระงับภัย บางคนแนะนำให้เชิญศาสดาเจ้าลัทธิต่าง ๆ บางคนแนะนำให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเกื้อกูลสุขแก่สัตว์โลกทั้งปวง ทรงมีพระพุทธานุภาพมาก ในที่สุดที่ประชุม ได้ตกลงพร้อมกันให้เชิญเสด็จพระพุทธเจ้า จึงส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้าพิมพิสาร กรุงราชคฤห์ และเฝ้าพระพุทธเจ้า กราบทูลเชิญเสด็จมายังกรุงไพสาลี พระพุทธเจ้าทรงรับอาราธนา เสด็จออกจากกรุงราชคฤห์พร้อมกับพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ครั้นเสด็จถึงแม่น้ำคงคาที่เป็นแม่น้ำเป็นเขตรัฐทั้ง ๒ ได้เสด็จขึ้นเรือพระที่นั่งขนานข้ามแม่น้ำ เมื่อเรือพระที่นั่งถึงฝั่งรัฐวัชชี พอเสด็จลงจากเรือ เหยียบพระบาทลงบนฝั่งรัฐวัชชี ฝนได้ตกลงมาทำให้น้ำนองแผ่นดิน พัดพาศากศพและสิ่งปฏิกูล ทั้งหลายลงแม่น้ำคงคา ชำระพื้นแผ่นดินให้สะอาดหมดจดทั่วกรุงไพสาลี ภัยต่าง ๆ ก็สงบโดยฉับพลัน พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าสู่กรุงไพสาลี ได้ทรงแสดงพระรัตนสูตร ได้ประทับอยู่ในกรุงไพสาลี ทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนประชาชนประมาณกึ่งเดือน จึงเสด็จกลับ

เรื่องนี้ พระอาจารย์ได้เล่าเป็นตำนานของพระรัตนสูตร แสดงพระพุทธานุภาพ นำพระสูตร ใจความของพระรัตนสูตรก็แสดงพระรัตนตรัยนั่นเอง แม้ในปัจจุบันนี้ คนทั่ว ๆ ไปก็ยังนับถือในมงคล ในอานุภาพต่าง ๆ ตามปกติวิสัยของสามัญชน แต่ถ้านับถืออยู่ในภายนอกก็อาจนำไปปฏิบัติผิดจากพระพุทธศาสนา ไกลไปในทางนับถือ พระเป็นเทพเจ้าผู้บันดาลต่าง ๆ ทางที่จะแก้ไขมีทางเดียวคือศึกษาให้รู้พระพุทธศาสนา จนเปลี่ยนจากนับถือสิ่งภายนอกต่าง ๆ มานับถือเหตุผลตามที่เป็นอย่างจริง หรือนับถือความจริงตามเหตุและผลตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ ดังที่แสดงแล้วข้างต้น กล่าวโดยสรุปคือตามหลักอริยสัจ เมื่อนับถือหนักมาทางเหตุผลหรือความจริงตามเหตุผล เพราะรู้ตระหนักในพระพุทธศาสนาขึ้น การปฏิบัติก็เข้าทางที่ขอบประจบ

ด้วยองค์ ๘ ประการ คือเห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจชอบ ดังที่แสดงแล้วว่า “ใครเดินทางชอบ มีองค์ประกอบ ๘ รวมกันเป็นทางเดียวนี้แล คือพุทธศาสนิก”

เห็นชอบ ก็คือเห็นถูก เพราะรู้จริงตามเหตุผลหรือรู้เหตุผลตามเป็นจริง เมื่อมีเห็นชอบ ดำริชอบเป็นต้นก็มีตามกัน แต่ดำริชอบเป็นต้นก็อาจช่วยให้เห็นชอบ ขึ้นได้ ตกว่าองค์ประกอบทั้ง ๘ ต้องอาศัยพึ่งพิงกัน จะขาดเสียสักข้อหนึ่ง มิได้ ต้องใช้ในกิจทั้งปวง เช่นจะทำเลขก็ต้องมีเห็นชอบจึงจะทำได้ถูก จะตอบปัญหาทุกอย่าง ได้ถูกต้องต้องมีเห็นชอบ จะรู้ดีชั่วผิดถูกเท็จจริงเทียมหรือแท้ก็ต้องมีเห็นชอบ จะรู้ซาบซึ่ง พระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงคุณพระรัตนตรัยก็ต้องมีเห็นชอบ การศึกษาทุกอย่าง จนถึงการศึกษพระพุทธศาสนาด้วยวิธีพึ่งพระธรรมเทศนา เป็นต้น ก็เพื่ออบรมให้เห็นชอบนี้เอง

การถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ ที่พูดเพื่อเข้าใจง่าย ๆ ว่าการเข้าพึ่งพระรัตนตรัย โดยตรงคือเข้าพึ่งพระพุทธศาสนาที่ชี้ทางที่ถูกให้แก่ตน เมื่อเห็นทางที่ถูกแล้วก็ต้อง ปฏิบัติไปในทางที่ถูกนั้นด้วยตนเอง จึงจะได้รับผล เหมือนอย่างต้องเรียนเองจึงจะรู้ ต้องบริโภคเองจึงจะอิ่ม เมื่อพึ่งพระรัตนตรัยเป็นสรณะอย่างนี้ ก็จะกลับเป็นผู้พึ่งตนเอง ได้เพราะตนเองจะทวีความดีขึ้นทุกที จนเป็นที่พึ่งของตนเองได้ ไตรสรณคมน์จึงสัมฤทธิ์ผล อย่างนี้แล

พระพุทธศาสนา^๔ และการนับถือพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง

ถ้าจะตั้งปัญหาว่า พระพุทธศาสนาคืออะไร ซึ่งเป็นคำถามรวมทั้งหมดย่อมตอบให้หมดสิ้นได้ยาก นอกจากจะตอบอย่างว่า “คือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า” ได้เคยมีคำถามเช่นนี้มาแล้วในครั้งพุทธกาล และท่านได้เคยตอบกันมาแล้ว เป็นคำตอบที่ถูกเหมาะที่สุด ซึ่งมักเป็นคำตอบสั้น ๆ แต่กินความรวบยอด แต่ก็ได้ในทางหรือนัยหนึ่ง ๆ การที่จะตอบให้ถูกเหมาะได้อย่างรวบรัดที่สุด ก็จำเป็นต้องศึกษาให้มีความรู้พระพุทธศาสนาอย่างทั่วถึง ถึงอย่างนั้นก็ยังมีปัญหาอีกว่า อย่างไรก็ตามจะเรียกว่ามีความรู้ทั่วถึง อ่านศึกษาจบพระไตรปิฎกอย่างนั้นหรือ ถ้ารับรองอย่างนั้น ก็ยังจะมีคำค้านได้อีกว่า นั่นเป็นเพียงความรู้ตำราเท่านั้น เหมือนอย่างความรู้ตำรายาสมุนไพร แต่ไม่รู้จักต้นไม้ที่เป็นตัวยาสักต้นเดียว ซึ่งก็เป็นความจริง อ่านศึกษาจบพระไตรปิฎกอย่างเดียวเป็นความรู้ชั้นปริยัติ คือ ชั้นเล่าเรียนท่องบ่นจดจำ ถ้ายังมีได้ปฏิบัติก็ยังไม่มีความรู้ในปฏิบัติ แม้ปฏิบัติไปยังไม่ได้ผลที่เป็นความรู้แจ้งแทงทะลุตลอด ก็ยังไม่รู้ในปฏิเวธ ที่แปลว่าความแทงตลอด หมายถึงปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอด ถึงดังนั้นก็ยังมีปัญญาดังกล่าวนี้อีกหลายระดับ

^๔ คัดดัดแปลงจากเรื่อง พระพุทธเจ้าของเราของท่านเลิศล้ำ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเนื่องในเทศกาลเข้าพรรษา พ.ศ. ๒๕๓๒.

ฉะนั้น ความรู้พระพุทศศนท่วถง จะมได้ตอเมื่อได้ปฏิบัติจนได้ปัญญาที่เบ้นตวัภเวรช้นสูงสุดแล้วเท่านั้น เมื่อได้ปัญญาถงช้นน้ จงจะตอปัญหาข้งตันได้อย่างถูกตองรวรบรัด และแม้เช้นน้ ก้ตอได้ทงหน้หรือนัยหน้ ๆ ดังกล่วเพระตอมตออย่างค้ตอที่ท่นได้ตอกันมมาแล้ว แต่ละท่นก้ตอไปแต่ละนัยช้งตงก้ถูกตองตรงจตุหมยเตยวกันด้วยกัน ส่วนผู้ที่ยังมีความรู้ไม่ท่วถงตมความหมยที่สมบูรณน้ ถ้แม้ได้สนใจศีกษาให้มีความรู้ในแบบแผนคือ พระพุทศจนะในพระไตรปิฏก จนถงพอจับทงของพระพุทศศนท่ได้ อันพอตอให้ถูกแบบก้พอใช้ได้

พระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่เก้ก่อนได้ถือกันเคร่งครัด ที่จะพูตจะแสดงให้ถูกแบบแผนเพระเกรงว่าจะเบ้นการกล่วตู่พระพุทศเจ้า ที่เรยวก้กล่วตู่นี้คือเช้นที่กล่วว่า พระพุทศเจ้าตรัสว่อย่างน้ออย่างน้ โดยที่พระพุทศองค้มิได้ตรัสว่อย่างที้อ้างน้เลยดังน้เรยวก้กล่วตู่ ฉะน้ เทศน้ของพระจงมการยกพระบาลีช้นเบ้นแมบท แล้วอธิบายไปตมแนวความของธรรมในพระบาลี ท้งเมื่อจะว่อะไรให้เบ้นหลัฐานจรงจงก้ย้งอ้างพระพุทศจนะอ้น ๆ มาอีก กล่วได้ว่น้เบ้นธรรมเนยมนิยมในฝ่ยเถรวาท จงได้รักษาพระพุทศศนสยเดิมไว้ได้เรยวมา น้จะว่เบ้นเหตุหน้ที่ท่ให้พูตกันว่พงเทศน้ไม่รูเรอง แต่พระก้ยงเทศน้ คนก้ยงพง ท้งพระพุทศศนสยเดิมก้ยงด้ารงอยู่ตอไปไม่แปรผันเบ้นอย่างอ้น

มีผู้ที่สนใจศีกษาพระพุทศศนหลายคนกล่วว่ พระพุทศศนามีใช่เบ้น Religion ที่แปลกันว่ศนส แต่เบ้น Philosophy ช้งไทยเราแปลว่ปรัชญาเพระเมื่อเทียบก้ศนสพราหมณ หรือฮินดูที่เข้ได้เห็นในอินเตยแล้วตงกัน ศนสนน้เต็มไปด้วยพิธีบูชาตง ๆ (Ritual) อันที่จรงค้ว่ "Religion" ด้ารค้พท้ให้ค้แปลไว้ถงมุลศ้พว่ผูกพันไว้ด้วยกัน หมยถงก้เบ้นทวะในความเชือถือ จงใช้แสดงถงความเชือถือในอ้นาจของทวะที่เหน้อมนุษย์ ตลอดถงอ้นาจท้งหลายที่พงเชือถือและบูชา ในฐนนะเบ้นผู้สร้งผู้ปกครองจ้กรวาล ท้งหมยถงความแสดงความเชือถือน้ ออกไปเบ้นการกระทำและพิธีบูชา ก้เนดค้ Religion เกยวแก่ทวะดังน้ แต่ก้มาใช้ก้วางขวางออกไปจนถงระบบพิเศษแห่งศรัทธา การบูชา และความประพฤติ เบ้นต้นที่เกยวแก่ประมวลจริยธรรมและปรัชญา ดังที่เรยวเรยวในค้ไทยว่ ศนสนา เช้น ศนสนา

คริสต์ ศาสนาพราหมณ์ ตลอดถึงศาสนาพุทธ เป็นต้น เลยเรียกว่า Religion ไปด้วยกันทั้งหมด เมื่อว่าโดยกำเนิดคำแล้ว ควรใช้เรียกศาสนาที่มีการผูกพันนับถือให้เนื่องอยู่กับเทวะเท่านั้น ซึ่งไม่พ้นไปจากพิธีกรรมบูชา เพราะจะต้องบูชาเทวะ ซึ่งเชื่อว่าเป็นผู้สร้าง เป็นผู้ปกครองด้วยวิธีที่จะทำให้ถูกใจเทวะตามความเชื่อถือ ถ้าว่าโดยความวิวัฒนาการของภาษา ซึ่งใช้พิเศษออกไปถึงระบบพิเศษต่าง ๆ ของศรัทธาเป็นต้น ดังกล่าวในศาสนาทั้งปวง จนถึงเลยใช้คำนี้เรียกศาสนาทั้งหลาย ก็ควรใช้ไปกับเขาด้วยได้ จะใช้อย่างอื่น คนก็จะไม่เข้าใจว่าเป็นศาสนา

ในพระพุทธศาสนาเองก็ได้นำเอาคำเก่าของพราหมณ์มาใช้เป็นอันมาก เช่น อรหันต์ นิพพาน ภควา เมื่อนำมาใช้ให้คำอธิบายใหม่ตามหลักของพระพุทธศาสนาเอง นับว่าเป็นวิวัฒนาการของภาษาได้เหมือนกัน แม้เช่นนั้นก็ควรทราบว่ พระพุทธศาสนามีได้มีความหมายให้มีความผูกพันอย่างนั้น แต่แสดงัจจธรรมเพื่อให้คนได้รู้และปฏิบัติตนเองเพื่อความเป็นไทแก่ตนเองอย่างสมบูรณ์ และในชั้นสมบูรณ์ย่อมไม่มีความผูกพันด้วยสิ่งใดทั้งสิ้น

คำว่า “ศาสนา” เป็นคำเหมาะที่สุด เราแปลว่า “คำสอน” หรือ “คำสั่งสอน” เพราะพระพุทธศาสนาเป็นคำสอนที่บริสุทธิ์ คือ สอนให้ละความชั่วให้ทำความดี ให้ชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ ไม่มีที่ที่จะสอนให้ทำชั่ว ให้เพิกเฉยละเลยความดีให้ทำจิตใจให้มัวหมองแม้แต่น้อย เพียงเท่านั้นก็เห็นได้แล้วว่า เป็นศาสนาคือคำสอน ที่บริสุทธิ์

ส่วนที่ว่าเป็น “Philosophy” นั้น ดาราศัพทที่ได้แสดงความหมายกำเนิดคำนี้ไว้ว่า รักู้ รักฉลาด ใช้หมายถึงการเรียน การสำเนียงกระบวนการทั้งหลาย ที่ครอบคลุมความคิดและการกระทำ ตลอดถึงทฤษฎีหรือการสอบสวนค้นคว้าหลักหรือกฎซึ่งจะจัดระเบียบจักรวาลโลกเป็นต้น ไทยเราแปลว่า ปรัชญา ซึ่งเป็นคำสันสกฤต ตรงกับคำบาลีว่า ปัญญา ซึ่งเป็นคำแปลเพียงครั้งคำของ Philosophy (philo = รัก Sophia = ปัญญา หรือปรัชญา) ยังขาดคำว่ารัก และเมื่อได้เติมคำที่ขาดนี้เข้าไป ซึ่งหมายถึงเพียงรักค้นคว้าแสวงหาปัญญา ยังเป็นความรู้ที่ยังไม่จบ ทั้งยังยืนยันไม่ได้ว่าถูกต้อง จะเห็นได้ทันทีว่าพระพุทธศาสนามีใช้ Philosophy แน่ เพราะเป็นศาสนาของพระพุทธเจ้า ผู้ทรงมีพระปัญญาคุณสมบูรณ์แล้ว

พระพุทธศาสนาบริบูรณ์ด้วยหลักธรรม สำหรับทุกคนจะเลือกปฏิบัติได้ แต่มิใช่หมายความว่า จะปฏิบัติได้ทุกข้อโดยไม่เลือก เหมือนอย่างร้านค้าที่มีสรรพสินค้า สำหรับคนจะเลือกซื้อได้ทุกอย่างที่ต้องการ แต่มิใช่ว่าจะต้องซื้อทุกอย่างโดยไม่ต้องเลือก ใครต้องการสิ่งใดก็ซื้อสิ่งนั้นตามกำลังทรัพย์ของตน ถ้าต้องการสิ่งที่แพงกว่า กำลังทรัพย์ของตนก็ไม่อาจซื้อได้เหมือนกัน จึงต้องรู้ก่อนว่าตนต้องการอะไร มีกำลังที่จะซื้อได้เพียงไร สรรพธรรมในพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ควรที่ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้ก่อนว่าตนต้องการอะไร มีกำลังที่จะพึงปฏิบัติได้เพียงไร คือต้องรู้จักตนเอง โดยฐานะภาวะเป็นต้น เมื่อตนเองเป็นคฤหัสถ์ ก็ต้องปฏิบัติธรรมสำหรับคฤหัสถ์ เมื่อตนเองเป็นบรรพชิต ก็ปฏิบัติธรรมสำหรับบรรพชิต จะทำครึ่งคฤหัสถ์ครึ่งบรรพชิตนั้นไม่ชอบ มีมากข้อที่คฤหัสถ์ทำอยู่ โดยปกติพระพุทธเจ้าไม่ตรัสว่าเป็นบาป แต่เมื่อบรรพชิตไปทำเข้าตรัสว่าเป็นบาปทันที ฉะนั้น เรื่องบาปจึงมีอยู่หลายชั้น เรื่องบุญก็เช่นเดียวกัน ยกตัวอย่าง ภิกษุมีศีล ๒๒๗ ข้อ แปลว่ามีบาปอยู่ ๒๒๗ ข้อ สำหรับภิกษุถ้าไปละเมิดศีลเหล่านี้ ส่วนคฤหัสถ์มีศีล ๕ ศีล ๘ ก็แปลว่ามีบาปอยู่ ๕ หรือ ๘ ข้อ ถ้าไปทำผิดศีลเข้า บาปของคฤหัสถ์จึงน้อยกว่าบาปของภิกษุมาก ถ้านำเอาบาปของภิกษุไปปรับคฤหัสถ์ด้วยแล้ว ก็จะต้องว่าคฤหัสถ์พากันทำบาปอยู่มากมายทุกวัน แต่ก็ไม่มีใครว่าอย่างนั้น ถ้าคฤหัสถ์ไปทำมีศีลอย่างพระเสียอีก จะถูกว่าใช้ไม่ได้ เช่น ไม่ประกอบอาชีพเที่ยวขอเขา แม้ด้วยอาการอย่างสมณะก็ตาม ถ้าไปทำเข้าก็กลายเป็นบาปสำหรับคฤหัสถ์ไป ส่วนบรรพชิตถ้าไปประกอบอาชีพอย่างคฤหัสถ์เล็กเที่ยววิณฑบาตก็ใช้ไม่ได้เหมือนกัน

เรื่องของบาป มีความหมายอย่างไรจึงเกี่ยวแก่ภาวะที่เป็นอยู่ของบุคคลด้วย จึงต้องรู้ว่าเดี๋ยวนี้ “เราเป็นอะไร” หรืออย่างที่พูดกันว่าเรายืนอยู่ที่ไหน เราควรจะรับบาปบุญในพระพุทธศาสนามาถึงสักเพียงไหน จะยกตัวอย่างนิจศีล คือศีล ๕ ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้สำหรับคฤหัสถ์ ในพิธีบำเพ็ญบุญทุกแห่งย่อมมีการขอสรณะและศีล ๕ นี้กันโดยทั่วไป ผู้ใดรับศีล ๕ ก็แปลว่าถือบาปบุญไว้ ๕ ข้อ อยู่ในศีลก็เป็นบุญ ทุกศีลก็เป็นบาปตามที่รับถือไว้ ถ้ารับศีลไว้ข้อใดข้อหนึ่ง ก็แปลว่า ถือบาปบุญไว้ข้อใด ข้อหนึ่ง ถ้าไม่รับเลยก็ไม่ถือไว้เลย คือสุดแต่ศรัทธาที่จะถือเพียงไร ของแต่ละบุคคล จึงต้องมีคำขอสรณะและศีล แสดงว่าต้องการ พระก็ให้ ตามที่ต้องการ

เหตุที่เป็นดังนี้ ก็คือเหตุดังกล่าวแล้ว สรุปลงว่าสุดแต่จะต้องการ พระพุทธเจ้าหรือ พระพุทธศาสนามีได้นำเอาบุญบาปไปยึดเยียดให้แก่ใคร ๆ จนเต็มไปหมด หากแต่ แสดงไว้พร้อมสรรพตามสัจจะ (ความจริง)

คนทุกคนถ้ารู้ภาวะของตนและรับเอาบาปบุญมาถือตามควรแก่ภาวะ เช่นว่า รับศีล ๕ มาเท่านั้น หรือรับศีลข้อใดข้อหนึ่งเป็นเวลาสักเท่าไรก็ตาม ก็ถือเพียงเท่านั้น ว่าเป็นบุญหรือบาปของตน นอกนั้นไม่ต้องคำนึงถึงเพราะมิได้รับมาถือ ก็จะไม่เดือดร้อน เพราะไปคิดถึงบาปบุญในเรื่องมากมายที่ตนมิได้รับมาถือไว้

อนึ่ง พระพุทธศาสนามีลักษณะพิเศษ ที่ควรจะกล่าวในที่นี้ คือต้องการให้วิจัย หรือวิจารณ์ ว่าดังนี้มีได้อ่างเอาเอง แต่มีข้ออ้างคือบทรกรรมในโพชฌงค์ว่า “ธรรมวิจยะ” วิจัยธรรม และมีเป็นบทสอนว่า “พึงเลือกเฟ้นธรรมโดยแยบคาย หรือให้ถึงต้นเหตุ” คนที่ศึกษาและมีวิจยธรรมดี มักจะมีความเข้าใจธรรมถูกต้อง ผู้ที่ไม่เข้าใจ นั้นเพราะ ขาดการศึกษาและวิจัย บางทีก็ยังชอบแสดงความเห็นอย่างผิด ๆ ถูก ๆ หรือผิดไป ทีเดียว บางคนสนใจศึกษาใต้อาณัติที่ได้มีคำถามคำตอบบางเรื่อง ดังต่อไปนี้

ถามว่า พระพุทธศาสนาสอนเกี่ยวกับเรื่องความเจริญทางวัตถุหรือไม่

ตอบว่า ก่อนอื่นควรเข้าใจว่า พระพุทธศาสนามีใช้เศรษฐศาสตร์หรือศาสตร์ อะไรต่าง ๆ แต่เป็นศาสนาคือคำสั่งสอนที่มุ่งให้ประพฤติปฏิบัติดี ในขั้นแรกพระพุทธเจ้า ทรงสอนมุ่งไปทางโลกุตตระคือพ้นโลกเพราะทรงสอนแก่นักพรตผู้มุ่งเช่นนั้น ต่อมา ทรงสั่งสอนธรรมสำหรับผู้ที่ประสงค์อยู่ในโลกด้วย คือ คิหิธรรม ธรรมสำหรับคฤหัสถ์ ซึ่งมีอยู่ไม่น้อย ทรงสั่งสอนธรรมสำหรับนักปกครองก็มี ยกตัวอย่างเช่น คำสอนเรื่อง ทิฏฐธัมมิกัตถะ “ประโยชน์ปัจจุบัน” และเรื่องสัมปรายิกัตถะ “ประโยชน์ภายหน้า” คือสิ่งที่ต้องการในปัจจุบันเฉพาะหน้า เช่น ทรัพย์เครื่องอุปโภคบริโภค เป็นต้น จะเกิดขึ้นจากความหมั่นขยันเป็นข้อต้น นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่ต้องการในภายหน้าอีก ซึ่งจะเกิดขึ้นจากศรัทธาที่ถูกต้องเป็นข้อแรก ตามที่อ้างมานี้จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอน ให้หาทรัพย์ ให้ใช้ทรัพย์สำหรับตนก่อนแล้วจึงสอนให้ทำทานบริจาคต่าง ๆ ซึ่งนับ เข้าในประโยชน์ภายหน้า เพราะถ้าไม่หาให้มีทรัพย์ของตนขึ้นแล้วจะเอาทรัพย์ที่เ็นไปทำทานและก่อนที่จะสอนให้ทำทานก็สอนให้ใช้เลี้ยงชีวิต

ถามว่า เมืองไทยแต่ก่อนไม่เป็นแบบนี้ เข้ามาเห็นครั้งนี้ เปลี่ยนแปลงไปมาก ทางวัตถุ การดำเนินชีวิตของคนก็เปลี่ยนไป หลายอย่างที่น่ากลัวเป็นอันตราย พระพุทธศาสนา มีคำสอนที่จะยับยั้งบ้างหรือไม่

ตอบว่าประเทศกำลังพัฒนา พระพุทธศาสนาไม่ขัดขวางการพัฒนาของประเทศ แต่ก็ได้สอนในทางที่ยับยั้งทางที่เป็นอันตรายอยู่ทั่วไป คำสอนเรื่อง ศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ในหมวดประโยชน์ภายนอก เป็นข้อธรรมที่สอนกันแพร่หลาย แต่มีคนไม่น้อยที่ไม่เข้าใจและกล่าวหาว่า พระพุทธศาสนานั้นเหมาะสำหรับคนที่ตายไปแล้ว เพราะมุ่งให้เอาผลในชาติหน้าภพหน้าก็มี ความจริงเป็นหลักธรรมสำหรับที่จะยับยั้งการที่จะก้าวไปในทางที่ผิด ดังเช่นศรัทธาความเชื่อของคนนั้น ถ้าเชื่อผิด ก็เท่ากับก้าวไปในทางที่ผิดครึ่งทางแล้ว ถ้าเชื่อถูก ก็เท่ากับก้าวไปในทางที่ถูกครึ่งหนึ่งแล้ว เช่นเดียวกัน ฉะนั้น จึงได้สอนย้ำเรื่องให้เชื่อกรรม หมายถึงความดีความชั่วว่า มีผลที่ผู้ทำจะต้องเป็นผู้รับ เมื่อเชื่อดังนี้แล้วก็จะไม่ก้าวไปในทางชั่วหรือทางอันตรายแน่ คนเรามุ่งก้าวหน้า คือมุ่งความเจริญไปข้างหน้า หรือหวังอนาคต ที่เจริญหลักธรรมเกี่ยวแก่ประโยชน์ภายนอกก็คือ เป็นหลักธรรมสำหรับสร้างความเจริญมั่นคงของชีวิตอนาคตนั่นเอง ซึ่งอาจจะเป็นชั่วโม่งหน้า เดือนหน้า ปีหน้าก็ได้ ฉะนั้น คำสอนของพระพุทธเจ้าเรื่องความเจริญทางวัตถุจึงเป็นคำสอนที่สมบูรณ์ ครบทั้งปัจจุบัน ทั้งอนาคต

คนส่วนมากยังมีความเชื่อว่ามีผู้ดลบันดาล เช่น ดลบันดาลให้เกิดภัย ดลบันดาลให้เกิดโชคลาภ เป็นต้น แต่ทางพระพุทธศาสนาได้แสดงว่าคนมีกรรมเป็นของตน จะมีสุขหรือทุกข์เพราะกรรม ก็เปลี่ยนให้คนมากลัวกรรมกันอีกเช่นเดียวกับที่เคยกลัวผู้ดลบันดาล เมื่อคิดถึงกรรมก็คิดเห็นไปคล้ายกับเป็นตัวทุกข์ มีดี ๆ อะไร อย่างหนึ่งที่น่าสะพรึงกลัว ผู้เดือดร้อนจะลงโทษ กรรมจึงคล้ายผู้เคราะห์ร้ายที่ถูกเข้าใจในทางร้าย อยู่เสมอ เมื่อได้ดีมีสุขก็กลับกล่าวว่าเป็นบุญบารมี กรรมจึงไม่มาเกี่ยวในทางดีตามความเข้าใจของคนทั่วไป นอกจากนี้ คนจะทำอะไร ในปัจจุบันนี้ก็ไม่ได้นึกถึงกรรม เพราะเห็นว่ากรรมไม่เกี่ยว กรรมจึงกลายเป็นอดีตที่น่ากลัว ที่คอยแต่จะให้ทุกข์เมื่อไรก็ไม่รู้ ซึ่งไม่สามารถจะรู้เองกันได้เท่านั้น ดูก็เป็นเคราะห์กรรมของกรรมยิ่งนักที่ถูกคนเข้าใจไปเช่นนี้ อันที่จริง พระพุทธศาสนา หาได้สอนให้คนเข้าใจในกรรมเช่นนี้ไม่ได้สอนให้คนกลัวกรรม เป็นทาสของกรรม หรืออยู่ใต้อำนาจกรรม แต่สอนให้รู้จักกรรม ให้มีอำนาจเหนือกรรม ให้ควบคุมกรรมของตนในปัจจุบัน

กรรมคือการอะไรทุกอย่างที่คนทำอยู่ทุกวันทุกเวลา ประกอบด้วยเจตนาคือ ความตั้งใจ ทุกคนจะทำอะไร จะพูดอะไร จะคิดอะไร ย่อมมีเจตนาคือความตั้งใจ นำอยู่ก่อนเสมอ และในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องทำอย่างนั้นอย่างนี้ ต้องพูดอย่างนั้นอย่างนี้ ไปตามที่ดินเองตั้งใจจะพูดจะทำจะคิด นี่แหละคือกรรม วันหนึ่ง ๆ จึงทำกรรมมากมาย หลากอย่าง หลีกกรรมไม่พ้น พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรม หลักใหญ่ ก็มุ่งให้ พิจารณาให้รู้จักปัจจุบันกรรมของตนนี้แหละว่า อะไรดีอะไรชั่ว อะไรควรหรือไม่ควร เพื่อที่จะได้เว้นกรรมที่ชั่วที่ไม่ควร เพื่อจะทำกรรมที่ดีที่ควร และพระพุทธเจ้ายังได้ตรัสไว้ว่า บุคคลสามารถที่จะละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดีได้ จึงได้ตรัสสอนไว้ ให้ละกรรมที่ชั่วทำกรรมที่ดี ถ้าไม่เช่นนั้นก็ไม่ตรัสสอนไว้ และการละกรรมชั่วทำกรรมดีถ้าให้เกิด โทษทุกข์ ก็จะไม่ตรัสไว้อย่างนี้ แต่เพราะให้เกิดประโยชน์สุข จึงตรัสสอนไว้อย่างนี้ พระพุทธโอรสท่านนี้แสดงว่า คนมีอำนาจเหนือกรรม อาจควบคุมกรรมของตนได้ แต่ทั้งนี้ ต้องไม่ลืมว่าต้องควบคุมจิตเจตนาของตนได้ด้วย โดยตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในธรรม เช่น เมตตา สติ ปัญญา สัจจาริษฐาน เป็นต้น อันเป็นส่วนจิตและศีล อันหมายถึงตั้งเจตนา เว้นการที่ควรเว้น ทำการที่ควรทำ ในขอบเขตอันควร

ที่ว่า คนมีอำนาจเหนือกรรมปัจจุบัน ด้วยการควบคุมจิตเจตนาให้เว้นหรือ ทำกรรมอะไรก็ได้ นั่น ถ้าพูดเพียงเท่านั้นก็ดูไม่มีปัญหา แต่ถ้าพูดถึงกรรมอดีตที่จะส่งผลให้ในปัจจุบันก็เกิดปัญหาขึ้นอีกสำหรับผู้ที่เชื่ออดีตชาติว่า กรรมที่ทำไว้ในอดีตชาติ จะส่งผลให้ในชาตินี้อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น จึงกลัวอำนาจของกรรมอดีต เหมือนอย่างกลัวอำนาจมืดที่จะมาทำร้ายเอาแน่ ในเรื่องนี้พระพุทธศาสนาแสดงไว้อย่างไร สมควร จะพิจารณา

ประการแรก พระพุทธเจ้าตรัสว่า บุคคลเป็นทนายาทรับผลกรรมที่ตนได้ทำไว้แล้ว ข้อนี้เป็นกฎธรรมดาข้อมาติกาคือแม่บท ไม่มีผิด เหมือนอย่างที่ว่าโบราณว่า กำปั้นทุบดิน แต่ยังมีกฎประกอบอีกหลายข้อ เหมือนอย่างดินที่ทุบนั้นยังมีปัญหาต่อไปอีกหลายข้อว่าดินที่ตรงไหนเป็นต้น เมื่อกล่าวว่าดินแล้วก็คลุมไปทั้งโลก คำว่า กรรมก็ฉนั้นนั่น คลุมไปทั้งหมด เพราะคนทุกคนทำกรรมต่าง ๆ ซับซ้อนกันมากมาย เหลือเกิน กรรมอันไหนจะให้ผลเมื่อไร จึงมีกฎแบ่งกรรมออกไปอีก สรุปลงว่า กรรมหนักหรือกรรมที่ทำบ่อย ๆ ให้ผลก่อนกรรมที่เบากว่า หรือที่ทำไม่บ่อยนัก คนเรานั้น

ทำมาทั้งกรรมดี ทั้งกรรมชั่ว จึงมีสุขบ้างทุกข์บ้างสลับกันไป ผู้ที่มีสุขมาก ก็เพราะกรรมหนักหรือกรรมที่ทำบ่อย ๆ ฝ่ายดีกำลังให้ผล ผู้ที่มีทุกข์มากก็ตรงกันข้าม และในปัจจุบันนี้ใครก็ตามมีความไม่ประมาทประกอบกรรมที่ดีย่างหนักหรือบ่อย ๆ กรรมดังกล่าวนี้จะสนองผลให้ก่อนกรรมชั่วในอดีตหากได้ทำไว้ ถ้าเบากว่าก็ไม่มีโอกาสให้ผล ฉะนั้น ผู้ที่ทำกรรมดีมากอยู่เสมอ ๆ จึงไม่ต้องกลัวกรรมชั่วในอดีตหากจะมีกุศลของตัวจะชูช่วยให้มีความสุขความเจริญสืบต่อไป และถ้าแผ่เมตตาจิตอยู่เนื่อง ๆ ก็จะมีระงับคู่เวรอดีตได้อีกด้วย ระงับได้ตลอดถึงปัจจุบัน ทั้งเมื่อได้ดำเนินในมรรคมีองค์ ๘ ของพระพุทธเจ้าเพื่อความสิ้นทุกข์ ก็จะดำเนินเข้าสู่ทางที่พ้นจากกรรมเวรทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ตัณหาเป็นกรรม สมุทัย คือเหตุให้เกิดกรรม มรรคเป็นทางดับกรรม ฉะนั้น จึงไม่ต้องกลัวอดีต แต่ให้ระวังปัจจุบันกรรม และระวังใจ ตั้งใจ ให้นั่นไว้ในธรรม ธรรมก็จะรักษาให้มีความสุขสวัสดิ์ทุกกาลทุกสถาน

ชาติไทยเรานับถือพระพุทธศาสนาช้านาน จนกล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย คนต่างชาติผู้ไม่รู้จักเมืองไทยมักสงสัยว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับอิทธิพลในวงสังคม ในทางการเมือง การเศรษฐกิจ การศึกษาในประเทศไทยอย่างไร

อิทธิพลคืออำนาจหรือพละานุภาพที่จะให้สำเร็จผลขึ้นในทางที่ผู้มีอยู่ประสงค์ เป็นคำที่มักใช้ในทางการเมืองหรือในทางคติโลก คนโลกหรือคนต่างประเทศก็มักใช้คำนี้กับพระพุทธศาสนาด้วย

ก่อนอื่นควรทำความเข้าใจขั้นมูลฐานว่า บุคคลหรือสิ่งที่มีอิทธิพลยังให้เกิดความจำยอมด้วยความกลัว คนทั้งหลายมีความเกรงกลัวจึงต้องสยบยอมตามคำสั่งหรือความประสงค์ เมื่อสิ้นอิทธิพลหรือสิ้นความกลัว ก็เกิดความไม่ยอมขึ้นทันที ศาสนาที่สอนให้กลัวเรียกว่ามีอิทธิพลต่อคนที่กลัวได้

พระพุทธศาสนามีได้สอนชู้ให้กลัว กลับสอนให้ละความกลัว เว้นไว้แต่ความกลัวผิด (โอดตปปะ) ซึ่งมีอธิบายเป็นอีกอย่างหนึ่ง คนที่นับถือจึงนับถือด้วยศรัทธาและปัญญา มิใช่ด้วยความกลัวว่าหากไม่นับถือไม่ทำตามจะถูกสาปแช่ง เชื่อว่าคนไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา ย่อมมีความรู้สึกในพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างที่เป็นบิดา

มารดาครูอาจารย์ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณา ประกอบด้วยความสงบเยือกเย็น หรือจะกล่าวให้ทั่วไป ก็เหมือนอย่างทุก ๆ คนที่เป็นมิตร มีเมตตากรุณา บุคคลเหล่านี้ไม่เรียกว่าผู้มีอิทธิพล เรียกว่ามีคุณธรรมจะเหมาะกว่า ยังให้เกิดความเคารพนับถือยิ่งกว่าที่จะให้เกิดความกลัว

ฉะนั้น จะกล่าวว่าพระพุทธศาสนาไม่มีอิทธิพลอยู่ในวงการดังกล่าวทั้งหมดก็ได้ ดังจะเห็นว่าในวงการสังคม การเมือง การเศรษฐกิจ การศึกษาเหล่านี้ วงการศาสนาจะเป็นวัดกิติ พระสงฆ์กิติ ไม่ได้เข้าไปยุ่งเกี่ยวให้ต้องจัดอย่างนั้นอย่างนี้ ในทางที่เรียกว่าใช้อิทธิพล คนไทยจะไม่นับถือผู้ที่ดำรงภาวะฐานะทางศาสนาที่ออกไปแสดงตัวอยู่ ๆ อยู่กับส่วนเหล่านั้น แต่อีกด้านหนึ่ง ธรรมในพระพุทธศาสนาได้ฝังรากลงในจิตใจ จนกลายเป็นนิสัยสันดานของคนไทยอยู่ไม่น้อย เช่น ความนับถือผูกพันกันในระหว่างบิดามารดากับบุตรธิดา ครูอาจารย์กับศิษย์ เป็นต้น ตามหลักทศ ๖ ของพระพุทธเจ้า ทำให้เกิดหลักของสังคมที่ตั้งอยู่บนรากฐานของความกตัญญูกตเวที และเมตตากรุณา เป็นต้น การปกครองโดยธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม เป็นต้น เป็นหัวใจของการปกครอง รัฐธรรมนูญเองก็มีธรรม ทั้งในชื่อหรือถ้อยคำ ทั้งในความการเศรษฐกิจย่อมเจริญขึ้นตามหลักประโยชน์ปัจจุบัน แต่จะไม่เป็นนายที่จะทำให้เป็นทาสของวัตถุ พระพุทธศาสนาเป็นผู้รักษาคุ้มครองให้เต็มที่ การศึกษานั้นก็ได้มีพระพุทธศาสนาประกอบอยู่ตามส่วน แต่ข้อสำคัญอยู่ที่การใช้ความรู้ที่ได้ศึกษามา ธรรมย่อมเข้ามีส่วนมากในขั้นนี้

ปัญหาที่อาจจะมิผู้ถามต่อไปก็คือว่า อย่างไรจึงชื่อนับถือพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

ก่อนอื่นจะขอจำกัดความคำว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา” ก่อนการนับถือพระพุทธศาสนา กล่าวกว้าง ๆ ก็ได้แก่ การยอมรับนับถือพระพุทธเจ้าว่า เป็นพระศาสดาของตน และยอมรับปฏิบัติธรรมที่เป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า การนับถือพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ ก็ย่อมเนื่องไปถึงการเคารพนับถือบูชาทะนุบำรุงวัตถุที่เนื่องกับพระพุทธศาสนา เช่น ปุชนียสถาน วัดวาอาราม ตลอดจนการทะนุบำรุงผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ให้เป็นผู้สามารถปฏิบัติศาสนธรรมได้สะดวก ไม่ขัดข้อง นี่เป็นคำกำหนดความหรือจำกัดความคำว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา” โดยย่อ

ที่จริงตามที่กล่าวมานี้ ถ้าจะเพ่งดูว่าเราใช้คำว่า “การนับถือพระพุทธศาสนา” นั้นเป็นการเหมาะแล้วหรือยัง ก็จะมีข้อสงสัยว่ายังไม่เหมาะนัก แต่ว่าอาศัยที่คำนี้เป็นคำที่ใช้กันดาษดื่นเป็นที่เข้าใจกัน ฉะนั้น ก็ไม่ควรจะต้องเปลี่ยนแปลงเป็นคำอื่น ใช้คำนี้ และให้ความหมายให้ถูกต้องกับความประสงค์ดีกว่า

การนับถือพระพุทธศาสนาตามที่กำหนดความหมายมานั้น จะเข้าใจแจ่มแจ้งได้ด้วยการศึกษาประวัติของผู้นับถือพระศาสนาแต่เดิมว่าได้เป็นมาอย่างไร เพราะว่าผู้นับถือพระพุทธรศาสนาตัวเอง มีส่วนทำให้พระพุทธศาสนาปรากฏขึ้นตั้งอยู่ได้ เป็นไปได้ในโลก แต่ก็ต้องอาศัยพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ธรรม แล้วทรงแสดงธรรมสั่งสอน เพราะพระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ถ้าไม่ทรงแสดงธรรม ทรงอยู่เฉย ๆ ก็คงเป็นพระปัจเจกพุทธะ คือพระผู้รู้เฉพาะพระองค์เท่านั้น แต่ว่าเพราะทรงแสดงธรรมสั่งสอน และมีผู้ฟังคำสั่งสอนของพระองค์ และรู้ถึงธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนได้ ฉะนั้น จึง “ปรากฏพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก ตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมครั้งแรก และตั้งแต่เมื่อมีผู้ฟังที่รู้ถึงธรรมคนแรก”

เมื่อกล่าวมาเช่นนี้แล้ว ก็น่าจะระลึกถึงเรื่องพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนา แก่พระเบญจวัคคีย์ พระโกณฑัญญะได้รู้ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงก่อน พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงเปล่งอุทานว่า “โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ โกณฑัญญะได้รู้แล้วหนอ” พระโกณฑัญญะซึ่งเป็นผู้รู้ธรรมนี้เองเป็น พุทธศาสนิกคนแรก ด้วยการที่รู้ธรรมของพระพุทธเจ้า และต่อมาพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมสอนพระเบญจวัคคีย์รูปอื่นจนได้รู้ธรรมตาม ๆ กันขึ้นไป และทรงแสดงธรรมแก่ผู้อื่นอีก ผู้ที่ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า รู้ธรรมที่ทรงสั่งสอน และมีศรัทธาเลื่อมใส ก็แสดงตน ขอบรรพชาอุปสมบทถือเพศเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนาขึ้น ที่มีศรัทธาปสาทะคือมีความเชื่อ ความเลื่อมใสต่ากว่านั้น ก็แสดงตนถึงพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ว่าเป็นสรณะคือที่พึ่งของตน และขอให้พระพุทธเจ้าจำตนไว้ว่าเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกาที่แปลกันว่า ผู้นั่งใกล้พระรัตนตรัย

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว การนับถือพระพุทธศาสนาในตอนต้น เมื่อกล่าวถึงทางจิต ก็คือการรู้ธรรมของพระพุทธเจ้า ที่ยังไม่สามารถจะรู้ธรรมได้ก็มีศรัทธามีปสาทะในพระพุทธศาสนา นี้เป็นส่วนภายใน ส่วนทางกายก็คือการประกาศ

ตนเป็นภิกษุด้วยการขอบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ต่อมาก็มี ภิกษุณี และสามเณร สามเณรีขึ้นตามเรื่อง หรือที่ไม่ถึงอย่างนั้น ก็ประกาศตนถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะ และแสดงตนเป็นอุบาสกหรืออุบาสิกา นี่เป็นการนับถือพระพุทธศาสนาตั้งแต่ต้นเดิม

ฟังเข้าใจว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนา คือผู้รู้ถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนี้เอง คือพระสงฆ์ ที่เรียกกันเต็มทีว่า “สาวกสงฆ์” คือหมู่ของผู้ฟังของพระผู้มีพระภาค เพราะฉะนั้น ที่ชื่อว่าผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยตรงก็คือว่าผู้เป็นพระสงฆ์นั่นเอง หรือว่าถ้าไม่ถึงอย่างนั้น ก็เป็นผู้ที่นับเนื่องอยู่ในพระสงฆ์ ผู้นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อกกล่าวโดยหลักธรรมที่แท้จริงแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นผู้นับเนื่องอยู่ในพระสังฆรัตนะผู้หนึ่ง ๆ ด้วยกันทั้งนั้น ทั้งคุณุหัตถ์ ทั้งบรรพชิต

แต่ว่าต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายออกไป การนับถือพระพุทธศาสนาได้แปรไปจากเดิม กล่าวคือได้กลายเป็นการนับถือประจำตระกูล ประจำหมู่ ประจำชาติ จนถึงกับเมื่อเกิดมาในชาติ ในหมู่ หรือในตระกูลที่นับถือกันนับถือด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมักจะถูกเกณฑ์ให้นับถือตั้งแต่เกิด ทั้งที่ยังไม่รู้ว่าพระพุทธศาสนา คืออะไร เมื่อโตขึ้นก็สำคัญตนว่าเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาทีเดียว บางที่ทั้งที่ไม่รู้ว่าพระพุทธศาสนา คืออะไร พระพุทธเจ้าคือใคร พระธรรมคือใคร พระสงฆ์คือใคร

บางทีก็ไม่ได้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ข้าประพฤติบาปอธรรมก็มี แต่ก็สำคัญตนว่านับถือพระพุทธศาสนา นี่เป็นการนับถือที่ได้แปรมา เพราะเหตุนี้ ถ้าจะถามผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ถามผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรม ก็จะไปว่าข้าพเจ้านับถือพระพุทธศาสนา ถามผู้ที่เป็นผู้ร้ายฆ่าคนหรือเป็นโจรปล้นทรัพย์ชาวบ้าน เขาก็จะว่าข้าพเจ้านับถือพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เป็นอันว่านับถือพระพุทธศาสนาด้วยกันทั้งนั้น ทั้งคนที่ดี ทั้งคนที่ไม่ดี ทั้งคนที่สนใจปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งคนที่ไม่สนใจปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น ถ้าเราไม่เหยียบยกการนับถือพระพุทธศาสนาของเรา ขึ้นมาพิจารณา ดูว่าบัดนี้เรานับถือพระพุทธศาสนากันอย่างไร และนับถือกันไปอย่างไรที่ฆ่าเขาก็นับถือ ลักทรัพย์เขาก็นับถือ ดื่มเหล้าเมายาเอาเรื่องราวอะไรไม่ได้ก็นับถือ ก็จะไปกันใหญ่ ฉะนั้น จึงควรหยิบยกขึ้นมาดูให้รู้ว่า เราควรจะนับถืออย่างไร ควรจะแก้ไขอย่างไร

จริงอยู่ แม้การนับถือพระพุทธศาสนาที่แปรมาดังกล่าวนี จะไม่สำเร็จประโยชน์ เหมือนอย่างตอนต้นก็จริง แต่ก็ยังดี เพราะถึงอย่างไรก็เชื่อว่านับถือในทางวัตถุ ถึงแม้จะไม่นับถือในทางที่เข้าถึงธรรม กล่าวคือ ก็ยังมีความเคารพบูชาสถานและวัตถุที่ควรเคารพในพระพุทธศาสนาอยู่ ข้อนี้เปรียบเหมือนอย่างว่าได้ผลไม้ที่มีรสไว้ เช่น เป็นอ้อยหรือมังคุด แม้จะยังไม่บริโภคผลไม้เหล่านั้น ก็เชื่อว่าได้ผลไม้ที่มีรสหวาน ได้แล้ว บริโภคเมื่อไรก็จะได้รับเมื่อนั้น ข้อนี้ก็เช่นเดียวกัน แม้การนับถือของเราจะเป็นอย่างไรก็ตาม ก็เชื่อว่าได้นับถือในวัตถุที่ถูกต้องอยู่แล้ว เมื่อได้พิจารณาถึงวัตถุประสงค์ และพยายามที่จะศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนา และปฏิบัติพระพุทธศาสนา ก็ย่อมสามารถจะได้รับประโยชน์แห่งการนับถือนั้นได้ อย่างน้อยก็ย่อมจะทำให้มีความประพฤติปฏิบัติดีขึ้น

แต่พึงเข้าใจว่า การนับถือพระพุทธศาสนานั้นจำเป็นจะต้องมีการรับปฏิบัติ ธรรมของพระพุทธเจ้าตามสามารถอย่างน้อยก็ต้องมีศีล ๕ จะสามารถทำตัวของเรา ให้เป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาโดยถูกต้อง ต้องอาศัยหลักที่จะนำมากล่าวในที่นี้ ๓ ประการ คือ

๑. การฟังหรือการเรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนา
๒. การปฏิบัติพระพุทธศาสนา
๓. ความรู้ความเห็นธรรม

ในข้อแรกนั้น คือ การฟังหรือการเรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนา ข้อนี้เป็นข้อสำคัญในเบื้องต้นเป็นอันมาก แม้พระสงฆ์เองท่านก็แสดงว่า *ภควโต สาวกสงโฆ* หมู่แห่งผู้ฟังของพระผู้มีพระภาค แปลว่าท่านต้องเป็นผู้ที่สดับฟังจึงจะรู้ได้ เพราะฉะนั้นในการที่จะทำตนให้เข้าถึงศาสนาในเบื้องต้น จึงจำเป็นที่จะต้องสดับฟังหรือต้องเรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนาว่าพระพุทธศาสนาสอนอย่างไร แม้โดยย่อพอเป็นทางปฏิบัติของตน

พระพุทธศาสนานั้น เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว ย่อมสอนให้ละความชั่ว ให้ประพฤติความดี และให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง ตามหลักที่ทรงแสดงไว้ในโอวาทปาติโมกข์ และยังมีหลักที่เราผู้นับถือพระพุทธศาสนาควรที่จะฟังจะศึกษาให้รู้ไว้อีก

คือหลักในเรื่องกรรม หลักในเรื่องอริยสัจ เหล่านี้เป็นข้อใหญ่ใจความซึ่งเป็นองค์ประกอบแห่งพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมานี้ ก็จำเป็นต้องอาศัยภาษาคือคำพูด จะเป็นภาษาบาลีก็ตาม จะแปลมาเป็นภาษาไทยก็ตาม และเราฟัง ก็ฟังภาษา ภาษาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเรียกตรง ๆ เป็นกลาง ๆ ว่า “ภาษาธรรม” เป็นข้อที่เราควรจะต้องทำความเข้าใจ

ภาษาธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงนั้น ท่านกล่าวว่าปริบูรณ์บริสุทธ์ด้วยพยัญชนะคือถ้อยคำ ด้วยอรรถคือเนื้อความ ไม่จำเป็นต้องตัดต้องเพิ่มเติมชำระแก้ไข ทั้งอรรถทั้งพยัญชนะตรงกันสมกัน ถ้อยคำที่ทรงแสดงอย่างไร เนื้อความก็ต้อง อย่างนั้น ไม่มีสับสน ไม่เหมือนอย่างคำพูดที่พูดกัน เป็นคำปากตลาด ยกตัวอย่างเช่นพูดกันว่า “ทานข้าว” ถ้อยคำใช้ว่า “ทานข้าว” แต่หมายความว่า “กินข้าว” ทีนี้ถ้าจะแปลถ้อยคำออกไปว่า “ทาน” แปลว่า “ให้” เพราะฉะนั้น “ทานข้าว” ก็ต้องแปลว่า “ให้ข้าว” ไม่ใช่แปลว่า “กินข้าว” พูดว่า “ให้ข้าว” แต่หมายความว่า “กินข้าว” ภาษาที่พูดกันเป็นรูปนี้เป็นส่วนมากแต่ภาษาธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นอย่างนั้น เมื่อท่านพูดว่า “ให้ข้าว” ก็ต้องเป็น “ให้ข้าว” เมื่อท่านพูดว่า “กินข้าว” ก็ต้องเป็น “กินข้าว” ยังมีอีกหลายคำที่เก็บจากภาษาธรรมไปพูด แต่ก็พูดกันผิด ๆ เช่น ถ้าโกรธ พูดว่า “โมโห” ความจริงโมโห แปลว่า “หลง” ไม่ใช่โกรธ ถ้าริษยาพูดว่า “อิจฉา” แปลว่า ความปรารถนา หรือความอยาก แต่ไปหมายความว่า “ริษยา” ทีนี้ถ้อยคำจึงเป็นอย่างหนึ่ง อรรถเป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ภาษาธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ใช่เป็นอย่างนั้น ถ้อยคำก็ต้องอย่างเดียวกับอรรถคือเนื้อความที่ทรงมุ่ง เพราะฉะนั้น แม้พระพุทธศาสนาจะได้ล่วงมาเป็นเวลาหลายพันปีแล้ว เราจึงสามารถอาศัยพยัญชนะ คือถ้อยคำที่ทรงแสดงนั้นสืบหาความหมายของธรรมได้ เพราะภาษากับความหมาย ไม่สลับปลับกัน ไม่เหมือนกับภาษาที่พูดกันอยู่เป็นพื้น

อนึ่ง จำต้องศึกษาให้รู้จักนิทานของธรรม ที่ทรงแสดงนิทานนั้นเรามักเข้าใจกันว่าเรื่องราวต่าง ๆ ที่เล่าอังกั้นมาปรัมปราอะไรต่าง ๆ แต่ว่าในที่นี้หมายความว่า เรื่องที่เป็นมูลคำให้ทรงแสดง พระพุทธเจ้าจะทรงแสดงธรรมก็ต้องมีนิทานคือ เรื่องที่

เป็นมูลเค้าให้ทรงแสดง ไม่ใช่ทรงแสดงเปล่า ๆ เฉย ๆ ยกตัวอย่างดังจะทรงแสดง
 คาทาหนึ่งก็จะทรงพิจารณาดูเรื่องที่เป็นมูลเค้าว่าเป็นอย่างไร ควรจะแสดงธรรมอย่างไร
 เช่นที่ท่านเล่าว่า

พระจักขุบาลเถระได้ประพฤติกความเพียรอย่างหนัก จนถึงกับจักขุบอดทั้งสอง
 ข้างจึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ เมื่อได้สำเร็จแล้วท่านได้เดินจงกรมในคืนวันที่มีฝนตก
 ได้เหยียบตัวแมลงเม่าตายไปเป็นอันมาก เพราะท่านจักขุบอดมองไม่เห็น ฝ่ายพวก
 ภิกษุเห็นเข้าเช่นนั้นไม่ทราบว่าเป็นพระอรหันต์ ก็กล่าวหาว่า ในเวลาที่ตายังดี
 ไม่ทำความเพียร พอตาเสียแล้วมาปรารภความเพียร ฆ่าสัตว์ให้ตายไปเป็นอันมาก
 พระพุทธเจ้าก็ทรงพยากรณ์ว่าท่านเป็นพระอรหันต์ ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์ จึงได้ตรัส
 พระคาถาหนึ่งสอนภิกษุทั้งหลายว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐ
 สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจถูกโทษประทุษร้ายแล้ว จะพูดก็ตาม จะทำก็ตาม ความทุกข์
 ย่อมติดตามผู้นั้น เพราะทุจริตนั้น เหมือนอย่างล้อเกวียนที่ติดตามรอยเท้าของโคที่
 ลากเกวียนไปฉะนั้น”

นี้พระพุทธเจ้าทรงแสดงคาถานี้ก็เพราะมีนิทานคือมีเรื่องที่เป็นเหตุ แล้วก็ทรง
 แสดงธรรมให้เหมาะกับนิทานคือเรื่องที่เป็นเหตุ นั้น ๆ และในธรรมที่ทรงแสดงนั่นเอง
 ก็มีเหตุมีผลอยู่ในตัวว่าอะไรเป็นเหตุอะไรเป็นผล ซึ่งสองถึงกัน เพราะฉะนั้น การที่
 เรียนรู้นิทานคือมูลเค้าที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม จึงเป็นข้อที่สำคัญมากที่จะทำให้
 สามารถปฏิบัติพระพุทธานุสสาได้โดยถูกต้องและได้รับผล

การที่มีผู้บ่นว่านับถือพระพุทธานุสสา แต่ไม่ได้รับผลตามที่ต้องการ เช่น รักษา
 ศีลหรือให้ทานก็ยิ่งจะจน ยิ่งจะลำบาก ไม่เหมือนกับผู้ที่ประพฤติในทางที่แสวงหาทรัพย์
 ทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อม เขาไม่มีศีลเขาไม่มีธรรมอะไร แต่เขาก็ยังมีศรีสุขอะไรเหล่านี้
 เป็นต้น หรือพระพุทธานุสสาเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมอย่างนั้นอย่างนี้ นี้ก็เพราะ
 ไม่ได้ศึกษาให้รู้นิทาน คือมูลเค้าที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมนั้น ๆ พระพุทธเจ้าทรง
 แสดงธรรมไว้ แม้โดยตรงจะทรงมุ่งวิมุตติ คือความหลุดพ้นหรือความสละโลก แต่ว่า
 ถ้าผู้ที่ยังไม่สามารถจะสละเช่นนั้นได้ ก็ทรงแสดงให้ประกอบด้วยธรรม ที่จะนำไปให้
 สำเร็จประโยชน์ปัจจุบันบ้าง ให้สำเร็จประโยชน์ภายหน้าบ้าง เป็นชั้น ๆ ขึ้นไป

และธรรมบางประการก็ทรงแสดงแก่ภิกษุซึ่งได้สละความกังวลในฆราวาสวิสัยแล้ว บางประการก็ทรงแสดงแก่ฆราวาส เพราะฉะนั้น จะปฏิบัติธรรมก็ต้องรู้นิทาน คือ มูลคำที่ทำให้ทรงแสดงนั้นว่าทรงมุ่งแสดงแก่คนชั้นไหน ทรงปรารถนาเหตุอย่างไร จึงจะสามารถเลือกปฏิบัติธรรมนั้นให้ได้รับผลดีได้

ลองสมมติดูว่า ถ้าจะทรงแสดงธรรมแก่เรา จะทรงแสดงธรรมอะไร ทีนี้ สมมติว่าเรากำลังอยู่ในวัยที่จะเล่าเรียนศึกษา กำลังอยู่ในวัยที่จะต้องการประกอบการทำงาน มุ่งความก้าวหน้าในการอาชีพ มุ่งเกียรติ มุ่งชื่อเสียง มุ่งยศ สมมติอย่างนั้น นี้ตัวเราเองเป็นนิทาน คราวนี้จะทรงแสดงธรรมอะไรสอน ถ้าเป็นเช่นนี้ก็จงทรงแสดงให้ประกอบด้วยประโยชน์ปัจจุบัน คือให้ถึงพร้อมด้วยความหมั่นแสวงหาทรัพย์ เป็นต้น และจะต้องทรงสอนให้ถึงพร้อมด้วยประโยชน์ภายนอก ที่จะทำให้มีความสุขสืบไป ตลอดถึงภายนอก ไม่ใช่ในปัจจุบันเท่านั้น และให้เผื่อแผ่ความสุขนั้นแก่ผู้อื่น ต่อไปอีกด้วย กล่าวคือ ให้ถึงพร้อมด้วยศรัทธาความเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ให้ถึงพร้อมด้วยศีลคือความประพฤติดี ดังนี้ เป็นต้น

ทีนี้สมมติว่าเรากำลังประสบความทุกข์ เช่นว่าต้องเสียทรัพย์หรือเสียบุคคลที่เป็นที่รักไป จะทรงสอนอย่างไร เมื่อเหตุเป็นเช่นนี้ ก็จงทรงสอนให้ปรารถนาถึงคติธรรมดาว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น และใช้การอธิบาย เพื่อโน้มน้าวไปให้เห็นคติธรรมดา

เพราะฉะนั้น ถ้าถือเอาตัวเราเองเป็นนิทาน คือว่าถือเอาเรื่องที่เราเป็น ๆ อยู่ ประสบอยู่เป็นมูลคำ และคิดว่าถ้าพระพุทธเจ้าได้ทรงสอนเราจะทรงสอนอย่างไรแล้ว เลือกเอาคำสอนมาปฏิบัติให้เหมาะแก่นิทาน คือว่าเรื่องของเราแต่ละคนแล้ว เราจะได้รับประโยชน์จากธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่มีการเสียประโยชน์เลย การที่เราไม่ได้รับประโยชน์นั้น เพราะเราไปเอาธรรมที่ทรงแสดงเพราะเรื่องของคนอื่น ซึ่งไม่เหมาะแก่เรื่องของเราปฏิบัติ นี่เป็นเพราะเหตุนี้

ในการปฏิบัติวิปัสสนาธุระ ก็ต้องให้เหมาะแก่นิทานของแต่ละคนเช่นเดียวกัน ดังจะเล่าเรื่องพระจูฬปันถกแทรกกลงไว้อีกเรื่องหนึ่ง

พระมหากษัตริย์ผู้ให้พระจุพนกเรียนคาถาบทหนึ่งถึง ๔ เดือน ก็ไม่อาจเรียนได้ เพราะที่บันทึก จึงขับไล่ให้ไปเสีย พระจุพนกคิดจะสึกเดินออกไปในเวลาเช้าตรู่ พระศาสดาทรงพบเข้าตรัสถาม ก็กราบทูลให้ทรงทราบ พระศาสดาตรัสปลอบโยน ทรงลูบศีรษะด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงนำไปพระคันธกุฎีที่ประทับ ทรงสั่งให้นั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ประทานผ้าสะอาดให้ลูบ พลังบรกรรมว่า *โรชโรณโรชโรณ* “ถ้าโคล ถ้าโคล” พระจุพนกมองดวงอาทิตย์ ลูบผ้าบ่อย ๆ ผ้าก็เปื้อนหมอง ก็คิดว่าผ้านี้สะอาดเหลือเกิน แต่อาศัยอัมภพนี้จึงสกปรกอย่างนี้ จิตก็ดำเนินสู่กระแสวิปัสสนา กำหนดความสิ้นความเลื่อมว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงเป็นต้น บรรลุพระอรหันต์แล้ว ความสำเร็จผลดีดังนี้ เพราะพระศาสดาทรงทราบนิทานของท่านแล้วทรงสอนให้เหมาะ

เพราะฉะนั้นจึงควรศึกษาให้รู้นิทาน คือเหตุที่เป็นมูลเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง โนม้นำนำมาปฏิบัติให้เหมาะกับนิทานคือเรื่องของเรา เราจะได้รับประโยชน์ ไม่มีการเลื่อมประโยชน์จากพระพุทธศาสนาเลย การที่น้อมเอาธรรมมาปฏิบัติให้เหมาะ เช่นนี้แหละชื่อว่าเป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นี่เป็นข้อที่ควรจะสดับฟังจะศึกษาให้รู้ข้อแรก

ข้อที่ ๒ คือ การปฏิบัติ เมื่อเรียนธรรมของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งนิทาน และวิธีปฏิบัติให้สมควรแก่ธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว การปฏิบัตินั้นคือการที่น้อมนำ เอาธรรมมาปฏิบัติให้เป็นผู้มีความประพฤติดี คือมีศีล เป็นผู้มีจิตใจดี เป็นผู้มีความเห็นชอบ มีความเห็นตรงอันเป็นตวัปัญญาทางพระพุทธศาสนา

การปฏิบัตินี้จำต้องอาศัยศรัทธา ศรัทธานี้แหละเป็นเหตุชักนำไปปฏิบัติ ถ้าขาดศรัทธาเสียแล้ว ก็ไม่สามารถจะปฏิบัติธรรมได้ ศรัทธาแปลกันว่าเชื่อ การปฏิบัติ บางทีกล่าวว่า ถือ ที่มาจากคำว่า สมาทาน ศรัทธา กับ สมาทาน แปลรวมกันว่า เชื่อถือถือปฏิบัติ เชื่อกับถือปฏิบัตินี้จะต้องคู่กัน การปฏิบัตินี้เอง เป็นเครื่องส่องถึงความเชื่อในพระพุทธศาสนาว่ามีอยู่อย่างไร อย่างที่พูดถึงคนที่เข้าวัดถือศีลฟังธรรมหรือให้ทานว่าคนมีศรัทธา นี้ก็ยกเอาการปฏิบัติขึ้นมาว่า แม้ในพระบาลีก็มีแสดงไว้ คือ ในติกนิบาต พระพุทธเจ้าทรงแสดงองค์ของผู้มีศรัทธาไว้ ๓ ประการ คือประสงค์จะเห็นผู้มีศีล ๑

ปรารถนาจะฟังธรรม ๑ สละความตระหนี่บริจาคทาน ๑ เมื่อประกอบด้วยองค์ ๓ ประการนี้ จึงเรียกว่าผู้มีศรัทธานั้นก็เอาการปฏิบัติเข้ามาเป็นเครื่องวัดว่ามีศรัทธาหรือไม่ เพราะฉะนั้น ศรัทธาจึงเป็นประการสำคัญมาก เราจะต้องพยายามทำศรัทธาของเราให้เชื่องถูก ไม่ใช่เป็นการเชื่อเฉยใจหรือเป็นความเชื่อที่คลอนแคลนไม่ตั้งมั่น

ศรัทธาคือความเชื่อที่เฉยใจนี้ เนื่องมาจากการที่ไม่ได้สดับฟังให้รู้จักพระพุทธศาสนา หรือว่าเกิดจากการที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยถือตาม ๆ กันมา ซึ่งหนักไปทางวัตถุไม่ใช่หนักไปในทางที่มุ่งเข้าถึงตัวธรรม ซึ่งเป็นหลักของพระพุทธศาสนา โดยแท้จริง ดังจะเห็นได้ว่าเราสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นเครื่องสักการะบูชา เป็นวัตถุที่จูงใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เพื่อเกิดความศรัทธาในพระองค์ เพื่อนำเอาธรรมของพระองค์มาปฏิบัติ แต่ว่าต่อมาก็เชื่อเฉยใจไปจนกลายเป็นเครื่องรางซึ่งห่างไปจากหลักเดิม คนดีก็มีเครื่องราง คนร้ายก็มีเครื่องราง แล้วก็ต่างมุ่งให้เครื่องรางนี้คุ้มครองป้องกันตนทั้งในทางทำดี ทั้งในทางทำร้าย เป็นผู้ร้ายจะฆ่าเขาหรือจะปล้นเขาก็มีเครื่องรางคุ้มมิให้เป็นอันตรายในการที่จะทำการร้าย ตลอดถึงตำรวจก็มีเครื่องรางป้องกันไม่ให้เป็นอันตรายในการที่จะจับคนร้าย นี่เป็นความเชื่อที่ได้ห่างไกลออกมา แต่ว่าก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นสิ่งที่มิโทษทั้งนั้น ถ้านับถือให้ถูกต้อง คือให้เป็นที่พึ่งของจิตใจสำหรับในการที่จะกระทำความดี แล้วก็ยอมสามารถที่จะอำนวยความสะดวกให้ได้ตามสมควร แต่ก็ต้องปรับเข้ามาหาหลักว่าถูกต้องอย่างไร ควรอย่างไร ด้วยการที่มาสดับฟังให้รู้จักพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร จนถึงสามารถรู้และปฏิบัติธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ศรัทธาก็จะตรง ความปฏิบัติก็จะตรงตามไปด้วย

เมื่อทำศรัทธาให้ตรงแล้ว ก็จะต้องทำศรัทธาให้ตั้งมั่นด้วย ดังจะเห็นได้ว่าในบางคราวคิดว่ามีศรัทธาตั้งมั่น รับผิดชอบตั้งแต่ข้อเว้นจากการปาณาติบาตไปจนถึงข้อเว้นจากการดื่มน้ำเมา แต่ครั้งไปพบสัตว์ที่จะฟังฆ่า ไปพบทรัพย์ที่จะฟังลัก บางทีถ้าน้อย ๆ ก็ไม่ลัก แต่ถ้าบางทีไปพบมาก ๆ หรือบางทีไปพบเพื่อนฝูงที่เป็นนักดื่มสุรา ศรัทธาหายไปเสียแล้ว ก็กลับประพฤตินทางฆ่าสัตว์บ้าง ลักทรัพย์บ้าง ประพฤติผิดในทางกามบ้าง พุดเท็จบ้าง ดื่มสุราเมรัยบ้าง นี่ศรัทธาไม่ตั้งมั่น ฉะนั้น ต้องทำศรัทธาให้ตั้งมั่น การปฏิบัติจึงจะตั้งมั่นคง

การที่จะทำศรัทธาให้มั่นคงนี้ ต้องอาศัยมีกำลังใจ ด้วยการฝึกหัด ช่ม บ่ม อบรมใจให้เข้มแข็งที่จะประพฤติกความดี พยายามตั้งใจไว้ในทางที่ดี แข็งใจที่จะกระทำ ความดี ไม่อ่อนไปตามความชั่ว นี่แหละเป็นหลักของสมาธิ คือตั้งใจมั่น หมายความว่า ตั้งใจมั่นไว้ในทางของความดี แข็งใจไว้ในทางของความดี ไม่อ่อนไปตามความชั่ว

อีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับความเห็น คือเพราะเห็นว่าศีล คือความประพฤติดี เช่นนั้น ยังไม่สามารถที่จะอำนวยผลที่ประสงคให้ได้ จึงทิ้งศีลเสีย เพราะฉะนั้น คนเรา จึงแบ่งออกเป็น ๒ พวก คือพวกที่ไม่ถือศีล เพราะเห็นว่าการประพฤติทุจริตผิดศีล เป็นเหตุให้ได้ผล และได้มองเห็น ๆ อีกพวกหนึ่ง คือพวกถือศีล เพราะเห็นว่าถือศีล เป็นเหตุให้ได้ผลดี

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ถือศีลได้อะไร เสียอะไร ไม่ถือศีลได้อะไร เสียอะไร การไม่ถือศีล เมื่อฆ่าสัตว์ก็สามารถที่จะได้อาหารเป็นต้น หรือได้ฆ่า สมปรารถนา การลักทรัพย์ได้อะไร ก็ได้ทรัพย์ บางทีได้มาก ๆ จนร่ำรวย การประพฤติ ผิดในกาม การพูดเท็จ การดื่มสุราได้อะไร ก็ได้ตามที่กระทำนั้น แต่พวกที่ไม่ถือศีล ซึ่งประพฤติดังที่ว่านั้น ก็ไม่ใช่ได้อย่างเดียว ต้องเสียเหมือนกัน คือเสียความไม่มีเวร ไม่มีภัย คราวนี้เมื่อรักษาศีลเสียอะไร เมื่อเว้นจากการฆ่าสัตว์ก็ต้องเสียโอกาสที่จะได้ ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ก็เสียโอกาสที่จะได้ทรัพย์ ไม่ประพฤติผิดในกาม ไม่พูดเท็จ ไม่ดื่มสุราและเมรัย ก็เสียโอกาสที่จะได้ประกอบกรรมนั้น ๆ แต่เมื่อรักษาศีล ก็ได้ ความไม่มีเวรไม่มีภัย ได้ศีลานิสงส์ ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า ศีลให้ถึงสุด ศีลให้โภคสมบัติ ศีลให้ถึงความดับทุกข์ร้อน ปุถุชนสามัญ ย่อมจะมีความเห็น ๒ อย่างนี้ปะปนกัน และประพฤติดไปตามความเห็น จะประพฤตินศีลได้มั่นคง ก็ต้องเห็น คุณศีล เห็นโทษ ของความไม่รักษาศีล จะเห็นดังนี้ได้จริงต่อเมื่อทำความเข้าใจให้ตรงต่อคลองธรรม

ทำความเข้าใจตรงต่อคลองธรรมนั้น จะทำได้อย่างไร

ที่แรกต้องพิจารณาส่วนที่ได้กับส่วนที่เสียทั้งสองนี้ เปรียบเทียบกันว่า อย่าง ไหนดีอย่างไรไหนเลวกว่ากัน และลงความเห็นตัดสินว่า ควรยึดถือเอาฝ่ายไหน แต่ต้อง ไม่ลงความเห็นตัดสินด้วยความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือในขณะที่กำลัง โลภ โกรธ หลง เพราะในเวลาเช่นนั้น ความรู้จักดีชั่วผิดถูกอันเป็นตัวปัญญาย่อมมีอยู่

น้อยหรือหมดไป ไม่อาจลงความเห็นตัดสินอะไรให้ถูกต้องโดยปราศจากอคติใด ๆ ได้ และอาจทำอะไรได้อย่างผิด ๆ ฉะนั้น ต้องลงความเห็นในเวลาสงบโลกโกรธหลงจึงจะถูกต้อง ในข้อนี้มีหลักฐานยืนยัน คือ ย้อนพิจารณาดูตัวเราเอง สิ่งที่เคยเห็นว่าดีหรือไม่ดีนั้น ในขณะที่จิตใจกำลังโลภ โกรธ หลงอยู่เป็นอย่างหนึ่ง ในขณะที่จิตใจสงบบริสุทธิ์เป็นอีกอย่างหนึ่ง ฉะนั้น ต้องพิจารณาด้วยปัญญาที่ปราศจากความโลภ ความโกรธ ความหลง จึงจะเห็นได้ว่า ผลที่ได้เพราะการประพฤติดุจริตผิดศีลนั้น เป็นผลได้ชั่วคราว ส่วนผลเสียหายมีมากกว่า เพราะก่อความมีเวรมีภัยเป็นต้นขึ้น ส่วนการรักษาดี แม้จะเสียโอกาสที่จะได้ผลบางอย่าง แต่ก็ได้ผลที่ดีกว่าคือ ความสงบ เสงี่ยม ใจดี สันติ สงบภัย ได้ศีลานิสงส์ดังกล่าว

เห็นอย่างนี้แหละจึงเป็นความเห็นที่ตรงที่ถูกคลองธรรม ความรู้จักพิจารณาเทียบเคียงผิดชอบชั่วดีลงความเห็นตัดสินให้ถูก ให้ตรงคลองธรรมนี้ เป็นตัวปัญญาที่ทำให้มนุษย์เป็นสัตว์โลกพิเศษกว่าสัตว์ร่วมโลกเดียวกัน ถ้าขาดปัญญาเสียแล้ว ก็ไม่มีอะไรที่ทำให้พิเศษกว่ากัน และเมื่อมีความเห็นตรง ก็สามารถประพฤติดุจริตตามที่มีความเห็นตรงขึ้นได้เพียงไร

อีกประการหนึ่ง ความรู้ความเห็นธรรม อันเป็นข้อที่ครบ ๓ ข้อนี้ เป็นข้อสำคัญมาก พุทธศาสนิกผู้นับถือพระพุทธศาสนาแม้จะเป็นผู้ที่มีความเห็นตรง ในทางปฏิบัติแล้ว ถ้าขาดความรู้ความเห็นธรรมเสียแล้ว ก็ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกเพียงครั้งเดียว หรือเพียงส่วนเดียวเท่านั้นยังไม่เต็มที่ จะเป็นพุทธศาสนิกเต็มที่ก็ต้องมีความรู้เห็นธรรม ความรู้เห็นธรรม กล่าวง่าย ๆ ก็คือความรู้ความเห็นในสิ่งที่รวมกัน อยู่เป็นกลุ่มเป็นก้อนนี้ว่ามีความเกิดมีความดับเป็นธรรมดา ไม่เห็นแต่เกิดแห่งส่วนที่รวมกันอยู่เท่านั้น มองทะลุเกิดไปให้เห็นดับ อันเป็นความเสื่อมสิ้นแตกสลาย แห่งส่วนนั้น ๆ ด้วย เห็นอย่างนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเห็นคติธรรมดา เมื่อทำความเข้าใจในคติธรรมดานี้ ให้มีขึ้นได้แล้ว ก็สามารถบรรเทาความโลภ ความโกรธ ความหลง กันเป็นเหตุให้ประพฤติดุจริต และเป็นเหตุละความมัวเมาประมาทความยึดถือให้เบาบางลงไปได้

มีตัวอย่างเล่าว่า พระราชอนุชาของพระเจ้าอโศกมหาราช ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพระยุพราช ในคราวหนึ่งได้เสด็จไปล่าเนื้อ ได้เห็นฝูงเนื้อเล่นกันอย่างร่าเริง จึงมาคิดว่าหมู่เนื้อเหล่านี้เพียงแต่กินหญ้าเท่านั้น ยังมีความคะนองกันอยู่เช่นนี้ ก็โฉน

พวกภิกษุที่พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงทะนุบำรุงด้วยประการต่าง ๆ เช่นให้ได้ฉันอาหารที่ดี ๆ เป็นต้น จะไม่มีความคะนองสนุกสนานบ้างเล่า เมื่อเสด็จกลับจากลำเนื้อ แล้วจึงได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอโศกมหาราช กราบทูลความคิดนี้ให้ทรงทราบ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงหาเหตุทำเป็นเหมือนกริ้วอย่างมาก แล้วก็รับสั่งให้พระอนุชาซึ่งเป็นพระยุพราชนั้นเสวยราชสมบัติ ๗ วัน พ้นจาก ๗ วันแล้วจกให้นำตัวไปประหารชีวิตเสีย ฝ่ายพระยุพราชอยู่ในราชสมบัติ ๗ วัน แต่ว่านี่ก็อยู่ไปอีก ๗ วันเราจะตาย พอล่วงมาได้วันหนึ่งก็นึกว่าอีก ๖ วันเราจะตายเรื่อย ๆ มา เช่นนี้จนถึงอีก ๑ วันเราจะตายไม่เป็นอันสรองสนานไม่เป็นอันเสวยไม่เป็นอันบรรทม ก็ทรงชูปดอมลงไปโดยลำดับ ฝ่ายพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงถามว่า ก็เธอเสวยราชสมบัติอยู่เช่นนี้ บริบูรณ์ด้วยความสุขต่าง ๆ เป็นอันมาก ทำไมเธอจึงเป็นเช่นนี้ พระอนุชาก็ทูลตอบให้ทรงทราบว่าความรู้สึกเป็นสุขอย่างไร เพราะมานึกเตือนอยู่เสมอว่าอีก ๗ วัน อีก ๖ วัน อีก ๕ วัน จนถึงอีก ๑ วันจะตาย พระเจ้าอโศกมหาราชจึงได้ตรัสให้ทราบ ว่า ที่มอบให้เสวยราชสมบัติและคาดโทษไว้เช่นนี้ ก็เพื่อเป็นการสอนโดยอ้อมเพื่อให้รู้ว่าความคะนองสนุกสนานนั้น ไม่ได้เกิดเพราะเหตุที่อยู่ในความแวดล้อมด้วยความสุขต่าง ๆ อย่างพระยุพราชนี้แวดล้อมด้วยความสุขต่าง ๆ ยิ่งกว่าภิกษุเป็นอันมาก แต่ว่าก็หาความสุขไม่ได้ เพราะอะไร ก็เพราะนึกถึงความตายที่จะมีแก่ตน เพราะฉะนั้น จึงไม่รู้สึกรู้สีกเป็นสุข ก็พวกภิกษุที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงทะนุบำรุงนั้นนึกถึงความตายอยู่เสมอ ๆ โฉนจึงมีความคะนองสนุกสนานเล่า

นี้เป็นเรื่องที่สามารถให้เห็นว่า การที่เรามาคำนึงถึงความเกิดความดับอยู่เสมออย่างต่ำก็เป็นเหตุให้เกิดความไม่ประมาท ยับยั้งความคะนองไปในทางประพฤติชั่วเสียหาย และให้รีบเร่งประพฤติความดีความชอบให้ทันกาลทันเวลา อย่างสูงก็ให้เข้าถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงว่า โภกัตถุญเฐได้รู้แล้วหนอ โภกัตถุญเฐได้รู้แล้วหนอ ก็คือหมายความว่ารู้คตินิธรรมดาเนื่อเอง ดังที่ท่านแสดงไว้ว่า พระโภกัตถุญเฐพึงปฐมเทศนาแล้ว ก็เกิดธรรมจักษุดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา เพราะฉะนั้น ความรู้เห็นในคตินิธรรมดาเนื่อ จึงเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนาที่จะทำให้เข้าถึงพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้เป็นพุทธศาสนิกควรที่จะพยายามกระทำให้เกิดขึ้น

รวมหลักเป็นเครื่องนำเข้าไปสู่ความเป็นพุทธศาสนิกเป็น ๓ ประการ คือ การสดับฟังหรือการเรียนรู้พระพุทธานุชา (ปริยัติ) ๑ การปฏิบัติพระพุทธานุชา (ปฏิบัติ) ๑ ความรู้ความเห็นธรรม (ปฏิเวธ) ๑ เมื่อประกอบอยู่ใน ๓ ประการนี้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิก คือนับผู้ถือพระพุทธานุชา

สรุปได้ว่า ในพระพุทธานุชามีวิธีการนับถือที่ควรทราบไว้ตั้งแต่เบื้องต้น คือนับถือพระพุทธานุชา พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ (ที่พึ่ง) ที่เรียกว่า ไตรสรณาคัมม์ (ถึงสรณะ ๓) ฉะนั้น ผู้นับถือพระพุทธานุชาด้วยศรัทธาเลื่อมใส จึงมีที่พึ่งใจอันแท้จริงอย่างแน่นอน ไม่เป็นคนอนาถา (ไม่มีที่พึ่ง) ส่วนศาสนาอื่น ๆ โดยมากสอนให้นับถือเทวดาองค์เดียว หรือมากองค์เป็นที่พึ่ง พระพุทธานุชามีได้ปฏิเสธเทวดาเสียเลยทีเดียว แต่ไม่ได้สอนให้นับถือเทวดาเหมือนอย่างนั้น เพราะเทวดายังมีกิเลสมีความกลัวเหมือนอย่างสามัญมนุษย์ทั่วไปคือ ยังมีภาวะทางจิตใจเป็นปุถุชนอยู่เหมือนกัน พระพุทธานุชาทรงสิ้นกิเลสสิ้นความกลัว ทรงเป็นที่พึ่งพ้นภัยของเทวดา และมนุษย์ทั้งปวง ทรงเป็นศาสดาของทั้งสองจำพวก ศาสดาโดยมากสอนให้มนุษย์ผูกพันเหมือนอย่างเป็นทาสของเทวดา คือมอบความเชื่อทั้งหมด ต่อเทวดาอย่างทาส ต้องเชื่อฟังคำสั่งของนายโดยเด็ดขาด พระพุทธานุชาเป็นศาสดาองค์เดียวที่ทรงเลิกทาสดังกล่าวโดยเด็ดขาดสิ้นเชิง ทรงเป็นมนุษย์ที่นับถือความรู้ความสามารถของมนุษย์ ประกาศอิสราริปไตยและสิทธิของมนุษย์ชนทั่วไป ตลอดถึงสัตว์ดิรัจฉานทั้งหมด เพราะมิใช่แต่มนุษย์เท่านั้นที่พึ่งมีสิทธิในชีวิตและความสุขของตน สัตว์ดิรัจฉานทั้งหลายก็พึ่งมีสิทธิของตนดังกล่าวเหมือนกัน

พระกรุณาของพระพุทธานุชา แผ่ไปกว้างขวางครอบคลุมโลกครอบจักรวาล ยิ่งกว่ากรุณาของมนุษย์ ที่แผ่ไปกว้างขวางในหมู่มนุษย์ด้วยกัน เทวดาจึงกลายมาเป็นเสมอกับมนุษย์ปุถุชนด้วยกัน และเมื่อเป็นสาวกของพระพุทธานุชาก็อาจรู้ธรรมอาจละกิเลสเป็นพระอริยบุคคลได้เหมือนกัน เป็นเทวดาเสียอีก อาจละกิเลสได้ยากกว่าเพราะมีสุขมาก จึงมักจะติดสุขไม่อาจเห็นทุกข์ เช่นเดียวกับคนที่มีสุขสมบูรณ์ในหมู่มนุษย์นี้เอง เป็นมนุษย์อยู่ดังนี้แหละ มีโอกาสที่จะรู้ธรรมละกิเลสได้สะดวกกว่า เรื่องเทวดาองค์เดียวหรือหลายองค์ จึงไม่มีความสำคัญในพระพุทธานุชา ยกเรื่องเทวดาออกเสียทั้งหมด พระพุทธานุชาก็ไม่ขาดสาระอะไรไปเลยแม้แต่น้อย

แต่คนเราจะต้องมีที่เคารพนับถือไม่อย่างนี้ก็อย่างนั้น เมื่อไม่นับถือเทวดา จะฟังนับถืออะไร ก็ฟังนับถือท่านผู้มีพระคุณสูงสุด อันควรเป็นที่เคารพนับถือของเทวดา และมนุษย์โดยแท้จริงทั้งหมด คือพระพุทธเจ้า กับพระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งได้ทรง เลิกทาสให้แก่ตนเองนี้แหละ ด้วยวิธีไตรสรณาคมน์

ควรเข้าใจว่า ทางพระพุทธศาสนามีได้มุ่งให้นับถือพระพุทธองค์อย่างเทวดาผู้ บันดาล แต่มุ่งให้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระพุทธรูป (ผู้ตรัสรู้ความจริงด้วยพระองค์ เองแล้วทรงแสดงสั่งสอน) จริง นับถือพระธรรมว่าเป็นพระธรรม (ที่พระพุทธเจ้าตรัสดี) จริง นับถือพระสงฆ์ว่าเป็นพระสงฆ์ (ผู้ปฏิบัติดี) จริง สรรณะ ทั้ง ๓ นี้ เป็นของจริง เป็นที่ฟังได้จริง เมื่อเป็นเช่นนี้ อาจจะมีบางคนสงสัยว่า แล้วการที่พระองค์ตรัสสอนว่า ตนเป็นที่พึ่งของตนนั้น จะมิเป็นการค้ำกับหลักไตรสรณาคมน์หรือ เพราะตามหลักนั้น พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะที่พึ่งมีค่าสวดปฏิบัติ และรับรองทีละอย่าง ๆ ว่า ไม่มีที่พึ่งอื่น มีค่าสวดปฏิบัติและรับรองทีละอย่าง ๆ ว่าไม่มีที่พึ่งอื่น พระพุทธเจ้า เป็นที่พึ่งอันประเสริฐไม่มีที่พึ่งอื่น พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่มีที่พึ่งอื่น พระสงฆ์ เป็นที่พึ่งอันประเสริฐ ไม่มีที่พึ่งอื่น ตามคำสวดนี้เมื่อฟังเดิน ๆ ก็ดูค้ำกันเองอีก แต่ทั้งหมดนี้ไม่ค้ำกันเลย

จะว่าถึงวัตถุทั้ง ๓ ก่อน แม้จะต่างกันโดยวัตถุว่า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แต่ก็เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันโดยเนื้อความ เพราะทั้ง ๓ พราจากกันไม่ได้ คือ พระพุทธ ตรัสรู้พระธรรม พระธรรมอันพระสงฆ์ทรงรักษาไว้ พระสงฆ์ก็เป็นสาวกของพระพุทธ จึงเนื่องเป็นอันเดียวกัน เหมือนไม้ ๓ อันตั้งพิงกันอยู่ ฉะนั้น เมื่อถึงวัตถุหนึ่งเป็นที่พึ่ง ก็เป็นอันได้ถึงทั้ง ๓ วัตถุ อีกนัยหนึ่ง พระพุทธเป็นที่พึ่งเอกอุ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เหมือนกัน ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละวัตถุ อีกนัยหนึ่ง คำสวดนั้นเป็นสำนวน ความง่าย ๆ ว่า ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากพระพุทธ ไม่มีที่พึ่งอื่นนอกจากพระธรรม ไม่มี ที่พึ่งอื่นนอกจากพระสงฆ์ คือ นอกจากทั้ง ๓ นี้ก็ไม่มีที่พึ่งอื่นอีก คราวนี้จึงถึงปัญหา ว่าจะแย้งกับคำสอน ที่สอนให้มิตนเป็นที่พึ่งหรือไม่ อันที่จริงที่พึ่งคือวัตถุ ๓ ใช้คำว่า สรรณะ ที่พึ่งคือตนใช้คำว่า นาถะ แต่จะไม่วิจารณ์คำจากบาลี คำสอนนี้ไม่ขัดแย้งกัน แต่สอดคล้องกันเป็นอย่างยิ่ง ถ้าจะเทียบการดำเนินชีวิต กับการเดินทางที่กล่าวได้ว่า

ฟังพระพุทธเจ้าเป็นผู้บอกทาง ฟังพระธรรมเป็นทาง ฟังพระสงฆ์เป็นผู้บอกต่อ ๆ มา และฟังตนเป็นผู้เดินทางเอง ตนคือตัวเราเองของทุก ๆ คนเป็นสิ่งที่ฟังไม่ได้ ต้องฟังตนเองตั้งแต่เกิดมา

คิดดูสักนิดหนึ่งที่ว่า เด็ก ๆ ฟังตนเองไม่ได้พ่อแม่ต้องอุปการะทุกอย่าง ก็เป็นความจริง แต่เด็กก็ต้องฟังตนเองในส่วนสำคัญ ตัวอย่าง ผู้อุปการะให้อาหาร ก็ให้ได้อย่างมากเพียงบ้วนเข้าปาก เด็กต้องเคี้ยวกลืนอาหารเอง ร่างกายก็ต้องรับย่อย ในการเคี้ยวกลืนอาหารเป็นต้นนี้ เด็กต้องฟังตนเองคือ ตนเองต้องทำ ในการเรียนก็เหมือนกัน เด็กต้องฟังผู้ปกครองในการฝากโรงเรียน ค่าเล่าเรียน เป็นต้น แต่เด็กต้องเรียนเองจะไปฟังพ่อแม่หรือใคร ๆ ให้ช่วยเรียนให้เพื่อให้ตนรู้โดยไม่ต้องเรียนหาได้ไม่ ในการเรียนที่จะให้ความรู้เกิดขึ้นแก่ตนนี้ต้องฟังตนเอง คือ อาศัยกำลังร่างกาย กำลังสติปัญญาของตน เล่าเรียนไป นี่แหละเรียกว่าฟังตน แต่ไหนจะฟังตนเองได้ คือไม่เกียจคร้านเหลวไหล ก็ต้องปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตรัสสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรพยายาม ก็ตั้งใจพากเพียรพยายามไปจนกว่าจะสำเร็จ นี่แหละเรียกว่า ฟังพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ คือนึกถึงพระและปฏิบัติตามพระ พระก็เป็นสิ่งที่ฟังได้ และตนก็เป็นสิ่งที่ฟังของตนเองได้อย่างแท้จริง

อนึ่ง อาจจะมีปัญหาว่า เวลาที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ไหน นักศึกษาพุทธประวัติก็จะตอบว่า เวลานี้มีแต่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและบัญญัติไว้ เมื่อพระองค์ยังทรงมีพระชนม์อยู่ ซึ่งตั้งอยู่ในฐานะเป็นศาสดาแทนพระองค์พระพุทธเจ้าตามที่ได้ทรงสั่งตั้งไว้เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน แต่นักศึกษารธรรมก็อาจจะตอบให้แง่คิดว่าพระพุทธเจ้าทรงบรรลุอมตธรรม (ธรรมที่ไม่ตาย) จึงทรงเป็นอมตะ เวลานี้พระพุทธเจ้าก็ยังมิได้อยู่ และมีอยู่เป็นนิรันดรกาล มีอยู่ที่ไหน ก็มีอยู่ในอมตธรรมนั้นแหละ นักศึกษารธรรมยังอ้างหลักฐานในพระสูตรอีกว่า พระพุทธศาสนาไม่แสดงว่า พระตถาคตพุทธเจ้าและพระอรหันต์ตายสูญตายเกิด หรือทั้งตายสูญทั้งตายเกิด เพราะสิ่งที่ตายนั้น คือ ชันธะ หรือสกันธะ (สกันธากาย) ส่วนพระตถาคตพุทธเจ้าและพระอรหันต์มิใช่ขันธ จะเห็นท่านตายสูญหรือตาย เป็นอะไรอย่างไรจึงไม่ถูกทุกอย่าง นักศึกษารธรรมยังกล่าวยืนยันต่อไปว่า ตามที่กล่าวไว้ว่า พระพุทธเจ้ามีอยู่เป็นอมตะนั้นไม่ได้อ้าง

เอาเองอย่างลม ๆ แล้ง ๆ แต่อาจเห็นได้จริง ๆ คือ ถ้าใครต้องการจะเห็นพระองค์
 ในเวลานี้หรือในเวลาไหน ๆ ก็ตาม ก็ตั้งใจปฏิบัติพระพุทธานุสสา อบรมจิตใจให้เป็น
 สมามิ อบรมปัญญาในธรรม ก็จะได้เห็นพระพุทธานุสสาด้วยตนเอง เพราะได้ตรัสไว้แล้ว
 ว่า "ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา" หลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่า พระพุทธานุสสาได้
 ทรงดำรงอยู่เป็นอมตะ และอาจเห็นได้จริง การถึงพระพุทธานุสสาเป็นสรณะ (ที่พึ่ง)
 ดังที่กล่าวถึงกันว่า พุทฺธิ สรณํ คจฺฉามิ จึงไม่เป็นการถึงอย่างว่างเปล่า เพราะไม่มี
 พระพุทธานุสสาอยู่แล้ว แต่มีพระพุทธานุสสาเป็นที่พึ่งเป็นสรณะได้จริง

วิธีปฏิบัติถึงพระพุทธานุสสาเป็นสรณะนั้น ให้ตั้งใจระลึกถึงพระพุทธานุสสาข้อใด
 ข้อหนึ่ง หรือระลึกถึงโดยสรุปว่า พระพุทธานุสสาทรงตรัสรู้จริง ทรงบริสุทธิ์จริง ทรงมี
 พระกรุณาจริง พระพุทธานุสสาก็จะปรากฏขึ้นในพระคุณ ความว่าเหว่หวาดกลัวทุกอย่าง
 ก็จะหมดไปจากจิตใจ หรือถ้ามีความทุกข์ร้อนหม่นหมองอยู่อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็
 จะหายไปสิ้น จะหายความอึดอัดตันใจ จะเห็นทางออกอย่างดีที่สุด นี่เป็นพุทธานุสสาภาพที่
 มีจริง ข้อสำคัญให้ตั้งใจถึงพระองค์ให้เป็นสรณะของตนให้จริง พระองค์ก็จะมาเป็น
 สรณะได้จริง จิตใจที่มีสรณะดังกล่าวจะเป็นจิตใจที่อบอุ่นไม่ว่าเหว่ ที่เข้มแข็ง ไม่อ่อนแอ
 ที่กล้าหาญ ไม่สะดุ้งหวาดเสียว ที่ผ่องใสไม่เศร้าหมอง ทำให้เกิดความเห็นที่ถูกต้อง
 เป็นเครื่องนำชีวิตให้ดำเนินไปในทางที่ถูก ทั้งเมื่อได้อบรมสมามิปัญญาในธรรมจนได้
 เห็นธรรม ก็ได้เห็นองค์พระพุทธานุสสาอย่างประจักษ์แจ้ง พระพุทธานุสสาและพระศาสนา
 ของพระองค์จึงเป็นของจริงแท้ เป็นสรณะที่พึ่งของทุก ๆ คนของโลกได้อย่างแน่นอน.

มนุษย์ธรรม^๔

ในโลกนี้ มีมนุษย์และดิรัจฉานนานาชนิดสืบทอดกันมาอยู่ เพราะอาศัยความไม่ล้างผลาญชีวิตกันและความมีเมตตาต่อกัน ส่วนสัตว์บางชนิดที่ดุร้ายและอยู่รวมกันเป็นหมู่ใหญ่ไม่ได้เพราะความดุร้าย ปรากฏว่าได้สูญพันธุ์ไปแล้วก็มี เช่น สัตว์ไดโนเสาร์ และที่เห็นกันว่ากำลังจะสูญพันธุ์ไปก็มี เช่น เสือ มีคำกล่าวยกเสือเป็นข้อเปรียบเทียบว่า เสือสองตัวอยู่ถ้ำเดียวกันไม่ได้ ก็แสดงถึงความดุร้ายของเสือที่ทำลายแม่พวกเดียวกัน มีบางคนเห็นว่า สัตว์ที่มีกำลังมาก จะคงอยู่ได้ในโลก ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อย จะหมดไป เพราะสัตว์ที่มีกำลังมากเบียดเบียนสัตว์ที่มีกำลังน้อย เหมือนอย่างปลาใหญ่กินปลาเล็ก ฉะนั้น เมื่อต้องการจะดำรงอยู่ก็ต้องทำให้ตนมีกำลังมาก ความเห็นนี้ยกเหตุผลคัดค้านได้ว่า มีกำลังมากอย่างเดียว ไม่อาจดำรงอยู่ได้ ดังสัตว์บางจำพวกที่กล่าวมานั้น ส่วนสัตว์ที่มีกำลังน้อยแต่อยู่รวมกันได้เป็นหมู่ใหญ่ ไม่เบียดเบียนทำลายล้างชีวิตกัน มีเมตตาต่อกัน สามารถดำรงอยู่ได้ พึงเห็นมนุษย์ตลอดจนถึงในหมู่สัตว์ดิรัจฉาน แม้ชนิดเล็ก ๆ เช่น มด ปลวก เป็นต้น ฉะนั้น ความไม่ทำลายล้างชีวิตกันตามศีลของพระพุทธเจ้า และความมีเมตตากรุณาตามธรรมของพระพุทธเจ้า จึงเป็นเหตุเพื่อความดำรงอยู่ของชีวิตทั้งหลายในโลก

^๔ คัดดัดแปลงจากเรื่อง หลักพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก ในโอกาสครบรอบ ๑ ปี แห่งการสถาปนา ๒๑ เมษายน ๒๕๓๓.

เรื่องศีลจึงเป็นข้อปฏิบัติขั้นแรกของพระพุทธศาสนา หรือจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นข้อปฏิบัติของความเป็นคนก็ได้ เพราะฉะนั้น “ศีล” โดยเฉพาะศีล ๕ จึงเป็น “มนุษยธรรม” คือเป็นธรรมของมนุษย์ แปลว่า คนเราจะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์นั้นมิใช่ว่าจะเกิดมาเป็นมนุษย์เท่านั้น จะต้องมียุทธธรรมสำหรับมนุษย์อีกด้วย จนถึงมีภษิตหิโตปเทศ ที่กล่าวไว้โดยความว่า “คนและสัตว์เดรัจฉานนั้น ย่อมมีการกิน การนอน การสืบทันธุ์เสมอกัน แต่สิ่งที่ทำให้คนต่างกับสัตว์เดรัจฉานนั้น ก็คือธรรม และธรรมที่เป็นเครื่องสนับสนุนให้มีศีล ๕ ที่เรียกว่าเป็นเหตุอันใกล้ก็คือ “หิริ” ความละอาย แก่ใจ” โอตตปปะ”ความเกรงกลัวต่อความชั่ว หิริโอตตปปะนี้ เป็นเหตุใกล้ของศีล

การถือศีลนั้น อาจจะทำในวงกว้างก็ได้ ในวงแคบก็ได้ เช่น ชาวประมงก็อาจรักษาศีลข้อ ๑ คือ ปาณาติปาตา เวรมณีได้ในวงจำกัด ยกเว้นสัตว์ที่เป็นอาชีพของตน หรือว่างเว้นโดยไม่จำกัดในวันใดวันหนึ่ง เช่น ในธรรมเนียมเก่าของไทยเรา เว้นการฆ่าสัตว์ในวันพระ ในเวลานั้นในชนบทหลายแห่งก็ยังปฏิบัติกันอยู่

มนุษยธรรมที่ ๑

ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากฆ่าสัตว์มีชีวิต คำว่าสัตว์มีชีวิต แปลจากคำว่า ปาณาติปาตา คำว่า ปาณะ คืออินทรีย์ที่หายใจที่มีชีวิตเป็นอยู่ หมายถึงมนุษย์และดิรัจฉานทั่วไปทุกชนิด เพราะเมื่อมีชีวิตเป็นอยู่ก็ต้องหายใจเหมือนกันหมด การหายใจหมายถึงความมีชีวิต หรือความมีชีวิตก็หมายถึงการหายใจ คำว่า ปาณา จึงแปลฟังง่าย ๆ ว่าสัตว์มีชีวิตซึ่งหมายถึงทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉานที่ยังหายใจได้อยู่ ดังกล่าวนั้น การฆ่าคือการทำให้ตายด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตาม ตลอดจนถึงการทำให้แท้งลูกก็ถือว่าเป็นการฆ่าเหมือนกัน เว้นจากการฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตคือความตั้งใจเด้นจากการฆ่าสัตว์ทุกชนิด ความตั้งใจเด้นหรือความงดเว้นได้ไม่ฆ่านี้ ถ้าไม่ได้รับศีลไว้ก่อน แต่เมื่อพบสัตว์มีชีวิตพอจะฆ่าได้ ก็คิดงดเว้นขึ้นได้ เช่นเมื่อยิงกบจะตบให้ตายก็ได้แต่ไม่ตบ เพียงแต่ปิดให้ไป อย่างนี้เป็น *สัมปัตตวิริติ* ความเว้นจากวัตถุที่จะพึงล่วงได้อันมาถึงเฉพาะหน้า ถ้างดเว้นได้ด้วยรับศีลไว้ก่อนหรือตั้งใจถือศีลไว้ก่อน เป็น *สมาทานวิริติ* ความเว้นด้วย

การถือเป็นกิจวัตร ถ่างดวงได้เป็นปกตินิสัยของตนจริง ๆ ก็เป็น สมุจเฉทวิริตี ความเว้นด้วยการตัดขาดมีอันไม่ทำอย่างนั้นเป็นปกติ ความตั้งใจดวงดังกล่าวมีเมื่อใด ศิลข้อนี้ก็เหมือนนั้น

มีปัญหาว่าเด็ก ๆ ไม่รู้เพียงสาไม่ได้ฆ่าสัตว์อะไรจะชื่อว่ามีศีลหรือไม่ คนที่ยังไม่ฆ่าสัตว์เพราะยังไม่มีโอกาสจะฆ่าจะชื่อว่ามีศีลหรือไม่ ก็อาจตอบได้ด้วยอาศัยหลักวิริตีว่าไม่ชื่อว่ามีศีล เพราะไม่มีวิริตีเจตนาคือความตั้งใจดวง เช่น เด็กไม่รู้เพียงสานั้นยังไม่รู้จักตั้งใจดวง คนที่ยังไม่มีโอกาสจะฆ่าก็ไม่มีความตั้งใจดวง

การลวงศิลข้อนี้มีขึ้นในเมื่อสิ่งที่จะฆ่าเป็นสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้รู้ว่าเป็นสัตว์มีชีวิต มีเจตนาคิดจะฆ่า พยายามฆ่าด้วยเจตนา นั้น ด้วยการทำเองก็ตาม สั่งให้คนอื่นทำก็ตาม และสัตว์ก็ตายด้วยความพยายามนั้น เมื่อประกอบด้วยองค์ลักษณะดังกล่าว ศิลก็ขาด มีปัญหาว่าไม่ได้เจตนาเหยียบมดตาย ศิลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะไม่รู้ว่าจะสัตว์มีชีวิต ยุงกัดตบยุง แต่ยุงบินหนีไปเสียก่อน ศิลขาดหรือไม่ ก็ตอบได้ว่าไม่ขาด เพราะสัตว์ไม่ตาย

การฆ่าสัตว์ท่านแสดงว่ามีโทษมากและน้อยต่าง ๆ กัน คือ ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณมาก มีเจตนาฆ่าแรงมาก มีความพยายามมาก ก็มีโทษมาก ถ้าฆ่าผู้ที่มีคุณน้อย มีเจตนาอ่อน มีความพยายามน้อย ก็มีโทษน้อยลงมาตามส่วน

ผู้ทำศิลข้อนี้ขาดแล้ว เมื่อรับศิลใหม่ หรือไม่รับจากใคร แต่ตั้งใจถือศิลขึ้นใหม่ด้วยตนเอง ศิลก็กลับมีขึ้นใหม่ เพราะหลักอยู่ที่วิริตีเจตนา คือความตั้งใจดวงดังกล่าวแล้ว ตั้งใจดวงขึ้นเมื่อใด ศิลก็เกิดขึ้นเมื่อนั้น ฉะนั้น ถึงจะรับศิลจากพระ แต่รับเพียงด้วยปากใจไม่ได้คิดดวงอะไร ก็ไม่เกิดเป็นศิลขึ้นถึงไม่ได้รับศิลจากพระ แต่มีใจดวง ก็เกิดเป็นศิลขึ้นได้ มีข้อที่ต่างกันอยู่ว่า การรับจากพระเป็นการแสดงตนและเป็นการกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณ ซึ่งทำให้ต้องสำนึกตนในคำสัตย์ปฏิญาณนั้น เป็นเครื่องช่วยทำให้ศิลมันเข้า และการรับศิลเมื่อไม่ได้ตั้งใจรับเป็นนิจ ถึงจะไปลวงศิลเข้าไปในภายหลัง เพราะความพลั้งเผลอ หรือเพราะเหตุจำเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็ไม่เสียสัตย์ปฏิญาณอะไร ทั้งนี้ก็สุดแต่จะตั้งเจตนาไว้อย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสไว้มีความว่า ตนรักชีวิตของตน สะดุ้งกลัวความตายฉันใด สัตว์อื่นก็รักชีวิตของตน ๆ และสะดุ้งกลัวความตายฉันนั้น ฉะนั้น จึงไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า อนึ่ง ตนรักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น จึงไม่ควรสร้างความสุขให้แก่ตนด้วยการก่อทุกข์ให้แก่คนอื่น อาศัยหลักพระพุทธภาษิตดังกล่าวนี้ จึงเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ ด้วยอาศัยหลักกัณฑ์ธรรม และหลักเมตตากฎา

หลักกัณฑ์ธรรมคือหลักการให้ความยุติธรรม คุ่มครองชีวิตสัตว์ทั้งหลายโดยเที่ยงธรรมเสมอหน้ากันทั้งหมด ทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉานทุกชนิด มิใช่บัญญัติด้วยลำเอียงเข้ากับมนุษย์ว่ามนุษย์ควรจะฆ่าดิรัจฉานกินได้ หรือลำเอียงเข้ากับสัตว์ดิรัจฉาน เพราะทั้งมนุษย์ทั้งดิรัจฉาน เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ต้องหายใจอยู่เหมือนกัน และต่างก็รักชีวิตรักสุขเกลียดทุกข์อยู่เหมือนกัน ฉะนั้น การให้ความยุติธรรมโดยเสมอหน้ากันหมด ไม่เลือกว่าเราว่าเขา ไม่เลือกว่าตนว่าผู้อื่น ไม่เลือกว่ามนุษย์ว่าดิรัจฉานชนิดไหน จึงเป็นการยุติธรรมปราศจากความลำเอียงอย่างแท้จริง

แต่มนุษย์เรามีปกตินิสัยเข้ากับตัวด้วยอำนาจความโลภ โกรธ หลง จึงพอใจบัญญัติอะไรให้อนุโลมกับปกตินิสัย และอ้างปกตินิสัยอันมีกิเลสนี้แหละให้เป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ ที่บัญญัติให้มนุษย์มีสิทธิ์ตัดชีวิตดิรัจฉาน เพื่อใช้เนื้อทำอาหารได้โดยไม่ผิด ทั้งเป็นการชอบธรรมด้วย ลองนึกดูว่าถ้าเสืออ้างว่า คนเกิดมาเป็นอาหารของเสือ คนก็คงไม่ยอมเป็นแน่ โดยทำนองเดียวกัน ถ้าปลาเนื้อพูดได้ก็คงไม่ยอมให้ถือว่ามีคนเกิดมาเป็นอาหารของคนเหมือนกัน ข้อที่คนเราลำเอียงเข้ากับตัวนี้มีตัวอย่างให้เห็นได้อีกมากมาย เช่น ในบางคราวสัตว์ดิรัจฉานทำร้ายคน คนก็พูดกันเป็นข่าวว่าสัตว์นั้น ๆ ดุ แต่คนทำร้ายสัตว์ดิรัจฉานทั่ว ๆ ไปไม่พูดกันว่าคนดุ ในคราวหนึ่งเมื่อหลายปีมาแล้ว ปลาฉลามกินคนที่ลงเล่นน้ำที่ศรีราชา เกิดเป็นข่าวเกรียวกราว สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ รัชสมัยเป็นเชิงประทานแง่คิดว่า “ปลากินคนเป็นข่าวอะอะกันใหญ่ แต่คนกินปลาเงียบไม่มีใครพูด”

เมื่อพิจารณาดูให้ดีแล้วจะเห็นว่า คนเรามีความลำเอียงเข้ากับตัวอยู่มากมายนัก ดังกล่าวมานี้ พระพุทธเจ้าได้ทรงตัดความลำเอียงได้หมด ประทานความยุติธรรมแก่ทุก ๆ ชีวิตสัตว์เสมอเหมือนกัน

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาแก่สัตว์ทุกถ้วนหน้า เหมือนอย่างมารดาบิดามีเมตตากรุณาแก่บุตรธิดา มารดาบิดาผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาไม่อาจจะฆ่าเอง หรือยอมให้ใครฆ่าบุตรธิดาของตนได้ฉนั้นใด พระพุทธเจ้าก็ฉนั้นนั้น เพราะทรงเปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อ ๑ เพื่อมิให้เบียดเบียนชีวิตของกันและกันด้วยเมตตากรุณา ฉะนั้น จึงมิใช่ควรเว้นจากการฆ่าสัตว์เพียงอย่างเดียว ควรเว้นจากการทำร้ายร่างกายกัน และการทรมานสัตว์ให้ลำบากด้วย แม้การทำร้ายร่างกายอย่างเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ควรเว้น เช่น คนที่โตกว่าชกต่อยข่มเหงคนที่เล็กกว่า พี่รังแกน้อง การทำกรรมคือการทำสัตว์ให้ลำบากแม้เพื่อเล่นสนุกก็ควรเว้น เช่น เล่นเผาหนูทั้งเป็น ใช้น้ำมันรดตัวให้ชุ่ม จุดไฟ ปล่อยให้วิ่งไฟติดโพงไปเป็นการเล่นสนุก ตลอดถึงการเล่นกัดจิ้งหรีด เป็นต้น สำหรับผู้ใหญ่บางทีก็เล่นทำกรรมสัตว์เช่น ชนวัว ชนไก่ เป็นการสนุกบ้าง เป็นการพนันบ้าง เป็นสิ่งที่ไม่ควรทำทั้งสิ้น การใช้งานสัตว์ จนเกินกำลังเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำเหมือนกัน การทำเหล่านี้เป็นการก่อทุกข์ให้เกิดขึ้นแก่ผู้อื่น แสดงว่าผู้ทำมีใจขาดเมตตากรุณา ไม่ได้คิดย้อนมาดูตัวว่าถ้าถูกทำเช่นนั้น บ้างจะเป็นอย่างไร

การเล่นสนุกอีกอย่างหนึ่งของคน คือการล่าสัตว์ในป่า บางคนถือว่าเป็นการ “ฝึกผจญภัย” ทำให้ใจกล้า แต่ก็ผจญอย่างเอาเปรียบ เพราะใช้อาวุธและหลบอยู่บนห้าง บนต้นไม้หรือในที่กำบัง และสัตว์มากชนิดไม่มีทางจะต่อสู้ด้วยเลย สัตว์บางชนิดยังไม่คุ้นกับความมีใจดำอำมหิตของคน เห็นคนเข้าก็คงไม่คิดว่าเป็นเพศฆาต รีบมองดูอย่างทิ้ง สงสัยว่าคนคงเป็นเพื่อนสัตว์ชนิดหนึ่ง ซึ่งความจริงก็เป็นอย่างนั้น จึงถูกยิงอย่างสะดวก บางสัตว์ที่ถูกยิงเป็นแม่มีลูกอ่อนติดตาม ครั้นถูกยิงแล้วก็พยายามปิดบาดแผล อดกลั้นความเจ็บปวดมิให้ลูกเห็น แสดงอาการเศร้าโศกและแสดงความรักอาลัยลูกอย่างสุดซึ้ง แล้วก็ตกลงมาตาย คนที่ยิงแม่ที่แรกจะไม่คิดอะไร ครั้นเห็นเหตุการณ์ดังกล่าว เห็นสายตาสัตว์ผู้แม่ที่มองตนอย่างละห้อยเหมือนจะถามสาเหตุ เกิดสงสารสังเวชจนเลิกการล่าสัตว์ตั้งแต่บัดนั้นก็มิ บางทีในฤดูแล้งสัตว์ป่าจำต้องกระเสือกกระสนมาดื่มน้ำในสระที่มีคนไปคอยดักยิงอยู่ แม้น้ำจะรู้ว่ามีภัยก็ต้องมา เพราะความระหายน้ำ แล้วถูกยิงอย่างยอมให้ยิง การยิงสัตว์เป็นการกีฬาในคราวสัตว์

เผชิญทุกข์เช่นนี้ เป็นการแสดงความโหดร้ายยิ่งนัก ผู้ที่มีใจอำมหิตโหดร้าย นี้แหละคือยักษ์ในหมู่มนุษย์และในหมู่ดิรัจฉาน ผู้ใช้ความคิดให้ถูกต้องสักหน่อย จักทำอย่างนั้นไม่ได้เลย ในฐานะนับถือพระพุทธเจ้าก็ยังไม่ควรทำ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้นึกเปรียบเทียบ ระหว่างตัวเรากับผู้อื่นสัตว์อื่นว่าต่างรักชีวิตกลัวตายเหมือนกัน แล้วควรเว้นจากการฆ่า การเบียดเบียน ควรปลูกเมตตากรุณาในสรรพสัตว์

มิใช่แต่การฆ่าสัตว์มีชีวิตอื่นเท่านั้น ถึงการฆ่าตัวเองตายที่เรียกว่าอัตวินิบาตกรรม พระพุทธเจ้าก็ทรงห้ามมิให้ทำการฆ่าตัวเป็นการแสดงความอับจน พ่ายแพ้ หมดทางแก้ไข หมดทางออกอย่างอื่น สิ้นหนทางแล้ว เมื่อฆ่าตัวก็เป็นการทำลายตัว เมื่อทำลายตัวก็เป็นการทำลายประโยชน์ทุก ๆ อย่างที่จะพึงได้ในชีวิต ในบางหมู่ เห็นว่าการฆ่าตัวในบางกรณีเป็นเกียรติสูง แต่ทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นโมฆกรรม คือกรรมที่เปล่าประโยชน์เรียกผู้ที่ทำว่าโมฆบุคคล คือคนเปล่าเท่ากับว่าตายไปเปล่า ๆ ควรจะอยู่ทำอะไรมิให้เกิดประโยชน์ต่อไปได้ ก็หมดโอกาสเสียแล้ว ตรงกับคำที่พูดกันว่าเสียไปเสียแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้สงวนรักษาตนให้ดีตลอดเวลาทั้งปวง ทรงห้ามมิให้มอบตนให้แก่ใครและไม่ให้ฆ่าตัวเองเช่นเดียวกับ มิให้ฆ่าสัตว์อื่นโดยปกติ คนทุกคนรักชีวิต รักตนกลัวตาย แต่เพราะเหตุบางอย่างบางครั้งอาจเกิดการคิดสละชีวิต ก็เมื่อเกิดความคิดเช่นนั้นขึ้นได้ โฉนจะทำให้เกิดความคิดอีกอย่างหนึ่งขึ้นไม่ได้ คือคิดอยู่ต่อไป เว้นไว้แต่จะแพ้แก่ความคิด แพ้แก่ใจตนเอง ฉะนั้น เมื่อมีสติระวังมิให้เป็นผู้พ่ายแพ้อย่างหมดประตูเช่นนั้น แต่ให้เป็น ผู้ชนะตนเอง ชนะใจตนเองได้ แล้วจะไม่ก่อกรรมนั้นให้แก่ตนได้เลย

ธรรมคู่กับศีลข้อ ๑ คือ เมตตา กรุณา เป็นกัลยาณธรรม ธรรมที่งาม หรือธรรมที่ทำให้เป็นกัลยาณชนคนงาม เมตตากรุณานี้เป็นมูลฐานให้เกิดศีลข้อที่ ๑ และทำให้จิตใจงาม เป็นเหตุก่อการกระทำเกื้อกูลขึ้นอีก ดังเช่นไม่ฆ่าสัตว์ด้วยมีศีลและเกื้อกูลสัตว์ด้วยมีธรรมคือความเมตตากรุณา การไม่เกื้อกูลใครไม่ทำให้เสียศีล เพราะไม่ได้ฆ่าใคร แต่ขาดธรรมคือกรุณา ฉะนั้น จึงควรปลูกเมตตากรุณาให้มีคู่ไปกับศีล

เมตตา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข คำว่าไมตรีจิต หรือมิตรจิต ก็คือจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา คนที่มีมิตรจิตเรียกว่ามิตร ตรงกันข้ามกับศัตรูหรือไพรี ซึ่งมีจิตพยาบาทมุ่งร้าย เมตตาจึงตรงข้ามกับโทสะพยาบาท เมตตาเป็นเครื่อง

อุปถัมภ์ โทสะพยาบาทเป็นเครื่องทำลายล้าง ฉะนั้น เมื่อมีเมตตาต่อกันย่อมคิดจะ
 เกื้อกูลกันให้มีความสุข ถึงจะประพาศติผิดพลั้งพลาดต่อกันบ้าง ก็ให้อภัยกันไม่ถือโทษ
 เหมือนอย่างมารดาบิดาผู้เปี่ยมด้วยเมตตา ไม่ถือโทษด้วยโทสะพยาบาทในบุตรธิดา
 แต่ถ้าขาดเมตตาต่อกันแล้วก็ตรงกันข้าม สถานะและสิ่งของเป็นเครื่องเกื้อกูลที่มีอยู่ทั่วไป
 เช่น วัด โรงเรียน และที่ศึกษาอบรมต่าง ๆ เป็นต้น ล้วนประกาศเมตตาจิตของผู้จัด
 ตั้งหรือจัดทำเพื่อให้เกิดสุขประโยชน์แก่คนทั้งหลาย

กรุณา คือความคิดปรารถนาให้ผู้อื่นสัตว์อื่นปราศจากทุกข์ เมื่อเห็นทุกข์เกิด
 แก่ผู้อื่นก็พลอยหวนใจสงสาร เป็นเหตุให้คิดช่วยทุกข์ภัยของกันและกัน กรุณานี้
 ตรงกันข้ามกับวิหิงสาความเบียดเบียน สิ่งที่เป็นเครื่องช่วยเปลื้องช่วยบำบัดทุกข์ภัย
 ทั้งหลายเช่นโรงพยาบาล เป็นต้น ล้วนประกาศกรุณาของท่านผู้สร้าง

ชีวิตของทุกคนดำรงอยู่ได้ ก็ด้วยอาศัยความเมตตากรุณาของผู้อื่นมาตั้งแต่
 เบื้องต้น คือตั้งต้นแต่บิดา มารดา ญาติมิตร สหาย ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์
 และรัฐบาล เป็นต้น ไม่เช่นนั้นถึงไม่ถูกใครฆ่าก็ไม่อาจจะดำรงชีวิตอยู่ได้เลย เหมือน
 อย่างมารดาบิดาทิ้งทารกไว้เฉย ๆ ไม่ถนอมเลี้ยงดู ไม่ต้องทำอะไรทารกก็จะสิ้นชีวิต
 ไปเอง ฉะนั้น เมื่อทุก ๆ คนมีชีวิตเจริญมาด้วยความเมตตากรุณาของท่าน ก็ควรปลูก
 เมตตากรุณาในชีวิตอื่นสืบต่อไป

วิธีปลูกเมตตา คือคิดตั้งใจปรารถนาให้เขาเป็นสุข นี่เป็นเมตตา และคิดตั้งใจ
 ปรารถนาให้เขาปราศจากทุกข์ นี่เป็นกรุณา ที่แรกท่านแนะนำให้คิดไปในตนเองก่อน
 แล้วให้คิดเจาะจงไปในคนที่รักนับถือซึ่งเป็นที่ใกล้ชิดสนิทใจ อันจะหัดให้เกิดเมตตา
 กรุณาได้ง่าย ครั้นแล้วก็หัดคิดไปในคนที่ห่างใจออกไปโดยลำดับ จนในคนที่ไม่ชอบกัน
 เมื่อหัดคิดโดยเจาะจงได้สะดวก ก็หัดคิดแผ่ใจออกไปด้วยเมตตากรุณา ในสรรพสัตว์
 ไม่มีประมาณทุกถ้วนหน้า เมื่อหัดคิดตั้งใจดังกล่าวบ่อย ๆ เมตตากรุณา จะเกิดขึ้น
 ในจิตใจ เหมือนอย่างหวานพีชลงไปแล้วหมั่นปฏิบัติตามวิธีเพาะปลูก เช่น รดน้ำเป็นต้น
 เอง ๆ พีชก็งอกขึ้นฉนั้น ฉะนั้น ควรเริ่มเพาะปลูกเมตตากรุณาในพี ในห้อง
 ในมารดาบิดา ตลอดถึงในเพื่อนที่ไม่ค่อยชอบ เป็นต้น เมื่อพีชคือเมตตา กรุณาออก
 ขึ้นแล้ว ตัวเรานี้แหละจะเป็นสุขก่อนใครหมด

มฤษฎธรรมที่ ๒

ในสมัยหนึ่งในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าประทับอยู่ในเขตวนาราม ใกล้กรุงสาวัตถี โภคลรัฐ มีพราหมณ์ผู้คงแก่เรียนคนหนึ่ง เป็นผู้ที่พระราชาแห่งรัฐนั้นทรงยกย่องนับถือยิ่งกว่าพราหมณ์คนอื่น ๆ จึงคิดว่าในหลวงทรงเห็นเราว่าเป็นผู้มีศีล หรือมีสุตะ (คือมีวิชาความรู้เพราะได้เรียนมาแล้ว) จึงทรงนับถือเป็นราชครู เราจะทดลองดูให้รู้แน่ว่าศีลหรือวิชาความรู้จักสำคัญกว่ากัน วันหนึ่งเมื่อเข้าไปเฝ้าพระราชาในพระราชวัง จึงลองหยิบเอาเงิน ๑ กหาปณะจากที่เก็บของราชหเรัญญิก (ผู้รักษาเงินหลวง) ราชหเรัญญิกก็นิ่งไม่พูดว่าอะไรเพราะเคารพ ในครั้งที่ ๒ พราหมณ์ก็ลองทำอย่างนั้นอีก ราชหเรัญญิกก็ยังนิ่ง ครั้นพราหมณ์นักทดลองนั้นลองหยิบเอาอีกเป็นครั้งที่ ๓ ราชหเรัญญิกจึงร้องขึ้นว่าโจรลักพระราชทรัพย์ จับตัวพราหมณ์ผูกพันธนาการไปแสดงต่อพระราชา กราบทูลให้ทรงทราบ

พระราชาได้ทรงสดับแล้วไม่สบายพระราชหฤทัย ได้ตรัสสอบถามความจริงแก่พราหมณ์ พราหมณ์ได้กราบทูลว่าข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์มิได้มีเจตนาลักพระราชทรัพย์ มีเจตนาเพียงพอเพื่อจะทดลองดูให้หายสงสัยเท่านั้น เพราะข้าพระองค์สงสัยอยู่ว่าศีลกับวิชาความรู้ ๒ อย่างนี้ อย่างไหนจะสำคัญกว่ากันจึงลองทำเหมือนผิดศีล คือทำแก่งหยิบฉวยทรัพย์หลวงดังที่ราชหเรัญญิกได้กราบทูลนั้น บัดนี้ข้าพระองค์สิ้นสงสัยแล้ว เห็นชัดแล้วว่าศีลสำคัญ เมื่อพระราชาได้ทรงทราบ เรื่องการทดลองศีลของพราหมณ์แล้ว ก็ไม่ทรงถือว่าเป็นความผิด พราหมณ์ได้กราบทูลขอพระราชานุญาตบวชในสำนักพระพุทธเจ้า พระราชาได้พระราชทานอนุญาต พราหมณ์นั้นจึงได้เข้าบรรพชาอุปสมบทอยู่ในพระพุทธศาสนาสืบมา

เรื่องนี้พระอาจารย์ได้เขียนเล่าไว้ ตั้งชื่อว่าเรื่องทดลองศีล เพื่อเป็นตัวอย่างแสดงว่าศีลนั้นเป็นข้อสำคัญในทางความประพฤติตัว คู่กับวิชาความรู้ที่เป็นข้อสำคัญในการเลี้ยงชีวิต เป็นต้น จะหมิ่นศีลเสียว่ามีวิชาความรู้อย่างเดียวก็พอดังนี้หาชอบไม่ จำต้องมีศีลด้วย จึงจะได้รับความยกย่องนับถือให้ดำรงฐานะตำแหน่งต่าง ๆ แม้จะดำรงฐานะตำแหน่งสูง มีวิชาสามารถ ถ้าประพฤติเป็นการผิดศีลเป็นปรากฏดังพราหมณ์ราชครูหยิบทรัพย์หลวง ก็จะต้องเสื่อมเสีย และต้องได้รับโทษตามความผิด และ

ตามกฎหมายในเวลานั้น ลัทธิพยานเพียง ๑ บาทก็มีโทษถึงประหารชีวิต เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัย ได้ปรับโทษการลักทรัพย์ตั้งแต่ ๑ บาทขึ้นไปเป็นปาราชิก คือขาดจากเป็นภิกษุ จะอุปสมบทอีกไม่ได้ เท่ากับเป็นโทษประหารในทางศาสนา อนุโลมตามกฎหมายบ้านเมืองและตามมาตราเงินในเวลานั้น ๕ มาสก เป็น ๑ บาท ๕ บาท เป็น ๑ กหาปณะ พราหมณ์นักทดลองศีลได้หิบบัณฑิตหลวงเกิน ๑ บาทมากมาย ฉะนั้น แม้จะเป็นการทำเพื่อทดลองดู แต่ถ้าพระราชาก็ไม่ทรงเชื่อ อย่างนั้นก็หวังว่าจะได้รับมหันตโทษ ใคร ๆ จึงไม่ควรทดลองศีลอย่างพราหมณ์ตามที่เล่า และใครจะเชื่อเมื่อไปหิบบของอะไรของใคร เจ้าของอะอะขึ้นจึงพูดแก้ว่า ลองหิบบดูเล่น ๆ เท่านั้น ไม่ใช่หิบบเอาจริง ๆ เพื่อให้ทราบหลักเกณฑ์ของศีลข้อที่กล่าวนี้ จะได้แสดงเรื่องศีลข้อนี้โดยเฉพาะต่อไป

อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดลัก คำว่าสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้หมายถึงของทุก ๆ อย่างที่มีเจ้าของยังหวงแหนยึดถือกรรมสิทธิ์อยู่ สิ่งของหรือวัตถุทุกอย่างที่บุคคลสามารถเข้ายึดถือเป็นกรรมสิทธิ์ได้ เรียกรวมว่าทรัพย์ แบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ คือ

สังหาริมทรัพย์ ได้แก่ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ได้ ไม่ว่าจะตัวทรัพย์นั้นเคลื่อนที่ได้เอง เพราะเป็นสิ่งมีชีวิต (สวัญญาณทรัพย์) เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หรือเป็นสิ่ง ที่คนทำให้เคลื่อน เพราะเป็นสิ่งไม่มีชีวิต (อวิญญาณทรัพย์) เช่น สมุด ดินสอ ปากกา เงิน ทอง เป็นต้น

อสังหาริมทรัพย์ ได้แก่ ทรัพย์ที่เคลื่อนที่ไม่ได้ ได้แก่ ที่ดินและบ้านเรือนที่ปลูกอย่างถาวรบนที่ดิน ถ้าแบ่งทรัพย์ออกเป็นสวัญญาณทรัพย์ (ทรัพย์ที่มีชีวิต) และอวิญญาณทรัพย์ (ทรัพย์ที่ไม่มีชีวิต) อสังหาริมทรัพย์ก็จัดเข้าในอวิญญาณทรัพย์ (สัตว์บางชนิดได้ยืนยันว่าเกิดติดที่ เช่น หอยนางรม ถ้าเป็น อย่างนั้น ก็เป็น สวัญญาณกะที่เป็นอสังหาริมะ)

ทรัพย์เหล่านี้ที่มีเจ้าของถือกรรมสิทธิ์อยู่ เรียกว่า อทินนะ สิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ คำว่า ไม่ได้ให้ ก็หมายความว่ายังถือกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของอยู่ ยังไม่สละกรรมสิทธิ์เป็นเจ้าของ และคำว่าเจ้าของ หมายถึงคนใดคนหนึ่งก็ได้ หมายถึงส่วนกลาง

ก็ไ้ เช่น ถ้เป็นขงขงครคนไหน คนนั้นก็เป็นเจ้าขง ถ้เป็นขงสมคคไหน
องคการไหน สมคคนั้นองคการนั้นก็เป็นเจ้าขง ถ้เป็นขงหลง หลงก็เป็นเจ้าขง
ถ้เป็นขงสงขมขงศศนศน สงขมและศศนศนก็เป็นเจ้าขง เป็นต่น

การถือเอา (สิ่งขงที่เจ้าขงไมไ้ให้) ด้วยจิตคิดล้กมาจากศัพทว่า อาทนนะ
ในค้ว่า อทินนทน (อทินน + อาทน) หมายคความว่าถือเอาทรพย ซึ่งเป็นขง
ผู้อื่นไปจากคความครบครองขงเขา ด้วยเจตนาทุจริตคือด้วยเถยเจตนา เจตนาล้กขโมย
เรียกสั้น ๆ ว่า ล้ก

การล้กทุกอย่งที่ผิิตล้ลขที่ ๒ นี้มีโทษน้ยและมากตามวตถุที่ล้ก เจตนาที่ล้ก
และกิริยาที่ประกอบโจรกรรม ถ้วตถุที่ล้กเล็กน้ย เจตนาอ่อน กิริยาที่ทำการล้กไม
ร้ยแรง ก็มีโทษน้ย ถ้วตถุที่ล้กมาก เจตนาแรง กิริยาที่ทำการล้กร้ยแรง ก็มีโทษ
มากขึ้น คือเป็นบาปมากขึ้นตามส่วนกัน และจะล้กเองหรือล้กให้ผู้อื่นล้กก็เป็น
การล้กอันผิิตล้ลขนี้เหมือนกัน

ถ้จะถามว่าอทินนทนเป็นล้ลขที่ ๒ ใช่ไหม ตอบว่า ไมใช่ เพราะ
อทินนทนแปลว่าการถือเอาสิ่งขงที่เจ้าขงไมไ้ให้ด้วยจิตคิดล้ก อทินนทน
จึงไมใช่ล้ลล แต่เป็นการทำที่ผิิตล้ล

ถ้ถามว่าอะไรเป็นล้ลขที่ ๒ ตอบว่าเวรมณิ คือ คความเว้นจากอทินนทน
หรือวิริิตเจตนาขงเว้นนี้แหละเป็นล้ลล ถ้ตั้งใจไว้ว่าจะไมล้กขงขงคร ด้วยรับล้ลลไว้
หรือด้วยตั้งใจเอาเองก็เป็นสมททนวิริิต ถ้ไมไ้ตั้งใจไว้ก่อนไปพบขงครวางเปลอไว้
จะล้กก็ได้ แต่ก็เกิดตั้งใจขึ้นเต็ยวนั้นว่าไมล้ก เป็นสมบัตติวิริิต ถ้เว้นไ้เป็นปกตินิสัย
ไมมีเกิดคความคคิดจะล้กขึ้นเลย ทุกสิ่งทุกโอกศ ก็เป็นสมมุจเจทวิริิต เช่นเต็ยวกับที่ไ้
แสดงแล้วในล้ลลขที่ ๑

การล้ลลขนี้มิขึ้นในเมื่อขงที่จะล้กเป็นขงที่มีเจ้าขงหวงแหน ตนก็รู้้อยู่
ว้เป็นขงที่มีเจ้าขงหวงแหน มีเจตนาล้ก ทำการล้กเองหรือล้กให้คนอื่นล้กและไ้
ขงนั้นมา ครมือไวใจเร็วประพทผิิตล้ลขนี้ เมื่อตั้งใจคเว้นขึ้นใหม่เมื่อใด ก็เกิด
เป็นล้ลลขึ้นอีกเมื่อนั้น เพราะล้ลลมีขึ้นด้วยวิริิตเจตนาขงแสดงแล้ว

อนึ่ง ควรเว้นจากลักทรัพย์โดยอ้อม คือไม่ใช่โจรกรรม หรืออทินนาทานโดยตรง แต่ว่าอนุโลมโจรกรรม เช่น

สมโจร คือ เป็นใจรับซื้อของโจรของขโมย

ปกกลอก คือ คบคนด้วยอาการไม่ซื่อสัตย์ มุ่งหมายจะเอาทรัพย์ถ่ายเดียวหาวิธีให้เขาจ่ายทรัพย์ให้ บางทีจนถึงเขาต้องสิ้นตัว ต้องตกยาก

รับสินบน คือ ถือเอาทรัพย์ที่เขาให้ เพื่อช่วยทำธุระให้แก่เขาในทางที่ผิด อีกอย่างหนึ่ง ควรเว้นจากการทำทรัพย์ของผู้อื่นให้สูญที่ตนจะต้องรับใช้ อันนับว่าเป็น ฉายาโจรกรรม ฉายาแปลว่าเงา ฉายาโจรกรรมก็ได้แก่เงาของโจรกรรม คือ ไกล่จจะ เป็นโจรกรรมทีเดียว เช่น

ผลาญ คือ ทำอันตรายแก่ทรัพย์ของผู้อื่นด้วยโทสะพยาบาท เช่น ผูกโกรธเขา จึงลอบฟันต้นผลไม้ของเขา ลอบทำของอะไรของเขาให้เสีย

หยิบฉวย คือ ถือเอาทรัพย์ของผู้อื่นด้วยความมกง่าย เช่น บุตรหลาน ผู้ประพฤติ มกง่ายไม่บอกขออนุญาตก่อน หยิบฉวยสิ่งของของมารดาบิดาปู่ย่าตายายไปใช้ ด้วยถือว่าเป็นของมารดาบิดา และญาติมิตรสหายหยิบฉวยสิ่งของของมิตรไปใช้ไม่ได้ บอกให้เจ้าของรู้

อันคนที่คุ้นเคยไว้วางใจกัน เช่น เป็นญาติกัน เป็นมิตรสหายกัน เรียกว่าคน วิสาสะกัน คำว่าวิสาสะแปลว่า คู่คุ้นเคยกัน ไว้วางใจกัน คนที่มีวิสาสะกันนี้อาจถือ วิสาสะคือถือเอาสิ่งของของกันไปใช้ มิได้บอกให้เจ้าของรู้ก่อน แต่การถือวิสาสะนี้ มิใช่โทษถ้าถือไม่ถูกลักษณะ เมื่อถือให้ถูกต้องตามลักษณะของการถือวิสาสะจึงจะ ไม่มีโทษ ลักษณะของการถือวิสาสะที่ถูกต้อง คือเจ้าของเป็นผู้สนิทกับตน เมื่อถือ วิสาสะแล้วจะไม่มีใครสนเท่ห์ เจ้าของได้สั่งอนุญาตไว้ หรือเป็นสิ่งที่เขาไม่หวังหรือ พอให้แก่ตนได้ เมื่อถือเอาแล้วเขารู้เข้า เขาจะพอใจหรือไม่ว่าจะไร

การถือวิสาสะไม่ถูกลักษณะมีโทษทำความไม่พอใจแก่เจ้าของ ทำให้เขาสิ้นรัก สิ้นไว้วางใจในตน และทำให้เป็นที่สงสัยของคนอื่นว่าตนเป็นโจรเป็นขโมย ฉะนั้น ยิ่งคุ้นเคยกันมากก็ควรระวังระวัง เพื่อมิให้เกิดความประมาทถือเสียว่าคุ้นเคยกันพา

ให้ประพุดิตติดต่อกัน เช่น ถือวิสาสะกันอย่างมั่งง่าย เมื่อเป็นเช่นนี้ความคุ่นเคยก็จะกลายเป็นเหตุก่อความกินแห่งแตกร้าง ถ้าไม่คุ่นเคยกันยังดีกว่า

พระพุทเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อนี้ต่อจากข้อที่ ๑ พิจารณาตู่เห็นว่า ทรงบัญญัติขึ้นด้วยอาศัยหลักยุดิธรรม และเมตตากรุณาเช่นเดียวกัน เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีทรัพย์ไว้สำหรับบริโภคใช้สอย และไม่ปรารถนาให้ใครลักขโมยช่วงชิงไป บางคนต่อสู้เพื่อป้องกันทรัพย์จนถึงต้องบาดเจ็บล้มตาย เมื่อตนไม่ชอบให้ใครมาลักทรัพย์ของตน ก็ไม่ควรลักทรัพย์ของคนอื่น ฉะนั้น การไม่ลักทรัพย์ของกันจึงเป็นการละเว้นที่ยุดิธรรมในทรัพย์ เพราะเป็นการละเว้นความลำเอียงเห็นแก่ตัวเสียได้ ด้วยนึกเห็นใจคนอื่นที่มีความหวงแหนรักษาทรัพย์เหมือนกับตน และคนเราจะอยู่ด้วยกันเป็นสุขก็เพราะไม่เบียดเบียนในทางต่าง ๆ ในทางหนึ่งคือไม่เบียดเบียนทรัพย์ของกัน ละเว้นจากการเบียดเบียนกันได้ก็ด้วยปลูกเมตตากรุณาในกัน คอยยับยั้งหักห้ามใจที่อยากได้หรือโกรธเกลียด เมื่อมีเมตตาหวังดี มีกรุณาหวังช่วยกันอย่างจริงใจแล้ว ก็จะไม่คิดขโมยของกัน ฉะนั้น ศีลข้อนี้จึงเป็นศีลโดยปกติของคนที่มีเมตตากรุณาต่อกัน ไม่ต้องไปรับมาจากที่ไหนเลย แต่เกิดจากใจเมตตากรุณาเอง ดังเช่นมารดาบิดาและผู้ที่มีเมตตาทั้งหลาย ไม่ได้ไปรับศีลจากที่ไหนแต่ก็มีศีลในบุตรธิดาและในผู้ที่ตนเมตตา ไม่มีคิดเลยที่จะเบียดเบียนทรัพย์ของบุตรธิดาและในผู้ที่ตนเมตตา มีแต่คิดให้ อาศัยหลักเมตตากรุณาดังกล่าว พระพุทเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อนี้ และด้วยศีลข้อนี้เป็นอันรับรองความมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์ของเจ้าของทรัพย์ทุกคน

มีบางคนกล่าวอ้างว่า พระพุทศาสนาสอนไม่ให้ยึดถือทรัพย์ ถ้ามีก็ให้รวมเป็นกองกลางคือเป็นของสงฆ์ คำอ้างนี้ผิดหลักศีลข้อนี้และผิดหลักสัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบ) ในพระพุทศาสนา เพราะพระพุทเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อนี้เป็นอันทรงรับรองความมีทรัพย์ยึดครองอยู่ จึงห้ามมิให้ลักทรัพย์ของกัน และทรงสอนให้ประกอบอาชีพแสวงหาทรัพย์ในทางที่ชอบ เมื่อได้มากก็ให้รักษาไว้ให้ดี และใช้จ่ายให้พอสมควรแก่กำลัง ส่วนของสงฆ์นั้นเกี่ยวแก่พระภิกษุสงฆ์ เมื่อมีวัดขึ้น ก็ต้องมีกองกลางสำหรับวัด เรียกว่าเป็นของสงฆ์ สำหรับวัดเป็นวัด ๆ ไป เช่นเดียวกับในฝ่ายอาณาจักรก็มีของหลวง ขององค์การ ของสมาคมนั้น ๆ พระพุทเจ้าไม่ได้ทรงบัญญัติให้ต้องรวมของบุคคลเข้าเป็นของสงฆ์ และในคำสอนที่ให้สละบริจาค ก็สอนให้รู้จัก

เลือกให้ มิได้สอนให้สละเรื่อยไป แต่เมื่อจะออกบวชต้องสละสมบัติฆราวาสอยู่เอง และต้องปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของผู้บวช เป็นคฤหัสถ์ก็ควรปฏิบัติตามฆราวาสธรรม (ธรรมของคฤหัสถ์) เป็นพระจะปฏิบัติอย่างชาวบ้าน หรือชาวบ้านจะปฏิบัติอย่างพระ หาได้ไม่ ในธรรมข้อเดียวกัน บางข้อก็มีวิธีปฏิบัติต่างกัน เช่น สัมมาอาชีวะ เป็นพระที่เกี่ยวบิณฑบาตเป็นสัมมาอาชีวะ ไปประกอบการค้าไม่สัมมาอาชีวะ เป็นคฤหัสถ์ ประกอบการค้าในทางชอบ เป็นสัมมาอาชีวะแต่จะเกี่ยวบิณฑบาตไม่ได้ฉะนั้น การอ้างเอาพระพุทธศาสนาต่าง ๆ นั้น บางทีเป็นการอ้างเอาประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งนอกพระพุทธศาสนา

ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๒ คือ สัมมาอาชีวะ ความเลี้ยงชีพในทางที่ชอบ เป็นข้อที่ควรมิให้คู่ไปกับศีลข้อนี้ คนมีศีลที่ยากจนขัดสน และคนที่เป็นโจรเป็นขโมย ก็เพราะขาดสัมมาอาชีวะ ถ้ามีสัมมาอาชีวะ ก็จะไม่ยากจน จะไม่เป็นขโมย การอาชีพเป็นกิจจำเป็นของทุก ๆ คน เพราะทุก ๆ คนต้องบริโภคที่แปลว่ากิน เครื่องบริโภคที่จำเป็นก็ได้แก่ปัจจัย (เครื่องอาศัย) ๔ คือผ้าผ่อนห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และบางที่แยกเรียกของกินคืออาหารว่าเครื่องบริโภค ของใช้นอกจากนี้ว่าเครื่องอุปโภค กิจการเพื่อให้มีของกินของใช้มาเคยเรียกว่าโภคกิจ แล้วเปลี่ยนเรียกว่าเศรษฐกิจ เป็นเรื่องปากท้องหรือเป็นเรื่องยังชีวิตเลี้ยงชีวิตคือการอาชีพ

ทุกคนต้องหาปัจจัยมาบริโภคเลี้ยงตนและผู้อื่นที่จะต้องเลี้ยง พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เพื่อให้ได้ทรัพย์มาในทางที่ชอบให้พอเพียงเมื่อหาเลี้ยงชีพเองยังไม่ได้ เช่น ยังเป็นเด็กกำลังเล่าเรียนศึกษา ต้องอาศัยมารดาบิดาหรือผู้อื่นที่มีเมตตากรุณาเลี้ยงดู ก็ควรประพฤติอนุโลมสัมมาอาชีวะ เช่น ช่วยมารดาบิดาหรือผู้ที่ตนอาศัยอยู่ทำการงาน ที่พอควรแก่กำลังและเวลาของตน ไม่ใช่ทรัพย์ที่ท่านให้ในทางที่ผิด เช่น ไปเล่นการพนัน ใช้แต่ในทางที่เป็นประโยชน์ ให้รู้จักค่าของทรัพย์ให้รู้ว่าท่านได้ทรัพย์มาด้วยความเหน้อยยาก รู้จักประหยัดออมทรัพย์ ไม่หลอกลวงขอทรัพย์ท่าน เช่น ขอด้วยอ้างว่าจะไปชำระ ค่าเล่าเรียน แต่ไปใช้ดูภาพยนตร์เสีย และเมื่อท่านอุปการะเพื่อให้เรียน ก็ตั้งใจเรียนให้ดีที่สุด ให้สมกับความเมตตากรุณาของท่านแล

มณุษยธรรมที่ ๓

ในอดีตล่วงมาแล้ว ได้มีมานพชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง เรียนศิลปะทั้งปวง ในเมืองตักศิลา สำเร็จวิชาธนู ได้มีชื่อปรากฏว่า จุลธนูคหบดีคนดี คือเป็นบัณฑิต เรียนสำเร็จวิชาธนู แต่ยังเป็นหนุ่มน้อย (อย่างได้ปริญญาเป็นบัณฑิตในบัดนี้) อาจารย์ของธนูคหบดีนั้น พอใจว่าธนูคหบดีเรียนศิลปะได้เหมือนตน จึงยกธิดาของตนให้เป็นภรรยา

ธนูคหบดีพาภรรยาเดินทางกลับเมืองพาราณสี เมื่อเดินทางไปถึงทางป่าช้าตำบลหนึ่งที่ไม่มีการกั้นจะเดินผ่านไป เพราะมีช้างดุร้ายคอยทำร้ายคนเดินทาง ธนูคหบดีผู้แม่นธนูไม่กลัว จึงพาภรรยาเดินทางผ่านเข้าไป ก็พบช้างดุร้ายเข้ามา จึงยิงลูกศรไปดอกหนึ่งต้องตระพองช้างดุร้ายทะลุหลัง ช้างร้ายก็ล้มลงในที่นั้น ตำบลนั้น จึงเป็นที่ปลอดภัยของคนเดินทางทั้งปวง

ธนูคหบดีพาภรรยาเดินทางต่อไป ถึงทางป่าช้า อีกตำบลหนึ่งอันเป็นแหล่งโจร ๕๐ คนส่องธนูอยู่ คอยฆ่าปล้นคนเดินทาง ธนูคหบดีผู้แม่นธนูไม่กลัวได้เดินทางเข้าไป พบพวกโจรกำลังนั่งบึงเนื้อเสียบไม้บริโภคนั่งอยู่ พวกโจรเห็นธนูคหบดีเดินมากับภรรยา ผู้ประดับตกแต่งกาย จึงจะพากันลุกขึ้นจับตัว แต่นายโจรเป็นผู้ฉลาด ดูลักษณะคนสังเกตรู้ว่าชายนี้เป็นคนเอกอุ (ดม) จึงห้ามโจรบริวารทั้งปวงมิให้ลุกขึ้นสักคนหนึ่ง ธนูคหบดีส่งภรรยาเข้าไปหาพวกโจรให้ขอเนื้อมาบริโภคนั่งเสียบไม้หนึ่ง นายโจรจึงสั่งให้บริวารให้พวกโจรได้ให้เสียบไม้เนื้อดิบที่ยังมีได้บึง เพราะคิดว่าพวกเราต้องบึงกินกันเอง ฝ่ายธนูคหบดีเป็นผู้ยกตน จึงโกรธพวกโจรว่าให้เนื้อดิบ พวกโจรก็โกรธว่า บุรุษนี้คนเดียวเท่านั้นมาแสดงหมิ่นเหมือนพวกเราเป็นสตรี จึงลุกฮือขึ้นพากันวิ่งเข้าไป ธนูคหบดีจึงยิงพวกโจรล้มลง ๔๙ คน ด้วยเกาทัณฑ์ ๔๙ ดอก ก็หมดเกาทัณฑ์ เพราะวางเกาทัณฑ์บรรจุเกาทัณฑ์หรือลูกศรทั้งหมด ๕๐ ดอก ธนูคหบดียิงช้างเสียดอกหนึ่งจึงเหลือ ๔๙ ดอก เมื่อยิงโจร อีก ๔๙ ดอก ฆ่าโจร ๔๙ คนก็หมดลูก ยังเหลือ นายโจรอีก ๑ คน ธนูคหบดีจึงผลักนายโจรให้ล้มลงแล้วทับอยู่บนอกของนายโจร ร้องบอกภรรยาให้ส่งดาบให้เพื่อตัดศีรษะของนายโจร

ฝ่ายภริยาของธนูคหะซึ่งถือดาบอยู่ในขณะนั้น ได้เกิดสินหานายโจรโดยฉับพลัน จึงยื่นด้ามดาบให้ในมือของนายโจร นายโจรก็จับด้ามดาบ กระจกออกตัดศีรษะของธนูคหะ ครั้นฆ่าธนูคหะแล้วก็พาหญิงนั้นไป พลองถามถึงชาติตระกูลเรื่องราว นางก็บอกเล่าโดยตลอด จนถึงว่านางได้เกิดสินหานายโจรจึงให้ฆ่าสามีของตนเสีย นายโจรเมื่อได้ฟังเรื่องตลอดแล้วคิดรังเกียจ ว่าหญิงนี้ให้ฆ่าสามีของตนเสียได้ เห็นชายอื่นเข้าก็จักทำเธออย่างนั้นอีก เราควรทิ้งเสียเถิด ครั้นพานางไปจนถึงแม่น้ำสายหนึ่งขวางทางอยู่ จึงหลอกว่าน้ำนี้มีระเซ็ดจะทำอย่างไร นางกล่าวขอให้นายโจรห่อเครื่องประดับของนาง นำข้ามฟากไปไว้ที่ฝั่งโน้นก่อน แล้วกลับมารับนางข้ามฟากไป นายโจรรับคำฉวยห่อเครื่องประดับทั้งหมด ข้ามฟากไปถึงฝั่งแล้วเดินไป นางเห็นอาการดังนั้นจึงร้องคร่ำครวญขอให้นายโจรกลับมารับ ฝ่ายนายโจรก็ร้องตอบมาว่า หญิงเช่นนี้จะไปให้ไกลสุดไกล แล้วถือห่อเครื่องประดับหนีไป นางจึงถูกทอดทิ้งอยู่เดียวดายในกลางป่า ลงนั่งร้องไห้อยู่ใกล้กอตะไคร่น้ำกอหนึ่ง ณ ที่นั้น

ในขณะนั้น นางได้เห็นสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งคาบก้อนเนื้อวิ่งมาในเบื้องหน้า ทันใดนั้นก็ได้มีปลาตัวหนึ่งกระโดดขึ้นจากน้ำ ตกอยู่ข้างหน้าสุนัขจิ้งจอก สุนัขจิ้งจอกก็ก้มมองเนื้อที่คาบไว้แล้ววิ่งไปเพื่อจะได้อปลา ฝ่ายปลาก็ดีดตกลงไปในน้ำ ในขณะนั้น มีนกตัวหนึ่งโฉบลงมาจิกคาบก้อนเนื้อนั้นบินไป สุนัขจิ้งจอกจึงไม่ได้ทั้งเนื้อทั้งปลา ลงนั่งหน้าเศร้า ฝ่ายนางเห็นเหตุการณ์ ที่ทำนองเทพดาอาเพศโดยตลอดจึงหัวเราะเยาะขึ้นด้วยเสียงอันดังว่า ประรณากินส่วนจึงพลาดหมดทั้งเนื้อทั้งปลา ต้องจับเจ้า ชบเซา ฝ่ายสุนัขจิ้งจอกซึ่งเทพดาอาเพศได้กล่าวเย้ยหยันว่า โทษของคนอื่นเห็นง่าย ส่วนโทษของตนนั้นเห็นยาก นางเองก็เสื่อมสิ้นทั้งสามีทั้งชายชู้ ชบเซามากกว่า นางได้ยั้งดังนั้นกลับย้อนคิดได้ถึงกรรมของตนก็ยิ่งเสียใจ กล่าวว่ถ้าเรารอดพ้นไปได้จากที่นี่แล้ว และถ้าได้สามีอีกก็จะซื้อตรงต่อสามีแน่นอน สุนัขจิ้งจอกเทพดาอาเพศได้กล่าวส้าทับในที่สุกว่า คนทำบาปครั้งหนึ่งแล้วก็จักทำบาปอีกได้ แล้วก็หายไป ทั้งนางนั้นซัดเซไปตามยถากรรม

เรื่องที่เล่ามานี้ เก็บความมาจากนิทานชาดกชื่อว่า จุลลธนูคหชาดก เป็นเค้าของบทละครไทยเรื่องจันทโครพ แสดงให้เห็นโทษของหญิงผู้ประพฤติผิดในทางกาม ส่วนเรื่องแสดงโทษของผู้ชายประพฤติผิดดังนั้นก็ยังมีอีกมาก ดังเรื่องรามเกียรติ ทศกัณฐ์

เจ้ากรุงลงกาได้ไปลักพานางสีดาพระชายาของพระรามไปไว้ยังกรุงลงกา เป็นเหตุให้พระรามยกทัพวานรไปตีทัพกรุงลงกา ฆ่าญาติวงศ์ยักษ์ของทศกัณฐ์ตายไปโดยลำดับ จนถึงองค์ทศกัณฐ์เองตลอดถึงพลยักษ์และชาวเมืองก็ต้องพลอยพินาศไปทั้งสิ้น เพราะความประพฤติดีในกามของทศกัณฐ์ผู้เดียวเป็นเหตุ

ความประพฤติดีในกาม เป็นเหตุให้เกิดโทษมีตัวอย่างให้เห็นได้อยู่ทุกกาลสมัย ในปัจจุบันนี้ก็มตัวอย่างให้เห็นอยู่ไม่น้อย สามภรรยาแตกร้างกันเพราะฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งประพฤตินอกใจกัน บ้างก็เพียงแตกแยกกันบ้างก็ทำลายกัน ฝ่ายหญิงทำลายฝ่ายชายก็มี ฝ่ายชายทำลายฝ่ายหญิงก็มี เป็นอันว่าเมื่อความประพฤดิเช่นนี้เกิดขึ้นในที่ใด ก็เป็นเหตุเปลี่ยนรักให้เป็นความชิงชัง เปลี่ยนมิตรสหายให้เป็นศัตรู เปลี่ยนความไว้วางใจให้เป็นความกินแหนงแคลงใจ ให้ร้าวฉานแตกแยก ให้ทำลายล้าง ทำสุขให้เป็นทุกข์ โดยเฉพาะทำให้เกิดความทุกข์ใจอย่างยิ่งแก่ผู้ที่เป็นฝ่ายเสีย ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อ ๓ คือ

กาเมสุ มิฉฉารา เวมณี เว้นจากประพฤติดีในกาม ศีลข้อนี้บัญญัติห้ามมิให้ประพฤติดีในกาม แต่ไม่ห้ามความประพฤติชอบในกาม คำว่าในกามนั้นหมายถึงในเรื่องเกี่ยวกับความใคร่ระหว่างชายกับหญิงที่เรียกในบัดนี้ว่าความรักเกี่ยวกับเพศทุก ๆ คนเมื่อเป็นเด็กย่อมพอใจในการเล่นต่าง ๆ อย่างเด็ก แต่เมื่อร่างกายเติบโตขึ้นก็เกิดมีความรู้สึกเป็นอย่างชายหญิงแรกหนุ่มสาว และโดยปกติก็มีการครองคู่เป็นสามีภริยาเกิดบุตรหลานสืบตระกูลกันต่อ ๆ มาและจักสืบกันต่อ ๆ ไป เชื้อสายของมนุษย์และสัตว์โลกทุกชนิดจึงไม่สิ้นสูญ แต่ในการครองคู่ของคนนั้น ยังต้องการเหตุอุปถัมภ์ต่าง ๆ ทั้งภายในทั้งภายนอก เพื่อให้อยู่ด้วยกันยั่งยืนตลอดและมีความสุขความเจริญ จะเกิดผลเป็นไปดังกล่าวได้ก็ต้องมีการปฏิบัติในเรื่องนี้ในทางชอบในเมื่อถึงวัยถึงเวลาอันสมควร เมื่อไปประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรก็ดี ประพฤติในทางที่ผิดก็ดี หรือเมื่อมีคู่ครองแต่งงานแต่งงานแล้วยังประพฤตินอกใจกันอยู่ก็ดี รวมเรียกว่าประพฤติดีในกามอย่างกว้าง ๆ

ประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยถึงเวลาอันสมควรนั้น เช่น ในเวลาเล่าเรียนศึกษา ซึ่งเป็นเวลาหาวิชาความรู้ใส่ตน ไม่ใช่เป็นเวลาหาคู่ครอง ถ้าจะต้องการมีความรักก็ต้องทุ่มเทความรักไปในการศึกษาเล่าเรียน คือให้รักเรียน แต่ถ้าปล่อยใจปล่อยกาย

เคลิบเคลิ้มหลงไหลไปในเรื่องเพศก็เรียกว่าประพฤตินิด จะประพฤตินิดน้อยหรือมากเพียงไรก็สุดแต่จะปล่อยใจปล่อยกายให้ผิดไปเท่าไร ความประพฤติยุ่งเกี่ยวก่อนถึงวัยเวลาอันสมควรเช่นนี้โดยปกติเกี่ยวแก่เยาวชน มีโทษทำให้เรียนไม่สำเร็จหรือเสียหายไปมิใช่น้อย และเป็นจารึกเศร้าหมองติดอยู่กับตนเอง เยาวชนทั่วไปจึงสมควรงดเว้น และรู้เองกันตนมิให้ทำผิดไปในเรื่องนี้ตั้งแต่ต้น

อนึ่ง ประพฤติในทางที่ผิดนั้น คือเมื่อไม่ถึงเวลาอันสมควร แต่ประพฤติในทางลักลอบ หรือละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิด คือถ้าเป็นฝ่ายชายละเมิดในภรรยาท่าน (เขา) หรือหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของท่าน หรือในหญิงที่จารีตห้าม เช่น หญิงที่เป็นเทือกเถาของตนตั้งที่ระบู้ไว้ในกฎหมาย ซึ่งรวมเรียกว่าหญิงซึ่งอยู่ในพิทักษ์รักษาของตระกูล หรือในหญิงผู้อยู่ใต้บัญญัติในพระพุทธานุศาสน์ ซึ่งรวมเรียกว่าหญิงผู้อยู่ในพิทักษ์รักษาของธรรมเนียม หรือในหญิงที่กฎหมายบ้านเมืองห้าม ถ้าเป็นหญิงประพฤติละเมิด หรือร่วมประพฤติละเมิดในชายที่ไม่ควรกล้ากราย เช่น ผู้ที่อยู่ภายใต้บัญญัติห้ามเป็นต้น หญิงหรือชายผู้ประพฤติละเมิดล่วงล้ำในเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำดังกล่าวเรียกว่าประพฤตินิดในกาม เขตที่ไม่ควรละเมิดอันเป็นเหตุให้บังเกิดความประพฤตินิดเช่นนี้ ถึงไม่จำแนกไว้ก็เป็นที่น่าใจกันได้ เพราะรวมลงว่าเป็นเขตที่หวงห้าม คือนอกจากเจ้าตัวทั้งสองแล้ว ยังมีบุคคลที่สาม รักษาหวงห้าม หรือเจ้าตัวนั่นเองอยู่ใต้ธรรมเนียมหรือบัญญัติที่ห้ามไว้ ฉะนั้น ต้องมีการลักลอบ เหมือนอย่างทรัพย์ที่มีเจ้าของหวงต้องลักขโมยจึงจะได้ แม้แมวเมื่อเข้าไปลักปล่าอย่างในครัว ก็แสดงว่ารู้ตัวว่าเป็นแมวขโมยจึงลอบเข้าไปและลอบวิ่งออก หรือเมื่อมีคนเห็นก็รีบวิ่งหนีออกไปโดยเร็ว และถ้าการประพฤตินิดนั้นเป็นการใช้กำลังบังคับก็ยิ่งเป็นการประพฤตินิดโดยแท้

อนึ่ง แม้ผู้มีคู่ครองแต่งงานแต่งงานแล้ว ยังประพฤตินอกจิตนอกใจกันอยู่ ก็เป็นประพฤตินิดในกาม เพราะเป็นความประพฤตินิดในกันและกัน และยังเป็นการประพฤตินิดในเมื่อไปละเมิดในภรรยาท่านดังกล่าวแล้ว

ลักษณะสำหรับกำหนดว่าเป็นการประพฤตินิดในกาม ซึ่งเป็นการผิดศีลนั้น คือเป็นวัตถุหรือเป็นเขตที่ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำ กล้ากราย ไม่ควรได้ไม่ควรถึง มีจิตประสงค์งานจะได้วัตถุหรือเขตนั้น ปฏิบัติสำเร็จได้ดังประสงค์ ความประพฤตินิด

ดังกล่าวนี้มีโทษเบา ปานกลาง และหนัก ตามระดับแห่งเขตที่ละเมิด กับทั้งเจตนา และการกระทำ ดังมีตัวอย่างให้เห็นอยู่ทุกกาลสมัย

ความงดเว้นจากประพฤติดังกล่าวได้เป็นศีล งดเว้นได้ด้วยตั้งใจ ถือศีลเป็นสมาทานวิริติ ไม่ได้ตั้งใจงดเว้นก่อน พบโอกาสที่จะประพฤติดังได้แตงดเว้นได้เป็นสัมปัตตวิริติ งดเว้นได้เป็นปกตินิสัยที่เดียวจัดเป็นสมุจเฉตวิริติเทียบอย่างวิริติระหว่างมารดาบิดากับบุตรธิดาทั่วไป

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๑ เพื่อป้องกันชีวิต ข้อที่ ๒ ป้องกันทรัพย์สมบัติที่จะต้องใช้จ่ายดำรงชีวิต และข้อที่ ๓ นี้เพื่อความสงบสุขในครอบครัว ด้วยอาศัยหลักกัณฑ์ธรรมและเมตตากรุณาเช่นเดียวกัน

อาศัยหลักกัณฑ์ธรรมนั้น คือ เมื่อตนเองมีความรักและห่วงหาในสิ่งซึ่งเป็นที่รักของตนฉันใด คนอื่นก็มีความรู้สึกฉันนั้นเหมือนกัน ฉะนั้น เมื่อไม่ปรารถนาให้ใครมาละเมิดล่วงล้ำในสิ่งที่รักที่ห่วงหาของตน ก็ไม่ควรละเมิดล่วงล้ำในของของคนอื่นเหมือนอย่างทุกคนก็ย่อมมีญาติพี่น้องต่างเพศของตน และไม่ปรารถนาให้ใครมาประพฤติละเมิดล่วงล้ำ เมื่อเป็นเช่นนี้ใจจึงจักไปประพฤติอย่างที่ไม่ชอบในญาติพี่น้องของคนอื่น ฉะนั้น เมื่อพิจารณาโดยกัณฑ์ธรรมแล้ว จึงไม่ควรประพฤติดังในเรื่องนี้ในทางใดทางหนึ่งเลยทีเดียว

อาศัยหลักเมตตากรุณานั้น คือ เมื่อมีเมตตากรุณาต่อกันโดยจริงใจแล้ว ก็ไม่ประพฤติดังต่อกันเลย เพราะการประพฤติดังเช่นนั้นเป็นการทำลายด้วยอำนาจความใคร่ความปรารถนา มิใช่วิสัยของคนที่มีเมตตากรุณากันจะทำได้ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงบัญญัติศีลข้อนี้ การปฏิบัติตามศีลข้อนี้จะได้ดีก็ต้องมีธรรมที่คู่กัน คือความสำรวมในกาม

ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๓ คือ กามสังวร ความสำรวมในกาม สังวรแปลว่าสำรวม คือระวังควบคุมตนไม่ให้ประพฤติดัง แต่ให้ประพฤติในทางที่ชอบ เมื่อเป็นเยาวชนก็ระวังควบคุมใจ ระวังควบคุมกายไม่ให้ออกไปนอกทาง เว้นเหตุชักจูงต่าง ๆ เช่น หนังสือและภาพยนตร์ เป็นต้น ที่เป็นเหตุช่วย รักษาประเพณีอันดีงามของไทยตามที่มีผู้ปกครองของตนได้อบรมแนะนำอยู่โดยมากแล้ว การป้องกันเป็นการดีกว่าแน่นอน และต้อง

ป้องกันไว้แต่ต้น เหมือนอย่างป้องกันไฟไม่ให้เกิดขึ้นย่อมดีกว่าดับไฟ และดับไฟ
 กองน้อยย่อมดีกว่าดับไฟกองโต ซึ่งอาจจะดับไม่ได้ต้องปล่อยให้ไหม้ไปเอง และไฟ
 อย่างนี้เป็นไฟละเอียดอย่างไฟฟ้า ซึ่งเมื่อถูกไฟฟ้าอย่างแรงดูดแล้วอาจทำให้หัวใจหยุดได้
 พระพุทธเจ้าจึงตรัสเปรียบเทียบไว้ว่า เหมือนอย่างครสลักมีพิษที่รักษาได้ยาก เมื่อยังไม่ถึง
 วยถึงเวลาจึงควรที่จะป้องกันไว้ก่อน ส่วนในระหว่างสามภรรยา ทางพระพุทธศาสนา
 สอนให้สามีสันโดษ คือยินดีพอใจอยู่แต่ในภรรยาของตน ส่วนภรรยาให้มีความซื่อตรง
 ในสามีของตน เพื่อให้อยู่ครองกันเป็นสุขตลอดไป เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้จะเกิดอันตราย
 ขึ้นก็อาจช่วยกันได้ และเป็นตัวอย่างเป็นที่ควรสรรเสริญ ดังเรื่องของกนิรและกนิรี
 ในจันทกนิรชาดกที่จะนำมาเล่าในที่สุดท้ายนี้ มีความว่า

ในสมัยดึกดำบรรพ์โน้น เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครอบครองราชสมบัติในกรุง
 พาราณสี มีหมู่กนิรเกิดอยู่ในป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) อาศัยอยู่บนภูเขาเงินชื่อว่า
 จันทบรรพต ครั้งหนึ่งพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จประพาสป่าหิมพานต์แต่พระองค์เดียว
 ทรงล่าเนื้อเสวยไปโดยลำดับ จนถึงแม่น้ำเล็กสายหนึ่งก็เสด็จขึ้นไปทางต้นน้ำ โดยปกติ
 หมู่กนิรไม่ลงจากเขาในฤดูฝน เมื่อถึงฤดูแล้งจึงพากันลงมา ครั้งนั้น กนิรและกนิรี
 สามภรรยาคนหนึ่งพากันลงมาจากภูเขา เกือบเคล้าของหอมในที่นั้น ๆ เคี้ยวกินเกสร
 ดอกไม้ นุ่งห่มใบไม้เล่นพลางขับร้องพลาง จนถึงแม่น้ำเล็กนั้นก็ร่อนลง เกือบดอกไม้
 ลงในน้ำ ลงเล่นน้ำเป็นที่สนุกสนาน แล้วก็พากันขึ้นนั่งบนกองดอกไม้ ฝ่ายจันทกนิร
 (เรียกชื่อตามภูเขาคู่อยู่นั้น) ก็ดีดไม้ไผ่ขับร้อง จันทกนิรีได้พอรำ ขับร้องประสานเสียง

ฝ่ายพระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับเสียง ก็แอบเสด็จเรือนพระองค์เข้าไป
 ทรงเห็นกนิรกนิรีทั้งสองก็มีพระหฤทัยปฏิบัติในนางกนิรี ทรงปรารถนาจะได้นาง
 กนิรี จึงทรงยิงธนูศรไปต้องจันทกนิรล้มลง จันทกนิรต้องครเป็นบาดแผล เจ็บปวด
 รวดราวโลหิตไหลพรั่ง ก็ร้องคร่ำครวญขึ้นว่า “จันทาเราจะตายเมาเลือดเต็มที
 จะหมดลมบัดนี้ เจ็บปวดเหลือเกิน เมื่อเราตายแล้วเจ้าก็ต้องเศร้าโศก เราก็ยิ่งเศร้า
 ใจ เพราะสงสารเจ้ายิ่งกว่าทุกข์ภายในบัดนี้” จันทกนิรพรวดเพื่อไปจนถึงวิสัญญีภาพ
 สลบลง ฝ่ายจันทกนิรกำลังเพลิดเพลिन ที่แรกจึงยังไม่รู้ว่าจันทกนิรถูกยิง ครั้นเห็น
 จันทกนิรล้มสลบลงจึงเข้าไปดู เห็นโลหิตไหลโชกจากบาดแผลก็ร้องขึ้น พระเจ้า
 กรุงพาราณสีทรงคิดว่ากนิรคงตาย แล้วจึงเสด็จออกแสดงพระองค์

จันทกินรีเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสี จึงคิดว่ามนุษย์ผู้นี้แม้ละยิงสามีของเรา มีความกลัวก็บินหนีขึ้นไปจับบนยอดเขา แล้วร้องบริภาษพระเจ้ากรุงพาราณสี โดยความว่า โจรใจร้าย ฆ่าสามีของเรา เราโศกใจนัก ขอให้มารดาของท่านชายาของท่าน จงได้โศกเหมือนเช่นนี้ และจงอย่าเห็นบุตรเห็นสามี ท่านได้ทำร้ายสามีของเราซึ่งไม่ได้ทำร้ายอะไรท่านเลย

พระเจ้ากรุงพาราณสีได้ตรัสปลอบโยน ทรงรับรองว่า จะยกย่องนางกินรี ให้เป็นพระราชชายา

นางจันทกินรีได้กล่าวบ่นลือเสียงอย่างองอาจหนักแน่นว่า ถึงเราจักตายก็จักไม่ยอมเป็นของท่านซึ่งได้ฆ่าสามีของเรา ผู้ไม่ได้ทำอะไรให้ท่านอย่างแน่นอน

พระเจ้ากรุงพาราณสีทรงได้สดับดังนั้นก็สิ้นปฏิพัทธ์ตรัสว่า เจ้านางกินรี ชอบอยู่ กินกฤษณาและของหอมอยู่กับหมู่กนิร ไม่ชอบอยู่ในบ้านในเมืองก็แล้วไป ทรงสิ้นอาลัยเสด็จหลีกไป

จันทกินรีครั้นเห็นพระเจ้ากรุงพาราณสีเสด็จไปแล้ว ก็บินลงมานำร่างกนิร ขึ้นไปบนยอดเขา คร่ำครวญอยู่ช้านาน ในที่สุดได้ลองคลำดูตัวของจันทกินรี รู้สึกว่า ยังอ่อนอยู่ก็คิดว่ายังมีชีวิตอยู่ จึงร้องฟ้องเทวดาขึ้นว่า ท้าวโลกบาลไม่มีหรือหายไปไหน หรือตายไปหมดแล้ว จึงไม่มาช่วยรักษาสามีของเรา จึงร้อนถึงท้าวสักกเทวราช ต้องเสด็จ จำแลงเป็นพราหมณ์ลงมาถือกฐณี (คนโท) นำมารดจันทกินรี พิษศรก็สิ้นไปในขณะนั้น จันทกินรีกลับฟื้นขึ้น หายเป็นปกติ ต่างยินดี ไหว้ท้าวสักกเทวราช ท้าวสักกเทวราชก็ให้อิวาทสังสนมิให้ลงจากภูเขาจันทบรรพตล่องล้าไปในทางของ มนุษย์อีก กนิรกินรีทั้งสองก็รับอิวาทและอยู่ด้วยกันเป็นสุขสวัสดิสปีไปแล (ได้ทราบ ว่าจันทกินรีชาดกนี้ สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาราช อินทราชัย ได้ทรงนิพนธ์เป็นละครแบบ ดึกดำบรรพ์)

มโนษยธรรมที่ ๔

อันแก้วแหวนเงินทองสิ่งของต่าง ๆ ทุก ๆ คนคงต้องการของจริงของแท้ ไม่ต้องการของเทียมของปลอม แม้ถ้อยคำที่พูดกันก็เป็นเช่นเดียวกัน คือ ต้องการถ้อยคำที่จริง ไม่ต้องการฟังคำเท็จ เว้นไว้แต่จะพูดฟังกันเล่น เช่น เล่านิทาน เรื่องเท็จ แข่งกัน ถ้าเป็นถ้อยคำที่พูดกันโดยปกติแล้ว ก็ต้องการถ้อยคำที่พูดกันตามความจริง ทั้งนี้ ถ้าใครพูดเท็จอยู่เนื่อง ๆ จนเป็นที่จับได้แล้ว ถึงจะพูดจริงสักครั้ง ก็ไม่มีใครเชื่อ เหมือนนิทานเรื่องเด็กเลี้ยงแกะ ซึ่งชอบพูดหลอกคนว่าหมาป่ามากินลูกแกะ เพื่อให้คนแตกตื่นกันไปช่วย เห็นเป็นสนุก เมื่อพูดหลอกเขาอยู่อย่างนี้บ่อย ๆ ครั้นมีหมาป่ามากินลูกแกะจริง ๆ จึงวิ่งมาบอกเพื่อให้คนไปช่วยก็ไม่มีใครเชื่อ ต้องเสียลูกแกะไป เพราะโทษของมุสา

เรื่องเช่นนี้มีเล่าไว้ในนิทานชาดกทางพระพุทธศาสนาเป็นเรื่อง เช่น เรื่องหนึ่งเล่าว่า มีหมอรักษาพิษงูผู้ขาดแคลนคนหนึ่ง ไม่ได้การรักษาอะไรในละแวกบ้าน จึงออกเดินเรื่อยไปถึงต้นไทรต้นหนึ่งใกล้ประตูบ้าน เห็นงูตัวหนึ่งกำลังนอนหลับ โผล่ศีรษะออกมาทางคาคบไม้ ในขณะนั้นมีเด็กกลุ่มหนึ่งกำลังเล่นกันอยู่ที่นั่น หมอจึงคิดจะลวงเด็กให้จับงูเพื่อให้งูกัดแล้วรักษาเอาค่าจ้าง จึงพูดแก่เด็กว่า เห็นลูกนกสาเลียนั้นไหม จับเอาซิ เด็กคนหนึ่งซึ่งเป็นเด็กฉลาดมองไปเห็นศีรษะที่คาคบไม้ยังไม่รู้ว่าเป็นงู จึงปีนต้นไม้ขึ้นไปจับเข้าที่คอจึงรู้ว่างู แต่ก็จับให้แน่นไม่ให้งูกลับศีรษะมากัดได้ แล้วเหวี่ยงไปโดยเร็ว งูนั้นปลิวไปตกที่คอของหมอเข้าพอดี พันคอของหมอนั้น กัดให้ล้มลงสิ้นชีวิตในที่นั้น เข้าภาษิตที่ว่า หมอจะตายเพราะงู ให้ทุกข์แก่ท่าน ทุกข์นั้นถึงตัว

อีกชาดกหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งได้มีการมหรสพครั้งใหญ่ ในกรุงพาราณสี เป็นที่น่าตื่นเต้นยินดีในหมู่มนุษย์ ตลอดถึงเทพก็พากันมาดู ได้มีเทพบุตร ๔ องค์ประดับเทริดดอกไม้แดงทิพย์มาชมมหรสพ หมู่มนุษย์เห็นเทริดนั้นซึ่งสวยสดงดงามและมีกลิ่นหอมตลบก็พากันร้องขอ เทพบุตรตอบว่าดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มีอาณูภาพมาก ควรเฉพาะแก่ทวยเทพ ไม่ควรแก่คนประพาศิขั้วในหมู่มนุษย์ แต่ว่าก็สมควรแก่มนุษย์ที่ประกอบด้วยคุณงามความดีเหมือนกัน ครั้นกล่าววนำร่วมกันอย่างนี้แล้ว เทพบุตรองค์ที่ ๑ กล่าวว่

คนใดไม่ลักของเขาด้วยกาย ทางวาจาก็ไม่พูดเท็จ ได้ยศก็ไม่มัวเมา คนนั้นควรประดับดอกแดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๒ กล่าวว่า คนใดแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ดักดวงทรัพย์ด้วยวิธีหลอกลวง ได้บริโภครทรัพย์แล้วก็ไม่มัวเมา ชนนั้นควรประดับดอกแดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๓ กล่าวว่า ชนใดมีจิตไม่เหลือเรื่องตั้งขมื่นด้วยกามราคะ มีความเชื่อตั้งมั่นไม่หน่ายง่าย ไม่กินดี (อยู่ดี) แต่คนเดียว ชนนั้นควรประดับดอกแดงทิพย์ เทพบุตรองค์ที่ ๔ กล่าวว่า ชนใดไม่บริภาษกล่าวว่าคนดีคนสงบทั้งต่อหน้าทั้งลับหลัง มีปกติพูดอย่างใดทำอย่างนั้น ชนนั้นควรประดับดอกแดงทิพย์

ฝ่ายปุโรหิตในนครนั้นได้ยินแล้วคิดว่า คุณเหล่านี้แม้สักข้อหนึ่งไม่มีอยู่ในตน แต่ว่าจักพูดประกาศว่ามี เพื่อว่าจักได้รับดอกไม้ทิพย์เหล่านี้มาประดับแล้วมหาชนจักได้นับถือยกย่อง จึงได้กล่าวแก่เทพบุตรทั้ง ๔ องค์โดยลำดับว่า ตนประกอบด้วยคุณเหล่านี้ ๆ เทพบุตรเหล่านั้นก็ถอดเทริดดอกแดงทิพย์ออกให้แก่ปุโรหิต ปุโรหิตก็รับมาสวมประดับที่ตนที่ละเทริดโดยลำดับ เทพบุตรทั้ง ๔ ครั้นให้ดอกไม้ทิพย์แก่ปุโรหิต แล้วก็กลับไปสู่เทวโลก ครั้นเทพบุตรพากันไปแล้วก็เกิดความเจ็บปวดอย่างยิ่งที่ศีรษะของปุโรหิตเหมือนอย่างถูกบดด้วยหินอันคม เหมือนอย่างถูกบีบด้วยแผ่นเหล็ก ปุโรหิตนั้นเจ็บปวดรวดร้าวกลิ้งเกลือกไปมา ร้องครวญครางด้วยเสียงอันดัง เมื่อมหาชนพากันถามว่าเป็นอะไรก็บอกว่า ข้าพเจ้าพูดเท็จแก่เทพบุตรว่ามีคุณต่าง ๆ ขอเทริดดอกไม้นี้มาสวม ช่วยถอดออกจากศีรษะที่ ชนทั้งหลายพากันพยายามถอดก็ถอดออกไม่ได้ เหมือนอย่างถูกผูกไว้แน่นด้วยแผ่นเหล็ก จึงนำไปบ้าน

ปุโรหิตร้องครวญครางอยู่ถึง ๗ วัน พระราชาจึงทรงปรึกษากับหมู่อำมาตย์ แล้วจัดให้มีมหรสพขึ้นใหม่ เพื่อให้เทพบุตรมาอีก เทพบุตรทั้งหลายก็พากันมา มหาชนก็นำพราหมณ์ทุศีลมา พราหมณ์นั้นก็อ้อนวอนขอชีวิต เทพบุตรเหล่านั้น ก็กล่าวว่า ดอกไม้ทิพย์เหล่านี้ไม่ควรแก่ท่านซึ่งเป็นคนไม่ดี ท่านเข้าใจว่าจักล่วงเทพดาฟ้าดินได้ จึงได้รับผลของมุสาวาทของตน แล้วได้กล่าวตำหนิปุโรหิตนั้นต่าง ๆ ในท่ามกลางมหาชน แล้วก็ถอดเทริดออก กลับไปสู่สถานของตน ฝ่ายปุโรหิตก็หายจากความเจ็บปวด แต่ก็ได้รับความอับศเป็นอย่างมาก เพราะโทษของการอาศัย ยศตำแหน่งหน้าที่ทำชั่วแล้ว ยังมุสาวาททำดีเพื่อจะได้ทิพยบุปผาภรณ์ (เครื่องประดับ ดอกไม้ทิพย์) จากพากฟ้าซึ่งไม่ควรแก่คนชั่ว การพูดเท็จมีโทษ ดังเช่นเรื่องที่เล่า เป็นนิทานสุภาษิตสอนใจดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ ว่า

มุสาวาทา เวมณี เว้นจากกล่าวเท็จ เท็จหรือมุสาคือไม่เป็นความจริง กล่าวเท็จ ก็คือพูดไม่จริงหรือพูดปดเพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจผิด เช่น ไม่รู้ไม่เห็นพูดว่ารู้ ว่าเห็น ไม่ได้ ทำพูดว่าทำหรือได้รู้เห็นได้ทำพูดปฏิเสธเสีย ไม่ใช่แต่พูดด้วยปากเท่านั้น เขียนหนังสือ เท็จปิดเขา หรือแสดงอาการให้เขาเข้าใจผิด เช่น เมื่อเขาถามว่าเห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ไหม ความจริงก็เห็น แต่สั่นศีรษะเพื่อให้เข้าใจว่าไม่เห็น เรียกว่ากล่าวเท็จหรือมุสาวาทเหมือนกัน การแสดงความเท็จนั้นมักใช้กันเป็นส่วนมาก จึงเรียกว่ามุสาวาท แต่ก็หมายถึงทุก ๆ วิธีที่ทำให้คนอื่นเข้าใจผิดจากความจริง เช่น ที่เรียกว่า

ปดได้แก่มุสาจ้ง ๆ เพื่อให้แตกกันเพื่อหลอกเพื่อยอกเพื่อประจบสอพลอ เป็นต้น

ทนสบถสาบาน เพื่อให้เขาเชื่อในคำเท็จ ทำมารยา เช่น ไม่เป็นอะไรแก่งทำ เป็นไข

ทำเลศนัย เช่น ทำกลอุบายลวงหลอกหรือล่อให้เขาตายใจให้เชื่อผิด ๆ หรือ ทำแยมพรายให้เขาคิดต่อไปผิด ๆ

เสริมความ คือ ขยายให้มากกว่าความจริง เช่น คนที่ ๑ พูดเพียงว่า ไปเยี่ยมเพื่อนป่วย คนที่ ๒ พูดต่อไปว่า เพื่อนคนนั้นป่วยมาก คนที่ ๓ พูดต่อไปอีกว่า เพื่อนคนนั้นป่วยมีอาการร่อแร่

อำความ คือ พูดไม่หมด เว้นความบางตอนไว้เสียเพื่อปกปิด เช่น กลับบ้าน ผิดเวลา ผู้ปกครองถามว่าไปไหนมา ก็ตอบว่าไปบ้านเพื่อน ไปบ้านเพื่อนจริง เหมือนกัน แต่ก็ได้พากันไปเที่ยวที่อื่น ๆ อีกด้วย

มุสาวาททุกวิธีเช่นที่กล่าวนี้ มีโทษน้อย ปานกลาง หรือมากตามระดับแห่งเรื่อง ที่มุสาจะก่อให้เกิดขึ้นได้เพียงไร และเจตนา (ความจงใจ) แรงเท่าไร กิริยาที่ประจบ มุสาวาทใช้พยายามเท่าไร

เวรมณีคือความเว้นจากมุสาทุกอย่างเป็นข้อที่ ๔ นี้ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจรับศีลไว้ ก่อนเป็นสมათานวิริติ ถ้าเว้นด้วยตั้งใจขึ้นเดี่ยวนั้นเองในขณะที่พบโอกาส จะพูดเท็จ ได้เป็นสัมปัตตวิริติ ถ้าเว้นได้จนเป็นปกตินิสัยจริง ๆ ก็เป็นสมุจเจตวิริติ

เมื่อรับศีลข้อนี้ไว้แล้ว ทำอย่างไรศีลจึงจะขาด ให้กำหนดมองดูลักษณะดังนี้ คือ จิตคิดจะพูดให้ผิดไปจากความจริงทั้งรู้ที่อยู่ มีความพยายามเกิดจากจิตนั้น และ คนอื่นรู้เข้าใจความ เช่น พูดกันด้วยภาษาไทยแก่คนที่รู้ภาษาไทย เขาฟังออกว่า พูดว่าอย่างไร หรือใช้กิริยาสันติริยะ เขาเห็นแล้วเข้าใจความประสงค์ว่าปฏิเสธ ใช้กิริยา พยักหน้า เขาก็เข้าใจว่ารับรอง ถ้าคนอื่นไม่รู้เข้าใจความ เหมือนอย่างพูดปดด้วย ภาษาไทยแก่คนที่ไม่รู้ภาษาไทย เขาฟังไม่รู้ว่าจะไร ศีลก็ยังไม่ขาด

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๔ อาศัยหลักยุดิธรรมและเมตตากรุณา เช่นเดียวกับข้ออื่น ๆ คือทุก ๆ คนปรารถนาจะได้รับความจริง ไม่ต้องการถูกหลอกลวง ด้วยความเท็จ จึงไม่ควรจะกล่าวเท็จหลอกลวงคนอื่นให้เข้าใจผิด เมื่อพูดอย่างยุดิธรรม ไม่ลำเอียงไปทางตนและทางผู้อื่นก็ต้องพูดอย่างนี้ แต่เมื่อพูดอย่างลำเอียง เข้ากับตน ก็ต้องพูดอีกอย่างหนึ่งว่า หลอกลวงเขาได้เป็นดี แต่ถูกเขาหลอกลวงไม่ดี อนึ่ง ทุก ๆ คน ถ้าวักเมตตากรุณากันก็หลอกลวงกันไม่ลง แต่ทุก ๆ คนก็ควรจะรัก เมตตาปรารถนา สุขต่อกัน กรุณาปรารถนาจะช่วยกันจากความทุกข์เดือดร้อนต่าง ๆ มิใช่หรือ ตัวเราเองก็ปรารถนาให้คนอื่นให้ความปรารถนาดีด้วยเมตตา ไม่ต้องการให้ใครมุ่งร้าย ปรารถนาให้คนอื่นให้ความช่วยเหลือเมื่อทุกข์ ไม่ต้องการให้ใครก่อทุกข์เพิ่มทุกข์ให้มิใช่ หรือ จึงไม่เป็นการสมควร หรือที่จะทำจิตใจให้มีเมตตากรุณาแก่คนอื่น เหมือนอย่าง ที่ตนต้องการให้คนอื่นมีแก่ตน และคนที่มิจิตเมตตากรุณาต่อกัน จะพูดมุสาหลอก ทำลายกันได้หรือ นอกจากจะพูดความจริงที่ควรพูดแก่กัน พระพุทธเจ้าทรงมีพระกรุณา เทียงธรรมในสรรพสัตว์ จึงทรงบัญญัติศีลข้อนี้เพื่อให้เว้นจากมุสาวาท

ผู้ที่ตั้งใจรักษาวาจาตามศีลข้อนี้ ควรเว้นจากมุสาวาทโดยตรงดังเช่นที่กล่าวแล้ว ควรเว้นจากมุสาวาทโดยอ้อมด้วย เช่น พูดส่อเสียด พูดเสียดแทง ประชดหรือด่า พูดสับปลับเหลวไหลเมื่อทำสัญญากันไว้แล้วก็รักษาสัญญาไม่บิดพลิ้วทำให้ผิดสัญญา เมื่อให้สัตย์แก่กันไว้แล้วก็รักษาสัตย์ไม่กลับสัตย์หรือเสียสัตย์ เมื่อรับคำแล้วไม่คืนคำ รวมความมาให้รักษาสัจจวาจา คือ ให้พูดจริงและให้ทำจริงดังพูด การพูดจริงนั้นง่าย กว่าพูดเท็จ เพราะไม่ต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลงเรื่อง พูดตรงไปตามเรื่องเท่านั้น แต่การพูดเท็จต้องคิดประดิษฐ์เปลี่ยนแปลง ยากที่จะโกหกได้สนิท มักมีพิรุณให้จับได้

ไม่เร็วก็ช้า แต่การทำจริงดังพูดอาจยากสำหรับคนที่ชอบพูดอะไรพล่อย ๆ แต่ไม่ยากสำหรับคนที่ไตร่ตรองแล้วจึงพูด ใครก็ตามจะรักษาสัจจวาจาได้ต้องมีธรรมที่คู่กันกับศีลข้อนี้ในจิตใจ คือความมีสัตย์

ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๔ คือ ความมีสัตย์ ได้แก่มีความจริง ความตรง คนที่มีความจริง จะเป็นเด็กก็ทำตาม ผู้ใหญ่ก็ทำตาม ย่อมเป็นคนซื่อตรงต่อมิตรสหาย สวามีภักดี คือจงรักภักดีในเจ้าของตน มีความกตัญญูทเวทิตานานผู้มีคุณ มีความยุติธรรม หรือเที่ยงธรรม รู้จักผิดรู้จักถูก และว่าไปตามผิดตามถูกในบุคคลในเรื่องทั่วไป กล่าวโดยเฉพะาก็เป็นคนมีวาจาสัตย์ พูดเป็นที่เชื่อถือได้

ศีลคือ *มุสาวาทา เวมณี* (เว้นจากกล่าวเท็จ) และธรรมคือความมีสัตย์นี้ จำเป็นแก่สังคมมนุษย์ทุกสังคม เป็นต้นว่าในระหว่างเพื่อน ในระหว่างสามีภรรยา หรือครอบครัวขึ้นไปจนถึงในระหว่างประเทศ เมื่อต่างมีศีลและธรรมคูนั่งอยู่ด้วยกันเป็นปกติเรียบร้อย เชื่อถือกันได้ ไว้วางใจกันได้ ผู้ปกครองประชาชนตั้งแต่อดีตกาลมาจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อรักษาศีลและธรรมคูนั่งอยู่เป็นที่เชื่อถือได้ทั้งในประเทศทั้งต่างประเทศ คือภายในประเทศก็ไม่พูดหลอกลวงประชาชน รักษาสัตย์ต่อประชาชน สำหรับที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศก็รักษาสัญญาที่ทำไว้ต่อกัน เป็นต้น พระมหากษัตริย์ ตั้งแต่โบราณกาลมาปรากฏในเรื่องต่าง ๆ ว่าได้ทรงรักษาวาจาสัตย์อย่างกวดขัน บางพระองค์แม้จะรับสั่งพลั้งพระโอษฐ์ออกไปก็ไม่ทรงคืนคำ ด้วยทรงถือเป็นพระราชธรรมว่าเป็นกษัตริย์ตรัสแล้วไม่คืนคำ ดั่งนิทานชาดกเรื่องหนึ่งว่า

พระราชอาองค์หนึ่งมีพระราชโอรสประสูติแต่พระอัครมเหสี ๒ พระองค์ มีพระนามว่า มหิสสาสมุทรองค์หนึ่ง จันทกุมารองค์หนึ่ง พระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ พระราชาทรงตั้งพระอัครมเหสีขึ้นใหม่ พระนางประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่งพระนามว่า สุริยกุมาร พระราชาทอดพระเนตรเห็นสุริยกุมารซึ่งประสูติใหม่ มีพระราชหฤทัยโสมนัสยินดีตรัสแก่พระอัครมเหสีองค์ใหม่ว่า พระองค์พระราชทานพรแก่พระราชโอรสที่ประสูติแต่พระนาง คือพระราชทานให้พระนางทูลขออะไรให้แก่พระราชโอรสของพระนางได้ตามปรารถนา พระนางจึงทูลขอราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสของพระนางในเวลาเมื่อพระราชโอรสคือสุริยกุมารนั้นทรงเจริญวัยขึ้น

พระราชานี้ไม่อาจทรงปฏิเสธเพราะได้ตรัสพระราชทานพรไว้แล้ว จึงทรงส่ง มหิสสาสกุमारและจันทกุมาร ซึ่งประสูติแต่พระอัครมเหสีองค์แรก ให้ออกไปประทับ อยู่ในป่า ทรงสั่งให้กลับมาถือเอาราชสมบัติต่อเมื่อพระองค์ทรงล่วงลับไปแล้ว พระกุมาร ทั้งสองกราบถวายบังคมลาพระราชบิดาลงจากปราสาท เสด็จดำเนินออกไป สุริยกุมาร ซึ่งพระราชมารดาทูลขอราชสมบัติให้ ทรงเห็น ทรงทราบเรื่องนั้นแล้วเสด็จออกไปกับ พระเชษฐาทั้งสอง พระกุมารทั้งสามได้เสด็จเข้าป่าหิมพานต์ (ป่ามีหิมะ) ได้หยุดพัก ในที่ไม่ไกลจากสระบัวแห่งหนึ่ง มหิสสาสกุमारสั่งสุริยกุมารให้ไปที่สระ อาบตีมน้ำแล้วให้ ไซ้ใบบัวทำกรวยใส่น้ำมา

สระนั้นมีผีเสื้อน้ำตนหนึ่งรักษาอยู่ ผีเสื้อน้ำนั้นได้รับอนุญาตจากท้าวเวสสุวรรณ ให้จับคนที่ลงไปในสระกินได้ เว้นแต่คนที่รู้เทวธรรม ผีเสื้อน้ำได้จับคนที่ไม่รู้กินเสีย เรื่อยมา สุริยกุมารก็ถูกจับและถูกถามถึงเทวธรรมเช่นเดียวกัน จึงตอบว่าพระจันทร์ และพระอาทิตย์ชื่อว่าเทวธรรม ผีเสื้อน้ำกล่าวว่า ท่านไม่รู้เทวธรรม แล้วจับไปขังไว้ใน ที่ที่อยู่ของตน มหิสสาสกุमारเห็นสุริยกุมารซุกซำ ก็ส่งจันทกุมารไปอีก จันทกุมารได้ ถูกจับถามเช่นเดียวกัน ตอบว่าทิศทั้ง ๔ ชื่อว่า เทวธรรม จึงถูกขังไว้อีก

ฝ่ายมหิสสาสกุमारเห็นจันทกุมารยังซุกซำอยู่อีก ก็คิดว่าน่าจะมีอันตราย จึงไปยังสระนั้นเองทรงตรวจดูเห็นแต่รอยลงไม่เห็นรอยขึ้น ก็ทรงทราบว่าผีเสื้อน้ำรักษา จึงทรงผูกสอดพระขรรค์ถือธนูยืนระวางอยู่ ผีเสื้อน้ำเห็นมหิสสาสกุमारไม่ลงสระ จึงจำแลงเพศเป็นคนทำงานป่ามาชักชวนให้ลง มหิสสาสกุमारเห็นแล้ว ก็รู้ว่าเป็นยักษ์ จึงถามว่าท่านจับน้องชายของเราไปหรือ จับไปเพราะเหตุอะไร จับทั้งหมดหรือเว้น ใครบ้าง ยักษ์ก็ทูลรับว่าได้จับกุมารทั้งสองไป เพราะได้รับอนุญาตให้จับคนที่ลงสระนี้ ทุกคน เว้นไว้แต่ผู้รู้เทวธรรมและตนต้องการเทวธรรม มหิสสาสกุमारก็รับว่าจะกล่าว เทวธรรมให้ฟัง แต่จะต้องชำระกายให้สะอาดก่อน

ยักษ์ได้ปฏิบัติพระราชกุมารให้สร่งสนานเสวยน้ำเรียบร้อยแล้ว ได้นั่งเพื่อจะ ฟังเทวธรรมใกล้พระบาทกุมาร มหิสสาสกุमारตรัสเตือนให้ฟังโดยเคารพแล้ว จึงกล่าว เทวธรรมดังมีคำแปลว่า “คนดีทั้งหลายถึงพร้อมด้วยหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) และโอตตปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ตั้งอยู่ในธรรมอันขาว สงบแล้ว เรียกว่า

“ผู้มีเทวธรรมในโลก” ยักษ์ได้สดับแล้วเลื่อมใส ก็กล่าวว่า จะคืนอนุชาให้องค์หนึ่ง จะให้นางค์ไหนมา มหิสสาสกุมาตรัสให้นางค์เล็กมา ยักษ์จึงกล่าวติเตียนว่า พระกุมารรู้แต่เทวธรรมเท่านั้น แต่ไม่ประพฤตินิเวศธรรม เพราะควรที่จะให้นางอนุชา องค์โตมาจึงจะชื่อว่าทำความนับถือคนที่เจริญ มหิสสาสกุมาตรัสว่า ทรงรู้เทวธรรม และประพฤติด້วย แล้วก็ตรัสเล่าเรื่องให้ยักษ์ฟังมีความว่า พระองค์ ๒ พี่น้องต้องเข้า ป่าก็เพราะอนุชาของค์เล็ก พระราชบิดาประทานพรแก่อนุชาของค์เล็ก แต่มิได้ประทาน พรแก่พระองค์ทั้งสอง เมื่อพระมารดาเลี้ยงทูลขอราชสมบัติให้แก่อนุชาของค์เล็กซึ่งเป็น โอรสของพระนาง พระราชบิดาก็จำต้องทรงอนุญาต เพราะได้ทรงลั่นพระวาจาไว้แล้ว และก็ต้องทรงอนุญาตอริยवास (การอยู่ป่า) แก่พระองค์ทั้งสอง ฝ่ายอนุชาของค์เล็กไม่ ยอมกลับขอมาด้วย ฉะนั้น เมื่อพระองค์กล่าวว่า อนุชาของค์เล็ก ถูกยักษ์ตนหนึ่งกิน เสียในป่าแล้วใครเล่าจักเชื่อถือ ฉะนั้น พระองค์จึงให้นางอนุชาของค์เล็กมา เพื่อมิให้เป็น ที่พึงตำหนิติเตียนได้ ยักษ์ได้ฟังเหตุผลมีความเลื่อมใส จึงคืนอนุชาให้ทั้งสององค์ ต่อมาเมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์ มหิสสาสกุมาตรจึงกลับมาทรงรับราชสมบัติใน กรุงพาราณสี ประทานตำแหน่งอุปราชแก่จันทกุมาร ประทานตำแหน่งเสนาบดีแก่ สุริยกุมาร และได้ทรงนำยักษ์ซึ่งได้กลับตัวเป็นผู้มีศีลไม่ดุร้าย เยี่ยงยักษ์ทั้งหลายแล้ว มาบำรุงไว้ในบ้านเมืองให้เป็นสุขสืบไป

มनुษยธรรมที่ ๕

อันน้ำดื่มธรรมดาเพื่อแก้กระหาย เป็นสิ่งจำเป็นแก่ร่างกาย แต่น้ำดื่มอีกชนิด หนึ่งไม่ใช่เพื่อแก้กระหาย ไม่เป็นสิ่งจำเป็นต้องหัดดื่ม เมื่อดื่มติด ๆ เรื่อย ๆ ไปจน ติดเข้าแล้วก็ทำให้กระหาย ทำให้เหมือนเป็นของจำเป็น ที่แรกคนดื่มน้ำครั้งหนึ่ง ๆ เข้า น้ำนั้นกลับดื่มคน พูดอย่างสามัญพึงง่าย ๆ ว่าที่ต้นคนกินน้ำ ที่หลังน้ำกินคน อันน้ำ กินคนนั้นก็คือน้ำเมาเป็นของกลั่นเรียกว่าสุรา เป็นของดองเรียกว่าเมรัย มีชนิดต่าง ๆ คนรู้จักดื่มน้ำเมามาแต่สมัยติกดาบรรพ์ จะกล่าวว่าตั้งแต่ก่อนพระอินทร์เกิดก็ได้ ที่กล่าวดังนี้เพราะมีเรื่องที่ท่านแต่งแสดงไว้ว่า

เมื่อหมมมานพทำการมดิงามในมนุษย์โลก ไปเกิดในเทวโลกเป็นท้าวสักกเทวราช คือพระอินทร์นั้น เทวโลกที่พระอินทร์ไปเกิดมีเทพเจ้าพวกหนึ่งครอบครอง เป็นเจ้าถิ่น อยู่ก่อน เทพเจ้าถิ่นเห็นพระอินทร์กับบริวารเป็นอาคันตุกะมากก็เตรียมน้ำดื่มมีกลิ่นหอม เพื่อเลี้ยงต้อนรับ ในขณะที่ประชุมเลี้ยงต้อนรับ พระอินทร์ได้ให้สัญญาแก่บริษัทของตนไม่ให้ดื่ม ให้แสดงเพียงอาการเหมือนดื่ม เทพเจ้าถิ่นจึงพากันดื่มฝ่ายเดียว พากันเมาอนหมดสติ พระอินทร์และเทพบริวารก็ช่วยจับเทพเจ้าถิ่น เหยียงทิ้งไปยังเชิงเขาสิเนรุ พวกเทพเจ้าถิ่นเมื่อถูกจับเหยียงตกลงไปสร้างเมากลับพื้นคืนสติขึ้นแล้ว ก็กล่าวแก่กันว่าพวกเราไม่ดื่มสุราอีกแล้ว จึงเกิดเป็นชื่อว่าอสุระ เพราะกล่าวว่าไม่ดื่มสุรา แต่เข้าไป เพราะเมาจนเสียเมืองไป ต้องสร้างอสุรภาพขึ้นใหม่ นับแต่นั้นมา หมู่เทพบนยอดเขาสิเนรุมีพระอินทร์เป็นประมุข และหมู่อสุรเทพที่เชิงเขาสิเนรุ ได้ทำสงคราม ขับเคี่ยวกันอยู่เนื่อง ๆ แต่เมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งถอยเข้าเมืองของตน อีกฝ่ายหนึ่งก็ตามเข้าไปไม่ได้ เมืองทั้งสองจึงเรียกว่า อยุชฌบุตรคืออยุธยา ใครรบไม่ได้ ตีไม่แตก

เรื่องนี้บางท่านเห็นว่ามีความค้างคานานของอินเดียบราณอยู่บ้าง (ไม่ใช่พระพุทธศาสนา) นำมาเล่าเพียงเพื่อให้ทราบเรื่องเก่า ๆ มีคติเกี่ยวกับน้ำเมาอยู่บ้างว่า เรื่องน้ำมามีมาเก่าแก่และเมามายกันจนเสียบ้านเสียเมืองมาแล้ว

เรื่องเช่นนี้ในศาสนาอื่นก็มีเล่าไว้ เช่น คัมภีร์หนึ่งเล่าว่า โนอาห์ทำไร่่อุ่นและดื่มสุรา่อุ่น เมตั่งแต่สมัยหลังจากน้ำท่วมโลกไม่กี่ร้อยปี

อีกคัมภีร์หนึ่ง เมื่อเทวดาพากันเส้อมฤทธิเพราะถูกพระฤษีผู้มีนามว่าทุรวาสสาปก็ดื่มน้ำอมฤต เรื่องมีว่าพระอินทร์ทรงช้างไอยราพตไปในวิถิอากาศพบฤษีทุรวาสซึ่งถือพวงมาลัยดอกไม้สวรรค์ อันนางฟ้าองค์หนึ่งถวายพระฤษียื่นถวายพระอินทร์ ท้าวเธอรับมาพาดบนศีรษะช้าง ช้างสูดกลิ่นดอกไม้ซึ่งอวลอบแรงหนักหนาทำให้เป็นบ้าคลั่ง จึงพาดวงเอ้อมจับพวงดอกไม้จากตระพองขว้างลงเหยียบย่ำ พระฤษีทุรวาสโกรธว่าพระอินทร์ดูหมิ่น จึงสาปให้เส้อมฤทธิและให้พ่ายแพ้แก่หมู่อสุร นับแต่นั้นมา พระอินทร์และเทพบริวารก็อ่อนฤทธิ รบมิใคร่ชนะหมู่อสุรพากันอยู่ไม่เป็นสุข ก็พากันไปเฝ้าพระนารายณ์ขอให้ช่วย พระนารายณ์ก็แนะอุบายให้ทวยเทพ ไปชวนเลิกยุทธสงครามกับหมู่อสุร ผูกพันธไมตรีร่วมกัน ตั้งพิธิกวณสมุทร หมู่เทพก็ปฏิบัติตามไปชวนอสุรเลิกรบและชวนไปเก็บโอสถโยนลงไปในเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) เอาภูเขา

มาเป็นไม้กวน เอาพญานาคมาเป็นเชือก พระนารายณ์มาช่วยพิธี บันหน้ำที่ให้หม้อสุร
ถือทางศีระษะนาค ให้หม้อเทพถือทางหางนาค พระนารายณ์เอง อวตาร (แบ่งภาคลงมา)
เป็นเต่าลงไปรองรับภูเขที่เป็นไม้กวน เมื่อช่วยกันกวน หม้อสุรอยู่ทางศีระษะนาคก็ถูกไฟ
ที่พุ่งจากนาคแผดเผาจนอ่อนฤทธิ์ลงไป หม้อเทพอยู่ทางหางนาคก็ถืออย่างสบาย ครั้น
กวนสมุทรได้ที่ก็เกิดสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งสุราและอมฤต (น้ำที่กินแล้วไม่ตาย) ในที่สุด
ทวยเทพชิงดื่มน้ำอมฤตได้ก่อนจนหมดจึงกลับคืนฤทธิ์ และได้ชื่อว่าอมร (ผู้ไม่ตาย)

เรื่องเหล่านี้ไม่ใช่พระพุทธศาสนา เห็นมีเรื่องเกี่ยวกับน้ำเมาจึงนำมาเล่าไว้เพื่อ
แสดงว่าคนในทุกข์ ๆ ส่วนของโลก เชื่อว่าสุราได้เกิดมีมานานตั้งแต่สมัยนิยาย

ในชาดกก็มีเล่าไว้ด้วยเหมือนกันว่า ในอดีตกาลนานนักแล้ว มีพรานป่า
คนหนึ่งชื่อสุระ ได้เข้าป่าหิมพานต์มาถึงต้นไม้ต้นหนึ่ง ต้นไม้นั้นค่าคบแยกออกเป็น ๓
ในที่สูงขนาดชั้วบุรุษ ในระหว่างค่าคบทั้ง ๓ มีเป็นบ่อขนาดเล็ก ในฤดูฝนมีน้ำขังเต็ม
และมีผลสมอ มะขามป้อม และพริกตกลงไปรวมอยู่จากต้นที่เกิดอยู่โดยรอบ มีหมู
นกแขกเต้าจิกข้าวสาลีที่เกิดเองในที่ไม้ไกลกันมาทำตกลงไปผสมอยู่ด้วย เมื่อถูกแดด
เผา น้ำนั้นก็แปรสมสีสีแดง หมูสัตว์มีนิกเป็นต้นดื่มเข้าไปแล้วก็พากันเมาตกอยู่ที่โคน
ต้นไม้ สร้างเมาแล้วจึงพากันบินไปได้ นายพรานสุระเห็นดังนั้น เห็นว่าไม่เป็นพิษจึง
ลองดื่มดูบ้าง ดื่มเข้าไปแล้วก็เมาและอยากบริโภคเนื้อ จึงฆ่าสัตว์มีนิกเป็นต้นที่เมา
ตกลงบึงบริโภคกับน้ำเมา ครั้นเมาแล้วก็พอรำช้าร้องชวนดาบสรูปหนึ่งชื่อว่าวรุณะ
ให้ลองดื่มดูบ้างก็พากันดื่มจนเมามาไปยังคู่แล้วนำมาแพร่หลายในบ้านเมือง ต่อมา
ก็คิดวิธีทำน้ำเมาขึ้น และได้เริ่มเรียกชื่อว่าสุรา หรือวรุณีตามชื่อของนายพรานสุระและ
ดาบสวรุณะ แต่เมื่อดูตามศัพท์ สุรา แปลว่า กล้า อาจหมายความว่า เพราะดื่มแล้ว
ทำให้ใจกล้ามุทะลุก็ได้ และวรุณีอาจหมายถึงวรุณคือฝน เพราะตามเรื่องนั้นเกิดจาก
น้ำฝนตกลงขังหมักดองกับสิ่งต่าง ๆ ในค่าคบไม้ก็ได้

น้ำเมานี้เป็นสิ่งที่ชาวโลกมิใช่น้อยมักจะโปรดปราน เมื่อมีงานรื่นเริงอะไรก็มัก
จะทิ้งไม่ได้ ถ้าขาดไปมักจะบ่นว่าแห้งแล้งเจิบเหงา บางแห่งมีจัดงานเทศกาลดื่มสุราก็
แต่บัณฑิตทั้งหลายในโลกตั้งแต่โบราณกาลมาจนถึงปัจจุบันไม่สรรเสริญยกย่องการดื่ม
สุรว่าเป็นของดี มีแต่แสดงโทษไว้ต่าง ๆ โดยตรงบ้างทางอ้อมบ้าง โดยตรงนั้น เช่น

แสดงว่าการดื่มน้ำเมาเป็นอบายมุข และชี้โทษไว้ ๖ สถาน คือ เสียทรัพย์ ก่อการทะเลาะวิวาท เกิดโรค ต้องดิเตียน ไม่รู้จักอาย ทอนกำลังปัญญา ส่วนโดยอ้อมนั้น เช่นที่ผูกเป็นนิทานไว้ต่าง ๆ ดังเรื่องกำเนิดสุราในทางตะวันตก ว่าได้มีเทวดาองค์หนึ่งไปพบต้นองุ่นเข้า ก็มีความพอใจจึงนำมา ที่แรกเมื่อนำมานั้นปลูกไว้ในห้วงทะเลโลกนกต้นองุ่นโตเร็วเต็มห้วงทะเลโลกนก ต้องเปลี่ยนไปปลูกในห้วงทะเลโลกแล้วต้องเปลี่ยนไปปลูกในห้วงทะเลโลกเสีย ตามนิทานนี้ เข้าใจความหมายว่า ดื่มเหล้า (องุ่น) ที่แรกรื่นเริงอย่างนุก มากเข้าอีกก็โง่ซุ่มซาอย่างลา มากเข้าอีกก็ดูร้ายอย่างเสีย ส่วนอีกเรื่องหนึ่งแสดงกันมาว่า สุราผสมด้วยเลือดของสัตว์หลายชนิด คือ เลือดนก เลือดสุนัข เลือดเสือ เลือดหมู เลือดงู และเมื่อดื่มเข้าไปแล้วทำให้ปวดมาก คะนองสนุกอย่างนุก ทำให้เอะอะอย่างสุนัข ทำให้ดูร้าย อาละวาดอย่างเสีย ทำให้เดินเปะปะไม่ตรงอย่างงู เลื้อย ทำให้หมดสตินอนจมอย่างหมู

ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโทษของสุราโดยตรง ดังกล่าวแล้ว เพราะการดื่มสุราก็ทั้งเมรัย อันรวมเรียกว่าน้ำเมา เป็นฐานะคือที่ตั้งของความประมาท ฉะนั้น จึงทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ ว่า สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา เวรมณิ เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท น้ำเมาเป็นของดอง เช่น น้ำตาลเมาต่าง ๆ ชื่อเมรัย เมรัยนั้นกลั่นอีกชั้นหนึ่ง เพื่อให้เข้มข้นขึ้น เช่น เหล้าต่าง ๆ ชื่อสุรา สุราเมรัยนี้ เป็นของทำให้ผู้ดื่มแล้วเมาเสียสติอารมณ์แปรปรวนของคนที่เป็นคนดีให้ชั่วไปได้ จนถึงกริยาอาการที่ไม่ดีซึ่งในเวลาปกติทำไม่ได้ แต่ครั้งเมาแล้วก็ทำแทบจะทุกอย่าง น้ำเมาจึงได้ชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ความเว้นจากดื่มน้ำเมาเรียกว่าเวรมณี หรือวิริติ เป็นตัวศีลในข้อนี้วิริติมี ๓ เหมือนกับข้ออื่น ๆ คือเว้นด้วยตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อนด้วยวิธีรับศีล หรือคิดตั้งใจด้วยตนเอง เรียกว่าสมาทานวิริติ (เว้นด้วยการสมาทาน) ไม่ได้ตั้งใจว่าจะเว้นมาก่อน เมื่อไปพบน้ำเมาที่อาจจะดื่มได้แต่ดื่มน้ำไม่ได้ ไม่ดื่ม เรียกว่าสัมปตวิริติ (เว้นจากวัตถุอันถึงเข้า) ถ้าเว้นได้เด็ดขาดจริง ๆ จัดเป็น สมุจเจทวิริติ (เว้นด้วยตัดขาด) วิริติข้อใดข้อหนึ่งมีขึ้นเมื่อใด ศีลก็มีขึ้นเมื่อนั้น วิริติ ขาดเมื่อใด ศีลก็ขาดเมื่อนั้น ลักษณะสำหรับตัดสินว่าศีลขาดนั้น คือ ๑. เป็นน้ำเมา มีสุรา เป็นต้น ๒. จิตใคร่จะดื่ม ๓. พยายามคือทำการดื่ม ๔. ดื่มน้ำเมานั้นให้ไหลล่องลำคอเข้าไป

อนึ่ง ห้ามน้ำเมาเพราะเป็นของทำให้เมาประมาท จึงห้ามตลอดถึงของทำให้เมาเช่นเดียวกันชนิดอื่น มีต้นกัญชาเป็นต้นด้วย

พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติศีลข้อที่ ๕ นี้โดยตรง เพื่อมิให้มัวเมาประมาทเป็นหลัก คนเราที่เป็นคนธรรมดาสามัญ โดยปกติก็ประมาทกันอยู่แล้ว เพราะมักขาดสติมากบ้างน้อยบ้าง ต้องระมัดระวังกันอยู่เสมอ จนถึงมีภาษิตเป็นต้นว่า “สี่เท่ายังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้พลั้ง” “ความผิดพลาดเป็นเรื่องของมนุษย์” “คนที่ไม่เคยทำอะไรผิดคือคนที่ไม่เคยทำอะไรเลย” ฉะนั้น เมื่อเพิ่มเติมน้ำเมาให้เมาประมาทยิ่งขึ้น ก็ยิ่งทำให้ผิดมากขึ้น เพราะคนที่เมาประมาทเป็นคนขาดสติ (ความระลึกได้) ขาดสัมปชัญญะ (ความรู้ตัว) อาจผิดศีลได้ทุกข้อ อาจทำชั่วทำผิดได้ทุกอย่าง และเมื่อประมาทเสียแล้วก็เป็นคนหลงอย่างเต็มที่ ไม่รู้จักเหตุผลควรไม่ควรไม่รู้จักดีจักชั่วผิดถูกจะพูดชี้แจงอะไรกับคนกำลังเมาหาได้ไม่ คนเมาประมาทจึงเป็นผู้ที่ควรเมตตากฎาหรือควรสงสารเหมือนคนตกน้ำ ที่ทิ้งตัวเองลงไป ช่วยตัวเองก็ไม่ได้ ใครช่วยก็ไม่ได้หรือเหมือนดื่มยาพิษฆ่าตนเอง ทั้งที่ไม่เห็นว่าเป็นยาพิษ จึงดื่มอย่างสนุกสนานรื่นเริงใครบอกว่ายาพิษก็ไม่เชื่อ แต่เห็นเหมือนน้ำอมฤตของเทวดา เพราะดื่มแล้วทำให้คึกอาจให้ร่าเริง ไม่มีทุกข์ ไม่มีกลัว แต่หาจริงไม่ เพราะสิ่งที่ทำให้ฤทธิ์สุราของคนเมาเสื่อมได้ตั้นนั้นคือความกลัว คนเมาอาละวาดเมื่อประสบเหตุอะไรที่ทำให้เกิดรู้สึกกลัวขึ้นได้แล้วความเมาก็เสื่อม เว้นแต่จะเมาจนสลบไสล ซึ่งก็หมดฤทธิ์ที่จะอาละวาดอะไรได้ คนเมาอาละวาดเมื่อไปทำร้ายใครเข้ามักรู้จักหลบหนี เพราะเกิดรู้สึกกลัวผิดขึ้นแล้ว ความเมาจึงแพ้ความกลัว มิใช่ชนะความกลัวที่ว่าทำให้กล้านั้น มิใช่ความกล้าเป็นความเมาต่างหาก เหมือนอย่างที่พูดกันว่า เห็นช้างเท่าหมู ก็เป็นเรื่องของความเมาที่แก่กล้า อันจะพาให้พินาศ เว้นไว้แต่ช้างจะเล็กลงมาเท่าหมูได้จริง ๆ โดยมากความรู้สึกลัวทำลายฤทธิ์เมาให้เสื่อมมักมาซ้ำกันไป เพราะมักมาในเมื่อคนเมาไปทำผิดเสียแล้ว ต่างจากคนไม่เมา เพราะความรู้สึกลัวผิดเกิดได้ง่ายกว่ามากนัก คนไม่เมาจึงรักษาตัวได้ดีกว่ามาก

อีกอย่างหนึ่ง ที่เรียกว่าศีลนั้น โดยตรงคือปกติกาย ปกติวาจา ปกติใจ คือความที่มีกาย วาจา ใจ เป็นปกติ ได้แก่เรียบร้อยดีงาม เมื่อดื่มน้ำเมาเข้าไปเมาประมาทขึ้นเมื่อใด ก็เสียปกติกาย วาจา ใจ เมื่อนั้น เพราะน้ำเมาทำให้กาย

ของคนเมา วาจาของคนเมา ใจของคนเมาเสียปกติ ถึงจะยังมีได้ไปประพาศติผิตศีล
ข้ออื่น ๆ แต่ศีลทางใจคือความมีใจเป็นปกติเรียบร้อยก็เสียไป คนเมาที่พูดว่าใจยังดี
ไม่เมานั้น ถ้าเป็นความจริงก็ไม่ใช่คนเมา ถ้าเป็นคนเมาคำที่พูดเช่นนั้นก็พูดไปตาม
ความเมาเท่านั้น

ธรรมคู่กับศีลข้อที่ ๕ คือ ความมีสติรอบคอบ ตรงกันข้ามกับความประมาท
สติคือความระลึกรู้คิดขึ้นได้ ประกอบกับสัมปชัญญะ ความรู้ตัว สติต้องมีสัมปชัญญะ
อยู่ด้วยจึงเป็นสติที่ถูกต้อง เช่น เมื่อกำลังเดินอยู่ในถนน นึกถึงบทเรียน จนลืมตัวว่า
กำลังเดินอยู่ในถนน ถึงจะนึกถึงบทเรียนได้ก็ไม่ใช่สติ เมื่อรู้ตัวอยู่ว่า กำลังเดินอยู่ใน
ถนนและระลึกได้ว่าเดินอย่างไร จะหลีกเลี่ยงรถอย่างไร จึงเป็นสติ คนเราทั้งเด็กและ
ผู้ใหญ่ต้องทำต้องพูดอยู่ทุก ๆ วัน เด็กหรือผู้ใหญ่ที่มีสติ เมื่อทำอะไร พูดอะไรไปแล้ว
ก็ระลึกได้ว่าได้ทำหรือพูดอะไรผิดหรือถูก เรียบร้อยหรือไม่เรียบร้อย เป็นต้น จะทำ
จะพูดอะไรก็มีความระลึกรู้คิดก่อนว่าดีหรือไม่ดี อย่างที่โบราณสอนให้นับสิบก่อน
คือให้ฝึกให้รอบคอบก่อนนั่นเอง ในขณะที่กำลังทำกำลังพูดก็รู้ตัวอยู่เสมอ ไม่ลืมหลง
ในเรื่องที่ทำที่พูด ไม่ลืมตัว ไม่เผลอตว์ บางคนมีปัญญาความรู้ดี แต่ขาดสติ ทำพูด
อะไรผิดพลาดได้ อย่างที่กล่าวกันว่า ฉลาดแต่ไม่เฉลียว จึงสมควรหัดให้มีสติรอบคอบ
เพราะทุก ๆ คนทั้งเด็กและผู้ใหญ่อาจทำสติได้ วิธีหัด เช่น

๑. หัดนึกย้อนหลัง เป็นการฝึกความกำหนดจดจำ
๒. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะทำอะไรจะพูดอะไร
๓. หัดนึกให้ได้ก่อนที่จะโกรธใคร มิใช่โกรธเสียก่อนจนหายโกรธแล้วจึงนึกได้
๔. หัดให้มีความรู้ตัวอยู่ในเรื่องที่กำลังทำกำลังพูดตลอดถึงกำลังคิดอยู่เสมอ
ไม่ปล่อยให้ลืมตัว เผลอตว์

๕. หัดให้มีความยับยั้งในการที่ไม่ควรทำ ไม่ควรพูด ไม่ควรคิด ให้มีอุตสาหะ
ในการที่ควรอันตรงกันข้าม

การหัดทำสติ เมื่อหัดอยู่เสมอสติจักเกิดมีทวีขึ้นตามลำดับ จนถึงเป็นสติ
รอบคอบ ถ้าไม่หัดทำอะไรให้มีสติขึ้นเองนั้นเป็นการยากที่จะมีสติพอใช้ เหมือนอย่างเมื่อ
ประสงค้ให้ร่างกายมีอนามัยดีก็ต้องทำกายบริหารให้ควรกัน

ปกติภาพ-ปกตีสูข^{๑๐}

ข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ประเภทหนึ่ง คนมักจะอ่านไม่ปล่อยให้ผ่านไป แต่ไม่มีใครอยากเป็นข่าว คือข่าวฆาตกรรม ข่าวโจรกรรม ข่าวเกี่ยวกับผิดศีลข้อที่ ๓ ข่าวหลอกหลวง ข่าวคนเมาเกะกะอาละวาด เป็นต้น คนที่เป็นตัวการในข่าว ล้วนเป็นคนกวนบ้านกวนเมืองให้เดือดร้อน ใครประพฤติก่อกรรมอย่างนั้นถึงไม่ปรากฏเป็นข่าว ก็ทำเชิงุญให้เดือดร้อนเช่นเดียวกัน ในบ้านทุกบ้านมีใครก่อกรรมทำเชิงุญเช่นนั้นเข้าสักคน ก็พากันเดือดร้อนไปหมด จนอาจถึงบ้านแตกสาแหรกขาด และเมื่อทำให้เดือดร้อนถึงส่วนรวม ก็เป็นการบ่อนทำลายความสงบสุขของเมืองคือประเทศชาติ คนที่เป็นตัวการก่อความเดือดร้อนดังกล่าวมิใช่ใครที่ไหน คือแต่ละคนที่ประพฤติผิดศีล ๕ นั้นเอง ใครอยากเป็นตัวข่าวในเรื่องเช่นนี้บ้าง ถ้าไม่อยากก็อย่าประพฤติให้ผิดศีล ๕ และต้องคอยหลบหลีกคนที่ประพฤติผิดศีล ๕ ให้ดีด้วย เพราะเมื่อตนเองไม่ทำแก่เขา เขาอาจจะคิดทำแก่ตนก็ได้ จึงต้องไม่ประมาท ระมัดระวังตนเองให้ปลอดภัย เพราะภัยอันตรายอันเป็นเครื่องทำลายความปกตีสูข ทุกอย่างเกิดจากคนไม่มีศีลทั้งนั้น ในด้านตรงกันข้าม ความปกตีสูขทุกอย่างเกิดจากคนมีศีลทั้งนั้น เหมือนอย่างในบ้านทุกบ้านอยู่กันเป็นปกตีสูขเรียบร้อย (ไม่เกิดวิกฤตการณ์ตรงกันข้ามกับปกตិการณหรือปกตติการณ) ในเมื่อไม่มีใครบันดาลโทสะทำร้ายใคร จนถึงไม่มีใครตีมสุราเอะอะอาละวาด ฉะนั้น ศีลจึงจำเป็นเพื่อความปกตีสูขเรียบร้อยแก่ทุกคน

^{๑๐} คัดดัดแปลงจากเรื่อง หลักพระพุทธศาสนา ศูนย์ส่งเสริมพระพุทธศาสนาแห่งประเทศไทย พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในวันคล้ายวันประสูติ ๓ ตุลาคม ๒๕๓๑.

ยังอาจมีผู้เข้าใจว่า ศิลเป็นข้อห้ามข้อบังคับทางพระศาสนา ที่ต้องรับจากพระ เป็นข้อห้ามที่ผิดปกตวิสัยไม่อาจจะทำได้

อันที่จริง ศิลก็คือปกติภาพ ความเป็นปกติของคน คือโดยปกติคนเราก็ไม่ได้ ฆ่าใคร ไม่ลักขงใคร จนถึงตีมน้ำเมา ก็ยังไม่เป็น ต่อเมื่อเกิดโลภอยากได้ขึ้นมา บันดาล โทสะขึ้นมา มัวเมาหลงไหลขึ้นมาจนถึงยังใจไว้ไม่อยู่จึงทำลงไป บางอย่างก็ต้องหัด เหมือนอย่างตีมน้ำเมา เมื่อจิตใจยังเป็นปกติที่อยู่ ยังไม่โลภโกรธหลงหรือเมื่อโลภโกรธ หลงสงบลงแล้ว ก็ไม่มีใครทำลงไปได้ ฉะนั้น ศิลจึงเป็นตัวปกติภาพของคนโดยแท้ แต่คนโดยมากมักควบคุมตัวเองไว้ไม่ได้ ยังใจไว้ไม่อยู่ จึงรักษาปกติภาพของตนไว้ไม่ได้ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศิลเป็นขอบเขตของความประพฤติไว้ เพื่อช่วยให้คนรักษา ปกติภาพของตนไว้นั่นเอง ส่วนที่ต้องรับจากพระนั้นก็เป็เพียงวิธีชักนำอย่างหนึ่ง เพราะโดยตรงศิลนั้นต้องรับจากใจของตนเอง คือ ใจของตนเองต้องเกิดวิริติทั้ง ๓ ข้อใดข้อหนึ่งขึ้นจึงจะเกิดเป็นศิล เพื่อทบทวนความจำ จะนำวิริติทั้ง ๓ มากล่าวไว้อีก ครั้งหนึ่ง คือ

๑. สัมปัตตวิริติ ความเว้นได้ในทันทีที่เผชิญหน้ากับวัตถุ
๒. สมทานวิริติ ความเว้นได้ด้วยตั้งใจถือศิลไว้
๓. สมุจเฉทวิริติ ความเว้นได้เด็ดขาดทีเดียว

เมื่อใจมีวิริติขึ้น ก็มีศิลขึ้นทันที คำว่าใจมีวิริติมิได้หมายความว่าต้องคิดว่าเรา จะเว้น ๆ อยู่ทุกวินาที แต่หมายความว่าคิดตั้งใจไว้ จะรับจากพระมาตั้งใจไว้ก็ได้ จะตั้งใจด้วยตนเองก็ได้ ในเวลาไหนก็ได้ เมื่อคิดตั้งใจไว้แล้วจะทำพุดคิดอะไรที่ไม่ผิด ข้อห้ามที่ให้เว้นนั้นแล้วก็ได้ทั้งนั้น และจะตื่นอยู่หรือหลับไป ศิลก็มีอยู่ทุกเวลา

ส่วนที่ว่าเป็นข้อห้ามที่ผิดปกตวิสัยนั้น เป็นการว่าที่ผิด เพราะศิลเป็นข้อห้าม เพื่อรักษาปกติภาพของคนดังกล่าวแล้ว จึงถูกต้องกับปกตวิสัยอย่างที่สุด ถ้าจะแย้งว่า คนสามัญทุกคนก็ต้องมีโลภโกรธหลงอยู่ด้วยกัน จึงไม่อาจปฏิบัติได้ ข้อแย้งนี้ ถ้าคิด ลึกหน่อยก็จะเห็นว่ายังไม่ถูก พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศิลก็เพื่อให้คนสามัญ นี้แหละ รักษา ถ้าไม่มีคนสามัญดังกล่าวแล้ว พระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องทรงบัญญัติศิลข้อไหน ๆ

ขึ้นเลย และเมื่อใครอยากได้ขึ้นมา โกรธขึ้นมา ก็ทำร้ายเขาลักของเขา เป็นต้น จะอยู่กันได้อย่างไร ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติศีลขึ้นไว้ควบคุมความประพฤติของคนให้อยู่ในขอบเขตที่ดี มิให้เบียดเบียนกันให้เดือดร้อน เป็นการคุ้มครองปกป้องภาพของทุก ๆ คน เพื่อได้อยู่ด้วยกันเป็นปกติสุข เมื่อคนรักษาศีล ตลอดไปถึงสัตว์ดิรัจฉาน คือเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตลอดถึงในสัตว์ดิรัจฉาน ก็ชื่อว่าได้แผ่ความปกติสุขให้กว้างออกไปถึงในสัตว์ดิรัจฉานทั่วไปด้วย เรียกว่าเป็นการให้อภัยทานแก่สัตว์ทั่วไป

มีปัญหาที่ถกเถียงกันอยู่มีใช้น้อยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ฆ่าสัตว์ แต่ทำไมจึงไม่ทรงห้ามการบริโภคเนื้อสัตว์ เมื่อบริโภคเนื้อสัตว์ได้ก็ต้องมีการฆ่าสัตว์ ไม่เป็นอันอำนวยให้ฆ่าสัตว์โดยอ้อมหรือ ในการเฉลยปัญหานี้ ควรแสดงข้อที่เป็นมูลฐานก่อนว่า การทำอะไรร้ายแก่สัตว์ที่ตายแล้ว จะบริโภคก็ตาม จะนำไปเผา ไปฝังก็ตาม ไม่เป็นปาณาติบาตคือฆ่าสัตว์ เพราะไม่เป็นการทำร้ายแก่ร่างที่ปราศจากชีวิตแล้ว ไม่มีภาวะเป็นสัตว์มีชีวิตเหลืออยู่

เมื่อได้ความจริงชัดเจนดังนี้แล้ว จึงมาถึงปัญหาว่า ถึงไม่เป็นปาณาติบาต แต่ก็ควรบริโภคหรือไม่ ปัญหานี้ตอบตามพระวินัยว่า พระพุทธเจ้าทรงห้ามมิให้ภิกษุบริโภคอุทิสสมังสะ แปลว่าเนื้อเจาะจง คือเนื้อที่เขาฆ่าเจาะจงเพื่อปรุงอาหารถวายพระภิกษุ เมื่อภิกษุได้เห็น ได้ยิน หรือรังเกียจสงสัยว่าเป็นเนื้อเช่นนั้น ห้ามมิให้ฉันทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่ปวัตตมังสะ แปลว่า เนื้อที่เป็นไปทั่วไป คือเนื้อที่เขาทำไว้สำหรับคนทั่วไปบริโภค ถึงภิกษุจะฉันหรือไม่ฉันเขาก็ทำบริโภคกัน แม้เช่นนั้นก็ทรงอนุญาตให้ฉันได้แต่เนื้อสุก ไม่ให้ฉันเนื้อดิบ เป็นอันห้ามตลอดถึงกะปิดิบ น้ำปลาดิบ (ผู้รู้พระวินัยเมื่อจะใช้กะปิ หรือน้ำปลาดิบประกอบอาหารเพื่อพระภิกษุจึงทำให้สุกก่อน) และทรงห้ามมิให้ฉันเนื้อ ๑๐ จำพวกที่ชาวโลกเขารังเกียจกัน คือเนื้อมนุษย์ เนื้อช้าง เนื้อม้า เนื้อสุนัข เนื้องู เนื้อสีหะ เนื้อเสือโคร่ง เนื้อเสือเหลือง เนื้อหมี เนื้อเสือดาว การที่ทรงห้ามอุทิสสมังสะเป็นอันตัดทางมิให้อำนวยปาณาติบาต ถ้ามีปัญหาคือต่อไปว่า ถ้าห้ามปาณาติบาตไม่สำเร็จ จะบัญญัติศีลห้ามไว้ทำไม จะไม่เหมือนบัญญัติห้ามไว้เล่น ๆ และผู้รับก็รับกันเล่น ๆ ไป หรือจะบัญญัติไว้อย่างไร ในศาสนาอื่นคือห้ามบ้าง อนุญาตบ้าง เช่น ห้ามฆ่าคน อนุญาตให้ฆ่าสัตว์ดิรัจฉานได้ ข้อนี้ตอบได้

ง่ายว่า พระพุทธเจ้าทรงเปี่ยมด้วยพระกรุณาในสัตว์โลกเสมอกัน จะทรงบัญญัติตั้งนั้น ไม่ได้ นึกถึงคนเราธรรมดาทุกคน เมื่อมีสัตว์เลี้ยงก็ฆ่าไม่ได้ เพราะอำนาจเมตตา กรุณานั้นเอง ฉะนั้น เมื่อเมตตากรุณาแผ่ออกไปยังสัตว์ใด ๆ ก็ฆ่าสัตว์นั้น ๆ ไม่ได้ เมื่อแผ่ออกไปในสัตว์ทั้งปวงทั่วโลกก็ฆ่าไม่ได้ทั่วโลก ไม่ต้องมีใครห้าม คนที่มีเมตตา กรุณานั้นทำไม่ได้เอง เหมือนอย่างพ่อแม่ผู้เปี่ยมด้วยเมตตากรุณาในลูก ๆ ไม่อาจ ทำร้ายลูกได้ไม่มีใครห้าม แต่ทำไม่ได้เอง ข้าคอยป้องกันอันตราย มิให้เกิดแก่ลูกด้วย ประการทั้งปวง

พระพุทธเจ้าทรงมีพระเมตตากรุณาในสัตว์โลกทั่วหน้าเสมอกัน เหมือนอย่าง พ่อแม่ของโลก จึงไม่ทรงเบียดเบียนแม้ด้วยความคิดแก่สัตว์โลกไหน ๆ เลย และ ประทานความคุ้มครองทั่วหน้าเสมอกันหมด ปราศจากอคติในทุก ๆ ชีวิต จึงไม่มี ข้ออ้างเพื่อประโยชน์ตน อย่างเรื่องหมาป่าอ้างเพื่อจะกินลูกแกะในนิทานอีสปอยู่ใน พระพุทธศาสนาเลย

ส่วนที่ว่าจะเป็นการบัญญัติไว้เล่น ๆ เพราะห้ามไม่สำเร็จนั้น ก็ไม่เป็นดังนั้น เพราะผู้ที่ถือศีลข้อนี้และข้ออื่น ๆ ทั้ง ๕ ข้อ หรือยิ่งกว่าชั่วระยะกาลบ้าง เป็นนิตยบ้าง ก็มีอยู่มิใช่น้อย แม้ผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่นบางลัทธิศาสนาถือไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวงก็มี ฉะนั้น ถ้าไม่มีศีลข้อนี้หรือมีอย่างยกเว้นศีลในพระพุทธศาสนา ก็จักขาดตกบกพร่อง แสดงว่าด้อยด้วยคุณธรรม และแม้มีข้อยกเว้นก็ยังไม่จำเป็น เพราะไม่ยิ่งไปกว่ากฎหมาย ของบ้านเมือง ซึ่งบัญญัติในแบบยกเว้นอยู่แล้ว ส่วนผู้ที่ไม่ถือปฏิบัติก็ต้องมีตาม กระแสโลก มิใช่เฉพาะศีลเท่านั้น แม้หลักธรรมอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มิใช่เฉพาะ พระพุทธศาสนาเท่านั้น ศาสนาอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน มีคนปฏิบัติบ้าง ไม่ปฏิบัติบ้าง เมื่อเป็นเช่นนี้ จะหาว่ามีคนปฏิบัติได้น้อยแล้วเลิกเสีย หากครั้นไม่ เหมือนอย่างการตั้ง โรงเรียนชั้นสูงจนถึงมหาวิทยาลัย มีชั้นของการศึกษาตลอดถึงปริญญาต่าง ๆ จะหา ว่ามีคนเข้าเรียนสำเร็จได้น้อยแล้วเลิกล้มเสียก็หาครั้นไม่ เช่นเดียวกัน เพราะคนที่ สามารถปฏิบัติ สามารถเรียนสำเร็จได้มีอยู่ ถึงจะน้อยคน ก็เป็นประโยชน์แก่หมู่ชน เป็นอันมาก เพราะโลกยังต้องการคนดี ต้องการคนฉลาด ที่เรียกว่าคนชั้นมันสมอง อยู่ทุกเมื่อ

ส่วนที่มีบางคนกลัวว่า ถ้ารักษาศีลกันเสียหมดประเทศชาติจะไปไม่รอดนั้น ข้อนี้ไม่ต้องกลัว ควรจะกลัวว่าจะไปไม่รอดถ้าไม่รักษาศีลกันให้มากกว่านี้ คิดดูง่าย ๆ ถ้าต่างทำร้ายชีวิตร่างกายกัน อย่างลักขโมยฉ้อโกงกันไปหมด เพียงเท่านี้ ก็ไปไม่รอดแล้ว ถึงในหมู่โจรที่ไม่มีศีลแก่คนอื่น ก็ต้องมีศีลในพวกของตน ถ้าไม่มีศีลในพวกของตน คือฆ่ากันเอง คดโกงกันเอง ก็คุมกันอยู่ไม่ได้ เป็นโจรไปไม่รอดเหมือนกัน ฉะนั้น คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจะอยู่ด้วยกันได้เป็นปกติสุข ก็เพราะมีศีลในกันและกัน

เมื่ออยู่รวมกันเป็นบ้านเป็นเมืองก็เหมือนกัน ความเดือดร้อนไม่เป็นปกติสุข เกิดจากคนไม่มีศีลหรือคนทุศีล (ศีลทราวม) ทั้งนั้น จึงต้องมีการปราบปรามป้องกัน ตามควรแก่เหตุ บ้านก็ต้องมีรั้วรอบขอบชิดและเครื่องป้องกันอื่น ๆ เมืองก็มีตำรวจทหาร เป็นต้น มีชาติกเป็นอันมากทางพระพุทธศาสนา เล่าถึงความฉลาดในการรักษาตนให้ปลอดภัย เช่น เล่าถึงวานรโพธิสัตว์ในชาติกหนึ่งว่า

มีนางจะเข้ตัวหนึ่งแพ่ทองอยากจะกินเนื้อหัวใจของวานรตัวหนึ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำ จึงบอกแก่จะเข้ผู้สามี จะเข้เห็นนั้นจึงคิดอุบายเชื้อเชิญวานรให้ขึ้นหลังของตน เพื่อจะนำไปยังเกาะในระหว่างแม่น้ำ ให้บริโภคนผลมะม่วงบนเกาะนั้น วานรเชือกก็ขึ้นหลังจะเข้ ครั้นจะเข้ออกไปไกลตลิ่งแล้วก็เริ่มจมนลง วานรถามว่าจมนลงทำไม จะเข้ก็แจ้งว่าจะฆ่าวานรหว่าเนื้อหัวใจให้แก่ภริยาของตน วานรระงับความกลัว คิดอุบายช่วยตัวได้ทันที จึงถามว่า ท่านคิดว่าเนื้อหัวใจของเราอยู่ตรงไหนหรือ เรากระโดดโลดเต้นอยู่เสมอ หัวใจเราต้องแตกเสียเป็นแน่ เราจึงต้องถอดเก็บไว้นอกตัว จะเข้ถามว่าเก็บไว้ที่ไหนเล่า วานรตอบว่าห้อยอยู่บนต้นมะเดื่ออันไม่เห็นหรือ จะเข้หน้าโง่มองขึ้นไปเห็นผลมะเดื่อ ก็เชื่อว่าเป็นหัวใจวานร จึงให้วานรสัญญาว่าจะปลิดหัวใจนั้นให้ แล้วนำวานรไปส่งที่ฝั่งข้างโคนต้นมะเดื่อ วานรขึ้นฝั่งได้แล้วก็กระโดดขึ้นต้นมะเดื่อปลิดผลมะเดื่อโยนไปให้จะเข้

คนที่มีศีลและฉลาดดังเช่นวานรโพธิสัตว์ในชาติกนี้ โฉนจะไปไม่รอดเมื่อเป็นหัวหน้าหมู่ก็นำหมู่ให้ไปรอดได้ด้วย ส่วนคนไม่มีศีลเป็นผู้นำทำลายทั้งศีลของตน ทั้งศีลของผู้อื่น เพราะทำให้ผู้อื่นต้องลุกขึ้นป้องกันต่อสู้ เสียปกติภาพและปกติสุข ไปด้วยกันอย่างวานรต้องทำกลอุบายลวงจะเข้เพื่อป้องกันตนตามความจำเป็น

เรื่องตามความจำเป็นนี้ควรกล่าวย้าอีกสักหน่อย ว่าตามความจำเป็นจริง ๆ อย่าให้เป็นการตามใจ หรือตามความโลภ โกรธ หลงของตนในฐานะเป็นฝ่ายก่อเหตุ เพราะที่มักจะอ้างว่าจำเป็นต้องพำเพื่อนั้น เป็นการตามใจมากกว่า คนที่ประพฤติ ผิดศีลโดยมากมักประพฤติโดยไม่จำเป็น เช่น ฆ่าสัตว์โดยไม่จำเป็น ลักทรัพย์โดยไม่จำเป็น เพราะไม่ทำก็ได้ ดังนั้นเป็นการปล่อยตนไปตามใจที่ต่ำทรามนั่นเอง

พระพุทธเจ้าได้ประทานหลักธรรมสำหรับคุ้มครองใจมิให้ต่ำทรามดังกล่าว คือ หิริ ความละอายใจต่อความประพฤติชั่ว รังเกียจความชั่ว โอตตัมปะ ความเกรงกลัว ต่อความประพฤติชั่ว โดยปกติเราก็รังเกียจเกลียดกลัวคนชั่วอื่น ๆ อยู่แล้ว เช่น รังเกียจเกลียดกลัวคนโหดร้ายและโจร เป็นต้น แต่มักลืมรังเกียจเกลียดกลัวตนเอง ที่จะเป็นคนชั่วย่างนั้นบ้าง ฉะนั้น ก็ให้ย้อนมานึกถึงตนให้ดี จะมีหิริโอตตัมปะขึ้นไม่ยากนัก และธรรมคุณนี้แหละจักเป็นตำรวจประจำใจที่ตื่นัก

อนึ่ง เมื่อพระให้ศีลแล้วก็บอกอานิสงส์คือผลที่ดีของศีลว่า *สีเลน สุขุติ ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพุตตี ยนฺติ* แปลว่า ไปสู่สุคติ (การไปทางไปที่ดี) ด้วยศีล ความถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์มีด้วยศีล ถึงความดับทุกข์ด้วยศีล อานิสงส์ ศีลนี้คิดดูง่าย ๆ ว่า ทุก ๆ คนไปไหน ๆ ไปโรงเรียน มาที่นี้ ไปบ้าน เป็นต้น โดยสวัสดิ์เพราะไม่มีใครทำร้าย ทรัพย์สิ่งของจะเก็บไว้หรือจะนำไปไหนก็ปลอดภัยเพราะไม่มีใครลักขโมย อยู่เย็นเป็นสุขเพราะไม่มีใครทำร้ายลักขโมย เป็นต้น นี่แหละ เป็นอานิสงส์ของศีลที่เห็นได้ง่าย ๆ และทุก ๆ คนต้องการศีล คนไม่มีศีลแก่คนอื่น เช่น ทำร้ายเขาลักของเขา ก็ยังปรารถนาให้คนอื่นมีศีลแก่ตน คือ ปรารถนาไม่ให้เกิดการทำร้ายตนลักของของตน เป็นต้น

ส่วนข้อวิตกว่าถือศีลไม่ร่ำรายนั้น ไม่ร่ำรวยในทางทุจริตจริง ถ้าคิดดูโดยรอบคอบ จักเห็นว่าศีลเป็นข้อเว้นจากการถือเอาในทางทุจริต จึงไม่ได้ในทางนั้นตรงตัวอยู่แล้ว แต่ก็ไม่ทำให้ใครต้องเสียต้องยากจนเพราะทุจริตของตน ทั้งส่วนตัว ทั้งส่วนรวม และเมื่อตั้งใจประกอบอาชีพโดยชอบด้วยความไม่ประมาทก็จักตั้งตนได้ โดยลำดับ

อันโรคทรัพย์นั้นเกิดจากอาชีพในทางชอบของคน เช่น ข้าวที่บริโภคก็เกิดจากการกสิกรรมของชาวนาจึงมีข้าวให้บริโภค ตลอดถึงให้ขโมย ถ้าไม่มีใครทำนา มีแต่คอยจะขโมยข้าวเท่านั้นก็คงไม่มีข้าวจะขโมย ฉะนั้น ผู้ที่ถือเอาในทางทุจริต ถึงจะร่ำรวยขึ้น ก็เหมือนปลวกอ้วนเพราะกัดเสากัดฝาเรือน ปลวกกัดเรือนยิ่งมาก ยิ่งอ้วนขึ้นเท่าไร เรือนก็ใกล้พังเข้าไปเท่านั้น จนอาจพังครืนลงไป ฉะนั้น โภคทรัพย์จะสมบูรณ์พูนเพิ่มก็เพราะพากันประกอบกระทำในทางที่ชอบที่สุจริตและไม่ทำตนเป็นปลวกอ้วนดังกล่าว

พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนแนะนำให้รักษาศีล แต่ไม่ทรงบังคับใคร เพราะเกี่ยวแก่จิตใจ เมื่อใครมีใจศรัทธาก็ต้องคิดเว้นให้เป็นวิริตด้วยตนเอง จึงมีธรรมเนียมต้องขอศีลก่อน พระจึงให้ศีลแก่ผู้ขอ ตลอดถึงผู้ที่จะนับถือพระพุทธศาสนาก็ต้องแสดงประกาศตนเองตามจิตใจศรัทธาของตน นอกจากนี้ พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงให้ปฏิบัติขัดขวางกับทางบ้านเมือง เช่น ผู้ที่มาบวชก็ต้องได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา ถ้าเป็นข้าราชการก็ต้องได้รับอนุญาตให้ลาบวชได้ เพราะทุก ๆ คนต่างต้องมีสังกัดอยู่กับบ้านบ้างกับเมืองบ้าง แปลว่าคนหนึ่ง ๆ มีหน้าที่หลายอย่าง เมื่อรู้จักหน้าที่ของตนดีอยู่ และปฏิบัติให้เหมาะแก่หน้าที่ ก็จะรักษาไว้ได้ทั้งบ้าน ทั้งเมือง ทั้งศาสนา ทั้งตนเอง ทั้งผู้อื่น สามารถรักษาปกติภาพซึ่งเป็นศีลตามวัตถุประสงค์และรักษาปกติสุขซึ่งเป็นอานิสงส์ของศีลโดยสรุป และศีลนี้แหละเป็นมนุษยธรรม เพราะทำให้ผู้ที่มีศีลได้ชื่อว่า เป็นมนุษย์โดยธรรม คิดดูว่าคนไม่มีหิริโอตตบัพะ ไม่รู้จักผิดชอบ ประพฤติตนต่ำทราวม จะควรเรียกว่ามนุษย์ได้อย่างไร

การทำตนให้อยู่ในระเบียบอาจอึดอัดลำบากในชั้นแรก เมื่อทำจนเป็นปกติแล้ว จักมีความสุข ทำตนให้อยู่ในศีลก็เหมือนกัน อาจอึดอัดที่แรก เมื่อเป็นปกติแล้ว จักมีความสุข ความเป็นปกตินี้แหละเป็นตัวศีล ทำจนเป็นปกตินิสัยได้ก็ยิ่งดี เป็นศีลนิสัยไปทีเดียว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แผ่เมตตาความปรารถนาสุขให้กว้างออกไป คนมีใจเมตตา จักไม่อึดอัดเพราะศีลเลย เพราะใจย่อมวิริตงดเว้นด้วยอำนาจเมตตาเป็นปกติภาพ เป็นปกติสุข

ภาคปัจจุบันพรรณ

พระพุทธศาสนากับสังคมไทย^{๑๑}

พระพุทธศาสนา

ความเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นตั้งแต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนา หรือเทศน์ครั้งแรกเมื่อก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี พระพุทธเจ้าได้ประสูติขึ้นในโลกเมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เป็นโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา มีพระนามว่าสิทธัตถะราชกุมาร ทรงศึกษาสำเร็จในสำนักอาจารย์วิศวามิตร ทรงอภิเษกด้วยพระนางพิมพาราชกุมารี มีพระโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ราहुล พระอาจารย์ได้พรรณนาพระประวัติของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ ยังทรงเป็นพระราชากุมารว่า ทรงเพียบพร้อมด้วยความสุขทุกอย่าง ทั้งทรงเป็นที่รักใคร่ปรารถนาที่จะให้เสด็จอยู่ครองฆราวาสเพราะเป็นพระราชโอรสพระองค์โตเป็นรัชทายาทที่จะสืบพระราชสมบัติแทนพระราชบิดา และทรงเพียบพร้อมด้วยพระคุณสมบัติต่าง ๆ แต่ที่พระองค์เป็นบุคคลที่เรียกว่า พระโพธิสัตว์ ที่แปลว่าผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เพราะได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีคือความดีมาช้านาน จนถึงเวลาที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว เพราะฉะนั้น ผลต่าง ๆ ที่ทรงได้รับเป็นต้นว่า ความที่มีชาติกำเนิดในตระกูลสูง มีรูปลักษณะที่ต้องด้วยตำรับลักษณะแห่งมหาบุรุษ และมีพื้นปัญญาที่

^{๑๑} ทรงบรรยายแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ ขณะดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔.

เฉลียวฉลาด ทั้งมีปัญญาที่สำเร็จจากการศึกษาชั้นสูงตลอดจนถึงทรงสมบูรณ์ด้วยสมบัติของฆราวาสทุกอย่าง เป็นต้นว่ามีพระชายาพระโอรส มีทรัพย์สมบัติ มีอนาคตที่แจ่มใส ก็เรียกว่าล้วนแต่เป็นผลของความดีที่ได้ทรงบำเพ็ญมา แต่ว่าจุดมุ่งนั้นก็คือ มุ่งที่จะทรงประสพธรรมอย่างสูงสุด หรือ อีกอย่างหนึ่งเรียกว่าทรงประสงค์พระปัญญาที่สูงที่สุด ซึ่งในการที่จะทรงประสพปัญญาอันสูงสุดนั้นก็จะต้องมีการเสียสละต่าง ๆ ตามขั้นของปัญญา เหมือนอย่างเช่นนักศึกษาทั้งหลาย ต้องการปัญญาจึงมาศึกษาก็ต้องมีการเสียสละต่าง ๆ เสียสละเวลา เสียสละทรัพย์ และความสุขสนุกต่าง ๆ แต่เมื่อต้องการปัญญาที่ละเอียดยิ่งขึ้นไปอีก การเสียสละเพื่อปัญญานั้นก็ต้องมากขึ้น พระโพธิสัตว์นั้นท่านต้องการปัญญาสูงสุด ซึ่งนักศึกษาทั้งหลายควรจะต้องทำความเข้าใจในข้อนี้เมื่อถึงเวลา เพราะฉะนั้น การเสียสละของพระองค์ก็ต้องมีมาก ถ้าหากว่าพระองค์ไม่เสียสละแล้ว การประสพปัญญาที่ตกมาเป็นมรดกของโลกคือ พระพุทธศาสนาก็จะไม่ขึ้นในโลกได้ เพราะฉะนั้น สิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงปฏิบัติที่คนทั้งหลายอาจจะเห็นว่าเป็นการแปลก เหมือนอย่างเช่นว่า คนก็ต้องการความสุข ต้องการทรัพย์สมบัติ ต้องการบุตรภรรยา แต่พระองค์กลับทรงสละหมดทั้งสิ้น จนคนที่ติดในวัตถุเป็นอย่างยิ่งกล่าวหาว่าเป็นโรคเส้นประสาทก็มี ก็เพราะไม่เข้าใจ แต่ความจริงเป็นการสละเพื่อปัญญา ซึ่งเป็นปัญญาอย่างสูงสุด เพราะได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมา ก็เพื่อผลอันนี้ ผลอื่น ๆ นั้นเรียกว่า ผลพลอยได้ เป็นผลของความดีที่ได้มาโดยลำดับ เพราะฉะนั้น ท่านถึงได้แสดงไว้ว่า ได้ทรงเห็นเทวทูตทั้ง ๔ คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ ทรงสลดพระหฤทัย เมื่อทรงเห็นเทวทูต ๓ ข้างต้น ทรงปรารถนาโมกขธรรมคือ ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น จากความแก่ เจ็บ ตาย ทรงเห็นว่าธรรมเช่นนี้มีอยู่ เหมือนอย่างมีมืดก็มีสว่าง มีร้อน ก็มีเย็นแก้กัน ทรงพอพระหฤทัยในการบวช ทรงเห็นว่าสมณะมีโอกาสคือช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อประสพธรรมอันลุ่มลึกนั้นได้ จึงได้เสด็จออกผนวชด้วยพระองค์เอง คือ ตัดพระเมาฬีด้วยพระขรรค์ ทรงนุ่งห่มผ้ากาสาвањеหรือ กาสายะ คือผ้าข้อมนน้ำผาด (คือน้ำแค้นขนุนเป็นต้นต้มเคี้ยว) และเสด็จไปทรงศึกษาในสำนักของ ๒ อาจารย์ คือ อาฬารดาบสกาลามโคตร และอุททกดาบสรามสูตร ทรงศึกษาจบแล้วทรงเห็นว่าไม่ใช่ทางที่ทรงประสงค์ ก็เสด็จหลีกออกไปทรงทำทุกรกิริยา คือทรมานกายให้ลำบากต่าง ๆ ทรงทำไปอย่างยิ่งยวด แล้วก็ทรงเห็นอีกว่าไม่ใช่ทาง จึงทรงเลิก แล้วก็ได้ทรงพบทางปฏิบัติขึ้นด้วยพระองค์เองดังที่ได้ตรัสเรียกภายหลังว่า

มีมัชฌิมาปฏิปทา คือข้อปฏิบัติอันเป็นทางกลาง เหตุที่จะให้ทรงพบนั้น คือทรงระลึก ขึ้นได้ถึงสมาธิจิตที่ทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรก นาวาวิญญู ประทับไต้ร่มหว่า ทรงรวมจิตเข้ามาก็ได้สมาธิแน่วแน่ในขณะนั้น แต่ต่อมา สมาธินั้นก็เสื่อมไป ทรงคิดว่าสมาธินั้นที่จะเป็นทาง จึงทรงเริ่มทำสมาธิ เป็นอันทรง เข้าทางถูก คือ มัชฌิมาปฏิปทา ทรงดำเนินปฏิบัติไปตามทางนั้นสมบูรณ์แล้ว ก็ได้ ตรัสรู้พระธรรม คือสัจจะอย่างประเสริฐสูงสุด บริสุทธิ์ บริบูรณ์สิ้นเชิง เมื่อราตรีแห่ง วันวิสาขปุณณมี ก่อนพุทธศักราช ๔๕ ปี ต่อจากนั้นอีก ๒ เดือนก็ได้ทรงแสดง ปฐมเทศนาโปรดพระภิกษุ ๕ รูป ในวันอาสาฬหปุณณมี พระพุทธศาสนาได้เริ่มต้น ขึ้นตั้งแต่ปฐมเทศนานั้นเป็นต้นมา พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกทรงแสดงธรรมโปรด หมู่ชนทุกชั้นในรัฐต่าง ๆ ในชมพูทวีปในครั้งนั้น ทรงตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท ทั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ขึ้นในโลกตลอดเวลา ๔๕ ปี นับแต่ ได้ตรัสรู้ จึงได้เสด็จปรินิพพาน ในวันวิสาขปุณณมีเมื่อมีพระชนมายุได้ ๘๐ ปี นี้คือ พุทธประวัติย่อที่แสดงพอเป็นบหน้า และก็ได้ทั้งข้อความที่ควรจะบรรยายไว้หลายแห่ง เป็นต้นว่า เรื่องมัชฌิมาปฏิปทาและเรื่องการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า แต่ว่าจะยังไม่แสดง ในโอกาสนี้

คำสั่งสอนและคัมภีร์ พระพุทธเจ้าเสด็จเที่ยวจาริกไปทรงสั่งสอนอยู่ถึง ๔๕ ปี คำสั่งสอนของพระองค์จึงมีมาก ในชั้นแรกจัดรวมเข้าเป็น ๒ หมวด คือ ธรรมเป็น คำสอนแนะนำว่าควรเว้นสิ่งนี้ ควรทำสิ่งนี้ หรือเป็นคำสอนให้รู้ในสัจจะคือความจริง หรือของจริง ไม่มีการวางบทลงโทษ วินัยเป็นคำสั่งให้เว้นไม่ทำหรืออนุญาตให้ทำ มีการวางบทลงโทษผู้ละเมิดหนักเบาต่าง ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าจะปรินิพพานได้ทรงตั้ง ธรรมที่ทรงแสดงแล้ว และวินัยที่ทรงบัญญัติแล้วให้เป็นศาสดาแทนพระองค์เมื่อทรง ล่วงไปแล้ว มิได้ทรงตั้งบุคคลใดบุคคลหนึ่งขึ้นแทนพระองค์

ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ จึงมีการจาริกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าลงเป็น ตัวอักษรที่ลังกาทวีป และจัดแบ่งเป็น ๓ หมวดเรียกว่า ตปิฎก หรือ ไตรปิฎก แปลว่า ตะกร้า ๓ ใบ คือ ๓ หมวดใหญ่ได้แก่ วินัยปิฎก หมวดวินัย สุตตันตปิฎก หมวดสูตร คือคำสอนที่ปรารภบุคคลใดบุคคลหนึ่งแสดงในโอกาสต่าง ๆ ที่พระอาจารย์รวบรวม มาจัดแบ่งออกเป็นเรื่อง ๆ เป็นตอน ๆ เหมือนอย่างเก็บดอกไม้มาร้อยด้วยด้ายเป็น

พวง ๆ อภิธัมมปิฎก หมวดอภิธรรม อธิบายธรรม โดยตั้งหัวข้อใหญ่ขึ้น ข้อ ๔ จำแนก ออกไปอย่างละเอียดโดยเก็บเอาธรรมต่าง ๆ ในสุดตันตปิฎกนั้นแหละมาประมวลเข้า ถือกันว่าเป็นธรรมที่ลุ่มลึก ปิฎกต้นก็คือวินัย ๒ ปิฎกหลังก็เห็นได้ว่าแยกออกมาจาก ธรรมที่คู่กับวินัยนั่นเอง ไตรปิฎกนี้เป็นคัมภีร์ที่หนึ่งในพระพุทธศาสนา สำหรับพระพุทธ ศาสนาสายเถรวาทหรือทักษิณนิกาย ดังที่นับถือกันอยู่ในประเทศลังกา ไทย พม่า ลาว เขมร นับถือคัมภีร์ไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวเป็นอันเดียวกัน และนับถือภาษา มคธที่ใช้จารึกในพระไตรปิฎกที่เรียกกันในปัจจุบันนี้ว่า ภาษาบาลี เป็นภาษาทางพระศาสนา ส่วนสายอจาริยวาทหรืออุตตรนิกายหรือที่เรียกว่า มหายาน นับถือคัมภีร์ต่างออกไป เดิมใช้ภาษาสันสกฤตจารึก แต่ต่อมาใช้ภาษาแห่งชาติที่นับถือ สายนี้แผ่ไปและนับถือ กันในทิเบต จีน ญวน ญี่ปุ่น เป็นต้น

ตามที่กล่าวมานี้เป็นคำสังสอน และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาโดยสังเขป แต่ ก็ได้เว้นข้อที่จะกล่าวถึงไว้อีกหลายข้อ เช่นว่าเรื่องพระพุทธศาสนาที่แยกออกมาเป็น สายเถรวาท ดังที่ได้นับถือในประเทศไทย หรือสายอจาริยวาทหรือที่เรียกว่ามหายาน ดังที่นับถือกันในญวนจีนญี่ปุ่น ในที่นี้จะกล่าวโดยสังเขปเท่านั้นเป็นความรู้ประกอบ คือ ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะปรินิพพานนั้น ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าเมื่อทรงล่วงไปแล้ว เมื่อสงฆ์ ปรรตณาก็ให้ถอนสิกขาบทเล็กน้อยที่ทรงบัญญัติไว้เสียได้ ครั้นเมื่อเสด็จปรินิพพาน แล้ว พระสงฆ์ได้ประชุมกันสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรก เรื่องสังคายนานี้ก็เกี่ยว ด้วยพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสอนด้วยพระโอษฐ์ และผู้ฟังก็ฟังด้วยหูและจำกันได้ ยังไม่มีการจารึกเป็นตัวอักษร ผู้ที่สามารถจำไว้ได้หมดย่อมมีอยู่น้อย ส่วนมากก็จำได้ คนละท่อนคนละตอน เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องประชุมกันชำระเป็นคราว ๆ เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วใหม่ ๆ พระสงฆ์ก็ได้ปรรตณถึงเหตุนี้แล้วก็ ชำระความจำ ของกันและกัน และทำความตกลงกันว่าอันไหนถูกต้องแล้วก็จำกันไว้เป็นแบบเดียว ในการทำสังคายนาครั้งที่ ๑ นั้นก็ได้ยกกันขึ้นมาอภิปรายว่า ที่ทรงอนุญาตให้ถอน สิกขาบทเล็กน้อยได้นั้น คือสิกขาบทเช่นไร ที่ประชุมก็มีความเห็นต่าง ๆ กัน แต่รวม ความก็คือว่าเว้นแต่สิกขาบทที่บัญญัติโทษหนักถึงปาราชิกคือ ให้ขาดจากภิกษุอย่าง เดียวเท่านั้น นอกจากนั้นเป็นสิกขาบทเล็กน้อย เพราะฉะนั้น ประธานในสงฆ์ที่ชื่อว่า พระมหากัสสปะ จึงเสนอญัตติขึ้นขอมติสงฆ์ว่าไม่ให้ถอนทั้งหมด สงฆ์ที่ประชุมใน

ครั้งนั้นกว่า ๕๐๐ รูปก็ให้มติเป็นเอกฉันท์ว่าไม่ถอน เพราะฉะนั้น พระสงฆ์ สายที่ถือมติของพระเถระในครั้งนั้นจึงเรียกว่า *เถรวาท* คือนับถือวาทะของพระเถระที่ประชุมกันในครั้งนั้น ที่ถือรักษาตามของเก่าของเดิมไม่ถอนเหมือนอย่างที่น่าถือกันในประเทศไทย เป็นต้น แต่พระที่ไม่ได้เข้าประชุมในครั้งนั้น ก็ยังมีอีก ก็ปรากฏว่ามีมากกว่าที่ไม่เห็นด้วย เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าอนุญาตให้ถอนได้ก็ควรจะถอนเสียได้ตามกาลเทศะ ท่านที่ไม่เห็นด้วยจึงได้รวมกันเข้าเป็นอีกคณะหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า *อจารีวาท* คือวาทะของอาจารย์หรือว่าเรียกในบัดนี้ว่า *มหายาน* แล้วก็ถอนสิกขาบทกันตามหมู่คณะต่าง ๆ จนถึงปรากฏเป็นพระจีน พระญี่ปุ่น เป็นต้นในบัดนี้ แล้วฝ่ายมหายานนี้ก็ตั้งชื่อเรียกของตนว่ามหายานซึ่งแปลว่ายวดยานที่ใหญ่ และเรียกฝ่ายที่ไม่ถอนสิกขาบทว่าหินยานซึ่งแปลว่ายานที่คับแคบ นี่เป็นมูลเหตุที่ทำให้พระพุทธศาสนาแยกออกมาเป็น ๒ สาขาใหญ่

คำสอนที่สำคัญบางข้อในพระพุทธศาสนา

เกี่ยวแก่ความเชื่อถือ ให้ใช้ปัญญาพิจารณา แม้พระพุทธศาสนาเองก็ไม่บังคับให้เชื่อถือ ดังเช่นที่ตรัสว่ามีให้เชื่อโดยอาการ ๑๐ อย่างในกาลามสูตร ข้อนี้ควรขยายความว่า ศรัทธา คือความเชื่อในพระพุทธศาสนานั้น ต้องการให้เชื่อโดยปัญญาคือความรู้ และพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่หลายแห่ง เน้นให้ใช้ปัญญาคือความรู้เป็นประการสำคัญ สำหรับในกาลามสูตรนั้นก็ควรขยายความในที่นี้ว่า ก็คือเป็นพระสูตรที่เล่าถึงพระพุทธเจ้าเสด็จในแคว้นหนึ่ง ของพวกกาลามชน และพวกชาวบ้านก็ได้มาเฝ้าและได้กราบทูลว่า ได้มีสมณะพราหมณ์ต่าง ๆ มาถึงถิ่นนี้ แล้วก็สอนให้ทำอย่างนั้น เว้นอย่างนี้ และอีกพวกหนึ่งมาก็สอนอีก ซึ่งปรากฏว่าขัดแย้งกัน ในเมื่อเป็นเช่นนี้จะปฏิบัติอย่างไร พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนว่าให้ใช้ปัญญาพิจารณา อย่าได้ถือโดยได้ฟังตามกันมา อย่าได้ถือโดยลำดับสืบ ๆ กันมา อย่าได้ถือโดยความตื่นว่าได้ยินอย่างนี้ ๆ อย่าได้ถือโดยอ้างตำรา อย่าได้ถือโดยเหตุนี้กเดาเอา อย่าได้ถือโดยนัย คือคาดคะเน อย่าได้ถือโดยความตรึกตามอาการ อย่าได้ถือโดยชอบใจว่าต้องกันกับลัทธิของตน อย่าได้ถือโดยเชื่อว่าผู้พูดสมควรจะเชื่อได้ อย่าได้ถือโดยถือว่าสมณะผู้นี้เป็น

ครูของเรา เมื่อใดพิจารณาเห็นว่าข้อนี้ เป็นสิ่งที่มีโทษก็ควรละเสีย พิจารณาเห็นข้อนี้ เป็นสิ่งที่มีคุณก็ควรทำ แต่ว่าในการพิจารณานั้นก็ให้พิจารณาโดยใช้เหตุผล

เกี่ยวแก่สิ่งแวดล้อม สอนไม่ให้เกิดคนพาล ให้คนบัณฑิต ให้บุรุษคนที่ควรพูด ให้อยู่ในสิ่งที่สมควรเป็นปฏิรูปประเทศดังสอนไว้ในมงคลสูตร

เกี่ยวแก่ความประพฤติปฏิบัติของตน สอนให้เว้นความชั่ว ให้ทำความดี ให้ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้วบริสุทธิ์ เกี่ยวแก่ข้อนี้มีคำสอนไว้มากมายถึงถ้วน หลักของ กรรมดีกรรมชั่วของบุญบาปตลอดจนถึงของสิกขา ๓ ก็รวมอยู่ในข้อนี้

เกี่ยวแก่หมู่หรือสังคม เช่น ทิศ ๖ สังคหัตถ์ ๔ พรหมวิหารธรรม ๔ สาราณีย ธรรม ๖ เป็นต้น

เกี่ยวแก่การปกครอง เช่น ทศพิธราชธรรม อปริหานิยธรรม ๗ เป็นต้น

เกี่ยวแก่ประโยชน์สุข เช่น ประโยชน์ ๒ เว้นอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น

เกี่ยวแก่สัจจะทางปัญญา รวมเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔

คำสอนในพระพุทธศาสนาไม่อาจจะยกมากล่าวให้หมดสิ้นได้ แต่เมื่อใคร ได้ศึกษาก็จะรู้สึกเหมือนว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงรู้จักตัวเราเองดีกว่าตัวเรารู้จัก และสอน ให้เรารู้จักตัวของเราเองและรู้จักโลก และได้ทรงบอกให้มองเห็นทางที่ถูก แห่งการ ดำเนินชีวิต เพื่อที่จะได้เดินทางที่ถูกที่เกษมสวัสดิ์มีความสุขความเจริญ

การแผ่เข้ามา พระพุทธศาสนาแผ่ออกจากชมพูทวีป ลงมาทางใต้ในสมัยหลัง จากสังคายนาครั้งที่ ๓ ที่กรุงปาฏลิบุตรในพุทธศตวรรษที่ ๓ คือเมื่อพระเจ้าอโศก มหาราช ทรงอุปถัมภ์พระสงฆ์สายเถรวาทให้ทำสังคายนาแล้ว ก็ทรงส่งพระสงฆ์ออกไปประกาศพระพุทธศาสนาออกประเทศชมพูทวีป สำหรับทางนี้ทรงส่งพระมหินทเถระ ผู้เป็นพระราชโอรสไปประเทศลังกา ทรงส่งพระโสณะและพระอุตตระไปประเทศ สุวรรณภูมิ ส่วนสายอาจารย์วาทหรือมหายานแผ่ออกไปทางเหนือคือ ทิเบต จีน เป็นต้น ไทยเราน่าจะได้รับมาทั้ง ๒ สาย โดยเฉพาะเมื่อได้ตั้งถิ่นฐานประเทศลงที่ตรงนี้แล้ว ก็ได้มีพระพุทธศาสนาสายหรือสาขาต่าง ๆ แผ่เข้ามาอีกหลายครั้ง รวมทั้งลัทธิศาสนา พราหมณ์ด้วย แต่ในที่นี้จะไม่กล่าวถึงประวัติการแผ่เข้ามาแห่งพระพุทธศาสนา

จะกล่าวรวม ๆ เพียงว่า พระพุทธศาสนาสายเถรวาทนี้ ได้เข้ามาตั้งอยู่อย่างมั่นคงใน
 ถิ่นประเทศไทย และคนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา จนมีบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ
 ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ มีวัดตั้งอยู่ทั่วไป มีพระภิกษุสามเณรประจำ
 อยู่ในวัดทั้งหลายทั่วทุกแห่ง กล่าวได้โดยไม่มีผิดว่าคนไทยได้รับพระพุทธศาสนา
 ศาสนาใหญ่อื่น ๆ ต่อมาเมื่อมีศาสนาอื่นแผ่เข้ามา คนไทยผู้นับถือพระพุทธศาสนา
 ก็มีได้ถือว่าเป็นศัตรู เพราะพระพุทธศาสนาไม่สอนให้ก่อศัตรูแต่สอนให้ผูกมิตร
 คนไทยจึงต้อนรับอย่างมิตร และใครจะนับถือศาสนาอะไรก็สุดแต่ศรัทธาของแต่ละคน
 เพราะพระพุทธศาสนาสอนให้ไม่บังคับศรัทธาของใคร สุดแต่ใครจะมีศรัทธา
 จึงไม่มีการแบ่งแยกเพราะเหตุนับถือศาสนาต่างกัน คงมีความรักใคร่เป็นอันหนึ่ง
 อันเดียวกัน

สังคมไทย คนไทยที่รวมกันเข้าเป็นสังคมเล็ก เช่น ครอบครัว เพื่อนมิตรสหาย
 จนถึงเป็นสังคมใหญ่คือเป็นชาติไทยทั้งหมด ได้มีระบบหรือเงื่อนไขแห่งสังคม
 เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ก็ควรจะกล่าวไว้ในที่นี้ด้วยว่า มิใช่เนื่องมาจาก
 ศาสนานี้เพียงแห่งเดียว แต่เนื่องมาจากเหตุอย่างอื่นด้วย จะลองพิจารณาตั้งเป็นข้อ
 สังเกตเสนอแนะไว้บางข้อดังต่อไปนี้

ระบบความเชื่อถือ ได้เกิดระบบความเชื่อถือในพระรัตนตรัย ในกรรมหรือใน
 บุญบาป ความดี ความชั่ว หรือ ผิด ชอบ ชั่ว ดี ตามหลักพระพุทธศาสนา ตลอดถึง
 โลกนี้โลกหน้า นรก สวรรค์ แม้จะมีความเชื่อถือเดิมอยู่ แต่ความเชื่อถือในพระพุท
 ธิศาสนาตั้งมั่นยิ่งกว่า และแม้จะมีได้เชื่อถือไปทั้งหมด แต่ก็กล่าวได้ว่า เชื่อถือในหลัก
 ใหญ่ ๆ เรื่องระบบความเชื่อถือนี้ นับว่าเป็นความเปลี่ยนแปลงของคนไทยเมื่อพระพุท
 ธิศาสนาได้เข้ามาและได้รับนับถือพระพุทธศาสนา และความเชื่อถือที่สำคัญนั้น ก็คือ
 ความเชื่อถือในพระรัตนตรัยที่แปลว่ารัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
 อันเป็นสิ่งที่พึงเคารพสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรื่องพระรัตนตรัยนี้ความจริงก็มีข้อที่
 ควรจะพูดกันให้เข้าใจอีกมาก และนอกจากนี้ ก็คือกรรมหรือบุญบาป ความดี ความชั่ว
 ตลอดจนถึงผลของกรรม และก็กินความไปถึงโลกนี้โลกหน้า นรก สวรรค์ ระบบความเชื่อ
 นี้เมื่อครั้งโบราณบุพการีของเรากล่าวได้ว่า มีศรัทธา คือความเชื่อ อยู่ในหลักเหล่านี้
 เป็นส่วนใหญ่ ตลอดจนถึงในเรื่องนรก สวรรค์ แต่ว่าในบัดนี้ ระบบความเชื่ออาจจะ

เปลี่ยนแปลงจิตใจกันไป ซึ่งมีผลให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายอย่าง เพราะฉะนั้น นักศึกษาก็ควรที่จะ ได้สนใจศึกษาในเรื่องเหล่านี้ แต่ว่าการศึกษานั้น สำหรับในฐานะ เป็นนักศึกษาก็ควรจะเน้นหนักไปทางด้านปัญญาคือ การใช้เหตุผล ในระบบความเชื่อ ถือทางพระพุทธศาสนานั้นก็ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ต้องการให้ใช้ปัญญา คือ ความรู้ ในเหตุและผลเป็นข้อสำคัญ แต่ว่าก็เป็นความจริงอยู่ว่ามีปัญหาหลายอย่าง ที่เราไม่มี ปัญญาของเราเองที่จะวินิจฉัยตัดสิน ต้องอาศัยปัญญาของผู้มีปัญญาทั้งหลาย เช่นว่า เด็กที่เกิดมา ก็ต้องอาศัยพ่อแม่ช่วยสั่งสอน และต่อมาก็ต้องอาศัยครูบาอาจารย์ เพราะไม่มีปัญญาของตัวเอง ต้องอาศัยศึกษาเพื่อให้เกิดปัญญา เพราะฉะนั้น ข้อที่จะ ผากไว้ให้ในที่นี้ ก็คือว่า ขอให้เราศึกษาเสียก่อนแล้วจึงวินิจฉัย ไม่ใช่วินิจฉัยก่อนที่ จะมีการศึกษา คือก่อนที่จะรับรองหรือจะคัดค้านเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ก็ให้ศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจให้ดี และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนา ที่ตกมาเป็นมรดกของคนไทย ส่วนใหญ่ ในบัดนี้ ก็เท่ากับว่าเป็นสมบัติอันหนึ่งของเราที่เราทำอยู่ในมือแล้ว ก่อนที่ เราจะรับรองหรือ คัดค้านอย่างหนึ่งอย่างใดนั้น ก็ควรจะศึกษาเสียก่อนให้มีความรู้จริง ในหลักการนั้น ๆ

ระบบความเคารพนับถือเชื่อฟัง ในสังคมไทยเมื่อรับพระพุทธศาสนาแล้ว ระบบความเคารพนับถือได้เป็นไปตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น ความเคารพนับถือ ในมารดาบิดา ในญาติผู้ใหญ่ในตระกูล ในครูอาจารย์ ในผู้เจริญด้วยคุณ ด้วยวัย หรือ ด้วยชาติวุฒิ ตลอดถึงเคารพนับถือในพระรัตนตรัย ในปูชนียวัตถุทั้งหลาย และ บุตรธิดา เชื่อฟังมารดาบิดา ศิษย์เชื่อฟังครูอาจารย์ ผู้น้อยเชื่อฟังผู้ใหญ่ และกิริยาที่แสดงความเคารพแบบคนไทย ก็ใช้ตามแบบในพระพุทธศาสนา เช่น การไหว้ การกราบ การลูกรับ การให้ทาง การให้ผู้ใหญ่ออกหน้า ดังนี้ เป็นต้น

ระบบตั้งสังคมขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่เกี่ยวเนื่องต่อกัน ตามหลักทศ ๖ และ ยึดเหนี่ยวไว้มิให้สังคมแตกด้วยธรรม ยกตัวอย่างในพระพุทธศาสนานั้นได้กล่าวถึง ทศ ๖ คือ ทิศเบื้องหน้าหมายถึงบิดามารดา ทิศเบื้องขวาหมายถึงอาจารย์ ทิศเบื้องหลัง หมายถึงภรรยา ทิศเบื้องซ้ายหมายถึงมิตร ทิศเบื้องต่ำหมายถึงบ่าวหรือคนรับใช้ และ ทิศเบื้องบนหมายถึงสมณะพราหมณ์ และแสดงหน้าที่ซึ่งพึงปฏิบัติต่อกัน ดังเช่น แสดงถึงทิศเบื้องหน้า คือ บิดามารดา พระพุทธศาสนาสอนให้อนุเคราะห์บุตรธิดาด้วย สถาน ๕ คือ

- (๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- (๒) ให้ตั้งอยู่ในความดี
- (๓) ให้ศึกษาศิลปวิทยา
- (๔) หารรยาที่สมควรให้
- (๕) มอบทรัพย์ให้ในสมัย

และสอนให้บุตรธิดาบำรุงท่านด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ท่านได้เลี้ยงมาแล้ว เลี้ยงท่านตอบ
- (๒) ทำกิจของท่าน
- (๓) ดำรงวงศ์สกุล
- (๔) ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
- (๕) เมื่อท่านล่วงลับไปแล้วทำบุญอุทิศให้ท่าน

และต่อจากนั้นก็แสดงถึงทิศเบื้องขวาและทิศอื่น ๆ ดังที่ปรากฏในข้อธรรมที่ได้แจกไปแล้ว แต่ในที่นี้เพื่อประหยัดเวลา จะยกมาอีกหนึ่งทิศ คือ ทิศเบื้องหลัง คือ ภรรยา พระพุทธศาสนาสอนให้สามีบำรุงด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
- (๒) ด้วยไม่ดูหมิ่น
- (๓) ด้วยไม่ประพฤติก่ล่วงใจ
- (๔) ด้วยมอบความเป็นใหญ่
- (๕) ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

และสอนให้ภรรยาอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕ คือ

- (๑) จัดการงานดี
- (๒) สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี
- (๓) ไม่ประพฤติก่ล่วงใจ

(๔) รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

(๕) ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

อันที่จริงเรื่องการเป็นสามีภรรยากัน และการมีลูกไว้สืบพันธุ์เป็นเรื่องธรรมดาของโลก และเรื่องความรักลูกก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่ง ทั้งมนุษย์ทั้งเดรัจฉาน ต่างก็มีลักษณะในเรื่องนี้คล้ายคลึงกัน แต่ในหมู่มนุษย์มีธรรมเข้าประกอบเป็นพิเศษ คือ ความรู้จักปฏิบัติหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อกันดังกล่าว และยังมีธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ดังจะยกธรรมในพระพุทธศาสนามากล่าว ๒ หมวดคือ หมวดหนึ่ง สอนให้เป็นบุพพการี คือ สอนพวกที่ควรจะช่วยผู้อื่นให้ช่วยทำอุปการะก่อนที่เดียว เช่น สอนมารดาบิดา ให้ทำอุปการะบุตรธิดาด้วยเมตตากรุณา เป็นต้น ดังที่แสดงไว้ในหมวดพรหมวิหารธรรม กับสอนผู้ที่ได้รับอุปการะของท่าน ให้เป็นกตัญญูกตเวทิต่อท่าน คือให้รู้คุณค่าผู้มีคุณ และตอบแทนคุณของท่าน อีกหมวดหนึ่งสอนให้มีสังคหัตถุคือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจกันได้แก่

(๑) ทาน ให้ปันสิ่งของของตน

(๒) ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน

(๓) อตถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์

(๔) สมานัตตตา วางตนเสมอไม่ถือตัว

สี่ข้อนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจกันไว้ได้ เปรียบเหมือนเพลลาแห่งรถที่แล่นไปด้วยเหตุนี้มนุษย์จึงมีระบบการตั้งตระกูล ระบบครอบครัวต่างจากสัตว์เดรัจฉานมากมาย สามีภรรยาผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา จะครองรักยั่งยืนตลอดไป จะเป็นบิดามารดาที่ดี คือเป็นบุพพการี เป็นพระพรหมของบุตรธิดา ฝ่ายบุตรธิดาก็จะเป็นผู้มี ความกตัญญูกตเวทิต่อมารดาบิดา เกิดเป็นสังคมตระกูลหรือครอบครัวที่ยั่งยืนอบอุ่นด้วยอำนาจธรรม

พระพุทธศาสนาได้มีส่วนตั้งสังคมขึ้นด้วยธรรมดังนี้ในทุกสังคมไทย ส่งผลจนถึงสร้างอริยาศัยของคนไทยส่วนใหญ่ ให้มีลักษณะคล้ายคลึงกันในทางมีความเอื้อเพื่อเผื่อแผ่เป็นต้น ในเรื่องระบบตั้งสังคมขึ้นด้วยการปฏิบัติหน้าที่ที่เกื้อกูลต่อกัน ตามหลัก

ธรรมในพระพุทธศาสนานี้ควรจะทำให้เข้าใจว่า สังคมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาตินั้น ย่อมมีอยู่คล้าย ๆ กันทั้งมนุษย์ เดรัจฉาน แต่ว่าคนเรานั้นได้มีธรรมเข้าช่วยสร้างสังคม เข้าอีกชั้นหนึ่ง พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างสังคมด้วยธรรมให้แก่สังคมไทย ตั้งต้นแต่ในครอบครัวดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และในข้อนี้ ถ้าทุกคนได้พิจารณาจึงจะรู้สึกได้ เช่นว่า เมื่อสามีภรรยาพบกันและมีความรู้สึกทางจิตใจที่เกื้อกูลกันตามหลักสังคหวัตถุ หรือตามหน้าที่สามีภรรยา นี้ก็ด้วยอำนาจในพระพุทธศาสนาที่สอนสืบเนื่องกันมา พ่อแม่กับลูกพบกันมีความรู้สึกจิตใจต่อกันตลอดจนถึงแสดงกิริยาอาการต่อกันและเกื้อกูลกันก็ด้วยอำนาจพระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติสืบ ๆ กันมา แม้ว่าจะไม่ปรากฏวัตถุ อย่างอื่น แต่ด้วยความเชื่อถือในความประเพณีปฏิบัติ ที่ได้สืบทอดกันมาเป็นเวลา ช้านานนั้น ได้มาเป็นนิสัยอภัยาศัยที่ทำให้เกิดผลเป็นการปฏิบัติปรากฏออกมาเช่นนั้น

ระบบความประเพณี คือถือว่าดีหรือชั่วตามหลักพระพุทธศาสนา แม้ว่าจะเป็นผู้ใดสั่งสอน เช่นว่า พ่อแม่อบรมลูก ครูบาอาจารย์อบรมศิษย์ ผู้ใหญ่อบรมผู้น้อย หรือมิตรสหายที่ปรารถนาดีต่อกัน แนะนำต่อกันในเรื่องของความดีความชั่วทั้งหลาย ส่วนใหญ่ก็แนะนำกันตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้ชัดเจนดีว่า อะไรเป็นความดี อะไรเป็นความชั่ว และส่วนมากนั้นเมื่อยังต้องทำผิดหรือทำไม่ได้อยู่ ก็มักจะยอมรับผิดชอบว่ายังมีบาปอยู่มาก หรือยังมีกิเลสอยู่มาก จึงยังทำดีอย่างนั้นอย่างนี้ไม่ได้ หรือยังต้องทำชั่วอยู่ แม้ใครจะมีความเชื่อมากเชื่อน้อยอย่างไรก็ตาม แต่สิ่งที่ได้ยึดถือปฏิบัติกันในเรื่องของความดีความชื่อนั้น ส่วนใหญ่ก็เป็นไปตามหลักในพระพุทธศาสนา

ระบบแสงบุญ กล่าวได้ว่า ชาวไทยส่วนใหญ่แสงบุญคือทำบุญกันในพระพุทธศาสนา หรือตามหลักแห่งการทำบุญ ที่สอนไว้ในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เกิด จนตาย

ระบบบ้านและวัด ได้เกิดมีบ้านและวัดขึ้น มีคฤหัสถ์และบรรพชิต หรือ ชาวบ้าน และชาววัด ต่างก็ปฏิบัติกรณีเกื้อกูลกันตามหลักพระพุทธศาสนา และวัดได้เป็นโรงเรียนของเด็กไทยมาตั้งแต่เก่าก่อน และเป็นทีบวชเรียนตลอดไปหรือชั่วคราวของชาวไทยตั้งแต่โบราณตลอดมาถึงปัจจุบัน

ระบบการปกครอง คนชาติไทยได้มีการปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองค์พระประมุขมาเก่าก่อน เมื่อได้รับพระพุทธศาสนาอันแสดงว่า พระราชาทรงเป็น

ประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย และสอนพระราชารวมทั้งผู้ปกครองทั้งหลาย ให้ปกครองด้วยธรรมเป็นต้นว่า ทศพิธราชธรรม และสอนให้ประชาชนทำราชพลี คือ ถวายเป็นหลวงมีภาชีอากรเป็นต้น พระพุทธศาสนาจึงมีส่วนช่วยเสริมสร้างระบบการปกครองโดยธรรม แม้แบบการปกครองจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัย แต่ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในรูปบางอย่าง พระมหากษัตริย์ก็คงเป็นองค์ประมุข ผู้ทรงปกครองโดยธรรม ยิ่งในสมัยปัจจุบันที่แยกอำนาจต่าง ๆ ออกไปตามระบอบ ประชาธิปไตย พระมหากษัตริย์ก็ยิ่งทรงใช้ธรรมปกครองมากขึ้น เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว ผูกพันชาติไทยทั้งหมดให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน พระพุทธศาสนาได้มีส่วนสร้างความปึกแผ่นของชาติไทยเป็นอันมาก

ระบบความเป็นคนไทยซึ่งเป็นไทแก่ตน ระบบต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น กล่าวได้ว่าเป็นลักษณะต่าง ๆ ของความเป็นไทย ซึ่งเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แม้ลักษณะอื่น ๆ ที่ไม่อาจจะกล่าวให้หมดสิ้นได้ก็เช่นเดียวกัน และมีลักษณะหนึ่งที่น่าจะเป็นลักษณะที่เด่น คือรักความเป็นไทแก่ตน ลักษณะนี้น่าจะเป็นลักษณะประจำคนชาติไทยมาเก่าก่อน เมื่อได้มาพบพระพุทธศาสนาซึ่งให้ความเป็นไทแก่ผู้นับถือเต็มทีจึงเป็นที่ถูกอัธยาศัย เพราะพระพุทธศาสนาได้ให้ความเป็นไท ตั้งแต่ความเชื่อถือ คือ ไม่บังคับให้เชื่อ แต่ให้เชื่อด้วยปัญญา (ตามหลักกาลามสูตร) และแม้จะสอนให้สละพัสตุด่าง ๆ แต่ก็สอนไม่ให้สละตน ให้รักษาดน ให้รักตนในทางที่ถูกให้ชนะตน ตลอดจนถึงสอนให้รู้จักทำตนให้เป็นที่ ไม่เป็นทาสแห่งตัณหา

ฉะนั้น พระพุทธศาสนากับสังคมไทย จึงเกี่ยวดองกันอย่างใกล้ชิดสนิทสนม คนไทยทุกคนจะไปข้างไหนจะพบกับใคร ก็จะต้องพบกับพระพุทธศาสนาเสมอ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อม เช่น ตื่นนอนขึ้น มารดาบิดากับบุตรธิดามาพบกันก็จะปฏิบัติต่อกันตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ทั้งทางกายทั้งทางใจ จะทำอะไรเมื่อเกิดปัญหาเกี่ยวแก่ความดีความชั่ว ก็จะมีสติด้วยลักษณะความดีความชั่วตามหลักพระพุทธศาสนาดังนี้เป็นต้น

แต่ว่าความเจริญและความเสื่อมของสังคมไทยด้วยเหตุต่าง ๆ ก็ยังมีอยู่ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไปพร้อมทั้งวิธีแก้ไข

ความเจริญและความเสื่อมแห่งสังคมไทย

สังคมไทยเกี่ยวดองอยู่กับพระพุทธศาสนา ดังที่ได้ยกขึ้นกล่าวถึงระบบสังคมต่าง ๆ ไว้แล้ว ถ้าจะถามว่าการที่สังคมไทยมีระบบความเชื่อถือเป็นต้นเช่นนั้น นับว่าเป็นความเจริญหรือความเสื่อมก็น่าจะต้องพิจารณาว่า ที่เรียกเจริญนั้นอย่างไร เสื่อมนั้นอย่างไร คนชาติไทยเราที่รวมอยู่เป็นสุข ตั้งแต่ครอบครัวขึ้นไปจนถึงเป็น ประเทศชาติ และดำรงความเป็นไทยเจริญยั่งยืนอยู่ตลอดมา ทั้งเจริญเติบโตขึ้นก็ควรเรียกว่าเจริญได้ และควรจะกล่าวว่าพระพุทธศาสนา ได้มีส่วนสร้างความเจริญดังกล่าวให้เกิดแก่คนชาติไทย พิจารณาตามประวัติศาสตร์คือตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นลำดับมา ประเทศชาติไทยต้องเดือดร้อนระส่ำระสาย จนถึงต้องสูญเสียเอกราชในบางครั้ง บางคราวเพราะอะไร จะเห็นว่าใช่เพราะพระพุทธศาสนา แต่เพราะขาดการปฏิบัติธรรม บางข้อเช่นความสามัคคี ความไม่ประมาท หรือจะกล่าวว่าขาดอธิปไตยที่พระพุทธรเจ้าตรัสแก่กษัตริย์ลิจฉวีก็ได้ จะถือโอกาสเล่าไว้ในที่นี้ ว่าในสมัยพุทธกาล เมืองเวสาลีปกครองโดยกษัตริย์ลิจฉวี ซึ่งประชุมกันเป็นคณะอำนวยการปกครอง พระพุทธรเจ้าได้ตรัสสอนให้ปฏิบัติในธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อมเรียกว่าอธิปไตยธรรม ๗ ข้อคือ

(๑) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์

(๒) พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม พร้อมเพรียงกันช่วยทำกิจที่ควรทำของรัฐ

(๓) ถือประพุดิตตามพระราชบัญญัติกฎหมายของบ้านเมือง

(๔) สักการะเคารพนับถือเชื่อฟังผู้ใหญ่

(๕) ไม่ฉุคร่าชมขึ้นกุลสตรี

(๖) สักการะเคารพนับถือบูชาเจดีย์ของรัฐทั้งภายในทั้งภายนอก

(๗) จัดอารักขาคุ้มครองในพระอรหันต์ทั้งหลาย

ตรัสว่าตราบใดที่กษัตริย์ลิจฉวีปฏิบัติอยู่ในธรรม ๗ ข้อนี้ก็หวังได้ว่าไม่เสื่อมฝ่ายพระเจ้าอชาตศัตรูแห่งรัฐมคธ มีกรุงราชคฤห์เป็นนครหลวงได้ทรงส่งวัสสการพราหมณ์ไปทำสามัคคีเภท คือยุแหย่ให้แตกสามัคคีกันในคณะกษัตริย์ลิจฉวีได้สำเร็จ

จึงทรงยกกองทัพไปยึดเมืองเวสาลีได้โดยง่ายดาย ตามหัวข้อธรรม ในอธิทานิยธรรม ทั้ง ๗ ข้อนี้ เป็นข้อธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีในทางปกครอง ส่วนอธิทานิยธรรม ๗ ข้อที่ให้ไว้ เป็นหัวข้อธรรมในตอนก่อนคือข้อที่ตรัสสอนภิกษุ แต่ก็คล้ายคลึงกันเว้นไว้แต่บางข้อที่สอนจำเพาะภิกษุ

พึงสังเกตไว้เป็นพิเศษว่า การศึกษาธรรมในพระพุทธศาสนานั้นแม้จะเป็นธรรมหมวดเดียวกัน เมื่อสอนแก่คฤหัสถ์หรือแก่โลกทั่วไป มีคำสอนเป็นอย่างหนึ่ง แต่เมื่อสอนแก่พระภิกษุมีคำสอนเป็นอีกอย่างหนึ่ง ให้นักศึกษาลองเทียบกันดูในระหว่าง อธิทานิยธรรม ๗ ข้อทั้ง ๒ หมวดนี้และให้ถือเป็นข้อกำหนดในการศึกษาว่า การทำความเข้าใจในธรรมในพระพุทธศาสนานั้น ให้ถือเอาบุคคลที่จะปฏิบัติธรรมเป็นประมาณด้วยว่าเป็นใคร และการที่จะใช้ธรรมสำหรับปฏิบัตินั้นก็ต้องให้เหมาะสมแก่ภาวะของแต่ละบุคคล

อีกประการหนึ่ง ในอธิทานิยธรรมที่ตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีข้อ ๖ ที่ว่า สักการะเคารพนับถือบูชาเจดีย์ของรัฐทั้งภายในทั้งภายนอก แสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนานั้น ไม่ได้ทรงแสดงธรรมหรือสั่งสอนให้ทำลายสิ่งที่เคารพนับถือของบ้านเมืองหรือว่าของประชาชนที่ทรงผ่านไป สิ่งใดที่บ้านเมือง หรือประชาชนนับถือบูชาว่าเป็นเจดีย์ คือเป็นวัตถุที่จงใจเป็นที่เคารพนับถือ ก็ทรงสั่งสอนให้คงเคารพนับถือบูชาต่อไป ข้อนี้เป็นการแสดงลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา ประการหนึ่งว่า ไม่ย่ำยีทำลายสิ่งที่เคารพนับถือบูชาของบ้านเมืองหรือประชาชนในถิ่นนั้น ๆ แต่กลับส่งเสริมให้รักษาสิ่งเหล่านั้นไว้ และในข้อ ๗ ที่ว่าจัดอารักขาคุ้มครองในพระอรหันต์ทั้งหลายก็กล่าวไว้เพียงกลาง ๆ คำว่าพระอรหันต์นั้นก็หมายถึงผู้ที่ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ เป็นที่นับถือว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่ได้ทรงจำกัด ว่าศาสนาไหน รวมความก็คือว่าให้ทางบ้านเมืองจัดอารักขาคุ้มครองในศาสนาทั้งหลายนั่นเอง นี่ก็แสดงถึงลักษณะแห่งการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าว่า ไม่ได้มุ่งย่ำยีทำลายศาสนาทั้งหลาย แต่กลับส่งเสริมให้ทางบ้านเมืองให้อารักขาในทุกศาสนา ดังที่ในประเทศไทยเราได้ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันนี้ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกของทุกศาสนา และอธิทานิยธรรม ๗ ข้อที่ตรัสสอนแก่กษัตริย์ลิจฉวีนี้เป็นธรรมที่สั่งสอนในทางการปกครองบ้านเมือง ที่ส่งเสริมให้มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน และเมื่อคณะกษัตริย์

ลิจฉวีแตกความสามัคคีกันเพราะว่า วัสสการพราหมณ์เข้าไปยุแหย่ พระเจ้าอชาตศัตรู ก็ยกทัพเข้าไปยึดเอาโดยง่าย

แต่ได้มีบางคนกล่าวว่า พระพุทธศาสนาทำให้ประเทศไทยเจริญขึ้น เพราะมีธรรมบางข้อสอนให้คนหยุดคิดสร้างความเจริญ เช่น สันโดษ และคนไทยที่มีลักษณะเฉื่อยชาชอบเก็บตัวไม่สังคม เพราะพระพุทธศาสนาที่สอนให้มีอุเบกขาให้อยู่ในที่สงบเป็นต้น นอกจากนี้ศีล ๕ ยังเป็นเครื่องขัดขวางต่ออาชีพและกิจการหลายอย่าง พระสงฆ์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากเป็นเครื่องถ่วงความเจริญ

อันที่จริงสันโดษเป็นธรรมสำคัญข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา ถ้าเป็นบุคคลก็เป็นผู้ที่ได้ถูกหาความใส่मानาน จึงควรจะทำให้ความเข้าใจสันโดษกันสักที่ว่า หมายถึงปฏิบัติอย่างไร พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติในประโยชน์ปัจจุบัน ๔ ประการคือ ให้ขยันหมั่นเพียรเล่าเรียนศึกษาประกอบกิจการเครื่องเลี้ยงชีพ ทำธุระหน้าที่ของตน ให้รักษาทรัพย์ที่หามาได้ รักษาการงานของตนไม่ให้เสื่อมเสีย ให้มีเพื่อนเป็นคนดี ไม่คบคนชั่ว นี่คือการมีสังคมดีนั่นเอง และให้เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หามาได้ ไม่ให้ผิดเคืองนักไม่ให้พุ่มพวยนัก และสอนให้เว้นจากอบายมุขทั้ง ๖ คือ ดื่มน้ำเมา เที่ยวกลางคืน เที่ยวดูการเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เกียจคร้านทำการงาน ทั้งยังสอนมิให้สันโดษในกุศลธรรม คือในความดีทั้งหลาย คือมิให้ยินดีพอใจว่า ทำดีพอแล้ว เพราะยังมีความดีที่จะต้องทำยิ่งขึ้นไปอีก แต่ให้มีสันโดษคือความยินดีพอใจในผลที่ได้รับจากการงานที่ทำเป็นต้น เพราะจะทำให้มีความสุขและไม่ประพดิตุจริต คนเรามักจะขาดสันโดษในผลที่ตนได้รับ ขาดความเพียรในการทำเหตุเพื่อผลนั้น จึงประพดิตุจริตต่าง ๆ ฉะนั้น ผู้ที่โทษสันโดษจึงเป็นเพราะไม่รู้จักสันโดษในความหมายที่ถูกต้อง โดยที่แท้เพราะขาดความเพียรและขาดสันโดษ ความเจริญทางเศรษฐกิจ เป็นต้นจึงเกิดช้าและพระพุทธศาสนาสอนให้รีบเร่งประกอบกรณียะ มีสอนให้เฉื่อยชา ดังเช่นที่สอนว่า “ความเพียรควรรีบทำแต่ในวันนี้ทีเดียว ใครเล่าจะรู้ว่าความตายจะมาต่อวันพรุ่งนี้” “ขณะอย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย”

และข้อที่กล่าวว่า ชอบเก็บตัวไม่สังคมนั้น พระพุทธศาสนามีสอนให้สังคมกับคนดี แต่มิให้สังคมกับคนชั่ว ดังเช่นในมงคลสูตรที่สอนว่า “ไม่คบคนพาลคบบัณฑิต

บุชชาผู้ควรบุชชา นี้เป็นมงคลอันอุดม” และว่า “อย่าสังคมด้วยคนพาล เพราะว่าจะสังคมด้วยคนพาลให้เกิดทุกข์” ส่วนที่สอนมิให้คลุกคลีด้วยหมู่คณะก็ทรงสอนแก่ภิกษุผู้ที่จะบำเพ็ญเพียรเพื่อผลพิเศษทางจิตใจเท่านั้น และแม้แต่คฤหัสถ์ ในบางขณะที่ต้องการศึกษาจะทบทวนวิชาความรู้ ไม่ไปคลุกคลีด้วยหมู่คณะจึงจะสามารถอ่านหนังสือทบทวนวิชาความรู้ของตนได้ แต่ถ้ามัวคลุกคลีอยู่ในหมู่คณะแล้วก็ไม่สามารถที่จะทำเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ในบางขณะก็ต้องการความสงบที่ต้องอยู่ ผู้เดียวดังเช่นในการจะทบทวนวิชาดังกล่าว

อันลักษณะที่เฉื่อยชาเป็นต้น หาได้เป็นลักษณะของอุเบกขาที่สอนให้มีไม่ เช่น อุเบกขาในพรหมวิหาร พรหมวิหารนั้นมี ๔ คือ เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข สอนให้หัดแผ่ใจมีเมตตาออกไปได้ทุกเมื่อ กรุณา ความสงสารคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ ทางพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้เมื่อพบเห็นผู้อื่นมีทุกข์ และเมื่อสมควรจะช่วยได้ก็ให้ช่วย มุทิตาความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี ไฉริชยา พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้เมื่อได้เห็นได้ทราบว่าเขาได้ดีมีสุขความเจริญ และอุเบกขา ความวางเฉยไม่ตีใจ ไม่เสียใจเมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ โดยพิจารณาปลงลงในกรรมและผลของกรรม เขาได้รับผลเช่นนี้ก็เพราะกรรมของเขาที่ได้ทำไว้ พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ ในเมื่อไม่สามารถจะช่วยให้ช่วยได้ ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นเห็นนักโทษต้องโทษตามกฎหมาย ก็ต้องมีอุเบกขา เพราะการจะช่วยนักโทษให้แหกคอกหนีเป็นการไม่สมควรทำ แต่เมื่อเห็นคนตกน้ำพอจะช่วยได้ก็ต้องใช้ความกรุณาคือช่วยสุดความสามารถ จะใช้อุเบกขาคือวางเฉยเสียก็ผิด กลายเป็นคนใจดำหาให้อุเบกขาไม่ ฉะนั้น คนที่มีลักษณะเฉื่อยชา เป็นต้น จึงมิใช่เพราะธรรมในพระพุทธศาสนา แต่เป็นเพราะขาดธรรม มีความเพียร เป็นต้น และจะกล่าวหาว่าคนไทยส่วนรวมมีลักษณะดั่งนั้น ก็หาถูกไม่ควรจะว่าเป็นคน ๆ ไป

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับพระสงฆ์นั้น อันพระสงฆ์ในเมืองไทยก็เป็นผลมาจากการรับนับถือพระพุทธศาสนาที่ทำให้เกิดมีบ้านและวัด และการที่เกิดมีวัดขึ้นนั้น ก็โดยที่ทางบ้านนั้นเองอุปถัมภ์บำรุงทั้งวัดวาอารามทั้งพระภิกษุสามเณร ก็เพื่อที่จะให้ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ตลอดจนถึงศึกษาภาษาไทยเป็นต้น และต้องการให้อบรมให้เป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ สามารถที่จะปกครองตนเองและผู้อื่นได้ เพราะฉะนั้น การที่มีพระสงฆ์ขึ้นในเมืองไทย ก็โดยที่สังคมไทยนั้นเองต้องการให้มีมารดาบิดา ส่งบุตรเข้า

บวชเรียน หรือญาติผู้ใหญ่ตลอดถึงผู้ที่อุปการะทั้งหลาย ได้ส่งญาติและผู้ที่ต้องการบวชเรียน ให้เข้าบวชเรียนปฏิบัติก็ด้วยมุ่งผลให้เป็นผู้ที่มีโอกาสเข้าศึกษาให้ได้มีความรู้ความประพฤติดีดังกล่าว กุลบุตรของประเทศชาติ ซึ่งนิยมเข้าบวชเรียน แม้จะเพียงชั่วคราวดังที่ได้ปฏิบัติกันอยู่ทั่วไป และได้เรียกผู้ที่บวชเรียนและสึกออกไปแล้วว่า ทิด ซึ่งมาจากคำว่า บัณฑิต อันมีความหมายถึงว่า ได้เข้ามาอบรมให้เป็นผู้ที่มีความรู้และความประพฤติดี เป็นที่เชื่อถือว่าจะครองบ้านเรือนให้มีความสุขความเจริญได้ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์นั้นก็จึงได้ดำรงอยู่ได้ แต่ถ้าสังคมไทยไม่ต้องการพระสงฆ์แล้ว พระสงฆ์ในเมืองไทยก็อยู่ไม่ได้ต้องหมดไปเพราะไม่มีใครบำรุงและการที่สังคมไทยยังบำรุงพระสงฆ์อยู่นั้นก็ย่อมต้องเห็นประโยชน์ของพระสงฆ์ดังกล่าว และเมื่อเป็นเช่นนั้นพระสงฆ์จึงเป็นสังคมไทยสังคมหนึ่ง และได้มีส่วนช่วยสร้างสรรค์ความเจริญของสังคมไทย โดยเฉพาะก็คือในด้านการศึกษาและในด้านความประพฤติ และตราบใดที่คนไทยเรายังนับถือความดีอยู่ ตราบนั้น พระสงฆ์ก็จะดำรงอยู่ได้ และเมื่อสังคมไทยยังนับถือความดีอยู่ ยังรักษาความดีอยู่เป็นส่วนใหญ่ก็ย่อมจะมีความเจริญและดำรงอยู่ได้ แต่แม้เช่นนั้นในวงการคณะสงฆ์เองก็ต้องมีการปรับปรุงให้เหมาะสมกันอยู่เสมอ และก็มีกระบวนการกระทำบางอย่างที่ทำให้เกิดความเสื่อม แปลว่า ก็มีความเสื่อมความเจริญเหมือนกัน และก็ต้องมีการปรับปรุงอยู่เสมอ เพื่อให้บังเกิดประโยชน์เป็นผลแก่บุคคลส่วนรวมมากยิ่งขึ้น

ในปัจจุบันขอบเขตแห่งสังคมได้ขยายออกไปทั่วโลก เพราะได้มีการไปมาหาสู่กันได้โดยสะดวกและรวดเร็วทั่วโลก ดูคล้ายกับโลกนี้แคบเข้า ระบบแห่งสังคมต่างประเทศจึงได้ไหลบ่าเข้ามาโดยรวดเร็ว ทำให้ระบบสังคมไทยเปลี่ยนไปจากเดิม ดังที่มีคำเรียกว่า “สมัยใหม่ สมัยเก่า” นอกจากระบบแห่งสังคมที่ดี ระบบสังคมที่ต่ำทรามที่ชั่วร้ายต่าง ๆ ก็ไหลเข้ามาด้วย

อันที่จริงการเปลี่ยนแปลงแห่งสังคมจะต้องมีอยู่เสมอ คนชาติไทยเราแต่เดิมาก็ยังไม่มีพระพุทธศาสนา แต่ก็จะต้องมีระบบสังคมของตนที่เกิดขึ้นจากคนไทยเราเอง และจากคนเผ่าอื่นหรือประเทศอื่นที่อยู่ใกล้เคียง คบหากันไปมาหาสู่กัน ซึ่งจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงมาเรื่อย ๆ เมื่อได้รับพระพุทธศาสนา สังคมไทยก็เปลี่ยนแปลงไปตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นคำสั่งสอนที่ทำให้เป็น “อารยะ” ให้ “วิณะ”

ยิ่งกว่าระบบเก่าันว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่แห่งสังคมไทยในสมัยกว่าพันปี พระพุทธศาสนาได้มาเป็นศาสนาประจำชาติไทย ได้หยั่งรากลงลึก กล่าวได้ว่าพระพุทธศาสนาเป็นโครงร่างเป็นเลือดเนื้อของสังคมไทยมากกว่าพันปี

แต่สังคมก็ต้องมีความเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ สิ่งที่เข้ามาทำให้เปลี่ยนแปลงไปเช่น

ทางจิตใจ คือศาสนาต่าง ๆ ที่เข้ามาภายหลัง ลัทธิความเชื่อถือต่าง ๆ เป็นต้น

ทางปัญญา คือการศึกษาที่จัดขึ้นเป็นระบบการศึกษา ตลอดจนถึงความรู้ต่าง ๆ ที่เจริญขึ้น

ทางวัตถุ คือสิ่งต่าง ๆ ที่ประดิษฐ์ขึ้นใช้

ทางระบบต่าง ๆ แห่งสังคมต่างประเทศ

ศาสนาต่าง ๆ นั้นพิจารณาดูให้ดีจะเห็นว่า ไม่เข้ามาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอะไรนัก ควรจะเรียกว่าเข้ามาช่วยมากกว่า เช่น ช่วยทางการศึกษา การรักษาพยาบาล และช่วยรับรองระบบความเชื่อในกรรมหรือในบาปบุญคุณโทษตามหลักแห่งพระพุทธศาสนา ที่ฝังแน่นอยู่ในความรู้สึกของคนไทยทั่วไปแล้ว ถึงใครจะไปนับถือศาสนาอื่น แต่ก็มิได้เปลี่ยนความรู้สึกในเรื่องของบาปบุญคุณโทษ ยังคงนับถือผู้ใหญ่ มีความกตัญญู กตเวทีต่อผู้มีพระคุณตามหลักคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาอยู่นั่นเอง

ส่วนสิ่งที่เป็นเหตุปัจจัยอื่น ๆ นั้น มีเป็นอันมากที่เปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเจริญของประเทศชาติ หรือของสังคมไทยโดยส่วนรวม จับพิจารณาดูตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นตัวอย่าง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงศึกษามีความรู้ในพระพุทธศาสนา และได้ทรงเริ่มปรับปรุงระบบศรัทธา คือความเชื่อและความประพฤติปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาขึ้นเป็นอันมาก เมื่อกล่าวโดยสรุปก็คือทางนำเข้าหาปัญญา อันประกอบด้วยเหตุผลอันเป็นหลักสัจจะในพระพุทธศาสนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า แม้แต่ในวงการพระพุทธศาสนา หรือคณะสงฆ์เองก็มีการปรับปรุงเป็นครั้งคราว มาโดยลำดับ เพราะก็มีความเลื่อมความเจริญเหมือนกัน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเริ่มศึกษาปรับปรุงให้ศรัทธาเข้าหาปัญญาตามเหตุผล ซึ่งมีอยู่อย่างสมบูรณ์ในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น และทรงส่งเสริมความประพฤติปฏิบัติในธรรม ซึ่งยุติด้วยเหตุผลอันอำนวยการประโยชน์แก่บุคคล ตามฐานะมิใช่ว่าจะส่งเสริมการปฏิบัติธรรมชั้นสูงเท่านั้น แต่ว่าได้ทรงส่งเสริม ธรรมปฏิบัติสำหรับประชาชนทั่วไป ที่จะได้เป็นพลเมืองดี และประเพณีประโยชน์แก่ประเทศชาติ ในด้านทางประเทศชาติก็ได้ทรงเริ่มเปิดสัมคมด้วยประเทศฝ่ายตะวันตก ทรงศึกษาภาษาและความรู้ของฝ่ายตะวันตก ทรงเริ่มแก้ไขปรับปรุงขนบธรรมเนียมในราชสำนักในการปกครองประเทศหลายอย่าง เป็นการเริ่มนำประเทศชาติให้เปลี่ยนแปลงมาสู่ยุคปัจจุบัน

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงดำเนินการเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ ตามแนวริเริ่มของสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งในทางปกครองทางการศึกษาและทางอื่นทุกทาง เพื่อให้ประเทศชาติก้าวหน้าไปสู่ความเจริญ ในด้านศาสนาได้ทรงอาศัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งเป็นพระอนุชาได้ทรงเริ่มช่วยจัดการศึกษา ทั้งทางพระศาสนาทั้งทางประเทศชาติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้นได้ทรงรจนานหนังสือที่เป็นตำรับตำราต่าง ๆ ขึ้นเป็นอันมาก ทำให้พระสงฆ์และประชาชนได้รู้ธรรมที่พึงใช้ปฏิบัติสำหรับในการดำเนินชีวิตของตนในทุกฐานะ

ในรัชกาลต่อมาถึงปัจจุบัน ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเพื่อความเจริญ ด้วยมีแบบอย่างจากทางตะวันออกไปยัง ตะวันตกบ้าง สุดแต่ที่ไหนจะมีความเจริญ ในทางไหนที่จะถือเอาเป็นตัวอย่างเป็นแบบได้

รวมความว่าไทยเราได้เปิดสัมคมกับชาวโลกทั้งหมด และมักจะนิยมสิ่งที่มาจากต่างประเทศ ในสมัยโบราณที่ยังไม่เปิดสัมคมกับฝรั่ง สิ่งอะไรที่มีค่ามากมักจะต้องมาจากลังกา เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธรูปสีหิงค์ก็ว่ามาจากลังกา แต่ต่อมานิยมฝรั่งก็นิยมของนอก คือที่ส่งมาจากเมืองฝรั่ง ถ้าพระแก้วท่านมาเมืองไทย ในสมัยนี้ก็คงจะไม่มาจากเมืองลังกาเป็นแน่ แบบที่ทำตามอย่างตะวันตกนี้คงมิใช่ทำตามอย่าง แต่ในเมืองไทย ในประเทศอื่น ๆ อีกมากก็คงทำตามอย่างเช่นเดียวกัน จึงมักเรียกว่าแบบสากล เช่นแต่งกายแบบสากลนิยม

การเอาอย่างในสิ่งที่ดีที่ถูกไม่เป็นการทำผิด แต่เป็นการทำถูก สิ่งที่ดีเช่น วิชาความรู้ การแต่งกาย วิธีการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ ไม่ว่าจะ เป็นของตะวันตกหรือ ตะวันออก ควรศึกษาและเลือกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งนั้น แต่การเอาอย่างในทาง ที่ผิดนั้นเป็นการทำผิดแน่นอน เป็นเหตุให้เกิดความเสื่อม นอกจากนี้ยังมีสาเหตุแห่ง ความเสื่อมทางสังคมอย่างอื่นอีก

ฉะนั้น ในขณะที่ประเทศชาติกำลังดำเนินไปในทางเจริญอยู่ นี้ จึงปรากฏว่า สังคมไทยก็กำลังเปลี่ยนไปในทางเสื่อมอยู่หลายประการ และข้อสำคัญกำลังเสื่อมจาก ศรัทธาและปัญญาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นโครงสร้างของตนเอง จะลองเสนอสาเหตุ สำหรับพิจารณาต่อไปนี้เป็นบางประการ

(๑) *ทิ้งของเดิมรับของใหม่ที่ผิด* ไทยเรามีของเดิมที่ดีที่งดงามอันแสดงถึง อารยะและวัฒนธรรมอยู่เป็นอันมาก ที่รวมกันสร้างความเป็นไทย ประกอบด้วยสถาบัน ทั้ง ๓ อันเป็นไตรรงค์ของชาติไทย ทำให้คนไทยมีลักษณะของตนเองดังกล่าว ในตอน ต้นการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรับของใหม่เข้ามา ก็เพื่อเสริมสร้างความเจริญ แก่สถาบัน ที่เป็นหลักของชาติตามควรแก่กาลเทศะ มิใช่หมายความว่าทิ้งของเดิมที่ดีอยู่ในสมัย ที่ขอบเขตแห่งวงสังคมแผ่ออกไปทั่วโลกดังปัจจุบัน เราจะต้องพบความรู้ในศาสตร์ ต่าง ๆ จะต้องพบสิ่งที่เรียกว่าวัฒนธรรม อารยธรรม และอะไรรื่นของคนในนานา ประเทศ ก็จะต้องเกิดการเปรียบเทียบกันขึ้นว่าของใครจะดีกว่ากัน โดยเฉพาะของเรา กับของเขาจะต้องเกิดปัญหาขึ้นดังนี้

- (ก) ทิ้งของเรา รับของเขา
- (ข) ไม่ทิ้งที่เดียว แต่ปรับปรุงของเราเสียใหม่
- (ค) รักษาของเราไว้ไม่เปลี่ยนแปลง

(ก) ถ้าของเราเก่าแก่ไปเสียแล้ว และไม่สุภาพงดงาม ไม่เหมาะสมต่าง ๆ ควรทิ้งเสียได้ ก็เลิกเสีย เปลี่ยนใหม่ ไทยเราได้เลิกแบบเก่ามาใช้แบบใหม่ที่ ดีที่สุภาพ เหมาะสมกว่าเป็นอันมาก เช่นในรัชกาลที่ ๔ ทรงเลิกธรรมเนียมไม่สวมเสื้อเข้าเฝ้า เป็นให้สวมเสื้อเป็นต้น การเลิกของเดิมที่ไม่เหมาะสมมาเป็นแบบใหม่ ที่เหมาะสม เป็นการควรทำเพื่อความเจริญก้าวหน้า การที่คนในโลกนี้เจริญขึ้นจากแบบคนป่ามา

เป็นคนเมือง ก็เพราะเปลี่ยนจากแบบคนป่ามาโดยลำดับ ถ้าจะเลิกอะไรไม่ได้ก็ต้องเป็นคนป่าอยู่เหมือนอย่างเดิม แต่ถ้าของเดิมที่อยู่จะทิ้งหรือเลิกเสียก็เป็นการทำผิด เช่นสถาบันที่เป็นหลักของชาติ ระบบความเชื่อถือเป็นต้นที่เป็นหลักสำคัญ เมื่อทิ้งเสียก็คือทิ้งตัวเราเอง

(ข) ของเดิมที่ไม่เหมาะในบางประการ เมื่อปรับปรุงเสียบ้างก็จะเป็นประโยชน์ ดังนี้ก็ปรับปรุงให้เหมาะสมขึ้น มีอยู่เป็นอันมากที่ไทยเราได้ปรับปรุงจากของเดิม ในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงปรับปรุงพิธีการทางพราหมณ์ ให้มีทางพระพุทธศาสนาเข้าแทรกหลายอย่าง ในบัดนี้คนไทยทั่วไปก็ได้ปฏิบัติพิธีกรรมต่าง ๆ โดยมากมีรูปพิธีเป็นทางพราหมณ์ แต่มีการบำเพ็ญกุศลเป็นทางพุทธปนกันอยู่ สิ่งที่ปรับปรุงของเดิมให้ดีขึ้นนี้มีอยู่ทั่วไปตั้งแต่สิ่งเป็นธรรมชาติไปจนถึงสิ่งที่คนประดิษฐ์ขึ้น เช่นร่างกายนี้เกิดมาที่แรกก็ตัวนิดเดียวแต่ปรับปรุงให้โตใหญ่ขึ้นจากตัวเดิมนั้นแหละ จนถึงแก่เฒ่าใช้ไม่ได้ จึงทิ้ง คือตายกันเสียทีหนึ่ง เครื่องนุ่งห่มก็ยุติกันว่าคนเมืองต้องนุ่งห่ม ส่วนการที่จะปรับปรุงให้ยาว ๆ สั้น ๆ อย่างไรนั้นไม่ยุติ ยวดยานพาหนะเดิมก็เป็นเกวียน เป็นรถม้า ต่อมาก็ปรับปรุงเป็นรถยนต์ เป็นเรือบินเรือเหาะ เป็นต้น แต่ถ้าของเดิมเหมาะอยู่ไปปรับปรุงแก้ไข ก็เป็นการเสียเพราะไปแก้ดีให้เสีย เช่น ระบบหรือแบบที่เป็นลักษณะของคนไทยที่ลงตัวอยู่แล้ว จะเปลี่ยนทำเป็นท่าจีนแขกฝรั่งไปอย่างไร ก็เป็นการเสียมากกว่าดี แบบโบสถ์วิหารและลวดลายไทยต่าง ๆ ที่นับว่าเป็นศิลปะชั้นยอด เป็นแบบที่ลงตัวแล้วจะเปลี่ยนแก้อย่างไรก็ไม่ดีไปกว่าของเดิม

(ค) การรักษาของเราไว้ไม่เปลี่ยนแปลงอะไร ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ควรรักษา ก็เท่ากับเป็นการหยุดความเจริญของตนเองให้ชะงักงัน ดังเผ่าคนที่ไม่ยอมเปลี่ยนแปลงอะไรในปัจจุบัน กลายเป็นเผ่าคนป่าที่ยังมีให้เห็นอยู่ในบางแห่ง แต่ถ้าของเราดีอยู่แล้ว ไม่รักษาไว้ ก็เท่ากับไม่รักษาตัวเอง

(๒) ความมัวเมาในวัตถุ ความเจริญส่วนใหญ่ในปัจจุบันนี้ เป็นความเจริญทางวัตถุ ซึ่งเป็นเครื่องบำรุงความสุขสะดวกทางกาย ตลอดถึงเครื่องบำรุงตา บำรุงหู ตลอดถึงบำรุงใจให้เพลิดเพลินด้วยวัตถุต่าง ๆ วัตถุเหล่านี้ทำให้เกิดความมัวเมาได้ง่าย เมื่อมีความมัวเมาต้องการในวัตถุก็จะทิ้งศีลธรรม ทิ้งศาสนาเสียได้ ทำอะไรก็ได้โดย

ไม่เลือกทางเพื่อให้ได้วัตถุที่ต้องการมาเท่านั้น ในข้อนี้ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า กามมี ๒ คือ กิเลสกาม กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ ให้ปรารถนา วัตถุประสงค์อันน่าใคร่ น่าปรารถนา เมื่อโลกเจริญด้วยวัตถุ กิเลสกิเลสของคนที่มากขึ้น

(๓) ความปล่อยตัว เมื่อเกิดความมัวเมา ก็ขาดสติ จึงปล่อยตัวให้ทำอะไร ก็ได้โดยปราศจากความละอาย มนุษย์เรานั้นแม้พัฒนามาจากคนป่าเป็นคนเมือง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่า “โปรี” หรือที่เรียกว่า “สิวิไลซ์” แต่ก็ยังมีสันดานเป็นคนป่า หรือเป็นสัตว์อยู่ แต่อาศัยที่มนุษย์เรามีใจสูง มีปัญญาผู้สำนักในผิชอบ ชั่วดี มีหิริ โอตตปะคือรู้จักอายรู้จักเกรงกลัวความผิด จึงจักปกปิดซ่อนเร้นสิ่งที่ควรปกปิด ซ่อนเร้น รู้จักเว้นการควรเว้นประพฤติกว้างประพฤติกว้าง แต่ถ้าวางปล่อยตัวเพราะความมัวเมอดังกล่าว สันดานเก่าก็จะออกมา จะกลายเป็นมักได้อย่างไม่น่าเป็น จะดูร้ายยิ่งกว่าสัตว์ป่าเสียอีก

(๔) ความจำเป็นและเหตุอื่นบางอย่าง เช่น ความอดอยากแร้นแค้น ความถูกข่มเหง ความไม่ได้รับความยุติธรรม ความทอดธุระ ความปฏิบัติไม่ถูกต้อง เป็นต้น

ทางแก้ไข เนื่องด้วยปัญหาทางสังคม เป็นเรื่องที่ครอบคลุมไปทั้งหมด การแก้ปัญหาทางสังคมจึงต้องอาศัยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แต่ในพระพุทธศาสนา วิธีแก้สังคม ได้มีแสดงธรรมไว้สำหรับใช้ทุกแห่งทุกมุม แต่ขอให้นำไปปฏิบัติใช้ทุกแห่งทุกมุมก็แล้วกัน เช่นสติ ความระลึกได้ ความสำนึกรู้ ธรรมวิริยะ ปัญญาเลือกเฟ้น ธรรมวิริยะ ความเพียร ในการทำเหตุ สันโดษ ความพอใจในผลที่ได้รับ แม้เพียงเท่านี้ จะทำให้มีสติปัญญา รู้จักยับยั้งชั่งใจ เลือกรับสิ่งที่ควรรับเป็นต้นและไม่เฉื่อยชาเกียจคร้าน มีความขยันหมั่นเพียรในการประกอบกรณียกิจต่าง ๆ และจะไม่ท้อจืด คอรัปชั่น และมีขอเพิ่มเติมด้วยธรรมที่เป็นหลักสังคมโดยตรง ตามมงคลคาถาแรกของพระพุทธเจ้าว่า “การไม่คบคนพาล การคบบัณฑิต การบูชาผู้ควรบูชา” ไม่คบคนพาล ก็คือไม่สังคมกับคนเขลา หมายถึงคนชั่วคนผิด คบบัณฑิต คือสังคมกับคนฉลาดหมายถึงคนดี บูชาผู้ควรบูชา คือบูชาคนดี ไม่บูชาหน้าถือคนชั่ว

อนึ่ง แต่ละคนตั้งใจปฏิบัติตามพระโอวาท ๓ ข้อ ที่ว่า ละความชั่ว ทำความดี ชำระจิตของตนให้ผ่องแผ้ว

ทั้งนี้จะต้องมีศรัทธาในสิ่งที่ถูก ประกอบด้วยปัญญา แม้ในพระพุทธศาสนาเอง และในสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย จึงควรจะต้องศึกษาให้มีความรู้เหตุผลแม้ที่เป็นเบื้องต้นของพระพุทธศาสนา และในสิ่งที่ประสบจะเชื่อถืออะไรก็ให้มีเหตุผล คือ คิดพินิจพิจารณาเสียก่อน จะต้องมีความเพียร สมาธิ ความตั้งใจมั่น โดยไม่เฉื่อยชา ผลัดเปลี่ยนในกิจที่ควรทำ และจะต้องมีสติเป็นหางเสือประจำอยู่เสมอ ดังนั้นก็จะไม่ทิ้งของเดิมที่ดีอยู่ไปรับของใหม่ที่ผิด จะไม่มัวเมาในวัตถุ จะไม่ปล่อยตัว

พระพุทธศาสนากับสังคมไทยที่เป็นส่วนสำคัญนั้น ได้กลมกลืนกันอย่างลึกซึ้ง วัดทั้งหลายที่มองเห็นกันอยู่ทั่วไปที่คิดว่าเป็นที่ตั้งพระพุทธศาสนานั้น คิดดูให้ดี จะเห็นว่าที่แท้เป็นสังคมไทยลักษณะหนึ่ง ลักษณะโบสถ์วิหารเป็นต้นเป็นศิลปะแบบไทย พระพุทธรูปเองก็เป็นศิลปะแบบไทย ตัวพระพุทธศาสนาเองเป็นหลักธรรมอันบริสุทธิ์ที่ปรากฏอยู่ในความรู้และความประพฤติ ฉะนั้น แม้ในบ้านเองซึ่งเป็นสังคมไทย อีกลักษณะหนึ่งก็มีพระพุทธศาสนาซึมซาบอยู่เป็นระบบความเชื่อถือ ความเคารพ เชื่อฟังเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ระบบสังคมไทยที่พระพุทธศาสนาสร้างขึ้นดังกล่าว เป็นระบบสังคมที่ดี ให้เกิดความสุขความเจริญ พระพุทธศาสนาไม่เคยทำให้สังคมไทยเสื่อม แต่ที่เสื่อมก็เพราะขาดพระพุทธศาสนาหรือใช้ธรรมไม่ถูกต้อง

จึงควรศึกษาให้มีความรู้จักพระพุทธศาสนาโดยเหตุผล เช่น ให้รู้จักสันโดษว่ามุ่งให้ปฏิบัติอย่างไร และปฏิบัติธรรมให้สมควรแก่ธรรม คือให้เหมาะแก่ความมุ่งหมาย ให้เหมาะแก่ภาวะของตน เหมือนอย่างไข้ยาให้เหมาะแก่โรค เช่น เป็นคฤหัสถ์ ก็ปฏิบัติในคิหิปฏิบัติตั้งห้วงข้อต่าง ๆ ที่อ้างมาแล้วข้างต้น ทุกคนจะมีความสุขความเจริญ และสังคมไทยก็จะมีสุขความเจริญ

กรรม^{๑๒}

เรื่องกรรมเป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งในพระพุทธศาสนา ปรากฏในพุทธประวัติว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังมีได้ตรัสรู้ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ได้เสด็จออกผนวชแสวงหาธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นที่เรียกว่า โมกขธรรม เมื่อได้ทรงพบทางปฏิบัติที่ถูกต้องแล้ว ก็ได้ทรงปฏิบัติในทางนั้น จนถึงในราตรีที่จะตรัสรู้ ท่านแสดงว่า ในยามที่ ๑ แห่งราตรีนั้นทรงได้ “ปุพฺพเพนิวาसानุสสติญาณ” ญาณคือพระปริชาหยั่งรู้ เป็นเครื่องระลึกได้ถึงชั้น ๓ เป็นที่อยู่อาศัยในปางก่อน เรียกสั้นว่ารู้ระลึกชาติได้ ในยามที่ ๒ ทรงได้ “จตุปปาตณญาณ” พระปริชาหยั่งรู้ในจตุและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย อธิบายโดยย่อว่ามีพระปริชาหยั่งรู้ในจตุคือความเคลื่อนไหว อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้น ๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม กระทำชั่วไว้ก็เข้าถึงชาติชั่ว มีทุกข์ กระทำความดีไว้ก็เข้าถึงชาติที่ดี มีสุข จนถึงในยามที่ ๓ จึงได้ “อาสวักขยญาณ” พระปริชาหยั่งรู้เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดานสำเร็จ เป็นพระพุทธะ คือพระผู้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น เรื่องกรรมนี้จึงได้ปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ ตั้งแต่ในยามที่ ๒ แห่งราตรีนั้น และเมื่อได้ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็ได้ทรงแสดงเรื่องกรรมนี้ไว้เป็นอันมาก เช่นใน “อภิณหปัจเจกขณะ” คือข้อที่ฟังพิจารณาเนื่อง ๆ ๕ ข้อ ข้อที่ ๕ ก็ได้ทรงแสดงให้พิจารณาเนื่อง ๆ ว่า “กम्मสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของตน กम्म-

^{๑๒} ทรงนิพนธ์เมื่อดำรงสมณศักดิ์ที่ พระศาสนโศภณ พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพนายประวัติ ปัตตพงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๕.

ทนายโท เราเป็นทนายรับผลของกรรม *กมุทยานิ* เรามีกรรมเป็นกำเนิด *กมุทพณฺธุ* เรามีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ *กมุทปฏิสรโณ* เรามีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย *ยํ กมุํ กริสฺสามิ* เราจักทำกรรมใดไว้ *กฺลฺยาณํ วา ปาปํ วา* ดีหรือชั่ว *ตสฺส ทนายโท ภวิสฺสามิ* จักเป็นทนาย รับผิดชอบกรรมนั้น” ดังนี้ และได้ทรงแสดงไว้ในที่อื่นอีกมาก เช่นใน จุลกรรมวิภังคสูตร มหากรรมวิภังคสูตร เป็นต้น เพราะฉะนั้น ผู้ศึกษาปฏิบัติพระพุทฺธ- ศาสนาสมควรสนใจศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องกรรม อย่างน้อยก็ให้รู้ว่า พระพุทฺธศาสนาสอนเรื่องนี้ไว้อย่างไร และมีเหตุผลอย่างไร ถ้า “*กมุทสฺสทา*” ความเชื่อ ในกรรมของคนทั้งหลายได้มีอยู่ตามสมควรแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ละความชั่วทำความดี กันมากขึ้น แม้จะไม่สามารถทำให้คนอื่นมี “*กมุทสฺสทา*” แต่หากว่าทำให้ตนเองมี “*กมุทสฺสทา*” ตามสมควรแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ละกรรมที่ชั่ว ทำกรรมที่ดีที่ชอบได้ตาม สมควร

ในภาษาไทยเราเมื่อพูดถึงกรรมก็มักจะหมายถึงกรรมที่ไม่ดี ถ้าเป็นส่วนที่ดีก็ มักจะพูดกันว่าบุญ ดังเช่นคำที่ว่า “บุญทำ กรรมแต่ง” เป็นต้น ในเวลาประสบผลร้าย ต่าง ๆ ก็มักพูดกันว่า “เป็นกรรม” คือต้องการที่จะพูดปลอบใจ แต่ในเวลาทีประสบ ผลดีก็พูดกันว่า “เป็นบุญ” จึงทำให้เข้าใจว่า กรรม หมายถึงส่วนที่ไม่ดีเท่านั้น แต่ที่ จริงคำว่า “กรรม” เป็นคำกลาง ๆ แปลว่า “การงานอันบุคคลกระทำ” เป็นชื่อของการ งานหรือการที่กระทำ แต่ก็มักจะแปลกันว่า “การกระทำ” ถ้าแปลว่าการกระทำหมายถึง กิริยา ก็เป็นคำแปลที่ไม่ถูก เพราะว่ากิริยาที่ทำนั้นไม่ใช่เป็นกรรม ส่วนที่เป็นกรรม นั้นจะต้องเป็นงานอันบุคคลกระทำ ได้มีพระพุทฺธภาษิตแสดงไว้ว่า “*เจตนาหํ ภิกฺขเว กมุํ วทามิ*” เป็นต้น แปลความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาคือความจงใจว่า เป็นกรรม เพราะว่าบุคคลมีเจตนาจงใจแล้วจึงทำกรรม ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางมโนะบ้าง” ดังนี้ เพราะฉะนั้น กรรมจึงต้องหมายถึงการงานที่กระทำด้วยมีเจตนา คือความจงใจ และแบ่งออกตามทางที่ทำเป็นกายกรรม (กรรมทางกาย) วจีกรรม (กรรมทางวาจา) มโนกรรม (กรรมทางใจ) เพราะฉะนั้น จึงได้ทวารคือทางทำกรรม เป็น ๓ ได้แก่ กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร ทวารทั้ง ๓ นี้เป็นช่องทางของกรรมคือ จะทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็โดยทวารทั้ง ๓ นี้ และกรรมนี้ ยังแบ่งออกได้เป็น ๓ คือ

- กุศลกรรม** คือกรรมที่เป็นส่วนดี เรียกว่าบุญกรรมก็ได้
อกุศลกรรม คือกรรมที่เป็นส่วนชั่ว เรียกว่าบาปกรรมก็ได้
อัพยาตกรรม คือกรรมที่เป็นส่วนกลาง ๆ ไม่จัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล

กรรมทุกอย่าง ย่อมเป็นกุศล หรืออกุศล หรืออัพยาตฤตอย่างใดอย่างหนึ่ง ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้โดยชัดเจนว่า กรรมเช่นไรเป็นอกุศล เช่นไรเป็นกุศล คำสั่งสอนที่พึงหยาบยกขึ้นเป็นข้ออ้างก็ได้แก่ อกุศลกรรมบถ ๑๐ และ กุศลกรรมบถ ๑๐ อกุศลกรรมบถ แปลว่า ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศล ๑๐ ประการ แบ่งเป็นกายกรรม ๓ (ฆ่าสัตว์ ลักของเขา ประพฤติผิดในทางกาม) วจีกรรม (พูดปด พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า) มโนกรรม ๓ (โลภ เพ่งเล็งทรัพย์ ของเขา พยาบาทปองร้าย เห็นผิดจากคลองธรรม) ส่วนกุศลกรรมบถ คือ ทางแห่ง กรรมที่เป็นกุศลนั้นก็ตรงกันข้าม แบ่งเป็นกายกรรม ๓ วจีกรรม ๔ มโนกรรม ๓ เหมือนกัน สำหรับฝ่ายกุศลกัฏติ อกุศลกัฏติ ได้มีแสดงไว้ที่อื่น ๆ อีก มากแห่ง เช่น ฝ่ายอกุศลทุจริต ๓ ภยเวร ๕ ประการ เป็นต้น ฝ่ายกุศลสุจริต ๓ เว้นจากภยเวร ๕ ประการ บุญกิริยาวัตถุ ๓ ที่ตั้งแห่งการกระทำบุญ ๓ ประการ (ทาน ศีล ภาวนา) หรือบุญกิริยา วัตถุ ๑๐ เป็นต้น เพราะฉะนั้น อะไรเป็นอกุศลกรรม หรืออกุศลกรรม ดังที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนานั้น จึงไม่มีปัญหา เพราะได้ตรัสชี้เอาไว้ทั้งทางกาย วาจา ใจ ส่วน อัพยาตกรรม เช่น กรรมที่เป็นอาชีพ เป็นต้นว่า กสิกรรม พานิชกรรม ที่เกี่ยวแก่ความรื่นเริง เช่น นาฏกรรม ที่เกี่ยวแก่การเดินยืน นั่ง นอน กิน ดื่ม ถ่าย พูด ทั่ว ๆ ไป ที่ไม่จัดว่าเป็นบุญหรือบาป ตลอดถึงที่ประกอบด้วยเจตนาเพื่อละบุญ และบาป อันเป็นกรรมเพื่อพ้นโลก ในที่นี้ จึงจะกล่าวถึงเฉพาะกุศลกรรม อกุศลกรรม ซึ่งเป็นทางปฏิบัติทั่ว ๆ ไป เพราะยังมีปัญหาที่ควรทำความเข้าใจอีกหลายประการ เช่นว่าทำไมจึงได้เรียกว่าเป็นกุศลหรืออกุศล และกรรมดังกล่าวนั้นจะบังเกิดผลดังที่ได้ ตรัสไว้อย่างไร เป็นต้น จะเริ่มว่าด้วยหลักที่ควรทราบในเบื้องต้นไปก่อน

หลักในการที่จะกำหนดว่า กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม นั้นมีข้ออะไรบ้าง ก็ให้กำหนดตามที่แสดงไว้ในกรรมบถทั้ง ๒ นั้นเป็นหลัก ส่วนการที่จะประกอบกรรมนั้น ก็อาจจะทำทางทวารใดทวารหนึ่งได้ กายกรรม ตัวอย่างฝ่ายอกุศล เช่น การฆ่าสัตว์ ถ้ำฆ่าเองก็เป็นการกระทำทางกายทวาร ถ้ำสั่งให้เขาฆ่าก็เป็นกระทำทางวจีทวาร

การลักทรัพย์ก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น กายกรรมบางอย่างจึงทำได้ ทั้งทางกายทวาร ทั้งทางวจีทวาร แต่ตัวกรรมนั้นเป็นกายกรรม

วจีกรรม ตัวอย่างฝ่ายอกุศล เช่น มุสาวาท ถ้าพูดด้วยวาจาก็เป็นการทำด้วย วจีทวารโดยตรง แต่ถ้าแสดงอาการทางกาย เช่นว่าสันติริษะแสดงว่าปฏิเสธ หรือพยักหน้าแสดงว่ารับ ดังนี้ ก็เรียกว่าพูดเท็จทางกายทวาร แต่ตัวกรรมนั้น เป็นวจีกรรม

มโนกรรม ยกตัวอย่างฝ่ายอกุศล เช่น อภิขณา ถ้าน้อมใจออกไปเพ่งเล็งของ ของเขาเพื่อมาเป็นของของตน ก็เรียกว่าทำด้วยมโนทวารโดยตรง แต่ถ้าใช้มือลูบคลำ ของของเขาด้วยความอยากได้ ดังนี้ ก็เรียกว่าทำทางกายทวาร หรือว่าพูดแสดง ความอยากได้ ก็เป็นทางวจีทวาร แต่ว่าตัวกรรมนั้นเป็นมโนกรรม

อีกประการหนึ่ง จะชื่อว่าเป็นกรรมก็ต้องมีการกระทำสำเร็จ เช่น กายกรรม ฝ่ายอกุศลข้อ ๑ ปาณาติบาต ทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เรียกว่า ปาณาติบาตกรรม เมื่อไรจึงจะชื่อว่ากระทำปาณาติบาตกรรม ก็เมื่อประกอบด้วยองค์ ๕ คือ ๑. สัตว์ มีชีวิต ๒. ตนรู้ที่อยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ๓. จิตคิดจะฆ่า ๔. ทำความเพียร (พยายาม) ที่จะฆ่า ๕. สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น เมื่อครบองค์ ๕ นี้แล้วจึงจะสำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรม เป็นต้น

ว่าถึงกรรมที่จะส่งผลดีหรือชั่ว ก็หมายถึงว่าเป็นกรรมที่กระทำสำเร็จลง ถ้าหากว่าไม่สำเร็จ ผลของกรรมนั้นก็ลดหย่อนลงตามส่วน เช่น ถ้าฆ่าสัตว์ไม่สำเร็จ ก็ยังไม่เป็นปาณาติบาตกรรม แต่ว่าการงานที่กระทำนั้น ก็ชื่อว่าเป็นอกุศลมาตั้งแต่ ต้นแล้ว เพราะฉะนั้น แม้จะไม่สำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรม แต่ก็ใช่ว่าเป็นอกุศลกรรมที่ หย่อนลงมา เมื่อสนองผลก็หย่อนลงมาตามส่วน หลักที่ควรทราบในการจัดประเภทกรรม ว่าเป็นกุศลหรืออกุศลนั้นคือประการที่ ๑ มูลคือเหตุที่ให้กระทำกรรม ประการที่ ๒ กรรมที่กระทำออกไปจะให้บังเกิดผลอย่างไร

ประการแรก มูลคือเหตุนั้น ถ้าเป็นอกุศลมูล ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ กรรม ที่กระทำด้วยอกุศลมูลนี้ก็นับว่าเป็นอกุศลกรรม ถ้าตรงกันข้ามคือเป็นกุศลมูล ได้แก่ อโลภะ อโทสะ อโมหะ หรือมูลที่เป็นกุศลอย่างอื่น กรรมที่กระทำด้วยอกุศลมูลนี้ก็นับ ว่าเป็นกุศล

ประการหลัง กรรมที่กระทำออกไปนั้นเมื่อเป็นเครื่องเบียดเบียนตนและผู้อื่น ให้เดือดร้อนก็เป็นอกุศล เมื่อเป็นเครื่องเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุข ก็เป็นกุศล

นี่เป็นหลักทั่วไปในการจัดประเภทกรรม สาธกด้วยกาลามสูตรที่พระพุทธเจ้า ตรัสถามกาลามชนว่า โลกะ โทสะ โมหะ ที่บังเกิดขึ้นครอบงำใจเป็นกุศลหรืออกุศล มีคุณหรือโทษ อันผู้รู้ดีเตียนหรือสรรเสริญ และบุคคลที่มีจิตถูก โลกะ โทสะ โมหะ ครอบงำแล้วย่อมประกอบกรรมต่าง ๆ เช่น ขำเขาบ้าง ลักของเขาบ้าง เป็นต้น ด้วยตนเองและชักชวนผู้อื่นให้ประพฤติเช่นนั้น เป็นกุศลหรืออกุศล มีคุณหรือมีโทษ อันผู้รู้ดีเตียนหรือสรรเสริญ เหล่ากาลามชนก็กราบทูลว่าเป็นอกุศลมีโทษอันผู้รู้ดีเตียน ต่อไปก็ตรัสถามตรงกันข้ามว่า อโลกะ อโทสะ อโมหะ ที่บังเกิดขึ้น และผู้ที่มีจิตไม่ โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ย่อมเว้นจากกรรม มีการขำเขาบ้าง เป็นต้น ด้วยตนเองและ ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นเช่นนั้น ประกอบกรรมที่เป็นเครื่องเกื้อกูล เป็นกุศลหรืออกุศล มีคุณ หรือมีโทษ อันผู้รู้ดีเตียนหรือสรรเสริญ เหล่ากาลามชนก็กราบทูลว่าเป็นกุศล มีคุณ อันผู้รู้สรรเสริญ ดังนี้

อีกประการหนึ่ง ข้อคิดที่จะให้เกิดความสำนึกดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ในธรรมบทโดยความว่า “ผู้อื่นรักสุขเกลียดทุกข์ ตนเองก็รักสุขเกลียดทุกข์ตนเอง ฉนฺโต คนอื่นก็ฉนฺตํ ชีวิตเป็นที่รักของตนฉนฺโต ก็เป็นที่รักของคนอื่นสัตว์อื่น ฉนฺตํ เมื่อกระทำตนให้เป็นอุปมา ดังนี้ ก็ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่าใคร” ตามพระพุทธ- ภาษิตนี้ เป็นการสอนให้เข้าใจเขามาใส่ใจเรา หรือนำใจเราไปใส่ใจเขา ย่อมจะให้เกิด ความสำนึกขึ้นว่า ชีวิตก็เป็นที่รักของเราเอง ไม่ประสงค์จะให้ใครมาทำลายล้างชีวิตเรา ย่อมกลัวต่อภัยอันตรายแห่งชีวิต คนอื่นก็ย่อมเป็นเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เมื่อเรา ไม่อยากให้ใครมาฆ่าเรา เราก็ไม่ควรไปคิดฆ่าผู้อื่น เมื่อตั้งความคิดดังนี้ จึงจะเป็นการ ยุติธรรม เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงได้บัญญัติสิกขา บทที่ ๑ แห่งศีล ๕ ว่า เว้นจากทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง อาศัยหลักยุติธรรมดังกล่าวนั้น ผู้ที่ประพฤติในศีล ดังกล่าว ได้ชื่อว่าประพฤติในธรรมจริยา หรือธรรมจรรยา ประพฤติในสมจริยาหรือ สมจรรยา ในบาลีใช้ควบกันทั้ง ๒ ชื่อ ธรรมจริยา ก็คือ ความประพฤติธรรม ก็หมายถึง ถึงว่า เป็นยุติธรรม สมจริยา ก็คือความประพฤติสม คำว่าสมนั้นเรามาใช้กันว่าสมควร ตามศัพท์ สม แปลว่า เสมอ ก็คือเป็น สมภาพ ซึ่งหมายความว่า เสมอกันในระหว่าง

เราและผู้อื่น เราต้องการให้ผู้อื่นเว้นจากการฆ่าเรา ในขณะที่เดียวกันเราก็ต้องเว้นจากการที่จะไปฆ่าผู้อื่นด้วย ก็แปลว่า เป็นสมภาพ คือ เสมอกันทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะฉะนั้นหลักแห่งความประพฤติ ที่จะเป็นสมภาพในพระพุทธศาสนานั้น จึงหมายถึงความประพฤติที่เว้นจากการเบียดเบียนกันและกัน แต่ถ้าในทางชั่ว ท่านไม่สอนให้ทำให้เสมอกัน เช่นว่า เมื่อเขามาลักของของเรา เราจะต้องลักของของเขาด้วย เพื่อจะให้เสมอกัน นี่ไม่ใช่ธรรมจริยา สมจริยา ที่จะเป็นธรรมจริยา สมจริยา จะต้องหมายเอาในทางดี เพราะฉะนั้น หลักอันนี้นอกจากเป็นหลักสอนให้ใช้ความคิดให้ยุติด้วยเหตุผลแล้ว ยังเป็นหลักในการบัญญัติว่าเป็นกุศลหรืออกุศลอีกด้วย ก็เพราะว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ ต้องการที่จะให้ผู้อื่นนั้น ถ้าไม่เกื้อกูลเราก็ให้เว้นจากการมาก่อทุกข์ให้เรา เพราะฉะนั้น จึงเป็นหลักในการที่จะจัดประเภทกรรม ด้วยว่ากรรมใดก็ตาม ที่ก่อให้เกิดความเกื้อกูลก็เป็นกุศลกรรม แต่ที่ก่อให้เกิดความทุกข์ก็เป็นอกุศลกรรม และโดยปกติ กรรมที่ก่อให้เกิดความทุกข์ ย่อมบังเกิดจากอกุศลมูล แต่กรรมที่เกื้อกูลให้เกิดความสุข ย่อมเกิดจากกุศลมูลที่เป็นตรงกันข้าม

หลักประการที่ ๒ ตามที่กล่าวมานี้เกี่ยวแก่ผลนั่นเอง คือกรรมที่กระทำออกไปให้ผลดีเป็นสุข หรือให้ผลไม่ดีเป็นทุกข์ เมื่อให้ผลดีเป็นสุขก็เป็นกุศลกรรม ถ้าให้ผลไม่ดีเป็นทุกข์ก็เป็นอกุศลกรรม ดังที่มีพระพุทธภาษิตได้แสดงเป็นหลักไว้ว่า “*กฺลฺยณการี กฺลฺยณํ ทํการมดี ย่อมได้ผลดี ปาปการี จ ปาปกํ ทํการมชฺว์ ย่อมได้ผลชฺว์*” หรือ “*หว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น*”

เมื่อได้แสดงข้อกรรมต่าง ๆ ไว้ว่า กระทำอะไรเป็นกรรมดี กระทำอะไร เป็นกรรมชั่ว และเมื่อเป็นกรรมดีก็ย่อมให้ผลดี เป็นกรรมชั่วย่อมให้ผลชั่ว ตามหลักที่กล่าวนี้ ก็น่าจะมีความเห็นแย้ง เป็นต้นว่า ปาณาติบาตกรรม อทินนาทานกรรม เป็นกรรมชั่วอกุศล แต่เว้นจากปาณาติบาตกรรม เว้นจากอทินนาทานกรรมเป็นกุศล ย่อมให้ผลดี แต่ก็มีตัวอย่างต่าง ๆ เท่าที่เห็นกันแสดงเหมือนอย่างว่า ผลที่ได้รับนั้นตรงกันข้าม พูดอย่างตรง ๆ คือว่าทำกรรมชั่วแต่ว่าได้ผลดีทำกรรมดีกลับได้ผลไม่ดี เป็นต้น เพราะฉะนั้น ในเรื่องนี้จึงต้องทำความเข้าใจกันในเหตุผลอีกหลายประการ ดังที่จะได้เลือกกล่าวไปโดยลำดับ

ข้อแรกที่ควรทราบไว้ก่อนก็คือ มีอยู่ ๒ สิ่งที่รวมกันอยู่ ได้แก่ กรรมและกิริยา ในกรรมทุก ๆ อย่างจะต้องมีกิริยาประกอบอยู่ด้วยกรรมนั้น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า ได้แก่ งานที่กระทำ กิริยานั้นได้แก่กิริยาที่ทำการลงมือทำ เหมือนอย่างว่ากสิกรรม ผู้ที่กระทำกสิกรรมนั้นก็ต้องมีการลงมือทำ เช่นจะต้องใช้กำลังกายบุกเบิกนา ต้องไถนา ต้องหว่าน ต้องปลูก เป็นต้น ซึ่งต้องใช้กำลังเรี่ยวแรงทางกาย วันหนึ่งก็ต้องทำเข้าบ้าง บ่ายบ้าง เหนื่อยก็หยุดพักหายเหนื่อยก็ทำต่อไป เหล่านี้เรียกว่า กิริยา คือ การทำ แต่ว่ากสิกรรมนั้น หมายถึงตัวการงานที่มีขึ้นตั้งแต่เริ่มต้นลงมือทำนาจนถึงสำเร็จผล ได้ข้าว เป็นคำรวมทั้งหมดของงานตั้งแต่ต้นจนสำเร็จไปอย่างหนึ่ง แต่ก็ต้องใช้กิริยา คือการลงมือทำนั้นเป็นเวลานานวัน หลายครั้งหลายหน ในกรรมทุกอย่างจะต้องมีกิริยา ดังนี้ประกอบอยู่ด้วยเสมอ แต่ว่ากรรมและกิริยานี้ ให้ผลคนละอย่าง ตัวอย่างเช่นว่า ทาน เป็นกุศลกรรมหรือบุญกรรมอย่างหนึ่ง แต่การที่จะประกอบในบุญกรรมข้อนี้ก็จะต้องมีกิริยา คือ กิริยาที่ให้เช่นว่าจะต้องจัดเตรียมสิ่งของที่จะให้ อย่างเช่นจะใส่บาตรพระก็ต้องเตรียมหุงหาจัด แล้วออกไปตั้งหน้าบ้าน ต้องตักใส่บาตร จะแจกสิ่งของก็ต้องจัดเตรียมจนถึงการแจกเป็นต้น เหล่านี้เป็นกิริยาทั้งนั้น แต่ว่าผลต่างกัน ผลของกิริยาก็คือการให้นั้นก็คือการเสีย ให้เมื่อใดก็เสียเมื่อนั้น ให้น้อยก็เสียน้อย ให้มากก็เสียมาก แต่ว่าผลของกรรม คือทาน ส่วนที่เป็นกรรมนั้น ให้ผลในทางได้ พุตรรวม ๆ ก็คือว่าได้บุญอย่างที่พูดกัน แม้จะยังไม่รู้ว่าบุญคืออะไร แต่ก็ย่อมรู้สึก อยู่ว่ามีความสุขสบายจิตใจ และผู้ที่ได้รับทานไปก็มีความสุข แม้สิกรรมที่ยกตัวอย่างไว้ข้างต้นนั้นก็เหมือนกัน ต้องมีกิริยาคือการลงมือทำ แต่ผลของกิริยานั้นก็คือว่า ต้องเหน็ดเหนื่อย ต้องกราแดดกรำฝน ทั้งจะต้องลงทุนต่าง ๆ นอกจากกำลังกายอีก ซึ่งเป็นการเสียไป แต่ว่าผลของกรรมนั้นคือ การได้ข้าวตามที่มุ่งหวังเป็นขั้นที่สุด และได้ผลอื่น ๆ ที่เนื่องกันไป ศิลก็เป็นการอย่างหนึ่ง คือเป็นบุญกรรมหรือกุศลกรรม แต่ว่าในการที่จะปฏิบัติในศิลนั้นก็จะต้องมีกิริยา คือกิริยาที่รักษาศิล สมาทานศิล แต่ว่าผลของกิริยานี้ให้ผลอีกอย่างหนึ่ง เช่นว่า เมื่อเว้นจากการฆ่าสัตว์ก็เป็นการ ตัดรายได้เกี่ยวแก่เนื้อสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ ก็เป็นอันไม่ได้ทรัพย์ นี่เป็นผลของ กิริยาที่สมาทานศิล หรือรักษาศิล แต่ว่าผลของกรรมคือศิลส่วนที่เป็นกรรมนั้นให้ผล ในทางได้อย่างที่พูดรวม ๆ ว่าได้บุญ แม้จะยังไม่รู้ว่าบุญคืออะไร ก็ได้ความสุขที่เกิด จากการไม่ต้องมีภัย มีเวร และได้ โภคสมบัติ คือความถึงพร้อมด้วยโภคะ ตัวอย่าง

ในฝ่ายอกุศลเช่น อทินนาทานกรรม ก็จะต้องมีกิริยา คือ การลงมือลัก ผลของกิริยา ก็คือว่า ลักสำเร็จเมื่อใดก็ได้ทรัพย์เมื่อนั้น แต่ว่าผลของอทินนาทานที่เป็นตัวกรรมนั้น ตรงกันข้าม ให้ผลในทางเสีย ซึ่งรวมเข้าก็เป็นตัวความทุกข์เดือดร้อน

ผลของกิริยาย่อมเกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่ว่าผลของกรรมนั้นจะต้องมีกาล คือ เวลาที่จะให้ผล ดังตัวอย่าง อทินนาทานกรรม ลักสำเร็จก็ได้ทรัพย์ แต่ว่าผลของกรรม นั้นเป็นตัวความทุกข์เดือดร้อน อาจจะไม่ปรากฏผลในทันที แต่จะต้องมีทีหลัง ผลของสิ่งที่เป็นกรรม ทั้งที่เป็นกุศลและอกุศलय่อมเกี่ยวแก่เวลาเช่นนี้ บุคคลเมื่อไม่ พิจารณาจึงมักจะเข้าใจผิด เห็นว่าผลของกิริยานั้นคือผลของกรรม แต่ถ้าพิจารณาแล้ว ก็จรรู้ว่านั่นเป็นผลของกิริยาต่างหาก ไม่ใช่ผลของกรรมเหมือนอย่างกสิกรรมนั้น กว่าผลของกสิกรรมจะปรากฏก็ต้องใช้เวลาหลายเดือน แต่ว่าผลของกิริยาที่ทำนานั้น เหนือทุกวัน คราวนี้ในด้านของกรรมอื่น ๆ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เช่นอทินนาทานกรรม กว่าจะให้ผลของกรรม ก็จะต้องถึงเวลา การศึกษาให้รู้จักแยกกรรมและกิริยาดังนี้ จึงเป็นประการหนึ่งที่จะทำให้เข้าใจในเรื่องกรรมดีขึ้น

การให้ผลของกรรมย่อมเกี่ยวกับเวลาดังกล่าว เพราะฉะนั้น ผลของกรรม จึงใช้ศัพท์ว่า “วิปาก” ที่มาจากภาษาบาลีว่า “วิปาก” เราทับศัพท์ว่า วิปาก คำนี้แปล ว่า สูงงอมเต็มที เปรียบเหมือนผลไม้สูงงอมเต็มที่ย่อมหลุดจากขั้วหล่นลง กรรมก็ เหมือนกัน เมื่อสูงงอมก็จะปรากฏผลออกมา นึกเทียบดูกับผลไม้ เมื่อปลูกไม้ผลขึ้น เมื่อเติบโตถึงขนาดที่จะมีผลก็ย่อมออกผลเล็ก ๆ ก่อน แล้วก็ผลโต เมื่อสูงงอมเต็มที ผลนั้นก็หลุดจากขั้ว กรรมก็เหมือนกัน จะผลิตผลอันหมายถึงให้ผล ก็เมื่อสูงงอมเต็มที ผลจึงจะปรากฏออกมาเป็นสุขหรือทุกข์ หากจะถามว่ากรรม เริ่มให้ผลเมื่อไร ก็บอก ได้ว่าตั้งแต่เบื้องต้น คือตั้งแต่เมื่อทำกรรมเสร็จลงไป กรรมก็เริ่มให้ผล แต่ว่าจะยังไม่ ปรากฏ จะปรากฏเต็มทีก็ต่อเมื่อมีความสูงงอมเหมือนอย่างผลไม้ ถ้าจะถามว่า ต้นไม้ เริ่มให้ผลตั้งแต่เมื่อไร ก็จะต้องตอบว่าตั้งแต่ปลูกแล้ว เพราะได้มีปัจจัยต่าง ๆ ของต้นไม้ เองเริ่มการให้ผลมา แต่ยังไม่ปรากฏจนถึงเมื่อปรากฏออกผลิตผลที่ตามองเห็น แต่ก็ ยังไม่หลุดจากขั้ว จนถึงงอมเต็มที จึงจะหลุดจากขั้ว ระยะที่เรียกว่า วิปากนั้น ก็หมายถึง ตอนที่สูงงอมเต็มที (ตอนที่ปรากฏผลของกรรม) เพราะฉะนั้น วิปากของกรรม จึงเกี่ยวกับกาลเวลาดังกล่าวแล้ว

คนเรานั้นได้ทำกรรมต่าง ๆ ซ้ำซ้อนกันอยู่มากมาย เพราะว่าตั้งแต่ตื่นนอน ตอนเช้าจนถึงหลับไปใหม่ ก็ได้มีเจตนา (คือความตั้งใจ) ทำไปบ้าง พุดไปบ้าง คิดไปบ้าง เหล่านี้ล้วนเป็นกรรมคือการทำงานที่กระทำทั้งนั้น กรรมที่คนกระทำจึงมีมากมายซ้ำซ้อนกันอยู่ ในอดีตถ้านับเพียงอดีตในชาตินี้เท่านั้น กรรมที่กระทำมาแล้วก็มากมาย หากว่าไปถึงชาติอดีตก็ยังทำกรรมในชาติอดีตไว้มากมายเหมือนกัน เมื่อเกิดมาในชาตินี้บางทีกระทำดีต่าง ๆ อยู่ แต่ก็ปรากฏว่ายังไม่ได้รับผลดี ยังคงไม่ได้อยู่นั่นเอง ทั้งนี้ก็หาใช่ว่ากรรมดีที่ทำไว้นั้นจะไม่ให้ผล แต่ก็เพราะกรรมไม่ดี ที่ทำไว้แต่ก่อนถึงเวลาให้ผล คือวิบาก จึงรับผลที่ไม่ดี กรรมดีที่ทำอยู่ในปัจจุบันนี้ก็จะพึงให้ผลในเวลาต่อไป หรือว่าบางคนทำกรรมชั่วอยู่ในปัจจุบัน แต่ก็ปรากฏว่าได้รับผลดี ผลดีที่ได้รับนั้นไม่ใช่เป็นผลของกรรมชั่วที่ทำอยู่ แต่เป็นผลของกรรมดีที่ได้กระทำไว้ก่อน ได้มีพระธรรมบทแสดงเป็นพระพุทธภาษิตตรัสไว้ความว่า “คนชั่ว ย่อมมองเห็นผลดีตราบเท่าที่ความชั่วยังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดความชั่วให้ผล เขาย่อมเข้าถึงทุกข์ คนดีย่อมมองเห็นผลชั่ว ตราบเท่าที่ความดียังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดความดีให้ผล เขาย่อมเข้าถึงสุข”

อีกอย่างหนึ่งก็เป็นผลของกิริยาดังได้กล่าวมาแล้ว เช่น กิริยาลักทรัพย์ ลักสำเร็จเมื่อใด ก็ได้ทรัพย์เมื่อนั้น เป็นต้น แต่ผลของอกุศลนาทานกรรมนั้น ก็จะต้องให้ผลชั่วในเวลาทีกรรมนั้นให้วิบาก

เพราะเหตุที่คนเราทุก ๆ คนกระทำกรรมต่าง ๆ และได้รับผลของกรรมต่าง ๆ ซ้ำซ้อนกันอยู่เป็นอันมาก ดังนี้ การพิจารณาให้รู้กรรมและผลของกรรม จึงเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ทำได้ด้วยเพียงตาเห็นในปัจจุบัน แต่จะต้องพิจารณาสืบไปถึงในอดีตและในอนาคต คือต้องพิจารณาอย่างที่เรียกว่า เห็นกาลไกล หรือมีสายตายาว ถ้าดูเอาแต่ที่ตาเห็นโดยไม่พิจารณาเหตุผล ก็ย่อมจะเกิดความเห็นผิดได้ แม้ผู้ที่ได้ปฏิบัติสมาธิ จนถึงมีทิพยจักขุคือตาทิพย์ รู้ชาติอดีตของใคร ๆ ได้ชาติหนึ่ง ก็ยังอาจเป็นมิจฉาทิฎฐิ คือเห็นผิดในเรื่องกรรมและผลของกรรมนี้ได้ เพราะได้เห็นบุคคล ๔ จำพวกผู้ตายไปเสวยผลคล้ายกับที่เห็นเป็นปัญหากันอยู่ในโลกนี้ คือทำชั่วได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ดี ทำดีได้ชั่ว

ทางพระพุทธศาสนารับรองว่าได้มีบุคคลอยู่ ๔ จำพวกจริง (มหากัมมวิกังคสูตร) คือ

(๑) คนทำชั่วต่าง ๆ (ยกกุศลกรรมบถ ๑๐) ตายไปเกิดในทุคติ (คติที่ชั่ว มีทุกข์)

(๒) คนทำชั่วต่าง ๆ ตายไปเกิดในสุคติ (คติที่ดีมีสุข)

(๓) คนทำดีต่าง ๆ (ยกกุศลกรรมบถ ๑๐) ตายไปเกิดในสุคติ

(๔) คนทำดีต่าง ๆ ตายไปเกิดในทุคติ

ทำไมจึงเป็นเช่นนี้ทางพระพุทธศาสนาอธิบายว่า

(๑) คนทำชั่วต่าง ๆ ตายไปเกิดในทุคติ เพราะความชั่วที่ทำไว้ก่อนหรือหลัง จากความชั่วนั้น หรือเพราะเกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิขึ้นในเวลาจะตาย แต่ความชั่วต่าง ๆ ที่ทำไว้จะให้ผลตามโอกาส (โดยความว่า คนทำความชั่วข้อใดไว้ ตายไปเกิดในที่ชั่ว มิใช่เพราะความชั่วข้อนั้นก็ได้อาจเพราะความชั่วข้ออื่นที่ทำไว้ก่อนหรือหลัง หรือแม้ เพราะเกิดมีจิตไม่ดีขึ้นในขณะที่จะตาย ถึงดังนั้น ความชั่วข้อนั้นก็จะต้องให้ผลในโอกาส ของตน)

(๒) คนทำชั่วต่าง ๆ ตายไปเกิดในสุคติ เพราะความดีที่ทำไว้ก่อนหรือหลัง ความชั่วนั้น หรือเพราะเกิดเป็นสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ ตรงกันข้ามกับมิจฉาทิฏฐิ) ในเวลาจะตาย แต่ความชั่วนั้นก็ให้ผลตามโอกาส

(๓) คนทำดีต่าง ๆ ตายไปเกิดในสุคติ เพราะความดีที่ทำไว้ก่อนหรือหลัง ความดีนั้น หรือเพราะเกิดเป็นสัมมาทิฏฐิขึ้นในเวลาจะตาย แต่ความดีนั้นก็ให้ผล ตามโอกาส

(๔) คนทำดีต่าง ๆ ตายไปเกิดในทุคติ เพราะความชั่วที่ทำไว้ก่อนหรือหลัง ความดีนั้น หรือเพราะเกิดเป็นมิจฉาทิฏฐิขึ้นในเวลาจะตาย แต่ความดีนั้นก็ให้ผล ตามโอกาส

คำว่า “ตามโอกาส” คือในกาลทั้ง ๓ ได้แก่ในปัจจุบันบ้าง ในภพหน้าบ้าง ในเวลาที่สลับไปจากภพหน้าบ้าง

สรุปลงว่า คนเราที่ประพฤติดี หรือชั่วในคราวหนึ่ง ๆ ก็ย่อมจะมีความประพฤติ ดีหรือชั่วที่ได้กระทำไว้แล้วก่อนนั้น หรือทีหลังนั้น เพราะฉะนั้น ผลที่ได้รับอยู่ จึงเป็น ผลของความดีหรือความชั่ว ที่ได้กระทำไว้ก่อนนั้นหรือหลังนั้นก็ได้

อีกประการหนึ่ง ในเวลาใกล้ตายถือว่าเป็นเวลาสำคัญ ถ้าเกิดมัจฉาทิฏฐิในเวลาใกล้ตายนั้น ก็จะต้องได้รับผลไม่ดีก่อน แต่ถ้าเกิดสัมมาทิฏฐิขึ้นในเวลาใกล้ตาย ก็จะเป็นเหตุให้ประสบคติที่ดีก่อน เพราะฉะนั้น จึงต้องมีหลักที่จะพิจารณาโดยที่ยกกรรมดีหรือกรรมชั่วที่กระทำ ในครั้งหนึ่ง ๆ ขึ้นเป็นหัวข้อก่อน กรรมดีหรือชั่วที่กระทำ ในครั้งหนึ่ง ๆ นั้น จะต้องให้ผลในทันทีหรือไม่ ตอบว่าไม่จำเป็นต้องให้ผลทันที สมมติว่าทำกรรมดีหรือชั่วไว้ ในวันนี้ พรุ่งนี้จะต้องได้รับผลดีหรือชั่วนั้นทันทีหรือไม่ ก็ตอบได้ว่า ผลที่ได้รับในวันพรุ่งนี้ไม่จำเป็นจะต้องเป็นผลของกรรมที่กระทำในวันนี้ แต่อาจเป็นผลดีหรือชั่วของกรรมดีและชั่วที่ได้กระทำไว้ก่อนนั้น หรือหลังแต่นั้น แต่ว่ากรรมดีหรือชั่วที่ได้กระทำในวันนี้จะต้องให้ผลใน ๓ กาล คือ ๑. ในทิฏฐุธรรมคือในปัจจุบัน ๒. ในภพหน้า ๓. ในเวลาที่สลับไปจากภพหน้า สมมติเอาว่า ในปัจจุบันก็คือวันนี้ ในภพหน้าก็คือวันพรุ่งนี้ ในเวลาที่สลับไปจากภพหน้าก็คือตั้งแต่วันมะรืนเป็นต้นไป หรือว่าถ้ายกเอาชาตินี้ชาติหน้า ในปัจจุบันก็คือชาตินี้ ภายหน้า ก็คือชาติหน้า ในเวลาที่สลับไปจากภพหน้าก็คือชาติโน้น ๆ จากชาติหน้าเรื่อยไป

ย่อกรรมเป็น ๔ ประเภท คือ

- (๑) กรรมที่ไม่ควร ผลส่องให้เห็นเหมือนว่าไม่ควร
- (๒) กรรมที่ไม่ควร ผลส่องให้เห็นเหมือนว่าควร
- (๓) กรรมที่ควร ผลส่องให้เห็นเหมือนว่าควร
- (๔) กรรมที่ควร ผลส่องให้เห็นเหมือนว่าไม่ควร

ประเภทที่ ๑ ก็ตรงที่แสดงไว้ว่าประพตีกุศลกรรมมถต่าง ๆ ไปเกิดในทุกคติ

ประเภทที่ ๒ ก็ตรงกับที่แสดงไว้ว่าประพตีกุศลกรรมมถต่าง ๆ ไปเกิดในสุคติ

ประเภทที่ ๓ ก็ตรงกับที่แสดงไว้ว่าประพตีกุศลกรรมมถต่าง ๆ ไปเกิดในสุคติ

ประเภทที่ ๔ ก็ตรงกับที่แสดงไว้ว่าประพตีกุศลกรรมมถต่าง ๆ แล้วกลับไปเกิดในทุกคติ

ทั้งนี้เพราะได้กระทำความดีหรือชั่วไว้ก่อนแต่นั้นบ้าง ได้กระทำความดี หรือชั่วไว้หลังจากนั้นบ้าง มีสัมมาทิฏฐิหรือมัจฉาทิฏฐิเกิดขึ้นในเวลาที่จะตายบ้าง และกรรมดี

หรือชั่วที่กระทำไว้นั้น ก็จะต้องให้ผลดีหรือชั่วตามประเภทเสมอ ตามโอกาส คือใน ๓ กาลดังกล่าวแล้ว

อนึ่ง ถ้าจะมีปัญหาว่ากรรมที่จะให้ผลหรือยังไม่ให้ผลในโอกาสไหน จะอาศัยฐานะหรือเหตุอะไรบ้าง ก็ตอบได้ว่ากรรมจะให้ผลเมื่อไรนั้น เกี่ยวแก่ฐานหรือเหตุ ๔ ประการ คือ คติ อุปริ กาล ปโยค

คติ คือที่ไป ที่ไปดี (สุคติ) เช่น เทวโลก มนุสสโลก เป็นคติสมบัติ ที่ไปชั่ว (ทุคติ) เช่น อบาย ๔ เป็นคติวิบัติ เทียบในปัจจุบันตกไปอยู่ในที่ดี เป็นคติสมบัติ ตกไปอยู่ในที่ชั่ว เป็นคติวิบัติ

อุปริ คือ อัตภาพ ความได้อัตภาพสมบูรณ์ งดงาม ทำอะไรได้ตามต้องการ เป็นอุปริสมบัติ ความได้อัตภาพพิการน่าเกลียด ทำอะไรไม่ได้ตามต้องการเป็นอุปริวิบัติ

กาล คือกาลสมัย กาลสมัยที่สมบูรณ์ มีผู้ปกครองที่ดี มีหมู่ชนที่ดี เป็นกาลสมบัติ กาลสมัยที่ตรงกันข้าม เป็นกาลวิบัติ

ปโยค คือ การประกอบกระทำในปัจจุบัน การประกอบถูกชอบ เป็นปโยคสมบัติ การประกอบผิด เป็น ปโยควิบัติ

กรรมสมทาน (การทำกรรม) ทั้งที่เป็นกรรมชั่ว ทั้งที่เป็นกรรมงาม จะผลิตผลให้แก่ผู้ทำเมื่อไร ย่อมเกี่ยวกับฐานเหตุทั้ง ๔ ดังกล่าวคือ

กรรมสมทานที่ชั่วบางอย่าง ถูกคติสมบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกอุปริสมบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกกาลสมบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกปโยคสมบัติห้ามไว้ จึงยังไม่ให้ผล ต่อเมื่ออาศัยคติวิบัติบ้าง อุปริวิบัติบ้าง กาลวิบัติบ้าง ปโยควิบัติบ้าง จึงให้ผล

ส่วนกรรมสมทานที่ดีงามบางอย่างถูกคติวิบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกอุปริวิบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกกาลวิบัติห้ามไว้ บางอย่างถูกปโยควิบัติห้ามไว้ จึงยังไม่ให้ผล ต่อเมื่ออาศัยคติสมบัติบ้าง อุปริสมบัติบ้าง กาลสมบัติบ้าง ปโยคสมบัติบ้าง จึงให้ผล กล่าวสั้นว่า กรรมชั่วที่บุคคลทำไว้ เมื่อยังมีสมบัติทั้ง ๔ เป็นเครื่องห้าม ก็ยังไม่ให้ผล ต่อวิบัติเมื่อใดจึงให้ผลเมื่อนั้น พระอาจารย์แสดงตัวอย่างเปรียบเทียบว่า เหมือนอย่างว่าบุรุษผู้หนึ่งรับราชการได้รับตำแหน่งเป็นเจ้าเมืองหนึ่ง แต่บุรุษผู้นั้น มิได้ปฏิบัติหน้าที่

โดยชอบ ไปชมชู้ถือเอาทรัพย์ต่าง ๆ ของประชาชนในเมืองที่ปกครองโดยพลการ แต่ก็ยังไม่มีใครอาจจะฟ้องร้องว่ากล่าว เพราะกลัวอำนาจ บุรุษผู้นั้น กำเริบยิ่งขึ้น ถึงกับไปผิดในบุคคลที่เป็นใหญ่ยิ่งกว่าตนมีอำนาจยิ่งกว่าตน จึงถูกจับไปเข้าเรือนจำ และมีประกาศให้ประชาชนที่ถูกข่มเหงร้องทุกข์กล่าวโทษ จึงมีเสียงร้องทุกข์กล่าวโทษขึ้นตั้งร้อยตั้งพัน บุรุษนั้นก็ถูกลงโทษไปตามความผิด เรื่องนี้พึงเห็นความเปรียบเทียบดังนี้ เวลาที่บุรุษนั้นได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าเมือง กำลังรุ่งเรือง เท่ากับเวลาที่ตั้งอยู่ในสมบัติทั้ง ๔ ยังไม่เป็นโอกาสที่อุกศลกรรมจะให้ผล ต่อเมื่อ ถูกจับเข้าเรือนจำเสียงร้องทุกข์กล่าวโทษก็เกิดขึ้นตั้งร้อยตั้งพันเรื่อง เท่ากับถึงวิบัติทั้ง ๔ อุกศลกรรมที่ตนทำไว้ก็ได้โอกาสให้ผล

ส่วนกรรมอันดีงามที่บุคคลทำไว้ เมื่อยังมีวิบัติทั้ง ๔ เป็นเครื่องห้าม ก็ยังไม่ให้ผล ต่อสิ้นวิบัติ อยู่ในสมบัติทั้ง ๔ อันตรงกันข้ามเมื่อใด จึงให้ผลเมื่อนั้น ดังเช่นกรรมดีที่ทุก ๆ คนทำไว้ แต่ยังไม่ให้ผลทันตาเห็นนั้นเพราะต้องรอดติ เหมือนอย่างต้องรอดตำแหน่ง ต้องรอดอุปฐิตคืออัฐภาพ เหมือนอย่างเจ็บป่วย ต้องรอให้ร่างกายเป็นปกติก่อน ต้องรอดกาลเวลา เหมือนอย่างต้องรออายุของการทำงาน หรือต้องให้ถึงยุคถึงสมัย ต้องรอปัจจัย (การประกอบกระทำ) เหมือนต้องรอให้ปฏิบัติงาน ให้ดีขึ้นก่อน แต่กรรมดีนั้น ๆ ต้องให้ผลแน่นอน เมื่อถึงพร้อมด้วยคติเป็นคติสมบัติ เป็นต้น

อันสมบัติหรือวิบัติแห่ง คติ อุปฐิต กาล และปัจจัย ก็มีขึ้นเพราะกรรมนั่นเอง ที่บุคคลทำดีหรือไม่ดีในอดีตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง สลับซับซ้อนกันมากมาย ฉะนั้น กรรมที่ทำไว้แล้วในอดีต กำลังทำในปัจจุบัน หรือจักทำในอนาคต จักให้ผลแน่นอนตามกรรมซึ่งเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วกำหนดกาลเวลาที่กรรมให้วิบากเป็น ๓ คือ ในปัจจุบันภพนี้ เหมือนอย่างในวันนี้เอง ๑ ในภพหน้าเหมือนอย่างในวันพรุ่งนี้ ๑ ในภพสืบ ๆ ไปเหมือนอย่างในวันมะรืนนี้เป็นต้นไป ๑ ฉะนั้น จึงเรียกผลของกรรมว่า วิบาก แปลว่า สุกวิเศษ หรือสูงงามถึงขนาด เหมือนอย่างต้นไม้จะให้ผล ก็ต้องเติบโตถึงขนาด ผลจะได้ที่ก็ต้องแก่ถึงขนาด ถึงในเรื่องทั่วไปก็เหมือนกัน เรียนหนังสือจะสอบได้ก็ต้องแก่วิชาถึงขนาด ทั้งต้องสอบเลื่อนไปตามกำหนดสอบแต่ละชั้น รวมความว่าทำอะไรจะได้ผลนั้นต้องอาศัยฐานะเหตุ ๔ ประการ คือ คติ (ที่ไป) อุปฐิต (อัฐภาพร่างกาย) กาลเวลา และปัจจัย (การประกอบกระทำในปัจจุบัน) แต่กรรมต้องให้ผลแน่นอน

อันความดีและความชั่วนี้ มีลักษณะพร้อมทั้งผลต่างกัน เมื่อเป็นความดีจริง ถึงใครจะพยายามเปลี่ยนแปลงให้เป็นชั่ว ก็ไม่อาจทำได้ คงเป็นความดีอยู่นั่นเอง แม้ความชั่วก็เหมือนกัน เมื่อเป็นความชั่วจริง ก็คงเป็นความชั่วนั่นเอง ไม่มีใครสามารถจะกลับกลายเป็นความดีไปได้ ส่วนความอ้อเอเองและความเข้าใจของตน ก็เป็นเพียงความอ้อเอหรือความเข้าใจเท่านั้น แม้จะทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้บ้าง เช่น การใส่ความ การยกยอโดยไม่เป็นจริง ก็ไม่ใช่ผลของความดี หรือความชั่วนั้นโดยตรง ผลของความดีหรือความชั่วนั้นจะต้องมาถึงในเมื่อถึงโอกาส เพราะการให้ผลของความดีความชั่วก็มีเวลาเหมือนวันคืน เมื่อยังเป็นเวลากลางวัน จะเร่งให้เป็นกลางคืนสักเท่าไร ก็คงเป็นไปไม่ได้ จนกว่าจะถึงเวลาสิ้นวัน เวลากลางคืนก็จะมาถึงเข้าเอง แม้เวลากลางคืนก็เหมือนกัน จะเร่งให้เป็นเวลากลางวันสักเท่าไร ก็เป็นไม่ได้ จนกว่าจะสิ้นคืน แล้วกลางวันก็จะเริ่มขึ้นเอง เวลาที่ความดีให้ผลเหมือนกลางวัน เวลาที่ความชั่วให้ผลเหมือนกลางคืน ฉะนั้น บุคคลในโลกนี้เมื่ออยู่ในระยะเวลาที่ความดีให้ผล ก็มีชีวิตสว่างใสรุ่งเรือง แม้จะทำความชั่วในระหว่างนั้น ก็ยังสว่างไสวอยู่ก่อน จนกว่าจะถึงกาลที่ความชั่วให้ผล แต่เมื่ออยู่ในระยะเวลาที่ความชั่วให้ผล ชีวิตก็อับแสงเศร้าหมอง ถึงจะทำความดีในระหว่างนั้น ก็ยังอับแสงต่อไปจนกว่าจะถึงกาลแห่งความดีให้ผล เหตุฉะนี้ บุคคลบางคนหรือบางพวกผู้ไม่มีศรัทธาในกรรมหรือผลของกรรม แม้เป็นผู้ที่เห็นว่าใครตายไปเกิดเป็นอะไรได้ชาติหนึ่ง จึงมักมีความเห็นเลือนลอยไปตามผลต่าง ๆ ที่เห็นจำเพาะหน้า หรือแม้ที่เห็นด้วยตาทิพย์ระยะชาติเดียวกัน เห็นอย่างไรก็พูดอย่างนั้น เห็นบางคนทำดี และได้รับผลดี ก็พูดว่าทำดีได้ดี เห็นบางคนทำชั่วแต่ได้รับผลดี ก็พูดว่า ทำชั่วได้ดี เห็นบางคนทำดีและได้รับผลชั่ว ก็พูดว่า ทำดีได้ชั่ว เห็นบางคนทำดีแต่ได้รับผลชั่ว ก็พูดว่า ทำดี ได้ชั่ว คนมิใช่น้อยที่พูดเลือนลอยไปตามที่เห็นจำเพาะหน้าอย่างนี้ เพราะไม่ทราบ หรือไม่เชื่อในกฎของกรรม อันเกี่ยวกับกาลกำหนดเหมือนอย่างวันคืนดังกล่าว ฉะนั้น เมื่อมีความรู้หรือความเชื่อในกฎของกรรม ก็จักกล่าวอย่างแน่นอนไม่เลือนลอยว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

ความดีความชั่ว มีความคงตัวตามประเภทของตนดังกล่าว จึงเรียกว่า ธรรม เพราะ ธรรม แปลว่า สภาพที่ทรงอยู่หรือทรงไว้ และความดีที่ทรงตัว เป็นความดีไม่กลับกลายเป็นความชั่ว จึงเรียกว่ากุศลธรรม หรือ ธรรมเฉย ๆ ส่วนความชั่วก็ทรงตัว

เป็นความชั่ว ไม่กลับกลายเป็นความดี จึงเรียกว่าอกุศลธรรม หรือ อธรรม สมตาม พระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงผลที่ไม่เสมอกันไว้ แปลความว่า “ธรรมและอธรรม หามี วิบาก คือ ผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไปสู่นिरยะ ส่วนธรรมย่อมให้ถึงสุคติ”

เมื่อจะประมวลกรรมที่มีลักษณะต่าง ๆ พระอาจารย์จึงได้รวบรวมเรื่องกรรม เอาไว้เป็นกรรมวิภาค คือ การจำแนกกรรมออกเป็น ๑๒ โดยจัดเป็น ๓ หมวด

หมวด ๑ ให้ผลตามครราว

หมวด ๒ ให้ผลตามกิจ

หมวด ๓ ให้ผลตามลำดับ

หมวดที่ ๑ ให้ผลตามครราว มี ๔ ข้อ

๑. ฏิกฐุธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพนี้
๒. อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลต่อเมื่อเกิดแล้วในภพหน้า
๓. อปราปรเวทนียกรรม กรรมให้ผลในภพสืบ ๆ ไป
๔. อโหสิกรรม กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว

ข้อที่ ๑ ท่านว่าเป็นกรรมแรง ซึ่งให้ผลในทันตาเห็น ผู้ทำได้เสวยผลในอัตภาพ นั้นเอง หมายถึงทั้งที่เป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม แต่ว่าเมื่อผู้ทำถึงมรณะไปเสียก่อน ก็จะถึงคราวให้ผล กรรมนั้นก็เรียกเป็นอโหสิกรรมไป

ข้อที่ ๒ มีได้ทั้งกุศลกรรมและอกุศลกรรม เพลาลงมากกว่ากรรมที่ ๑ จะให้ผลได้ต่อเมื่อผู้ทำเกิดแล้วในภพเป็นลำดับ พ้นจากนั้นแล้วก็เป็นอโหสิกรรมไป กรรมประเภทนี้ถ้าเป็นฝ่ายกุศลกรรมก็เป็นฌานสมาบัติ ที่แสดงว่าผู้ที่ได้ฌานสมาบัติ ตายไปเกิดในพรหมโลก ในฝ่ายอกุศลกรรมก็ได้แก่นันตริยกรรม ๕ ประการ คือ กรรมหนักที่ให้ผลเป็นลำดับ หมายความว่า ในภพเป็นลำดับทีเดียว

ข้อที่ ๓ หมายความว่า กรรมที่ให้ผลสืบไปจากภพหน้า คือตั้งแต่ภพที่ ๓ เป็นต้นไป ได้แก่กรรมที่เพลามากที่สุด จักต้องให้ผลต่อเมื่อพ้นจากภพหน้าแล้ว ได้ช่องเมื่อใด ย่อมให้ผลเมื่อนั้น จนกว่าจะเป็นอโหสิกรรม ท่านเปรียบไว้เหมือนอย่างสุนัข ไล่เนื้อ ไล่ตามเนื้อที่มันเข้าไปในที่ไหนใด ย่อมชบกัดในที่นั้น

ข้อที่ ๔ คือเป็นกรรมที่ล่วงคร่าวแล้วเลิกให้ผล เปรียบเหมือนพืชสิ้นยาง แล้วเพาะไม่ขึ้น

ทั้ง ๔ ข้อนี้ จัดตามคร่าวที่ให้ผล สำหรับ ๓ ข้อข้างต้น ก็ตรงกับกรรม ที่จะให้ผลในกาลทั้ง ๓ ที่ได้แสดงอธิบายไปแล้ว แต่ว่าในข้อที่ ๔ อโหสิกรรม คำนี้ ก็เป็น คำที่ชาวบ้านใช้กันอยู่ที่เรียกว่าให้อภัยคือ อโหสิให้แล้ว ๆ กันไปไม่ผูกเวร ผูกโกรธอีก ต่อไป อโหสิกรรมก็มีความหมายเช่นนั้น กรรมให้ผลสำเร็จแล้ว ถือว่าเป็นกรรมที่ ล่วงคร่าว แล้วเลิกให้ผล ที่เปรียบเหมือนพืชที่สิ้นยางเพาะไม่ขึ้น และได้มีความหมายถึง กรรมที่มีกำหนดว่าจะให้ผลเมื่อใด เมื่อถึงเวลานั้นไม่ให้ผลก็กลายเป็นอโหสิกรรมไป เช่นกฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน เขาเห็นว่าในปัจจุบันชาตินี้ ยังไม่ทัน ที่จะให้ผล ผู้นั้นตายไปเสียก่อน ก็เป็นอโหสิกรรมไป เห็นจะเทียบได้เหมือนอย่างว่า ผู้ที่ได้รับกำหนดให้เป็นทายาทแห่งตระกูล ซึ่งโดยปกติแล้ว ก็จะต้องได้รับตำแหน่งหรือ ได้รับทรัพย์สมบัติตามกำหนดนั้น แต่ว่าถึงมรณะไปเสียก่อน ดังนี้ ความเป็นทายาท นั้นก็เลยเป็นเรื่องที่ผ่านไป เช่นนี้แหละเรียกว่าเป็นอโหสิกรรม

หมวดที่ ๒ กรรมให้ผลตามกิจ มี ๔ ข้อ นับต่อกันไปดังนี้

๕. ชนกกรรม	กรรมแต่งให้เกิด
๖. อุบัติถัมภกกรรม	กรรมสนับสนุน
๗. อุปปีฬกกรรม	กรรมบีบคั้น
๘. อุปฆาตกรรม	กรรมตัดรอน

ข้อที่ ๕ ชนกกรรม สามารถยังผู้ทำให้เคลื่อนจากภพหนึ่ง แล้วให้ถือปฏิสนธิ ในภพอื่นท่านจึงเรียกว่าชนกกรรม เปรียบด้วยบิดาผู้ยังบุตรให้เกิด ได้แก่ “กัมมโยนิ กรรมเป็นกำเนิด” ที่เรียกในที่อื่นต่อนั้นไปสิ้นหน้าที่

ข้อที่ ๖ อุบัติถัมภกกรรม แปลว่า กรรมอุปถัมภ์ คือสนับสนุน กรรมข้อนี้ไม่ แต่งปฏิสนธิเอง ต่อเมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิ คือให้เกิดขึ้นแล้ว จึงเข้าสนับสนุน ส่งเสริม เปรียบเหมือนแม่นมผู้เลี้ยงทารกอันคนอื่นให้เกิดแล้ว ท่านจึงเรียกว่า อุบัติถัมภกกรรม ดังที่เรียกในที่อื่นว่า “กัมมพันธู์ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์” คือเป็นพวกพ้อง กรรมนี้เป็นสภาพ คือมีส่วนเสมอกันกับชนกกรรม ถ้าชนกกรรมเป็นกุศล แต่งปฏิสนธิ

ข้างดี อุปัตถัมภกกรรมก็เข้าสนับสนุนให้ได้สุข ได้ความเจริญรุ่งเรืองจนอวสาน ได้ในลักษณะที่ว่า “รุ่งเรืองมาแล้ว มีรุ่งเรืองต่อไปในภายหน้า” ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศล แต่งปฏิสนธิข้างเลวอุปัตถัมภกกรรมก็ซ้ำเติมเมื่อเกิดแล้วให้หายนะคือให้เสื่อมหนักลง เข้าในลักษณะที่ว่า “มืดมาแล้ว มีมืดไปภายหน้า” จะเข้าใจอีกอย่างหนึ่งว่า ชนกกรรม ได้แก่ กรรมเดิม อุปัตถัมภกกรรม ได้แก่กรรมที่ทำเพิ่มพูนหรือซ้ำเติมก็ไม่ผิด

ตามอธิบายนี้ อุปัตถัมภกกรรม กรรมที่สนับสนุน จึงเป็นกรรมที่เพิ่มเติมสนับสนุนทั้งในข้างดี ทั้งในข้างเลว ตามแต่ชนกกรรม ถ้าชนกกรรมให้เกิดดี อุปัตถัมภกกรรมก็สนับสนุนให้ดีขึ้น ถ้าชนกกรรมให้เกิดไม่ดี อุปัตถัมภกกรรม ก็จะช่วยให้ไม่ดีขึ้น

ข้อที่ ๗ *อุปปีฬกกรรม* อธิบายว่า เมื่อชนกกรรมแต่งให้เกิดได้แต่งปฏิสนธิคือให้เกิดมาแล้ว กรรมนี้ก็เข้าบีบคั้นผลแห่งชนกกรรมไม่ให้เต็มที่ ถ้าชนกกรรมเป็นกุศลแต่งปฏิสนธิให้ดี อุปปีฬกกรรมก็เข้าบีบคั้นให้เลวลง เข้าในลักษณะที่ว่า “รุ่งเรืองมาแล้ว มีมืดไปข้างหน้า” ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศลแต่งปฏิสนธิข้างเลว อุปปีฬกกรรมนี้ก็เข้าเกียดกันให้ทุเลาขึ้น เข้าในลักษณะที่ว่า “มืดมาแล้ว มีรุ่งเรืองไปภายหน้า” ท่านจึงเรียกว่าอุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น คือ บีบคั้นผลแห่งกรรม ให้เป็นไปในทางตรงกันข้าม และกรรมนี้บีบคั้นผลแห่งชนกกรรมฉันใด ก็พึงเห็นว่าบีบคั้นผลแห่งอุปัตถัมภกกรรมฉันนั้นเหมือนกัน อุปปีฬกกรรมนี้จึงเป็น วิสภาค แปลว่า มีส่วนที่ผิดกันหรือเป็นขาคีกันแห่งชนกกรรม

ข้อที่ ๘ *อุปฆาตกรรม* กรรมตัดรอน กรรมนี้เป็นวิสภาค คือมีส่วนที่ผิดกันหรือเป็นขาคีกันแห่งชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรมเป็นสภาค คือมีส่วนเสมอกันหรือเป็นฝ่ายเดียวกัน แห่งอุปปีฬกกรรม แต่ว่าอุปฆาตกรรมนี้รุนแรงกว่า ย่อมตัดรอนผลแห่งชนกกรรม และอุปัตถัมภกกรรมให้ขาดเสียทีเดียว แล้วเข้าไปให้ผลแทนทันที ท่านจึงเรียกว่า อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน

กรรมทั้ง ๔ ประการนี้ คือชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด อุปัตถัมภกกรรม กรรมสนับสนุน อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้น อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน เป็นกรรมที่ให้ผลตามกิจ คำว่าให้ผลตามกิจนั้น คือให้ผลตามหน้าที่ที่พึงทำของกรรมนั้น ๆ

ชนกกรรม กรรมแต่งให้เกิด ก็มีหน้าที่แต่งปฏิสนธิของสัตว์บุคคลให้เกิดมา เมื่อแต่งปฏิสนธิเสร็จแล้ว ชนกกรรมก็หมดหน้าที่ ตามนี้พึงเห็นว่า ชนกกรรมเป็นกุศลก็มี เป็นอกุศลก็มี ชนกกรรมที่เป็นกุศลแต่งปฏิสนธิของสัตว์บุคคลให้เกิดมาดี เช่นว่า ให้เกิดมามีร่างกายสมบูรณ์ มีสมองหรือพื้นปัญญาดี ไม่โง่ทึบ ตลอดจนถึงมีตระกูลดี เหล่านี้เรียกว่าชนกกรรมเป็นกุศล ถ้าชนกกรรมเป็นอกุศล ก็แต่งปฏิสนธิให้เกิดมามีร่างกายไม่สมบูรณ์ มีพื้นปัญญาหรือสมองทึบ มีตระกูลไม่ดี เมื่อชนกกรรมแต่งปฏิสนธิเสร็จแล้วก็หมดหน้าที่

ต่อจากนี้ ก็เป็นหน้าที่ของกรรมอีก ๓ ข้อ คืออุปถัมภ์ภกกรรมสนับสนุน ทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายดี ทั้งฝ่ายไม่ดีตามชนกกรรม เมื่อชนกกรรมเป็นกุศลแต่งปฏิสนธิดี ดังกล่าว อุปถัมภ์ภกกรรมก็สนับสนุนให้ดียิ่งขึ้นให้ดีนาน ถ้าชนกกรรมแต่งปฏิสนธิเลว เพราะเป็นอกุศล อุปถัมภ์ภกกรรมก็สนับสนุนให้เลวหนักขึ้นหรือให้เลวนาน เพราะฉะนั้น ถ้าพึงชื่อว่าอุปถัมภ์ จะคิดว่าดีฝ่ายเดียวนั้นไม่ถูก ความหมายของ อุปถัมภ์ในที่นี้เป็นอุปถัมภ์ทั้ง ๒ ฝ่ายตามแต่ชนกกรรม เพราะฉะนั้น จึงว่า อุปถัมภ์ภกกรรมนี้เป็นสภาคันกับชนกกรรม มีศัพท์ที่ใช้ตรงนี้ ๒ ศัพท์คือ *สภาค* กับ *วิสภาค* “สภาค” นั้น “ส” แปลว่า สมกัน เสมอกัน “ภาค” แปลว่า ส่วน รวมกัน เข้าก็แปลว่า มีส่วนสมกัน มีส่วนเสมอกัน หมายถึงเป็นพวกเดียวกัน ฝ่ายเดียวกัน อีกคำหนึ่ง “วิสภาค” แปลตรงกันข้าม คือแปลว่า มีส่วนที่ผิดกัน ไม่เสมอกัน ไม่สมกัน หมายถึงที่เป็นคนละพวกที่ขัดกันเป็นข้าศึกกัน

อุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น กรรมนี้ฟังตามชื่อแล้วคล้าย ๆ กับว่าไม่ดี แต่ความหมายในที่นี้บีบคั้นทั้งสองฝ่าย ถ้าเดิมเป็นมาดี ก็บีบคั้นให้ไม่ดี ถ้าเดิมเป็นมาไม่ดี ก็บีบคั้นให้ดี คือบีบคั้นของเดิม อธิบายที่สืบเนื่องกันว่า ถ้าชนกกรรมเป็นกุศล แต่งให้เกิดมาดี แล้วก็มิอุปถัมภ์ภกกรรมให้ดี แต่ว่าอุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้นนี้ก็เข้าบีบคั้นให้ไม่ดี คราวนี้ถ้าชนกกรรมแต่งปฏิสนธิมาไม่ดี อุปถัมภ์ภกกรรมก็สนับสนุนให้ไม่ดี แต่ว่ามีอุปปีฬกรรมบีบคั้นให้ดีตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น จึงพึงเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแก่ชีวิต บางคราวตั้งต้นมาดีแล้วก็มิอะไรอุปถัมภ์ให้ดีเรื่อย ๆ มา และบางคราวก็เกิดมีเหตุการณ์อะไรมาเปลี่ยนแปลงให้เลวลงบ้างเท่านั้น แต่ก็มิใช่ว่าจะเลวไปหมดเหมือนอย่างหน้ามือเป็นหลังมือ ในบางคราวก็เป็นมาไม่ดี แล้วก็มิอะไรมาเข้าเติมให้ไม่

คืออยู่เรื่อย ๆ (อุปถัมภ์ภกกรรม) แต่แล้วก็มีเหตุการณ์ที่มาเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นบ้าง ไม่ใช่ดีทั้งหมด อันนี้ก็เป็นอุปปีฬกรรม กรรมบีบคั้น

มาถึงอุปฆาตกรรม กรรมตัดรอนนี้ แปลว่า ทำลายกันอย่างตรงกันข้าม ฟังดูชื่อก็เหมือนจะไม่ดี แต่ความจริงเป็นไปทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าเดิมเป็นมาดี ก็ตัดรอนให้ไม่ดีตรงกันข้าม ถ้าเดิมเป็นมาไม่ดี ก็ตัดรอนให้ดีตรงกันข้าม เพราะฉะนั้น อุปปีฬกรรมกับอุปฆาตกรรม จึงเป็นวิสภาคันกับชนกกรรมและอุปถัมภ์ภกกรรม

ฟังทราบว่า ชื่อของกรรม ๓ ข้อหลังนี้คือ อุปถัมภ์ภกกรรม อุปปีฬกรรม และอุปฆาตกรรม หมายถึงสนับสนุนหรือบีบคั้น หรือตัดรอนกรรมด้วยตนเองไม่ใช่บุคคลโดยตรง แต่ว่าบุคคลก็ต้องเป็นผู้รับผลอยู่นั่นเอง แต่การตั้งชื่อกรรมดังนี้ ไม่ได้มุ่งที่บุคคล หากมุ่งที่ตัวกรรมด้วยตนเอง และกรรมอันไหนจะฟังมีกิจ คือ หน้าที่อย่างไรตามที่กล่าวมานี้ ย่อมอยู่ที่การกระทำของบุคคลเอง คือการกระทำของบุคคลที่เรียกว่ากรรมนี้เมื่อแต่งให้เกิดเป็นชนกกรรมแล้ว จึงสนับสนุนกันเองก็มีบีบคั้นกันเองก็มี ตัดรอนกันเองก็มี คือว่า กรรมดีกับกรรมดี กรรมชั่วมกับกรรมชั่ว ย่อมส่งเสริมกัน ส่วนกรรมดีกับกรรมชั่วย่อมเบียดเบียนกัน ตัดรอนกัน ดูคล้าย ๆ กับการปลูกต้นไม้ ถ้าดินแห้งไป อากาศร้อนจัดไป มีแมลงกัดกิน ก็ทำให้ต้นไม้เฉาจนถึงตายได้ เมื่อได้ดินที่ชุ่มชื้นพอควร ใต้น้ำได้ปุ๋ยพอควร ไม่มีแมลงกัดกิน จึงจะเติบโต ธรรมชาติมีสิ่งที่ส่งเสริมกัน เบียดเบียน กรรมที่เป็นกฎธรรมดาอย่างหนึ่งมี ส่งเสริมกัน เบียดเบียน ดูกับคนมีอำนาจประกอบกรรมขึ้นที่แรก และกรรมมีอำนาจให้วิบากก็เช่นเดียวกับคนมีอำนาจที่จะปลูกต้นไม้ และต้นไม้ก็ออกผลไปตามธรรมชาติของต้นไม้เอง ถึงเช่นนั้นคนก็ฉลาดที่จะใช้ธรรมชาติสนับสนุนต้นไม้ เช่น รดน้ำ พรุนดินให้ปุ๋ยตลอดถึงจัดปรับปรุงดินฟ้าอากาศให้เหมาะสม แปลว่าฉลาด ที่จะปรับปรุงธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ แก่พืชที่เป็นธรรมชาติด้วยกัน ในเรื่องของกรรม เช่นเดียวกัน คนฉลาดย่อมสามารถประกอบกรรมเพื่อวิบากที่ดี เรียกว่ากุศลวิบาก และสามารถประกอบกรรม ที่ส่งเสริมให้เกิดวิบากเช่นนั้นได้โดยเร็วและมาก กรรมที่ส่งเสริมในทางเดียวกันนั้น ก็เบียดเบียน ตัดรอนในทางอื่นที่ตรงกันข้าม ฉะนั้น กรรมที่ให้แก่อันตรายเหมือนอย่างดินแห้ง ฝนแล้ง ตลอดถึงตัวด้วงตัวแมลง ก็ไม่มาเกิดเป็นอันตรายแก่ต้นไม้คือกรรมที่ปลูกรักษาไว้ เพื่อผลที่ประสงคืได้ฉะนี้แหละ จึงเรียกว่ากุศล แปลว่ากิจของคนฉลาด และเรียกคนที่ทำกุศลว่า คนฉลาดด้วย เรื่องของกรรมจึงต้องมีความฉลาดให้มาก

หมวดที่ ๓ กรรมให้ผลตามลำดับ มี ๔ ข้อ นับต่อกันไปดังนี้

- ๙. *ครุกรรม* กรรมหนัก
- ๑๐. *พหุกรรม* กรรมช้น
- ๑๑. *อาสันนกรรม* กรรมเมื่อจวนเจียน
- ๑๒. *กตัตตากรรม* กรรมสักแต่จะทำ

ข้อที่ ๙ *ครุกรรม* กรรมหนักหมายถึงกรรมที่หนักที่สุดคือหนักกว่ากรรมอย่างอื่น ในฝ่ายอกุศลท่านจัดเอาอนันตริยกรรมเป็นครุกรรม อนันตริยกรรม ตามศัพท์แปลว่า กรรมที่ให้ผลในภพเป็นลำดับ หรือในภพที่ไม่มีภพอื่นคั่นในระหว่าง หมายความว่า ในภพหน้าต่อไปจากภพนี้ คือเมื่อสิ้นชีวิตจากภพนี้ ไปเกิดในภพหน้าก็ให้ผลทีเดียว ไม่เลื่อนไป อนันตริกรรมนั้น มี ๕ คือ ชำมารดา ชำบิดา ชำพระอรหันต์ ทำร้าย พระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป ทำสงฆ์ให้แตกจากกัน ในฝ่ายกุศล ท่านจัด เอาสมาบัติ ๘ คือสมาธิที่แน่นอน ที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปฌาน มี ๔ ชั้น ที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์เรียกว่า อรูปฌาน มี ๔ ชั้น รวมเป็น ๘ ฌาน ทั้ง ๘ นี้ เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าสมาบัติ ๘ เป็นครุกรรมในฝ่ายกุศลให้ผลในภพเป็นลำดับไปทีเดียว เปรียบเหมือนคนที่อยู่บนที่สูง เอาสิ่งต่าง ๆ เช่นเหล็กบั้ง ศิลาบั้ง กระเบื้องบั้ง ไม้บั้ง กระจาดบั้ง ขนนกบั้ง สิ่งอื่นบั้ง โยนลงมา สิ่งไหนที่หนักที่สุด สิ่งนั้น ย่อมตกลงถึงพื้นก่อน สิ่งอื่น ๆ ย่อมตกลงถึงพื้นตามลำดับน้ำหนักของมัน

ข้อที่ ๑๐ *พหุกรรม* กรรมที่ทำมามากจนช้น หรือเรียกว่าอาจิณกรรม กรรมที่ประพடுத்தมาเนื่อง ๆ ท่านแสดงว่า กรรมนี้แลเป็นอาเสวนปัจจัย คือมีการสั่งเสพ เป็นเหตุได้อย่างหนึ่ง หมายถึงสั่งเสพ คือ ทำบ่อย ๆ เนื่อง ๆ ย่อมเป็นปัจจัย คือ เป็นเหตุส่งผลในเมื่อครุกรรม คือ กรรมหนักไม่มี กรรมนี้ก็ย่อมให้ผลก่อนกรรมอย่างอื่น ท่านเปรียบเทียบเหมือนมวยปล้ำ คนใดมีแรงกว่า ว่องไวกว่า คนนั้นย่อมชนะ กล่าว เพื่อให้เข้าใจง่าย เมื่อกรรมที่ผาดโผนไม่มี ผู้ทำย่อมปรากฏด้วยกรรมที่ตนทำมามาก เช่น ผู้ร้ายเมื่อทำกรรมร้าย ย่อมต้องโทษ เพราะกรรมที่ร้ายมาก่อน ต่อเมื่อไม่ได้ ทำกรรมที่ร้ายมาก ย่อมต้องโทษด้วยกรรมที่ทำประจำอยู่เสมอ ๆ

ด้วยประการทั้งปวง ในข้อนี้ก็พื้นฐานที่จะพึงเห็นอย่างนั้น เพราะว่าถ้าถือว่า ไม่มีเจตนา ก็เป็นกรรมแล้ว ทุก ๆ คนก็ต้องทำกรรมโดยไม่มีเจตนา เป็นอันมาก เช่นว่า เดินไปตามถนนก็ไม่รู้ว่าได้ไปเหยียบสัตว์เล็ก ๆ น้อย ๆ มากมายเท่าไร แต่ว่าเป็นกรรม เพราะไม่ได้มีเจตนาที่จะไปเหยียบสัตว์ให้ตาย ในพระสูตรที่มุ่งแสดงข้อปฏิบัติที่เนื่องถึงจิตใจโดยตรง จึงได้กำหนดลงไปว่าต้องมีเจตนาจึงจะเป็นกรรม ซึ่งเมื่อกำหนดลงอย่างนี้แล้ว ก็เป็นวิสัยที่จะปฏิบัติได้สะดวก ถ้าไม่กำหนดลงอย่างนี้ ก็ยากที่จะปฏิบัติได้ แต่ว่าเมื่อพิจารณาตามบัญญัติในพระวินัยแล้ว ที่บัญญัติอาบัติ แม้ที่เป็นอจิตตกะ คือไม่มีเจตนาก็เป็นอาบัตินั้น ก็ด้วยมุ่งเหตุอีกอย่างหนึ่งในด้านปกครองหมู่คณะ ซึ่งนับว่าเป็นภายนอก การกระทำบางอย่างที่ไม่มีเจตนา ก็ย่อมให้บังเกิดผลเสียหายได้ เป็นที่ดำเนินคดีกันได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงได้ทรงบัญญัติปรับอาบัติไว้บางประการ และเมื่อมาเทียบกับกรรมบางอย่างที่บุคคลกระทำแม้ไม่มีเจตนา ก็ให้เกิดผลเสียหายได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ในพระอภิธรรม ท่านจึงจัดไว้เป็นกตัตตากรรม แต่ข้อนี้ก็บอกอยู่ในตัวแล้วว่า สักแต่ว่าทำ แต่เราก็อาจให้ผล ถ้าหากว่ากรรมอื่นไม่มี ทางกฎหมายก็มีปรับโทษแก่ผู้ที่ทำกรรม บางอย่างโดยไม่มีเจตนา ดังที่ยกมานั้น เพราะให้เกิดผลเสียหายได้ และเมื่อทราบอยู่ ดังนี้ ก็จะทำให้เกิดความสังวรระวังมากขึ้น เมื่อเกิดความสังวรระวังมากขึ้นแล้ว ช่องทางที่จะบังเกิดกรรมชนิดที่ไม่มีเจตนา ก็จะยากเข้า

การจำแนกกรรมออกไปเป็นต่างอย่างนั้น ก็เพื่อที่จะห้ามความเห็นสลับปนแห่งกรรม อย่างความเห็นที่ว่าทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดี เป็นต้น ซึ่งเป็นความเห็นที่กลับกันกับหลักที่ทรงแสดงไว้จึงได้จำแนกออกไปต่าง ๆ เป็นฐานะอยู่ที่คนผู้หนึ่งทำกรรมไว้ทั้งที่เป็นบุญทั้งที่เป็นบาป กรรมต่างอย่างต่างให้ผลตามคราวที่ได้ช่อง นี้ก็ได้แก่ กรรมที่ได้จัดไว้ในหมวดที่ ๑ ให้ผลตามคราว หรือว่าหลายคนทำกรรมอย่างเดียวกัน ได้ผลยิ่งหย่อนกว่ากัน หรือบางคนทำกรรมอย่างหนึ่งไว้แล้ว ยังไม่ปรากฏว่าได้เสวยผลแห่งกรรมนั้นจนตายไปแล้ว หรือบางคนได้เสวยผลที่ไม่ปรากฏว่าเขาได้ทำกรรมอะไรไว้ไม่ค้ำนึ่งให้รอบคอบด้วยสติ อาจเห็นเป็นสลับปนไม่ได้จริง แล่นไปสู่อกิริยทิวฐิก็ได้ อกิริยทิวฐิก็คือความเห็นว่า ไม่เป็นอันทำ คือทำอะไรก็ไม่เป็นอันทำกรรม คือไม่เป็นกรรมทั้งดีทั้งชั่ว เมื่อเข้าใจกรรมวิภาค คือ การจำแนกกรรมอย่างนี้แล้ว ก็จะมีมันอยู่ใน

กัมมัฏสสกาตาสัทธา ความเชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ประพฤติตนอยู่ในคลองธรรมที่ชอบ

หากจะมีปัญหาว่า ตามหลักที่ว่า “กรรมที่บุคคลทำแล้วย่อมให้ผลเสมอ กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว” แต่ว่าเมื่อฟังอธิบายในกรรมวิภาคนี้แล้ว ก็คล้ายกับว่ากรรมที่บุคคลทำแล้วไม่ให้ผลเต็มที่ ยังถูกบีบคั้นตัดรอนได้ ในข้อนี้ตอบได้ว่า

เพราะคนเราได้ทำกรรมซับซ้อนกันมากมาย กรรมอย่างหนึ่ง ๆ ให้ผลตามโอกาส เมื่อให้ผลในทางเดียวกันก็เรียกว่าอุปถัมภ์ ในทางขัดกันก็เรียกว่าบีบคั้นหรือตัดรอน อันที่จริงต่างก็ให้ผลตามประเภท คือ กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว แต่เมื่อมาให้ผลตัดหน้ากันสับกันตามน้ำหนักและฐานเหตุ เป็นต้น ตามที่กล่าวแล้ว จึงบัญญัติชื่อ เป็นกรรมอุปถัมภ์ เป็นต้น โดยนัยเทียบเคียงกรรมและผลของกรรมที่ดูคล้ายกับสับปลับ แต่อันที่จริงไม่สับปลับ

อนึ่ง กรรมอย่างไหนจะมาเป็นชนกกรรม เป็นต้น ก็ตอบได้ว่ากรรมที่ทำได้เป็นอันมาก ดีบ้างไม่ดีบ้าง บางอย่างก็เป็นกรรมพื้น ๆ บางอย่างก็เป็นกรรมพิเศษคือ บางคราวก็ทำชั่วอย่างพิเศษหรือทำดีอย่างพิเศษ ถึงคราวที่จะต้องปฏิสนธิ ชนกกรรมที่แต่งปฏิสนธิให้เกิดก็อาจจะเป็นกรรมข้อใดข้อหนึ่งที่มีกำลังเป็นพิเศษ ทั้งความดี ทั้งความชั่ว อย่างทำกรรมไว้หลายอย่างในชีวิต ความดีบ้างความชั่วบ้าง ก็กรรมข้อหนึ่งที่ทำนั้นแหละ จะมาเป็นชนกกรรมแต่งปฏิสนธิ กรรมข้อไหนนั้นย่อมขึ้นอยู่กับความหนักเบาของกรรมนั่นเอง และขึ้นอยู่กับวาระจิต ในขณะที่จะตายด้วย ดังที่ได้แสดงแล้วข้างต้นว่า สัมมาทิสฺฐิ (ความเห็นชอบ) หรือมิจจาทิสฺฐิ (ความเห็นผิด) ที่เกิดขึ้นในขณะที่ใกล้ตาย และได้มีพระพุทธภาษิตที่ได้ตรัสไว้อีกว่า “จิตฺเต สงฺกิลฺลิจฺเจ ทุคฺคตี ปาฎิกงฺขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้วทุกติเป็นที่หวังได้” “จิตฺเต อสงฺกิลฺลิจฺเจ สุกฺคตี ปาฎิกงฺขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุกฺคตีเป็นที่หวังได้” ความเห็นผิดหรือเห็นชอบ ในขณะที่ใกล้ตายนี้ ก็มีความหมายเป็นอย่างเดียวกันกับจิตที่เศร้าหมอง หรือจิตที่ไม่เศร้าหมอง ความเห็นผิดนั้นก็ทำให้จิตเศร้าหมอง แต่ความเห็นชอบย่อมทำให้จิตไม่เศร้าหมอง อะไรที่จะมาทำให้จิตเศร้าหมองหรือไม่เศร้าหมองในขณะที่ใกล้ตาย ก็ได้แก่กรรมที่บุคคลทำไว้ นั้นแหละ แต่ว่าเป็นกรรมหนักที่ติดใจอยู่มาก บางทีก็ติดใจอยู่ในส่วนลึก ในเวลาปกติ

ก็อาจจะไม่นึกถึงเท่าไร หรืออาจจะลืมแต่ว่าไม่ลืมยังฝังอยู่ ครั้นในเวลาทีใกล้ตาย ร่างกายอ่อนกำลังลงไป จิตส่วนลึกปรากฏขึ้น กรรมที่ฝังไว้นั้น ก็โผล่ขึ้นมา ทั้งความดี ทั้งความชั่ว หรือว่าอาจจะเป็นกรรมที่ทำไว้เสมอ ๆ เป็นอาจิจน ถึงจะไม่ใช้หนักอะไรนัก แต่ทำบ่อย ๆ ทั้งความดีทั้งความชั่ว ก็อาจจะมาปรากฏในขณะที่ใกล้ตาย บางทีก็เป็น กรรมที่กระทำขึ้นในขณะที่ใกล้ตายนั่นเอง ในอรรถกถาธรรมบทได้มีเล่าถึงพระพุทธเจ้า เสด็จไปโปรดคนทีใกล้ตาย ดังมีเรื่องเล่าถึงลูกของเศรษฐีซีเหินยวมิลูกชายคนเดียว เมื่อลูกชายเริ่มเจ็บ จะตามหมอมารักษา ก็กลัวจะเสียเงินทองมาก จึงไปเที่ยวหาหยูก หายามารักษาเอง ลูกก็เจ็บมากขึ้น ๆ ก็เป็นอันว่าต้องตามหมอ ก็ต้องให้ลูกออกมา นอนที่เฉลียงของเรือนข้างนอก เพราะถ้าหมอเข้าไปในห้องจะเห็นสมบัติเข้าก็กลัวหมอ จะรู้ว่ามีสมบัติมาก แต่เมื่อหมอไปรักษาอาการ ก็หนักมากไปเสียแล้ว พระพุทธเจ้าได้ ทรงทราบถึงอุปนิสัยของเด็ก ก็เสด็จไปโปรด วิธีเสด็จไปโปรดก็คือ ได้เสด็จผ่านไป ที่ เรือนนั้นพอให้เด็กมองเห็น เด็กเห็นพระพุทธเจ้าเข้า จิตก็เกิดเลื่อมใสแล้วก็ตาย ก็แปลว่า กรรมของเด็กในขณะที่ใกล้ตายนั้น คือจิตเลื่อมใส เพราะเห็นพระจิตเลื่อมใส คติของเด็กนั้นก็ เป็นไปตามพระพุทธภาษิตที่ว่า “จิตไม่เศร้าหมอง สุกคติเป็นที่หวัง” กรรมที่ใกล้ตาย นี้เรียกว่า อาสันนกรรม ถือว่าเป็นกรรมสำคัญที่จะแต่งปฏิสนธิคือให้เกิดเป็นอะไร บางทีก็เป็นกรรมที่สร้างขึ้นใหม่ ดังเรื่องของเด็กที่เล่ามา เพราะจิตเลื่อมใสนั้น ก็เป็น กรรมเหมือนกัน คือเป็นกุศลกรรมทางจิตใจ จิตที่เลื่อมใสในเมื่อมองเห็นพระ ความคิด ในขณะนั้น ก็ส่งไปที่พระพุทธเจ้า ประกอบด้วยความเลื่อมใส อันนี้ก็เป็นกุศลกรรม ทางจิตใจในขณะนั้น เพราะฉะนั้น ธรรมเนียมไทยเราจึงมักจะมีบอกหนทางแก่คนที่ จะตาย อย่างเช่นบอก “อรหัน” ก็คือเป็นวิธีที่จะช่วยให้ใจระลึกถึงพระ บางคนก็เตรียม คิดเอาไว้ก่อนว่าเวลาจะตาย จะคิดอย่างไรบางท่านก็ได้สั่งเอาไว้ว่าเวลาใกล้จะตายให้ ไปว่าถ้อยคำอย่างนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ทรงแต่งคำลาพระสงฆ์ในวันที่จะ สวรรคตเป็นภาษาบาลี มีบทหนึ่งว่า

อาตุรสมิมปิ เม กาเย

จิตตํ น เหสุสตาตุรั

เอวํ สิคุขามิ พุทฺธสุส

สาสนานุกฺคตี กรํ

แปลความว่า “เมื่อกายของข้าพเจ้าแม้กระสับกระส่าย จิตของข้าพเจ้าจัก ไม่กระสับกระส่าย ข้าพเจ้ากระทำตามคติแห่งพระศาสนาของพระพุทธเจ้าศึกษาอยู่

อย่างนี้” และได้มีบันทึกจดหมายเหตุในขณะที่สวรรคตว่า ได้ทรงภาวนาว่า พุทโธ ๆ ไปจนสิ้นพระสุรัสวดี แปลว่า ตั้งพระราชหฤทัยมั่นอยู่ในพระพุทธรูป

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงสั่งไว้แก่พระเถระรูปหนึ่งว่า ให้ไปถวายในเวลาที่จะสิ้นพระชนม์ และถ้อยคำที่ทรงสั่งไว้นั้น ก็เป็นธรรมะแสดงถึงไตรลักษณ์ คือลักษณะ ๓ อย่างของสังขาร ทรงผูกเป็นภาษาบาลีว่า

สงขาราน อนิจจา วิปริณามธมฺมา สนฺตติปฏิพฺพธา

สงขาราน ทุกฺขา ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา

สงขาราน อนตฺตา ยถาปจฺจํ ปวตฺตนฺติ

แปลความว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง มีอันแปรไปเป็นธรรมดา เนื่องด้วยสันตติ สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์จะพึงได้สุขในสังขารเหล่านี้แต่ไหน สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา ย่อมเป็นไปตามปัจจัย

นี่ก็เป็นใจความแห่งไตรลักษณ์ และเมื่อจะสิ้นพระชนม์ก็โปรดให้พระเถระรูปนั้นถวายด้วยภาษาบาลี ครั้นว่าจบ ก็รับสั่งว่าพอแล้ว แล้วก็สิ้นพระชนม์

พิจารณาถึงวิธีเตรียมตายของท่านที่เป็นผู้รู้ก็ย่อมมีเหตุผล อย่างระลึกถึงพระพุทธรูปก็จะทำให้เกิดปสาทะ ความเลื่อมใส ทำให้จิตไม่เศร้าหมอง ย่อมจะไปได้ อีกอย่างหนึ่ง ปรรากคตินิยมของสังขาร คือ ไตรลักษณ์ “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ก็ย่อมเป็นการถูกต้อง เพราะจิตจะพ้นจากความยึดเหนี่ยวใด ๆ ปลอดภัย อาจจะมี “วิรัช เขมฺ สีนฺกิลสฺสุลฺลี เกษม” ในขณะที่นั้นก็

อนึ่ง พึงเข้าใจว่า เรื่องกรรมเช่นที่จัดวิภาคออกเป็นกรรม ๑๒ นี้ ย่อมเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับชาตินี้ชาติหน้า แปลว่าเมื่อเชื่อกรรมตามนี้ก็ย่อมเชื่อชาตินี้ชาติหน้าด้วย หรือเมื่อเชื่อชาตินี้ชาติหน้า ก็ย่อมเชื่อเรื่องกรรมนี้ได้ด้วย เรื่องชาตินี้ชาตินั้น ก็เป็นเรื่องที่ไม่รู้กันทางตา ทางหู โดยปกติเป็นเรื่องพิสูจน์กันไม่ได้เหมือนดังวัตถุ เพราะไม่ใช่เป็นวัตถุจะเอามาพิสูจน์กันอย่างไรวัตถุก็ไม่ได้ ความพิสูจน์ในเรื่องนี้ จึงต้องทำโดยวิธีอื่น กล่าวตามหลักในพระพุทธศาสนาก็คือด้วยญาณ ความหยั่งรู้ อันเกิดจากสมาธิที่แน่วแน่งดังพระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญสมาธิจนแน่วแน่ และทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อบริกรรม

ปรากฏพระญาณ คือความหยั่งรู้ขั้นดั่งที่แสดงไว้ในพระญาณ ทั้ง ๓ ในพุทธประวัติ อันที่จริงเรื่องการพิสูจน์ข้อเท็จจริงนี้ ไม่ใช่แต่ในเรื่องนี้เท่านั้น ที่พึงทำได้ด้วยวิธีจำเพาะของสิ่งที่จะพิสูจน์นั้น ยกตัวอย่างเช่นว่า พิสูจน์ความรู้ว่า ใครมีความรู้แค่ไหน อย่างเช่นนักเรียนที่เรียนหนังสือ แล้วก็พิสูจน์กันว่ามีความรู้แค่ไหนจะเอามาเข้าห้องทดลองอย่างวัตถุทางวิทยาศาสตร์ก็ทำไม่ได้ เพราะความรู้ไม่ใช่วัตถุ เพราะฉะนั้น คนเราจึงหาวิธีพิสูจน์ความรู้กันด้วยวิธีสอปลั้ว วิธีสอปลั้วนี้ ก็มีมาต่าง ๆ ตามคราว ตามสมัย ในพระพุทธศาสนานั้น สอปลั้วครั้งแรกก็น่าจะครั้งพระพุทธเจ้าเทศน์อนัตตลักขณสูตรแก่พระปัญจวัคคีย์ แล้วก็ตรัสถามพระปัญจวัคคีย์ ให้ตอบ พระปัญจวัคคีย์ก็ตอบนี้เท่ากันว่าสอปลั้วสอปลั้ว สอปลั้วปากเปล่า น่าจะเป็นครั้งแรก พระปัญจวัคคีย์ถูกสอปลั้วปากเปล่ามาเป็นครั้งแรก แล้วก็มาสอบจนถึงเป็นข้อเขียนดังในปัจจุบัน นี่ก็เป็นวิธีพิสูจน์อย่างหนึ่ง คนที่ทำผิด จะจับตัวเอามาเข้าห้องทดลองตรวจดูว่าผิดหรือถูกอย่างไร วัตถุ ก็ทำไม่ได้อีก จะทำอย่างไรจึงจะรู้ว่าผิดหรือ ไม่ผิด ก็ต้องตั้งศาลขึ้นไต่สวนพิจารณา วินิจฉัยตามพยานหลักฐานต่าง ๆ เพราะฉะนั้น เรื่องการพิสูจน์ว่าจริงหรือไม่จริง เป็นต้น ในสิ่งต่าง ๆ จึงมีวิธีทำกันหลายอย่าง ตามสมควรแก่สิ่งที่จะพิสูจน์นั้น ๆ ไม่ใช่ว่าจะเป็นอย่างที่ว่ากันว่าพิสูจน์ไม่ได้ ๆ แล้วก็เชื่อไม่ได้ จะต้องยกขึ้นมาว่าสิ่งนั้นเป็นเรื่องอะไร เป็นวัตถุหรือเป็นอะไร แล้วก็พิสูจน์กันด้วยวิธีอะไร ในเรื่องของภพชาติ ก็เป็นเช่นเดียวกัน เป็นเรื่องของจิตใจซึ่งไม่ใช่วัตถุ การที่จะพิสูจน์กัน ก็พิสูจน์ด้วยวิธีที่สมควรแก่เรื่องทางจิตใจด้วยญาณที่รู้ระลึกชาติได้ แต่การพิสูจน์เรื่องกรรมนี้ แม้จะรู้ระลึกชาติได้ชาติหนึ่ง ก็ยังพิสูจน์ไม่ถูกเหมือนกัน ดังที่ได้กล่าวไว้แล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงระลึกพระชาติย้อนหลังไปนับไม่ถ้วน ไม่ใช่เพียงชาติเดียว ทรงระลึกย้อนหลังไปมากมาย เท่ากับว่าได้ไปเก็บสถิติเอาไว้มากมายเหลือเกิน จนเป็นข้อพิสูจน์ได้เพียงพอว่า กรรมจะต้องให้ผลตามประเภท กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่ว เพราะฉะนั้น คนเราจึงต้องมีศรัทธา คือความเชื่อในท่านผู้รู้ ในสิ่งที่ตนเองยังไม่สามารถที่จะรู้ได้ ความรู้ของคนเรานั้น ว่าถึงความรู้ทางอายตนะ ย่อมมีวิสัย คือมีขอบเขตจำกัด อย่างความรู้ทางตา ทางหู ของคน ก็ย่อมมีวิสัยของตา ของหู เท่าที่จะมองเห็นเท่าที่จะได้ยิน แต่ว่าสิ่งต่าง ๆ ที่ตามองไม่เห็นหูฟังไม่ได้ยินยังมีอีกมากมายนัก ซึ่งในบัดนี้ความรู้ในปัจจุบันก็ได้รับรองเช่นนั้น และยังได้สร้างเครื่องช่วยที่จะให้เห็น

สิ่งที่ตาเนื้อไม่เห็นโดยปกติ เช่น กล้องต่าง ๆ แม้ลมที่หายใจ ก็มองไม่เห็น แต่ก็เป็นที่รับรองกันว่ามีสัตว์บางอย่างยังมีวิสัยของตาหุละเอียดกว่าของคน เพราะฉะนั้น จะถือว่าสิ่งที่มองไม่เห็นฟังไม่ได้ยินแล้วเป็นไม่มี ก็เป็นการไม่ถูกต้อง ทั้งที่เกี่ยวข้อง อดีตกาล อนาคตกาล ก็ยังไม่อาจจะไปได้ไกลที่เข้าใจว่ารู้ คิดดูแล้วก็หาใช่รู้ไม่ กลายเป็นความเชื่อไปก็มีมาก ยกตัวอย่างเช่น ความรู้ในอดีตของคนทั่วไปในชาตินี้เอง ก็รู้จักแต่รู้เพียงสา หาได้รู้ตั้งแต่เกิดไม่ ตนเองเกิดมาเมื่อไร ใครเป็นมารดาบิดาก็หารู้ได้เองไม่ ต้องอาศัยมารดาบิดาหรือผู้อุปการะเลี้ยงดูช่วยบอกให้ภายหลัง ฉะนั้น ที่ว่ารู้ที่เกิดเมื่อไร ใครเป็นมารดาบิดา จึงเป็นความเชื่อรับรอง ส่วนที่เกี่ยวข้องกับอนาคต เหตุการณ์อะไรจะเกิดขึ้นแก่ชีวิตบ้างแม้ในชั่วโหมงหน้าวันหน้าก็หาไม่รู้ไม่ กำหนดต่าง ๆ ว่าจะทำอะไรเมื่อไร ก็ทำไปตามความเชื่อไว้วางใจ เหมือนอย่างสมมติว่าจะไม่มีเกิดขึ้นขัดขวาง นอกจากนั้นทางที่จะศึกษาให้มีความรู้ที่พ้นวิสัยของตาหู ก็ยังมีอีกมาก ซึ่งกำลังศึกษากันอยู่ทั้งในด้านวัตถุ และโดยเฉพาะในด้านจิตใจก็ยังมีอีกมาก เช่น วิชาทางสมาธิ และทางปัญญา เมื่อยังศึกษาไปไม่ถึงไหน แล้วจะมาปฏิเสธว่า อะไรไม่มีเสียทั้งหมด ก็เป็นการไม่ถูกต้องเช่นเดียวกัน ฉะนั้น ศรัทธาคือความเชื่อในวัตถุที่ควรเชื่อ ในบุคคลที่ควรเชื่อ จึงเป็นสิ่งที่ควร และเป็นสิ่งที่ต้องมี แม้ในทางโลกเองในบัดนี้ เราก็อาศัยศรัทธาคือความเชื่อกันอยู่เป็นอันมากในสิ่งที่ยังไม่รู้ เช่นว่าในการก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์จนถึงไปโลกพระจันทร์ ความจริงเราก็ไม่รู้ไม่เห็นเอง แต่เราก็เชื่อกัน เพราะมีเหตุผลหลักฐานอะไรต่าง ๆ ที่พอให้เชื่อได้แม้กระนั้น คนบางพวกก็ไม่ยอมเชื่อ หาวาสหรือเล่นหนังให้ดูก็มี นี่แสดงว่าแม้ในทางโลกทั่ว ๆ ไป เมื่อยังไม่รู้ก็ต้องอาศัยความเชื่อในผู้รู้ ในทางธรรมก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ถึงไหน ก็ต้องอาศัยความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าเป็นเครื่องนำ เพราะฉะนั้น หลักของธรรมะต่าง ๆ จึงต้องอาศัยศรัทธาเป็นข้อนำอยู่ด้วย แล้วก็มีความเป็นข้อค้ำอยู่ ศรัทธานั้น โดยตรงก็คือตถาคตโพธิสัทธา ความเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตพุทธเจ้า คือเมื่อเชื่อในความรู้อย่างไร ก็ย่อมจะเคารพเชื่อฟังคำสั่งสอนของครู

อนึ่ง เรื่องกรรมที่เกี่ยวข้องพันถึงชาติภพในอดีตและอนาคต แม้จะไม่รู้ไม่เห็นเหมือนอย่างเห็นด้วยตา แต่มีเหตุผลต่าง ๆ ที่อาจพิจารณาให้เกิดความลงความเห็นรับรองได้และเรื่องกรรมในปัจจุบันเองก็มีเหตุผลที่อาจพิจารณาให้เห็นได้ เช่นเดียวกัน

ฉะนั้น แม้สมควรจะใช้ศรัทธาในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นเบื้องต้นก็ควรใช้ปัญญาของตนเองพิจารณาอีกด้วย ลำพังศรัทธา ถ้าขาดปัญญาก็ไม่แน่นอนมันคงอาจเป็นแบบที่เรียกว่าศรัทธาทำให้ตาบอด ควรจะเป็นศรัทธาชนิดของคนตาดีคือมีปัญญามองเห็นเหตุผล ข้อความตามที่กล่าวมาตั้งแต่เบื้องต้นโดยลำดับก็เป็นเหตุผลในทางต่าง ๆ ซึ่งต่างก็ส่องรวมเข้ามาที่จุดเดียวกัน คือกรรมและผลของกรรม แม้ได้ตั้งใจอ่านและพิจารณาตามไป เพียงเท่านั้น ก็จะทำให้เกิดความรู้รับรองหลักของกรรมตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงไว้ไม่มากนักน้อย

เรื่องกรรมนี้เป็นวิสัยของความรู้ที่เป็นปัญญา มิใช่วิสัยของความรู้ผิวเผินทางตาหู เป็นต้นเท่านั้น คนเราต่างมีปัญญาเป็นพื้นพออยู่ด้วยกันและมีปัญญาที่เจริญขึ้นด้วยการศึกษา ที่ได้ชื่อว่า “มนุสฺส หรือ มนุสฺย” ที่แปลอย่างหนึ่งว่า “ผู้มีมโนะ” (ใจ คือ ความรู้) สูง ก็ด้วยปัญญา คนเราจึงมีความรู้จักเปรียบเทียบในความเจริญ ความเสื่อม ความผิดชอบชั่วดีต่าง ๆ สามารถสร้างสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรม อารยะ” ให้เกิดขึ้นด้วยปัญญาตัวเอง และจำต้องใช้ปัญญาอยู่เสมอ จึงได้พบสัจจะ คือ ความจริงในสิ่งนั้น ๆ ทั้งในทางคติโลกทั้งในทางคติธรรม ยกตัวอย่างง่าย ๆ เมื่อยืนอยู่กลางถนน มองไปตามยาวของถนนข้างหน้า จะเห็นถนนที่สวดลูกตารวมกันเข้ามาเป็นเส้นเดียวกัน มองเห็นดวงตะวันเดือนดาวเล็กนิดเดียวในท้องฟ้า ความรู้ที่เกิดทางตามองเห็นจะเป็นดังนี้ แต่ปัญญาจะบอกว่ามิใช่เป็นอย่างที่ตามองเห็น ถนนมิได้รวมเข้ามา ดวงตะวันเดือนดาวก็ใช่ดวงเล็กอย่างที่ตาเห็นนั้น แต่วิสัยของตาเป็นเช่นนั้นเอง ในบัดนี้ ปัญญาจะบอกขนาดแห่งดวงตะวันเดือนดาวได้อย่างมีเหตุผลแน่นอน ฉะนั้น อายุตนะต่าง ๆ มีตาหูเป็นต้นที่เป็นสื่อความรู้ จะต้องผ่านเครื่องย่อยคือ ปัญญาเสียก่อน จึงให้เกิดความรู้ที่ถูกต้องตามเหตุผล นึกดูถึงร่างกายเอง บริโภคอาหารเข้าไปทางปากแล้วก็ต้องไปผ่านเครื่องย่อยก่อน อาหารที่ย่อยแล้วนั้นจึงจะถูกส่งไปบำรุงเลี้ยงร่างกายได้ ถ้าเครื่องย่อยเสีย อาหารก็จะกลายเป็นพิษกลับเป็นอันตรายแก่ร่างกาย ฉันทใดก็ดี ถ้าเปลอปัญญาไปเสีย ความรู้ต่าง ๆ ที่รับทางอายุตนะจะกลายเป็นความรู้ผิด เป็นอวิชา โมหะ มิฉนาทิลูไปได้ที่เดียว อะไรทำให้เปลอปัญญาคือความขาดสติ เพราะความมัวเมาประมาทต่าง ๆ อันโยงไปถึงความโลภ โกรธ หลง ฉะนั้น เมื่อไม่ต้องการให้เปลอปัญญาก็ต้องอบรมสติให้ดี อีกอย่างหนึ่งความไม่เปลอปัญญาช่วยอบรม

สติให้ดีขึ้นได้ด้วย เป็นอันว่าทั้งสองต่างต้องมีอาศัยกัน ผู้ที่มีพื้นเดิมคือสติปัญญาที่อยู่ ย่อมรับการอบรมสะดวกง่ายขึ้น ส่วนผู้ที่มีพื้นเดิมไม่ดี ย่อมรับการอบรมยากกว่า แต่ก็อาจรับได้เมื่อมีความพากเพียรพยายามจริง และได้อยู่ในที่อันสมควร

คนเราเกิดมาต่างมีกรรมทั้งดีทั้งไม่ดีติดมาด้วยกัน และก็จะต้องทำกรรมใหม่ กันอยู่ทุกวัน ทางพระพุทธศาสนาแสดงเรื่องกรรมไว้ ตามที่กล่าวมาโดยลำดับ ก็เพื่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาในกรรม และเพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาในอันที่จะประกอบกรรม ปัจจุบันให้ดี มิใช่เพื่อให้รอผลของกรรมเก่าหรือกลัวกรรมเก่า หรืออ้างกรรมเก่าในทางที่ผิด

รอผลของกรรมเก่า คือ ไม่ทำอะไร นอนรอผลดีที่คิดว่าจะเกิดขึ้นจากกรรมเก่า ดังมีนิทานเล่าว่า มีชายสองคนมีหมอดูทำนายคนหนึ่งว่าจะได้เสวยตถันตร หายอีก คนหนึ่งว่าจะลำบาก คนที่หมอดูทำนายว่าดี ก็ไม่ทำอะไร นั่งนอนอยู่เฉย ๆ รอก็ยากจน ลงทุกที จนในที่สุดไปนอนเจ็บอยู่ในป่าคนเดียว พระธุดงค์มาพบเข้ามีความสงสาร จึงกางกลดให้ ชายผู้นั้นก็ตายในกลดพระธุดงค์ ซึ่งเป็นร่มผ้าขาว ส่วนชายคนที่หมอดูทำนายว่าจะลำบาก ก็อุตสาหะทำงานไม่หยุดหย่อน รวบรวมทรัพย์ขึ้นได้โดยลำดับ แต่ก็ต้องทำงานลำบากจริงเหมือนกัน

กลัวกรรมเก่า คือ กลัวว่าจะต้องได้รับผลร้ายจากกรรมเก่า ทำให้ไม่กล้าจะทำอะไรที่ควรทำ

ทั้งสองจำพวกนี้เรียกว่าเหมือนเป็นทาสของกรรมเก่า ซึ่งผิดทางพระพุทธศาสนา

อ้างกรรมเก่าในทางที่ผิด เช่น อ้างว่าคนนี้ได้ทำกรรมเก่ามาอย่างหนึ่ง คือ ลักของเขา จะต้องได้รับผลคือ จะต้องถูกลักของจึงจะพ้นจากกรรมนั้น ฉะนั้น เพื่อช่วยให้เขาพ้นกรรม จำต้องไปลักของเขาเสีย ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสห้ามว่า มา กตเหตุ อย่าอ้างว่าเพราะเหตุแห่งกรรมที่ได้ทำมาแล้วเช่นนั้น

ส่วนที่เพื่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาในกรรมนั้น ก็คือเพื่อให้เกิดศรัทธาและปัญญาว่า กรรมดีให้ผลดี กรรมชั่วให้ผลชั่วโดยแท้จริง

เพื่อเพิ่มพูนสติปัญญาในอันที่จะประกอบกรรมปัจจุบันให้ดี ข้อนี้เป็นหัวใจของการแสดงเรื่องกรรม จำต้องการพระพุทธศาสนาก็ตรงจุดนี้ ถ้าไม่ต้องทำอะไร รอผลของกรรมเก่ากันอยู่อย่างเดียว ก็ไม่จำเป็นต้องมีพระพุทธศาสนา ฉะนั้น หน้าที่ของทุกคนก็คือ พิจารณาดูเข้ามาที่ตนเองว่า มีอะไรที่ได้ทำไปแล้วหรือกำลังทำอยู่เป็นสิ่งที่ไม่ดี เมื่อพบเข้าก็ตั้งใจเว้นไม่ทำต่อไป เมื่อพบว่า เป็นสิ่งที่ดีสมควรทำ ก็ทำต่อไป หรือเริ่มต้นทำขึ้น

พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้เป็นอันมากเพื่อกรรมปัจจุบันนี้ เช่นทรงแนะนำให้ละอกุศล ให้อบรมกุศล ด้วยทรงชี้เหตุผลว่า สามารถเพื่อจะละ อกุศลและอบรมกุศล ถ้าไม่สามารถก็จะไม่ตรัสสอนอย่างนี้ เพราะว่าสามารถ จึงตรัสสอนอย่างนี้ และถ้าการละอกุศล การอบรมกุศลจะเป็นไปเพื่อโทษทุกข์ ก็จะไม่ตรัสสอนอย่างนี้ แต่เพราะเป็นไปเพื่อเกื้อกูลเพื่อสุข จึงตรัสสอนไว้อย่างนี้

เรื่องความยากง่าย ทรงแสดงว่า “ความชั่ว คนชั่วทำง่าย คนดีทำยาก ส่วนความดี คนชั่วทำยาก คนดีทำง่าย”

เมื่อกรรมชั่วที่บุคคลทำในปัจจุบัน ทางพระพุทธศาสนาก็มิได้ประสงค์ให้เก็บมาเป็นนิเวศน์กันความสุขสงบทางจิตใจ กันสมาธิและปัญญา ถ้าจะต้องเก็บมาเป็นนิเวศน์อยู่ดังนี้ ก็จะต้องเชื่อว่าล้างบาปได้ หรือที่มีทิวี่ว่าไม่มีบาปไม่ได้ เพราะไม่ต้องเก็บมาเป็นเครื่องเบียดเบียนใจ ให้เป็นทุกข์อยู่เรื่อยๆ ทำกรรมชั่วอย่างนั้น ๆ ไว้ ไม่รู้ทางที่พึงปฏิบัติคือทำความรับรู้ว่าได้ทำกรรมนั้น ๆ ไปแล้วสารภาพบาปนั้นแก่ตน หรือแก่ผู้ที่สมควร และตั้งใจว่าจะไม่ทำบาปเช่นนั้นอีก ที่ทำแล้วก็เป็นอันทำแล้ว หน้าที่ของตนก็ต้องทำดีให้ยิ่ง ๆ ขึ้น บาปที่ทำแล้วก็ให้เป็นอันทำแล้ว จะสนองผลอย่างไรเมื่อไร ก็สุดแต่กำหนดของกรรมนั่นเอง ขออย่าให้มากวนใจกันใจอีกเลย ขอให้เกิดโอกาสทำความดีให้เต็มที่เกิด พระองค์ลิลมาล เมื่อเป็นคฤหัสถ์ เป็นโจรฆ่าคนเสียเป็นอันมาก แต่ภายหลังได้เข้ามาบวชปฏิบัติพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้า บาปที่ทำไว้นั้นไม่ถึงขั้นอนันตริยกรรมห้ามมรรคผล และท่านก็ไม่ยึดถือมาเป็นนิเวศน์ จึงบรรลุประอรหันตมรรคญาณ ชื่อว่าละบาปได้ด้วยกุศลอย่างสูง ดังได้มีพระพุทธภาษิตตรัสปรารภท่านว่า “บาปที่ผู้ใดทำแล้วและละเสียด้วยกุศล ผู้นั้นส่องโลกนี้ให้สว่างเหมือนดวงจันทร์ที่พ้นแล้วจากหมอก”

อีกเรื่องหนึ่ง พระสารีบุตรเถระออกจากสมาบัติแล้วในวันหนึ่ง ได้ไปรับบิณฑบาตของนายโจรฆาต (นายเพชรฆาตที่ได้รับแต่งตั้งให้มีหน้าที่ประหารชีวิตโจร) แล้วได้กล่าวธรรมมิกถาอนุโมทนา นายโจรฆาตไม่อาจสงใจไปตามกระแสธรรมได้ เพราะมีจิตใจนึกถึงการประหารโจรที่ได้ทำมาเป็นอันมาก เป็นนิเวศน์เบียดเบียนใจอยู่ตลอดเวลา พระเถระได้ถามได้รับคำตอบดังนี้แล้ว จึงถามว่า ได้ทำตามชอบใจของตน หรือผู้อื่นสั่งให้ทำ เขาตอบว่า ได้รับคำสั่งให้ทำ พระเถระ จึงถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้นจะเป็นบาปอกุศลด้วยหรือ เขาเป็นคนที่บ่ ได้ฟังดังนั้น จึงสำคัญว่า “เราไม่มีบาป” จิตจึงรวมฟังธรรมไม่มีเรื่องเก่ามาเป็นนิเวศน์ เกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นได้

การนำเรื่องพระองคุลิมาล กับเรื่องนายโจรฆาตมาแล้ว มิใช่เพื่อส่งเสริมให้ไม่กลัวบาปกรรม แต่เพื่อแสดงว่าทุก ๆ คนเมื่อทำชั่วมาแล้วก็อาจกลับตัวได้ มิใช่ว่าความชั่วเก่าที่ทำไว้จะต้องมาคอยดั่งไว้มิให้กลับสู่ความดี พระพุทธเจ้าไม่ทรงสาปใครทรงโปรดแม้คนบาปหนา ข้อสำคัญให้เขารู้จักตนเอง รู้ว่าได้ทำบาปไว้แล้ว และตั้งใจไม่ทำอีก ตั้งใจทำความดีต่อไป คนในโลกนี้ต่างมีหน้าที่พึงปฏิบัติในทางโลกอยู่เป็นอันมาก สิ่งที่ดีว่าเป็นบาปอกุศลทางพระศาสนาที่นับถือ แต่ก็ต้องปฏิบัติตามหน้าที่หรือตามอาชีพก็มีปฏิบัติไปแล้ว ถ้ายึดมาเป็นนิเวศน์เบียดเบียนใจอยู่ ก็จะไม่มีความสุขสงบใจ ซึ่งก็ไม่ใช่ข้อพึงประสงค์ให้เป็นดังนั้น ควรปฏิบัติตามทางที่จะเป็นประโยชน์คือ ไม่ยึดมาเป็นนิเวศน์แห่งความดีความสุขทางจิตใจ คนโดยมากในโลก ก็ต้องทำกรรมดีบ้าง ไม่ดีบ้าง มีสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ดังที่เรียกว่ากรรมดำ ๆ ขาว ๆ ให้เสวยผลดำ ๆ ขาว ๆ แม้จะทำไม่ดีบางอย่าง แต่ก็ได้ทำความดีอื่น ๆ บางอย่าง อย่าให้ความไม่ดีมาเป็นนิเวศน์กั้นขวางขวางหน้าความดี บางทีความไม่ดีที่ทำไว้ เป็นเรื่องไม่ใหญ่โตอะไร แต่ยึดเป็นนิเวศน์กวนจิตใจอยู่เนื่อง ๆ ถ้าเป็นดังนี้ก็มีโทษมากโดยไม่จำเป็น เพราะเป็นเครื่องกั้นความดีความสุขดังกล่าว ถ้าไปเป็นนิเวศน์ในเวลาใกล้ตาย ทำให้จิตเศร้าหมองก็ยิ่งให้โทษมาก ฉะนั้น ต้องให้เหตุผลแนะนำจิตใจ ให้ปล่อยวาง ไม่ให้สิ่งที่ทำแล้วมาเป็นเกาะเกี่ยวเป็นนิเวศน์ห้ามความดี ความสุขสงบแห่งจิต และแม้จะยังต้องปฏิบัติหน้าที่หรืออาชีพบางอย่าง ที่เรียกว่าเป็นบาปอกุศลทางพระศาสนา ก็ควรปฏิบัติสิ่งที่เป็นบุญกุศล ความดีอย่างอื่นให้มากยิ่งขึ้น ให้บ่อย ๆ ยิ่งขึ้น เพื่อให้มีน้ำหนักร่องทางจิตใจมาทางความดี ดังนี้ความดีหรือบุญกุศลจะนำหน้า

ในปัจจุบันนี้ ใครก็ตามมีความไม่ประมาท ประกอบกรรมที่ดีย่างหนัก หรือ บ่อย ๆ กรรมดังกล่าวนี้ก็จะสนองผลให้ก่อน กรรมชั่วในอดีตหากได้กระทำไว้ ถ้าเบา กว่าก็จะมีโอกาสให้ผล ดังที่มีนิทานแล้วว่า ได้มีบุคคลผู้หนึ่ง หมอคิดว่าจะต้องถึงแก่ ความตายภายในกำหนดเท่านั้นวัน ผู้นั้นเชื่อว่าตนจะตายตามคำหมอดู จึงบริจาคช่วย คนมากมาย เมื่อถึงกำหนดที่หมอทายก็ไม่ตาย จึงต่อว่าหมอ หมอถามว่าได้ทำ อะไรบ้าง ก็ตอบให้หมอทราบ หมอจึงบอกว่า เพราะอย่างนั้นจึงไม่ตาย การกุศลนั้น ช่วยต่ออายุไว้ ตามนิทานเรื่องนี้ถ้าเป็นหมอดูก็คงว่าอย่างนั้น แต่ถ้าเป็นพระพุทธศาสนา ก็จะต้องตอบเป็นวิภัสซวาทะ (จำแนกตอบ) ว่าตามหลักกรรม หากจะมีกรรมเก่ามา ตัดรอนชีวิต ถ้าทำกรรมปัจจุบัน ฝ่ายดีให้หนักกว่า กรรมตัดรอนนั้นก็จะต้องชะงัก ไว้ก่อน กรรมดีใหม่ก็จะสนอง ผลเหมือนอย่างขวางหน้ากรรมตัดรอนนั้นไว้เรียกว่า กรรมตัดรอนไม่ได้โอกาสจะให้ผลก็ได้ ฉะนั้น ผู้ที่ทำความดีอยู่มากเสมอ ๆ จึงไม่ต้อง กลัวกรรมชั่วในอดีต หากจะมีกุศลของกรรมจะช่วยให้มีความสุขความเจริญสืบต่อไป และถ้าได้แผ่เมตตาจิตอยู่เนื่อง ๆ ก็จะมีพระพุทธรูปดีได้อีกด้วย ระวังได้ตลอดถึงปัจจุบัน ทั้งเมื่อได้ดำเนินในมรรคมีองค์ ๘ ของพระพุทธเจ้าเพื่อความสิ้นทุกข์ก็จะดำเนินเข้า ทางที่พ้นจากกรรมเวรทั้งสิ้น พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า ตัดหน้าเป็นกรรมสมุทัย คือ เหตุให้ เกิดกรรม มรรคเป็นทางดับกรรม

เรื่องกรรมอดีตให้ผล มีข้อควรตั้งเป็นข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ อากาโรที่ ให้ผลแบ่งเป็น ๒ ได้แก่ ให้ผลแก่บุคคลโดยไม่เกี่ยวแก่จิตเจตนาของบุคคลในทางที่ดี เช่น ประสบลาภผลโดยที่มีได้คาดคิดไว้เลย ในทางร้าย เช่น ประสบเหตุร้ายโดยที่มีได้ คาดคิดไว้เลยเช่นเดียวกัน จะกล่าวว่า ไม่อยู่ในอำนาจจิตเจตนาของตนเลยก็ได้ คือ คนจะคิดต้องการหรือไม่ก็ตาม เหตุที่จะต้องเกิดก็ต้องเกิดจนได้ อีกอย่างหนึ่ง ให้ผล แก่บุคคลโดยเกี่ยวแก่จิตเจตนาของบุคคลด้วย ในทางที่ดีเช่นคิดอยากจะทำงานก็ได้งาน ได้ทรัพย์คล่องสะดวก หรือมีผู้ชักชวนให้ทำก็ได้ผลดี เช่นเดียวกัน ในทางร้ายเช่น คิดทำอะไร มีใครชักชวนให้ทำอะไรก็ไม่ได้ผล บางทีกลับเสียไป หรือคิดทำความชั่ว ร้ายเสียหายเอง หรือมีผู้มาชักชวนให้ทำความชั่วต่าง ๆ ได้โดยคล่อง โดยสะดวก ตามตัวอย่างที่กล่าวนี้ยังมีปัญหาว่า กรรมอดีตให้ผล หรือกรรมปัจจุบันให้ผลกันแน่

เพราะตามที่มีมองเห็นก็เป็นกรรมปัจจุบัน เช่น ทำการค้าได้กำไร ถ้าไม่ทำการค้า ก็จะไม่เกิดผลทั้งสองอย่าง แต่ผู้ที่เชื่อกรรมก็กล่าวว่า มีกรรมอดีตผสมให้ผลอยู่ด้วยแต่มองไม่เห็น ดังที่เรียกกันว่าคนกำลังชะตาดี ทำอะไรก็ขึ้น คนกำลังชะตาตกทำอะไรก็ไม่ขึ้น ถ้าเป็นโหรก็จักทำนายทายทักว่า นพเคราะห์ดวงนั้นดวงนี้ กุมลึงโยคลัคนาจะเกิดผลเช่นนั้น เช่นนี้ ซึ่งโหรก็อธิบายให้เข้าหลักกรรมว่า ทำนายอดีตกรรมนั่นเอง แต่ถ้าจะถามว่า ทางพระพุทธศาสนาว่าเป็นอย่างไร ก็ตอบว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับเจตนา เช่นนี้ ทางพระพุทธศาสนาสอนให้รักษาจิตของตน ดังที่ตรัสไว้ แปลความว่า “คนมีปัญญาย่อมรักษาจิต” เพราะเมื่อรักษาจิตไว้ได้ หากจะมีกรรมอดีตมาชักนำให้คิดทำไม่ดี หรือให้มีผู้ชักชวนก็จะห้ามใจได้ จะไม่หวนไหวไปตามคำชักชวน ถ้าคิดทำดีหรือมีผู้ชักชวนให้ทำดี ถ้าจะกล้าทำกล้ารับที่จะทำ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักไว้ดังนี้ “ไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำความดีให้ถึงพร้อม ทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว” ผู้ที่รักษาจิตของตนได้ย่อมสามารถจะปฏิบัติพระโอวาทนี้ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ได้อานิสงส์ ๒ อย่างคือ ปิดทางอดีตกรรมที่ไม่ดีหากจะมี เปิดทางปัจจุบันกรรมที่ดี ในเรื่องเช่นนี้ ใจจึงเป็นใหญ่เป็นหัวหน้า ใจนั่นเองยอมไปโอนไป อดีตกรรมใด ๆ ที่จะให้ผลโดยอาศัยใจ ไม่มีอำนาจโดยลำพังตนเองเลย แต่อาจมีอำนาจครอบงำใจที่อ่อนแอ หากใจมีกำลังแล้วใจย่อมชนะกรรมที่เกี่ยวข้องใจทุกอย่าง

น่าจะกล่าวรวมไว้ด้วยถึงบุคคลอีกลักษณะหนึ่ง คือ พวกคอยแต่กินผลของกรรมเก่า คือ ไม่ทำอะไรให้ดีขึ้นถึงจะไม่ทำชั่วอะไรก็ตาม นึกดูโลกของคนเราที่ เจริญขึ้น เช่น เป็นบ้านเป็นเมืองที่เจริญสมบูรณ์ในทางต่าง ๆ ก็เพราะคนเราไม่ปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ รู้จักจัดทำตัดแปลงแก้ไขปรุงแต่งสร้างเสริม สร้างเป็นบ้าน เป็นเมือง ตัดถนนหนทาง ขุดคลอง ถมแม่น้ำ สร้างเขื่อนกั้นระบายน้ำหรือเพื่อประโยชน์ที่เรียกว่าอเนกประสงค์ สร้างยวดยานพาหนะต่าง ๆ เป็นต้น ความเจริญต่าง ๆ เหล่านี้เกิดขึ้นเพราะปัญญาและกรรมใหม่ของคนทั้งนั้น ถ้าไม่ทำอะไร ภาวะของคน ก็คงเป็นคนป่า ไม่มีบ้าน ไม่มีเมือง ไม่มีสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวอยู่ตามเดิม เหมือนอย่างภาวะของสัตว์ดิรัจฉาน เดิมเป็นอย่างไร ก็คงอยู่อย่างนั้น เป็นจำพวกที่เกิดมากินแต่ผลของกรรมเก่าแต่อย่างเดียว คือเกิดมาอย่างไรได้มาเท่าไร ก็อยู่เท่านั้น เพราะขาดปัญญาและกรรม

ใหม่ที่รู้จักทำให้ดีขึ้นต่าง ๆ อย่างมนุษย์ แม้กรรมที่เป็นภายในของแต่ละบุคคลก็เช่นเดียวกัน กรรมเก่าของทุกคนก็เหมือนอย่างภูมิประเทศที่มีอยู่ตามธรรมชาติเป็นป่าเป็นเขา กรรมใหม่ก็เหมือนอย่างภูมิประเทศที่พัฒนาให้เป็นบ้านเป็นเมืองมีความเจริญ ถ้าเกิดมาไม่ทำอะไร เป็นจำพวกกินแต่ผลของกรรมเก่า ก็จะต้องเป็นคนป่าอยู่เหมือนสมัยดึกดำบรรพ์ ไม่ต่างอะไรกันกับสัตว์ร่วมโลกที่บัดนี้มนุษย์เราทิ้งเสียไกลแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า กรรมมี ๒ อย่าง คือ *บุราณกรรม* ได้แก่กรรมเก่า และ *นวัตรกรรม* ได้แก่กรรมใหม่ และได้ตรัสอธิบายว่า กรรมเก่าได้แก่อายตนะ ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ส่วนกรรมใหม่ก็ได้แก่การงานที่ทำ พูด คิด ด้วยมีเจตนาอยู่ในปัจจุบัน ลองคิดว่าทำไมจึงตรัสอายตนะทั้ง ๖ ว่าเป็นกรรมเก่า ก็เพราะทุก ๆ คนได้มาตั้งแต่เกิด คือ เกิดมา ถ้าไม่พิกลพิการ ก็มีตา มีหูเป็นต้น มาด้วยกันทุกคน และเมื่อมีมาแล้ว ก็ต้องเห็น ก็ต้องได้ยิน ต้องได้กลิ่น ต้องได้รส ต้องถูกต้อง และต้องคิด บางคราวไม่ยอกดูก็ต้องดู ไม่ยอกฟังก็ต้องฟัง แม้ไม่ยอกคิดก็ต้องคิด คือว่าจะเลือกเอาตามชอบใจไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไหน ทั้งนี้เพราะมีตาจนถึงมีใจ ติดตัวมาแล้ว ทั้ง ๖ นี้ จึงว่าเป็นกรรมเก่า ซึ่งทุก ๆ คนจะต้องเสวยกรรมเก่าของตน คือ ต้องเป็นสุขเป็นทุกข์ไปต่าง ๆ เพราะ ตา หู ตลอดจนเพราะใจของตนเองไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ นอกจากนี้ยังต้องยอมรับความเกิดความเสื่อมอันเกี่ยวกับ ตา หู ของตนอีกด้วย เช่น ถ้าสายตาสั้น ก็มองเห็นสั้นใกล้ ถ้ายิ่งตาบอดด้วยเลย ก็มองไม่เห็น ต้องทนเป็นคนตาบอดมองไม่เห็นต่อไป เมื่อมีกาย ก็ต้องยอมรับทุก ๆ สิ่งที่มาถูกกาย บางทีก็เป็นทีสบาย บางทีก็ไม่เป็นที่สบาย ถ้าถูกไฟไหม้หรือถูกอาวุธก็บาดเจ็บ จนถึงตายไปก็ได้ ใคร ๆ คงไม่อยากจะให้มีอะไร มาต้องภายในทำนองนั้น แต่เมื่อมีกายก่อเกิดมาด้วยกันแล้วก็จำต้องรับ คิดดูดังนี้ จะเห็นว่าเป็นกรรมเก่าจริง ๆ ซึ่งติดตัวมาตั้งแต่เกิด จนถึงตาย รวมความว่า คือ ตัวของเราเองหรือกายใจของเราเอง นี้แหละเป็นกรรมเก่า คนเรามักกลัวกรรมเก่ากัน แต่ไม่รู้ว่ากรรมเก่าที่กลัวนั้นคืออะไร คิดปั้นเอาว่าเป็นสิ่งที่มิอาจหนีเอาตัวรอด ซึ่งจะมาให้ทุกข์อย่างแสนสาหัส ความเชื่ออย่างนี้จึงเป็นเหมือนเชื่อในเทพเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นแต่เพียงเปลี่ยนจากพูดว่าเทพเจ้ามาว่าเป็นกรรมไปเท่านั้น ตกว่าเชื่อในสิ่งที่ไม่รู้ กลัวในสิ่งที่ไม่รู้ ส่วนพระพุทธเจ้า เมื่อทรงแสดงกรรมเก่า ก็ทรง

ชี้ให้ใคร ๆ เห็นได้ด้วยว่า กรรมเก่าคืออะไร เพราะอายตนะทั้ง ๖ เหล่านี้มีอยู่ด้วยกันทุก ๆ คนแล้ว หากเชื่อพระพุทธเจ้าก็ไม่ต้องไปกลัวกรรมเก่าที่ไหนอีก ถ้าจะกลัวก็ให้กลัว ตา หู ตลอดถึงใจของตนเองนี่แหละที่จะก่อทุกข์ให้แก่ตน หากขาดสติสังวรระวังและปัญญาพิจารณา ควรจะใช้กรรมเก่านี้สร้างกรรมใหม่ในทางดี ด้วยอาศัยตา หู เป็นต้นี่แหละเป็นเครื่องมือ ประกอบด้วยสติปัญญาและธรรมอันเหมาะสมแก่ภาวะฐานะของตน เพื่อให้ชีวิตเป็นสุขชีวิต คือ ชีวิตดีมากที่สุด

อนึ่ง การพิจารณาเรื่องกรรม จะทำให้คลายความทุกข์ได้บ้างเป็นเครื่องปลอบใจเป็นเหตุให้ระงับการแสดงโต้ตอบ ด้วยการประกอบอกุศลกรรมซึ่งจะเป็น การก่อเวรก่ออาฆาตพยาบาทกันต่อไปไม่มีที่สิ้นสุด และการพิจารณาเรื่องกรรมนี้เป็นหลักในการอบรมอุเบกขาพรหมวิหาร เพราะใจจะวางอุเบกขาได้ในเมื่อพิจารณาทางกรรม ทั้งจะทำให้เกิดความยุติธรรมด้วยถือเอาความผิดชอบเป็นประมาณ ไม่ถือเอาความรักชังในบุคคลเป็นใหญ่

ชีวิตมี ๓ คือ หุชีวิต ชีวิตชั่ว ได้แก่ใช้ชีวิตทำความชั่ว สุขชีวิต ชีวิตดี ได้แก่ใช้ชีวิตทำความดี และโมฆชีวิต ได้แก่ ชีวิตเปล่า ไม่ใช้ชีวิตทำชั่ว แต่ก็ไม่ทำอะไรให้ดีขึ้น ปล่อยให้เวลาของชีวิตล่วงไปเปล่าประโยชน์ และได้มีพระพุทธภาสิตตรัสไว้แปลความว่า “คนที่จะต้องตายจะบริสุทธิ์ได้ด้วยเหตุนี้ คือ กรรม วิชา ธรรม ศีล และ ชีวิตอันอุดม หาใช้ด้วยโคตร ด้วยทรัพย์ไม่” ชีวิตอุดมหมายถึงสุขชีวิตในระดับสูงสุดของตน เท่าที่จะทำได้ด้วยกรรม วิชา เป็นต้นแล

ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา^{๑๓}

พระพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว และได้บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่น ๆ สิ้นสอนมาแล้ว เช่น ศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัดนี้มักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่าง ๆ บังเกิดตามขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่าง ๆ ของบุคคลซึ่งเป็นที่นับถือกัน ในเมืองจีนก็เช่นขงจื๊อเป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ถึงกับเป็นศาสนา เพราะฉะนั้น จึงมีคำสั่งสอนของศาสนาต่าง ๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ว่าในด้านสอนให้ทำดี ทำชั่วทั่ว ๆ ไป คือ สอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไป คือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดี อะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่าง ๆ กัน และนอกจากนี้ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่าง ๆ กันอีก เมื่อมาพิจารณาดูในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้น ๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้น ถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียง สิ่งเดียว คือมีความจริง เพียงอย่างเดียว ในสิ่งนั้น ฉะนั้น จึงจะต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อเป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่า จะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกันก็เช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญา

^{๑๓} คัดดัดแปลงจากเรื่อง ลักษณะพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓.

ที่จะฟังรู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พ้นวิสัยของปัญญาที่จะฟังรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็จะมีไม่ได้ ฉะนั้น จึงควรจะทราบถึงลักษณะของพระพุทธศาสนาว่า แสดงอย่างไรในท่ามกลางของสิ่งที่เป็นปัญหาเหล่านี้

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์

มีปัญหายุ่ง ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือ ไม่ตรัสตอบแก้ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์คือตรัสตอบแก้

ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกัน ในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มีจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรีระก็อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตายไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคตมีด้วยไม่มีด้วย ถัดจากตายไปตถาคตมีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์คือไม่ตรัสตอบแก้

ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ พิจารณาดูความก็จะเห็นได้ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือโลกนี้ยังยืนอยู่ตลอดไป หรือไม่ยังยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุดก็สืบมาจากยังยืนหรือไม่ยังยืนดังกล่าวมานั้น ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมีศาสดาแสดงไว้ต่าง ๆ กัน ตั้งในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาลก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พรหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีในภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน

เรื่องชีวะกับเรื่องสรีระก็เหมือนกัน ชีวะนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นก็คือร่างกาย ตัวชีวะหรือชีวิต หรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกัน หรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากว่าชีวะหรือสรีระเป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวะก็จะต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระแตกสลาย ชีวะก็อาจจะไม่ดับ และชีวะ หรือชีวิตนี้ก็รวมถึงอัตตาหรืออัตมัน อันเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้มาถึงปัญหาของตถาคต ตถาคตนั้นที่ชี้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตถาคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหาว่า ถัดจากที่ตายไปคือดับขันธ องค์ตถาคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ ไม่มีก็ไม่ใช่ อีกอย่างหนึ่ง ตถาคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่า สัตว์โลก หรือหมู่สัตว์ และคำว่าสัตว์นี้ก็มิได้หมายความว่าสัตว์เดียรัจฉาน ดังที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบคลุมทั้งมนุษย์ ทั้งเดียรัจฉาน ทั้งเทพดา มาร พรหม ทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องกับโลกที่ชื่อว่า สัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เราเรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่า ทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเถียงกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์

ได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะ^๑ ได้คิดว่าข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ ปัญหาเหล่านี้ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้นก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถาม และคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบ ถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก่ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรง ๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก่อ่างใดอย่างหนึ่ง ก็จะลาสิกขา คือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์มิได้ทรงชักชวนให้ท่านมาลุงกยะเข้ามาบวชว่า ถ้าเข้ามาบวชแล้ว จะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลุงกยะเข้ามาบวช ท่านมาลุงกยะเอง ก็ได้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหานั้นตนจึงจะบวช เพราะฉะนั้นใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้อง และเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนี้จากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไปว่า ปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

^๑ จูฬมาลุงโกยวาทสูตร ม.ม. ๑๓/๑๔๗/๑๔๓.

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่ทรงพยากรณ์แก้ไข โดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่า มีบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้าย ญาติมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่าบุรุษผู้ต้องศร^๑ นั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยังไม่ให้นำลูกศรนี้ออก จนกว่าเราจะรู้ว่าถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูงเป็นคนต่ำหรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำหรือผิวคล้ำหรือผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นเล่าเป็นแบบ ลูกศรมีแฉ่งหรือเป็นแบบเกาทัณฑ์ สายที่ใช้ยิงเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าบุรุษผู้ต้องศรนั้นจะพึงกล่าวดังนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่องคนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวานั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็พึงตายเสียก่อนที่จะรักษา

เพราะฉะนั้น พระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่มีพึงพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พึงพยากรณ์ อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ ถอนทุกข์ ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือ ขาดิทุกข์ ขราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือ โสกะความแห้งใจ ปริเทวะความคร่ำครวญวิญญูจวนใจ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เพราะในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์ ขราทุกข์ มรณทุกข์ โสกะ ปริเทวะ ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหานั้นจะถอนทุกข์เหล่านี้ได้ในปัจจุบันนี้แหละ ฉะนั้น ปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้นจึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายความสิ้น ติดใจยินดี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ พร้อมเพือนิพพาน คือความดับ

^๑ พระสูตรและอรรถกา แปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่มที่ ๒๐ เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ หน้า ๓๐๑.

แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์ อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในปัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสิ้นติดใจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ นี่ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ขอบปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลुकยะได้ฟังพระพุทธภาษิต ก็มีความอภินันท์ยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ เพราะฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ว่าพระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นี้ กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีความจะไปตามรู้ได้ เช่น ปัญหาว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ดังที่มีศาสนาหรือศาสนา ก่อนพระพุทธศาสนาก็ตาม หลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่าง ๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นการเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่าเชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสนาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวนั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียว เพราะไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ ที่เป็นปัจจุบัน ดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง แก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาท ชัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่น ๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่าง ๆ และก็ไม่ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทชัดเจนนั้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือ ไม่แสดงไม่แก้ไข การที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่า ไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องกับทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธ แปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนต่างก็เพียบกันด้วยความทุกข์ต่าง ๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ฆราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโสก

ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อ ชันด์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ดังที่เราสวดกันอยู่ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มแปรแล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่าทุกคน เป็นนุรุชฎุกยิงด้วยลูกศร ลูกศรเสียบใจกันอยู่ เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหมอตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไร เป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิดประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดลูกศรออก เพราะฉะนั้น จึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ซึ่งให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์นี้ ก็คืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน

การพยากรณ์ปัญหาของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่าพยากรณ์นั้น เดี่ยวนี้ภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่น หมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ แต่ที่นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็นหมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหามาก็ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่หยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา ส่วนหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ไปตามตำราพยากรณ์ เพราะหมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์ แต่พระพุทธเจ้านั้น ทรงพยากรณ์คือทรงกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ คำว่าพยากรณ์นั้นก็ได้มีเข้ามาในพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้นที่ท่านแสดงไว้ในพระสูตร เกี่ยวกับท่านมาลากยะนี้ก็แสดงไว้ว่าทรงพยากรณ์คือทรงกระทำให้แจ่มแจ้ง

ตอบให้แจ่มแจ้ง แสดงให้แจ่มแจ้งในข้อว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า อริยสัจจ์ หรืออริยสัจจะ แต่ว่าโดยปกติมันเมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจจ์กันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่า อริยสัจจ์ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตว์โลก

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนดังหม้อผ่าตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้นคนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหม้อผ่าตัด เป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่า อากาโรปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปไมย คือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่า มีอาการปางตายกันอยู่แล้ว

คราวนี้ในข้ออุปมานั้นก็ได้กล่าวถึงว่า ถ้าบุรุษผู้ต้องศร (คนไข้)^๑ จะพยายามสืบทอดถึงคนยิง ถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เสียก่อน แล้วจึงจะยอมให้หมอลงมือรักษาก็ยอมจะไม่ทันการ คนไข้นั้นก็น่าจะต้องถึงแก่ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้น ยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้น หน้าที่ของคนไข้ก็ต้องไม่มัวชักช้าพยายามสืบทอดคนยิง หรือลูกศรที่ใช้ยิง คนไข้ควรที่จะต้องรีบให้หม้อผ่าตัดนำลูกศรออกทันที นี่เป็นอุปมา

ที่นี้ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่า สัตว์โลกทั่ว ๆ ไปนั้นก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกลูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้น หน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหม้อผ่าตัดนั้น

^๑ พระสูตรและอรรถกา แปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ เล่มที่ ๒๐ เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑ หน้า ๓๐๑.

ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันที คนไข้ก็ต้องยอมให้รักษาโดยดี ไม่ต้องมัวไปสืบหาไต่ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ที่มีไข้แฝงที่จะรักษา ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้น จึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์ และก็ได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุ แห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นข้อที่ควรจะทำ ความเข้าใจว่าบัดนี้ทุก ๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อากาศปางตายด้วยกัน ทั้งหมด มิใช่หรือ

ในข้อนี้จึงควรจะทราบลักษณะพระพุทธศาสนาว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทุก ๆ คนใน บัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชน สามัญสัตว์นั้น ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้น และมี อากาศปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ตัณหา-ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่ง ที่ท่าน ยกขึ้นแสดงไว้ ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ และ เสียบแทงอะไรก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีตัณหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ ได้ตรัสแจกเอาไว้เป็น กามตัณหา ความดิ้นรนปรารถนาไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง ภวตัณหา ความดิ้นรน ทะยานอยาก ไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ บ้าง วิภวตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ ไม่พอใจอยากจะเป็นสิ้นไปหมดไป นี่ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้น ก็เลสที่ เป็นเครื่องเสียบแทงจิตจำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียว เท่านั้นก่อน นี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่

และที่ว่ามีอาการปางตายนั้นก็เป็นอย่างนั้น ก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดังที่ตรัสชี้ไว้ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่าต้องเกิด ต้องแก่

ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมดาของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมาก เป็นความแสบใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ ก็รวมเอาอาหารเจ็บป่วยต่าง ๆ เข้าด้วย ความไม่สบายใจความคับแค้นใจรวมเข้า ก็เป็นความประจวบกับสัตว์ และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขาร ที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนาไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีกก็รวมอยู่ใน ๕ ประการนี้คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งอันนี้ ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันไป

นิพพาน-ความสิ้นตัณหา

ก็บุคคลต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิดแล้วก็แก่ แล้วก็ไม่สบายกายไม่สบายจิตใจต่าง ๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ ปรารถนาไม่ได้สมหวังต่าง ๆ รวมเข้าก็ต้องมี ๕ ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็ต้องแก่ ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิตก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้น พระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอดอนลูกศร ผ่าตัด ลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือ ก็คือมีดผ่าตัดอันได้แก่ปัญญา โดยตรัสเทศนาสั่งสอนให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็รวมอยู่ในเรื่องของความจริงความดี ความงามที่จักกล่าวต่อไป และปัญญานี้เองที่บังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะทำให้ผ่าตัดดอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัณหาคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกธรรมหรือสภาพธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมดแล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้ว ว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้า ด้วยพระองค์เองจนได้ปัญญา เป็นมีดผ่าตัดดอนลูกศรออกจากพระหทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้วก็สิ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้น จึงมาทรงสั่งสอนเพื่อที่จะโปรดสัตว์โลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่นี้ ให้ได้ปัญญาที่จะถอน

ลูกศรออกแล้วก็พันทุกขอย่างพระองค์บ้าง นี่เป็นพระมหากุณมา เป็นพระมหากุณาจริง ๆ เพราะรู้สีกว่ามันเป็นทุกข และก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงอธิบายคำของนิพพาน ว่าออกจากวานะ ภาษาสันสกฤตว่านิรวานะ ภาษาบาลีว่า นิพพาน เป็นคำเดียวกัน วานะนั้น แปลว่าเครื่องเสียบแทง แปลว่าลูกศรนิรวานะ แปลว่า ออกจากเครื่องเสียบแทงออกจากลูกศร คือถอนลูกศรเสียได้ไม่มีลูกศรเสียบใจ

เพราะฉะนั้น ก็ให้เข้าใจคำว่านิพพานง่าย ๆ ดังนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้นก็คือว่าสภาพธรรมของจิตใจที่ถอนวานะ คือลูกศรอันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัว เป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกขเดือดร้อน พันทุกขด้วยประการทั้งปวง พันจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข ทั้งหลายหมดสิ้น

ปัญญาเครื่องถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้น นิพพานมีได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน พระปัญญานี้แหละช่วยฆ่าตัดเอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ก็พันทุกขได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรับกระทำ และพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอดถอนลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เป็นการประทานปัญญาอันเป็นมีดฆ่าตัด เพื่อให้ฆ่าตัดลูกศร ถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง และเมื่อเป็นดังนี้ก็นำเข้าสู่รูปใน ๔ ข้อนั้นได้

ทุกข ก็คือว่าอาการเป็นทุกขถึงปางตาย นี่เป็นตัวทุกขทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ ที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลา ที่บุคคลทุก ๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่เป็นลูกศรนั้นก็คือตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข และก็ถอนลูกศรเสียได้ ก็เป็นความดับทุกข หรือทุกขนิโรธ และมีดสำหรับที่จะฆ่าตัดพร้อมทั้งอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข

อันมิดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่า ก็จะต้องมีตัวมิดที่ส่วนหนึ่งคมผ่าตัดได้ และก็ต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอปกันอยู่ ที่เป็นสันของมิดเป็นส่วนของมิด เพราะว่าความคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่อย่างเดียวไม่ได้ แล้วก็ต้องมีด้ามมิด เหล่านี้เป็นอุปกรณ์ของมิดสำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้า ได้จำแนก สำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวงก็คือ มรรคมืองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่ถือเป็นตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอบอื่นของมิด เช่นว่าสันมิด ด้ามมิด อะไรเหล่านี้ก็ได้แก่สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากรรมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเป็นมิดเล่มเดียว ส่วนที่คม สำหรับผ่าตัดจริง ๆ ก็คือสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นตัวปัญญา ซึ่งจะต้อง ประกอบด้วยเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรงจำแนกไว้ดังนี้ สำหรับ ที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวง แต่แล้วก็ต้องรวมเป็นมิดเล่มเดียวกัน ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาลูกศรออกจากจิตใจ

และการปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เป็นการรักษา เยี่ยวยากการถอนลูกศรออกจากจิตใจไปโดยลำดับ เพราะว่าที่แรกนั้น จะถอนพรวดออกไปจากจิตใจที่เดียวย่อมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อย ๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมดสิ้น แล้วก็รักษาเยี่ยวยากแก้ไขผลให้หาย เหล่านี้เป็นขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่าง สมบูรณ์ แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลาไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี้ อะไรต่าง ๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดังนี้ และรีบช่วยให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ทันที ได้ทรง ปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้ากันในข้อนี้เท่านั้น

ญาณในอริยสัจ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บท คือ ๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึง ความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ได้ เรียกกันว่าอริยสัจ ก็เรียกตามพระพุทธเจ้า

ที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรกของพระองค์ที่ตรัสว่า พระตถาคตคือ พระองค์ ได้เว้นทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือ ทางกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และทางอัสติกิลมณานุโยค ทรงทรมานตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติอยู่ในทางอันเรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องกับทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา

ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นเป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยสดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สังขญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือวนรอบในสัจจะทั้ง ๔ นี้ โดยเป็นสังขญาณคือความหยั่งรู้ ว่าจริง คือนี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี่เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี่เป็นมรรคคือทางดับทุกข์จริง

ข้อที่ว่าเป็นทุกข์จริงก็คือว่า ความเกิดเป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศกคือความแค้นใจ ความปริเทวะคือความรำงวนคร่ำครวญใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือสัตว์และสังขารไม่เป็นที่รัก เป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ชันธ์เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือ รูปชันธ์ กองรูป เวทนาชันธ์ กองเวทนา สัญญาชันธ์ กองสัญญา สังขารชันธ์ กองสังขาร วิญญาณชันธ์ กองวิญญาณ เป็นทุกข์จริง

ทุกขสมุทัยเหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือต้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก อันประกอบด้วยนั้นก็คือความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ จำแนกออกเป็นกามต้นหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น

รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ ภาวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั้นเป็นนี้ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี้ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง

ดับตัณหาเสียได้ ทุกข์ดับไปหมด นี่เป็นความดับทุกข์จริง มรรคมืองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบดังกล่าวเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง

พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี่เป็นทุกข์จริง นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นความดับทุกข์จริง นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง นี่เป็นสังขญาณ นี่ก้าวไปในสังขจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจจญาณ

กิจจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำให้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่าทุกข์เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้อันเรียกว่าปริญา สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ อันเรียกว่าปหานะ ความดับทุกข์เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้งอันเรียกว่าสังขนิระณะ มรรค คือข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้นอันเรียกว่าภาวนา นี่เป็นกิจที่พึงกระทำในสังขจะทั้ง ๔ เรียกว่ากิจจญาณ

กตญาณ

และกตญาณ คือความหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือว่าทุกข์นั้นพระองค์ก็ได้ทรงกำหนดรู้แล้ว สมุทัยคือตัณหา พระองค์ก็ทรงละได้แล้ว นิโรธ คือความดับทุกข์ พระองค์ก็ทรงกระทำให้แจ้งแล้ว มรรค พระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้เป็นที่ขึ้นครบถ้วนแล้ว เรียกว่ากตญาณ ญาณคือความหยั่งรู้ว่ากิจได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้น พระญาณทั้ง ๓ คือ สังขญาณ กิจจญาณ กตญาณ ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ รวมเข้าก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบ ไปโดย

เป็น สัจญาณ กิจญาณ และกตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่า มีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุที่พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ซึ่งมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ในอริยสัจทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้อภิสมโพธิ คือ ความตรัสรู้ยังเป็นยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ ได้ตรัสรู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้า

อธิบายอริยสัจ

นี่เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงที่แรก เพราะฉะนั้น ข้อความทั้ง ๔ บทนี้จึงได้เรียกว่าอริยสัจตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น

คำว่าอริยะนั้น แปลกันว่าประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่แสดงประวัติของประเทศอินเดียคือชมพูทวีป ในครั้งนั้น ว่าเดิมเป็นเผ่าพวกมิลักขะหรือทัสสย และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่าอริยะได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวกอริยะหรืออริยะนี้มีความเจริญกว่า พวกทัสสยหรือมิลักขะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะหรืออารยะก็ได้เป็นผู้ปกครองประเทศสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่แสดงมา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือ ความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บทนั้นว่าอริยสัจในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้น พระอาจารย์จึงได้แปลคำว่าอริยสัจไว้ว่า สัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นได้รู้แจ้งแทงตลอด คือ ได้ตรัสรู้สัจจะของบุคคลผู้เป็นอริยะ หรือของพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สัจจะที่ประสบความสำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่าเป็นสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สัจจะที่เป็นอริยะเอง คือความหมายว่าเป็นสัจจะที่แท้ เป็นสัจจะที่ไม่ผิด เป็นสัจจะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสัจจะ ที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้แบบนี้

หากจะพิจารณาดู ถ้าแปลว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ตรัสรู้หรือว่าสัจจะของพระตถาคตพุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ หรือว่าสัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้นตรัสรู้ ก็เข้าใจ พิจารณาดูก็ไม่ขัดข้อง

แต่คำแปลที่ว่าสัจจะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะในคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิด ไม่มีที่จะเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นก็เข้าใจ แต่ว่า ถ้าแปลว่าเจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็นึกคิดเหมือนกันว่าสำหรับความดับทุกข์ และสำหรับมรรคนั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้น เจริญประเสริฐได้อย่างไร

เพราะฉะนั้น จึงน่าจะทำความเข้าใจได้ ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือ สัจจะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่าประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่า ประเสริฐเจริญก็ต้องเข้าใจว่าเพราะเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดงไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าข้อนี้จริง คือ เป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ที่ปรากฏในปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจ

ฉะนั้น ทุกข์ที่จะเป็นอริยสัจนั้น จะต้องเป็นทุกข์ที่ได้ปัญญาหยั่งรู้ ว่านี่เป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกันจะเป็นอริยสัจขึ้นก็เพราะได้ปัญญาหยั่งรู้ว่าเป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะได้มีปัญญาหยั่งรู้ ว่านิโรธเป็นความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณปัญญาที่หยั่งรู้ ว่านี่เป็นมรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจจะแปลว่าเป็นสัจจะที่เจริญ ที่ประเสริฐ

ก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสังขารในปัญญาที่ตรัสรู้ของพระผู้รู้ดังกล่าวนั้น ถ้าไม่เป็นสังขารจะบังเกิดขึ้นในปัญญาของผู้รู้ดังกล่าวนั้น แม้วานิโรทก็ดี มรรคก็ดีก็ยังไม่เป็นอริยสังขารอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสังขารในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสังขาร และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสังขาร แต่ว่าสำหรับในปัญญาที่บุคคลรู้ด้วยปัญญาที่เป็นสามัญ คือ ยังไม่บรรลุมรรคผลอย่าง que ผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยปัญญาของตัวเอง ไม่ใช่ว่ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยปัญญาของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วยวนรอบ ๓ อากา ๑๒ นั้น นั่นเป็นอริยสังขารในปัญญาของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยปัญญาของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็น อริยบุคคล คือ รู้ด้วยปัญญาของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสังขารอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็ยังไม่ได้แล้ว นิโรทก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ได้ปฏิบัติให้มีให้เกิดขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้ว ก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสังขารของแต่ละบุคคล คือ เป็นแค่สังขารเท่าที่ปัญญาของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อได้ญาณปัญญาที่มีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ ตั้งนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสังขารทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้ว ก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสังขารทั้ง ๔ บท ยังเป็นสังขารคือความจริงอยู่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

กิจในอริยสังขาร ๔

กิจในอริยสังขารทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรทเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสังขารทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนดรู้นั้น เรียกว่า *ปริญญา* ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่า *ปหานะ* กระทำให้แจ้งในข้อที่ควรกระทำให้แจ้งนั้น เรียกว่า *สังฆิกรณะ* ปฏิบัติอบรมในข้อควรปฏิบัติ อบรมนั้นเรียกว่า *ภาวนา* ปริญญาฟังปฏิบัติในข้อทุกข์ ปหานะฟังปฏิบัติในข้อสมุทัย สังฆิกรณะฟังปฏิบัติในข้อทุกข์ ภาวนาฟังปฏิบัติในข้อมรรค

ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ว่า กุศลธรรมทั้งหลายสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งหมด อริยสัจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างวารอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลาย เปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลาย ในโลกนั้น ย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันทโคกดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ฉะนั้น

คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจที่เกิดจากปัญญา เกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจ เพราะฉะนั้น จึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญาก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้าหากจะแยกจำเพาะบท ทุกข์และสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข์ นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายดับทุกข์ ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสม ให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอภัยกตธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรมว่า *กุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล *อกุสลา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล *อพฺยากตา ธมฺมา* ธรรมทั้งหลายเป็นอภัยกต คือเป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอกุศลธรรม หมวดอภัยกตธรรม ดังกล่าวนั้น ก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้ว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขันธ อายตนะ ธาตุ เป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็น *อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา* ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้าที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลานุสาสนี ย่อมเป็นไปมากกว่า *รูปํ อนิจฺจํ รูปํไม่เที่ยง เวทนา อนิจฺจา เวทนาไม่เที่ยง สมฺญา อนิจฺจา สัญญาไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญฺญาณํไม่เที่ยง รูปํ อนตฺตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา อนตฺตา เวทนาเป็นอนัตตา สมฺญา อนตฺตา สัญญาเป็นอนัตตา สงฺขารา อนตฺตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญฺญาณํ อนตฺตา วิญฺญาณเป็นอนัตตา สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี้เรียกว่าปริยญาเป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สรุบเข้าในข้อทุกข์สัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์*

คำสั่งสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดาภิเลสทั้งปวงยกเอาอกุศลมูล ๓ คือราคะหรือ โลภะ โทสะ โมหะ ก็ตาม ยกเอาต้นหาความดีนรณะยานอยากก็ตามหรือภิเลส ข้อใดข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติ ด้วยอำนาจของภิเลส นี่เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย ปหานะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับ หรือในข้อทุกขนิโรธ อริยสัจทั้ง ๔ นี่เป็นหมวดธรรม ที่ตรัสสอนให้ กระทำให้แจ้งสัจฉิกรณะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทุกะหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาที่ดี มรรคมืองค์ ๘ ก็ดี เหล่านี้เป็นข้อที่ควร ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นที่ขึ้นทั้งนั้น รวมเข้าในข้อมรรค เป็นข้อที่ควรปฏิบัติ อบรม ทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้นคือภาวนา

กิจที่พึงทำในพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กิจที่พึงปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้นก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวแก่ทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าเกี่ยวกับสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำ ให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรมทำให้มีขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติดังนี้ ก็ชื่อว่า ปฏิบัติให้เหมาะ เรียกว่า ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมด ก้อนวัตรตามหลักปฏิบัติ ทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้นในข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีความสัมพันธ์ถึง ดังเช่นในพระพุทธศาสนาไม่น่าสอนให้บุคคลทำอัตวินิบาตกรรมคือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ฆ่าคือชีวิต ชีวิตร่างกายนี้ก็คือขันธ ๕ ซึ่งขันธ ๕ นั้นก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า กล่าวโดยย่อ ขันธ เป็นที่ยึดถือ ทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้ จึงเป็นข้อที่ควร

ทำปริญญาคือกำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เป็นอนิจจะไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดมาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ดังนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยากที่จะฆ่าตัวตายนั่น เป็นวิภวตัณหา หรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่งก็ต้องฆ่า ตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย อยากฆ่าตัวตายนั่นเป็นปหานะ คือเป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้ว่าอย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวตัณหา ทำลายตัวตัณหาในใจ

คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี่ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่า ไปทำร้ายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายขันธ ๕ ของเขา ซึ่งทางพระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าขันธ ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่าขันธ ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธ เป็นกิเลส เป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลกขึ้นมา จะไปลักของของเขาก็เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้องละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้นก็ เป็นเรื่องของสังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่อนิจจะ ทุกขะ อนัตตา รวมเข้าในหมวด ทุกขสัจจะทั้งหมด

สรุปพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น เมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพระพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจจทั้ง ๔ นี้ และทำความเข้าใจว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพระพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใด จัดเข้าในทุกข์สัจจะก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในข้อนิโรธก็ให้กระทำ ให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ดังนี้แล้วจึงจะปฏิบัติพระพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่

ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร

หากจะมีปัญหาถามว่า ศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบต่าง ๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณา และการตอบนั้น อาจจะทำอย่างข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะทำพินิจพิจารณาประมวลความเอาเองก็ได้

ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในที่นี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติพินิจพิจารณาพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่าศึกษาพระพุทธศาสนาเพื่อความจริง ความดี และความงาม จึงจะได้อธิบายไปตามความสำนึกพิจารณาดังนี้

สัจจะ-ความจริง

ข้อแรกเพื่อความจริงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรมหรือธรรมศึกษาก็ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่าง ๆ บรรยายต่าง ๆ กิติ หรือจะรวมเข้าทั้งหมดเป็นพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสินกิติ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจริงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควรพิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นความจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้นหรือแม้ว่าจะคิดค่านก็ต้องคิดพินิจพิจารณาแก้ แล้วก็จะพบความจริง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุก ๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับว่าไม่มีใครจะแสดงได้จริงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่า ผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ หมวด ๒ คู่แรก ก็ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัว และต่อ ๆ ไป เมื่อฟังเดิน ๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้าหากว่าพินิจพิจารณาให้รู้จักว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่น ๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยิ่งศึกษาคือฟังอ่านทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะยิ่งซาบซึ้ง เพราะจะ

ยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุก ๆ ข้อ อันจะพึงคำนึงตามเหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้น ยิ่งศึกษาดังกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในด้านชีวิต ในด้านพฤติกรรม คือ การปฏิบัติของตนเอง ของแต่ละคน ตลอดจนถึงความจริง ตามเหตุและผลของจิตใจ ของเจตนาของกรรม ที่ประกอบกระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนเอง และในด้านอื่น ๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจา ทางใจของตนที่พระพุทธรเจ้า ได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่ว ได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูที่แรก ก็รู้สึกว่ามีเหตุผลไม่ค่อยจะรู้สึกรับรองเท่าไรนัก หรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพิจารณายิ่ง ๆ ขึ้นไปแล้ว เมื่อยิ่งเข้าใจก็ยิ่งจะได้พบความจริงว่า ที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนถึงความจริงที่เป็น อริยสัจจ์คือที่มีใช้สามัญสัจจะ ความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธรเจ้าได้ตรัสรู้ดังที่ได้แสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้ อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อได้ยิ่งพิจารณาให้ความเข้าใจ ก็ยิ่งจะเห็นความจริง

เพราะฉะนั้น ประการแรกของผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้หรือที่รู้นี้มีใช้หมายความว่า เป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่าต้องพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง

อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพระพุทธศาสนา ประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพระพุทธศาสนา จะเป็นพระเก่า พระใหม่ จะเป็นเถรวาท เป็นอุปัชฌาย์อุปัชฌาย์ก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริง ให้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่าน ตั้งใจที่จะทรงจำ แล้วก็ตั้งใจพิจารณาไป ตามเหตุและผลให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้ว ก็ให้เห็นจริง จะพบความจริง แม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่น แม้ในข้อทุกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริง ๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริง ให้เข้าใจจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่งก็จะได้พบลักษณะพระพุทธศาสนาประการแรก

ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี นี่เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมา และก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็ต้องเข้าใจว่าความดีนั้น ตรงกันข้ามกับความชั่ว และอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดาครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์ พระสอนต่าง ๆ และความดีความชั่วนี้ก็รู้กันอยู่ว่าเกิดจากความประพฤติของบุคคลทุก ๆ คนนี้เอง ความดีก็เกิดจากทำดี ความชั่วก็เกิดจากทำชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้น ประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึง ความดีที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว

ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้ ก็สืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรก นั้นแหละ เพราะเป็นข้อที่พระพุทธศาสนาได้สอนไว้ทั้งหมด ว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้น เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดี ความชั่วก็คือความจริงของความดีและความจริงของความชั่ว พุทธสัน ๆ ก็คือ ให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริง อะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้น จึงมาถึงว่า จะต้องปฏิบัติละความชั่ว กระทำความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเอง และผู้อื่นให้เป็นสุขต่าง ๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่าง ๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับทุกข์โทษต่าง ๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ควรกระทำ เพราะฉะนั้น จึงต้องปฏิบัติละชั่วทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้นี้ต้องหมายถึงว่าทำดี

อันที่จริงละชั่วก็นับว่าเป็นดีอย่างหนึ่ง แต่ว่าจะต้องทำดีที่เป็นคุณเกื้อกูล ยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้ายร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั้นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตาความมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข และความประพฤติก่อเกื้อกูลอนุเคราะห์ต่าง ๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้น ๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่างมีความสุขเป็นความดี

เพราะฉะนั้น จึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว สืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริงอะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจ ละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่ว ทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้าง ทำความดีอะไรบ้าง ก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจจะไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ฝึกตัวอยู่เสมอดังนี้ หัดให้ละชั่ว ทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ นี่เป็นข้อที่ ๒ คือความดี

ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อน สักหน่อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ดีแล้ว จะเห็นว่าเป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริงและข้อความดี

อันสิ่งที่งามซึ่งเป็นวัตถุ ย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลายของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้น จึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอใจที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่ง บ้านเมืองก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงามเรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนี้ก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายความว่าความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เช่น การจะตั้งวางสิ่งของในห้องในทับก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนุ่งจะห่ม ก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกจะนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น

แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้นก็เป็ศิลปะอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนทให้ทำแบบอย่างจิวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมนั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บต่อกันเข้าคล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะถูกขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื่อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้น เปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสาจะผ้าข้อมน้าผาดออกเสีย เพราะฉะนั้น จึงได้โปรด

ให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้น ๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปใช้หุง
ห่มไม่ได้ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนท์
จึงได้คิดแบบจิวรขึ้นแบบคันทนาของชาวมคธ ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาก็ทำเป็นคันทนา เป็นกระทง
เล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงออกแบบตัดเป็นแบบจิวรเป็นกระทง ๆ เป็นกระทงเล็กกระทง
ใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บ
ต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ว่าทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความ
มีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ว่าเป็นผู้มีศิลปะ ดังนี้
ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้น ก็เป็นความงามเหมือนกันเพราะ
เมื่อภิกษุผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอัน
เดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็น ความงาม

เพราะฉะนั้น คำว่าความงามนั้น จึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงว่าตกแต่งให้
สวยงามดงามดั่งแต่งร่างกายด้วยเสื้อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่าง ๆ ที่สวยงาม
บางทีเราก็เรียกกันว่านั่นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ใน
ทางพุทธศาสนาก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้น ในข้อว่าความงามนี้จึงมีความหมาย
ถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึงพอใจชอบใจพึง
เลื่อมใส และก็มี ความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดีเห็น
ความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้น จึงได้มี
พุทธศาสนสุภาษิตที่แสดงว่า ศิลเป็นอาภรณ์ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่ได้เห็นงามในศิลปะ ศิล
เหมือนอย่างเป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศิลปะจริง ๆ
ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติอยู่ในศิลปะเป็นประจำขาดมิได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศิลปะ
อันนี้สำคัญ

คนโดยมากนั้นรู้จักความดีกันอยู่ รู้จักความชั่วกันอยู่ แต่ไม่เห็นความงาม
ในความดีแต่ไปเห็นความงามในความชั่ว จึงละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรก
ในความชั่วและเห็นงามในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติความดีกันยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับ
ความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้น ต้องเข้าไปถึงความงามของพระพุทธศาสนา คือข้อที่ ๓ นี้ จึงจะน้อมใจให้ละชั่วทำดี เห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้น จึงได้มีหมวดธรรมอันสองให้เห็นความงามในพระพุทธศาสนาอยู่มาก ตั้งแต่พระรัตนตรัย รัตนาก็คือแก้ว รัตนะเป็นสิ่งที่งดงาม เป็นสิ่งที่มีค่ามาก เพราะฉะนั้น พุทกันเรื่อย ๆ ว่า พระไตรรัตน์หรือพระรัตนตรัย แต่ว่าใจไม่ถึง ฟังดูก็เฝิน ๆ แต่ถ้าใจถึงแล้วก็จะเห็น พระพุทธเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดงถึงความมีศรัทธาความเชื่อ ปสาทะความเลื่อมใส ตลอดถึงปัญญาในพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ที่ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูงยกย่องขึ้นเป็นของสุดงาม คือเป็นรัตนอันเป็นของมีค่ายิ่ง

ในทุกะหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำความงาม ๒ อย่าง ชั้นดี โสรัจจะ ต้องเห็นว่า ชั้นดีงาม โสรัจจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในชั้นดีโสรัจจะ และจะทำให้ทั้งชั้นดี ทั้งโสรัจจะ ไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะโทสะโมหะไม่ได้ ไม่งามต้องอดทนเอาไว้ สงบเสงี่ยมเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริง ๆ

ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่นว่าโพชฌงค์ ๗ ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนทั้ง ๗ เหมือนกัน สติสัมโพชฌังครัตนะ เป็นต้น ก็แปลว่าจิตใจงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่า พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึงพระธรรมจะไม่เบื่อกว่าจะฟังธรรม ไม่เบื่อกว่าจะปฏิบัติธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งดงามที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้ว มีความเพลิดเพลินมีความสุข นี่แปลว่าใจถึงเห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรม เห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้น ต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงาม จึงจะถึงพระพุทธศาสนา

ความเข้าใจเรื่องจิตตภาวนา^{๑๔}

จิตตภาวนา แปลว่าการอบรมจิต การอบรมจิตนี้มีความหมายไปได้ใน ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หรือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา เพราะว่าไตรสิกขา ต้องปฏิบัติให้ถึงจิต จึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ถ้าปฏิบัติไม่ถึงจิต ก็ไม่เป็นศีล เป็นสมาธิเป็นปัญญา แต่อาการของไตรสิกขานั้น ในขั้นศีลก็ปรากฏที่กาย ที่วาจาที่ใจ ทั้ง ๓ เหมือนกัน แต่ว่าปรากฏออกไปภายนอกให้คนอื่นเห็นก็เพียงกาย เพียงวาจา ส่วนใจนั้นไม่ปรากฏออกไปโดยตรง ตนเองย่อมรู้ใจตนเองว่าเป็นอย่างไร และผู้อื่นที่อ่านใจได้ก็ย่อมรู้ได้ อาการของสมาธินั้นปรากฏที่จิตใจโดยตรง อาการของปัญญานั้น ปรากฏที่ความรู้ เป็นความรู้ความเห็นอันถูกต้อง แต่ความรู้นี้ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเป็น ความรู้ของจิตนี้เอง หรือจิตก็คือธาตุรู้

ศีลเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา

เพราะฉะนั้นจิตตภาวนา จึงครอบงำหรือว่ามีความหมายไปทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันศีลนั้นจะต้องมีเป็นภาคพื้นเหมือนอย่างเป็นแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีหรือจำเป็นที่จะต้อง มีสมาธิและปัญญาจึงจะตั้งขึ้นมาได้ ท่านจึงเปรียบศีลเหมือนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งเป็นที่

^{๑๔} คัดดัดแปลงจากเรื่อง ลักษณะพระพุทธศาสนา พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๔.

ยื่นของสรรพสิ่งและของบุคคลทั้งหลาย ฉันทไถกิติ กุศลธรรมทั้งหลายเมื่อมีศีลเป็นที่ตั้ง จึงบังเกิดและเจริญขึ้นได้ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติในศีลจึงจำปรารถนาของผู้ปฏิบัติ ธรรมทั้งปวง ศีลนั้นท่านแสดงไว้ว่าย่อมเกิดขึ้นจากการสมาทาน คือ ความตั้งใจรับศีล ก็ได้ เกิดขึ้นในขณะที่ประจวบกับวัตถุที่จะฟังลวงศีลได้ และถึงวันขึ้นได้เองในปัจจุบัน ดังนี้ก็ได้ และเกิดขึ้นจากกรรมปฏิบัติ ซึ่งเมื่อได้กรรมปฏิบัติข้อนั้น ๆ แล้ว ศีลก็บังเกิดขึ้นมาเอง และธัมมะที่ได้ที่ถึงหากเป็นขั้นมรรคผลที่ท่านแสดงว่าโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล หากได้แล้ว ศีล ๕ ก็มาเอง ดังนี้ก็มี ศีลที่เกิดจากการสมาทานคือ การรับ จะรับจากผู้ที่มีศีล อย่างคฤหัสถ์รับศีลจากภิกษุสามเณร หรือแม่ที่ผู้เข้ามา ขอบวชรับศีลจากพระอาจารย์สำเร็จเป็นสามเณร หรือว่าไม่รับจากผู้อื่นตั้งใจสมาทาน ขึ้นด้วยตัวเอง ดังเช่นวันอุโบสถ พอตื่นเช้าขึ้นก็ตั้งใจว่าวันนี้จะสมาทานอุโบสถศีลตั้งแต่ เข้าด้วยตัวเอง ดังนี้ก็ได้ ศีลที่ได้จากการสมาทานจากท่านผู้อื่นก็ดี ด้วยตัวเองก็ดี ดังนี้เรียกว่า *สมาทานวิริติ* ความงดเว้นได้ด้วยการสมาทาน ส่วนศีลที่ได้ในขณะที่เมื่อ ไปประสพวัตถุที่จะฟังลวงละเมิด แต่ยังไม่ลวงละเมิด งดเว้นขึ้นได้ในปัจจุบันนั้น เรียกว่า *สัมปัตตวิริติ* ความงดเว้นในขณะที่วัตถุมาถึงเข้า งดเว้นได้ เช่นไม่ได้สมาทานศีลมา แต่เมื่อไปประสพวัตถุที่จะฟังฆ่า แต่ก็ไม่ฆ่า งดเว้นได้ ไปประสพวัตถุที่จะฟังลักขโมย แต่ก็ไม่ลักขโมย งดเว้นได้ ดังนี้ ก็เป็น *สัมปัตตวิริติ* ส่วนศีลที่ได้จากกรรมปฏิบัติ ท่านยกเอามรรคผล เช่นได้โสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผล ศีล ๕ ก็มาเอง ดังนี้เป็น *สมุจเฉทวิริติ* ความงดเว้นได้อย่างเด็ดขาด ท่านแสดงว่าพระโสดาบันนั้นจะไม่มีลวง ละเมิดศีล ๕ เลย และก็ไม่ได้สมาทาน เป็นศีลที่มาเอง งดเว้นได้อย่างเด็ดขาดทีเดียว เป็นสมุจเฉทวิริติ แต่ว่า แม้ธรรมะข้ออื่น เมื่อปฏิบัติได้ธรรมะข้อนั้นจะไม่ถึงมรรคผล ก็ตาม ศีลก็มาเองเหมือนกันในขณะที่ธัมมะข้อนั้นยังมีอยู่ เช่นว่าเจริญเมตตา เมื่อจิต มีเมตตาก็ย่อมจะมีศีลตามมาด้วย เพราะว่าเมื่อมีเมตตาในสัตว์บุคคลใด ย่อมจะไม่ ประพฤติเบียดเบียนสัตว์บุคคลนั้น มีแต่เกื้อกูลอุดหนุน ฉะนั้น ผู้ที่มีเมตตาจึงไม่ทำ อันตรายแก่บุคคลหรือสัตว์ที่ตนเองมีเมตตา อย่างเช่น มารดาบิดาที่มีเมตตาต่อ บุตรธิดา ย่อมจะไม่ทำอันตรายแก่บุตรธิดาเป็นการละเมิดศีล เพราะมีธรรมะคือเมตตา นี้ทำให้เกิดศีลขึ้นมา

ศีลมุ่งความงดเว้นจากอกุศลเจตนา

เพราะฉะนั้น แม้ธรรมปฏิบัติดังกล่าวก็ทำให้เกิดศีลขึ้นได้ และศีลนี้ท่านมุ่งเอาตัววิริติ คือความงดเว้นเป็นหลักสำคัญ คือจงใจงดเว้นได้ไม่ทำ ดังนี้เป็นศีล ถ้าศีล ๕ กังวลเว้นจากเจตนาคือความจงใจที่จะฆ่า ที่จะลัก ที่จะประพฤตินอกในกาม ที่จะพูดเท็จ และที่จะดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานของความประมาท ซึ่งความงดเว้นได้จากอกุศลเจตนาดังกล่าวนี้เป็นตัวศีล ที่ว่างเว้นจากอกุศลเจตนา ดังกล่าวนั้น ก็เพราะว่ากรรมที่ประกอบกระทำออกไป เป็นการละเมิดศีลนั้นต้องเกิดจากเจตนา ก่อน คือต้องมีความจงใจเสียก่อน เมื่อจงใจขึ้นแล้ว จึงเป็นเหตุให้บังเกิดการกระทำเป็นการฆ่า เป็นการลัก เป็นต้น ฉะนั้น เมื่อวิริติคืองดเว้นจากเจตนาขึ้นได้ ก็เป็นอันว่างเว้นจากกรรมนั้นได้ ความงดเว้นดังกล่าวนี้จะต้องถึงใจ คือจิตจะต้องมีความงดเว้น และความงดเว้นที่เป็นตัวศีลที่บริสุทธิ์นั้น จะต้องงดเว้นจากนิเวศน์ อันหมายความว่า อกุศลจิตในการนั้นด้วย กล่าวคือการงดเว้นที่เป็นศีลนั้น ที่จะทำให้ศีลขาดก็ต้องประกอบกระทำออกไป เช่นการฆ่าก็ต้องทำให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตายจึงจะเป็นปาณาติบาต ดังนี้ศีลจึงขาด ถ้าหากว่าสัตว์หรือบุคคลไม่ตาย ศีลก็ไม่ขาด แต่ว่าในประโยคคือการประกอบกระทำนั้น บางทีจิตก็ลัดกลุ้มด้วยความโกรธ คิดที่จะฆ่าเหมือนกัน คือเรียกว่าเป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหมายล้างผลาญ แต่ว่าก็บังเกิดขึ้นในใจ ยังยับยั้งไว้ได้ในใจไม่ประกอบกระทำออกไป แต่ใจนั้นก็พยาบาทคิดมุ่งร้ายขึ้นมาแล้วดังนี้ ก็เรียกว่าเสียศีลทางใจ ใจไม่บริสุทธิ์ ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่เสียศีลทางกายทางวาจา คือยังไม่ได้ทำบางทีก็ประกอบกระทำออกไป แต่ว่าไม่ถึงให้ตาย เช่นว่า ทูตตีทำร้ายให้ร่างกายบอบช้ำลำบากหรือว่าทรมานต่าง ๆ ไม่ตาย ดังนี้ศีลก็ไม่ขาด ยังไม่เป็นปาณาติบาต แต่ว่าการปฏิบัติกระทำซึ่งเป็นการทำร้ายทางกายทางวาจานั้น ก็เสียศีลทางกายทางวาจาออกไปแล้ว เพราะฉะนั้น ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ ไม่ขาด แต่ไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้น แม้ศีลจะไม่ขาดที่เรียกว่าไม่เป็นท่อน แต่ว่า ก็เป็นช่องต่างพร้อย

อันศีลที่จะบริสุทธิ์นั้น ต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย ศีลที่เป็นท่อนนั้นคือศีลที่ขาด เหมือนอย่างผ้าที่เป็นผืนเดียวแล้วก็ขาดออกจากกันเป็น ๒ ผืน ดังนี้เรียกว่าขาด ศีลที่ขาดนั้น คือศีลที่ได้ละเมิดออกไปอย่างเต็มที่จนบรรลุถึง

ที่สุด ดังเช่นข้อปาณาติบาตนั้น ฆ่าสัตว์ ตั้งต้นแต่มีอกุศลเจตนาที่จะฆ่า แล้วก็ทำการฆ่า แล้วสัตว์นั้นตายด้วยอกุศลเจตนา นั้น แปลว่าครอบงำ ยกตัวอย่างเช่นศีลข้อ ๑ นี้ ที่ท่านแสดงไว้ว่ามีองค์ ๕ คือ ๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต ๒. ปาณสมุณิตา ตนรู้ยู่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า ๔. ตชฺไซ วายาโม ความเพียรที่เกิดจากเจตนา นั้น และ ๕. เตน มรณํ สัตว์นั้นตายด้วยความเพียรนั้น ดังนี้ศีลขาค ที่นี้ หากสัตว์นั้นไม่ตาย ด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม แต่ว่าได้มีจิตคิดจะฆ่า ได้มีความเพียรที่จะฆ่า น้อยหรือมากก็ตาม แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดังนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คือเหมือนอย่างผ้าที่ขาด เป็นช่องเล็กช่องใหญ่ แต่ว่าไม่ถึงกับขาดออกจากกันเป็น ๒ ท่อน แต่ว่าเป็นช่อง ๆ ทะลุเป็นช่อง ๆ ดังนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คราวนี้หากว่ามีจิตคิดที่จะฆ่าและไม่ถึงกับได้ประกอบความเพียรออกไป คิดงุ่นง่านอยู่ในใจลวงละเมียดอยู่ในใจ ไม่ถึงกับจะทำออกไปดังนี้ เรียกว่า ศีลต่างศีลพร้อย เหมือนอย่างผ้าที่ไม่ขาดเป็นท่อน ไม่ทะลุเป็นช่อง แต่ว่าเปราะเปื้อนต่างพร้อย ไม่เป็นผ้าที่สะอาด ฉะนั้น แม้มีจิตงุ่นง่านคิดที่จะฆ่าอยู่ดังนี้ ก็เรียกว่าศีลต่างศีลพร้อย คือถ้าคิดว่าจะฆ่าอย่างแรง ถ้าหากว่าไม่ถึงคิดว่าจะฆ่า แต่จิตเดือดร้อนคิดที่จะทำร้าย ก็แปลว่า ไม่ถึงกับต่างทีเดียว แต่ว่าพร้อย ก็เป็นอันว่าไม่บริสุทธิ์

มีความสำรวมใจคู่กับศีล

เพราะฉะนั้นที่จะเป็นศีลถึงจิตใจนั้นจะต้องทำจิตใจให้สงบ ซึ่งจะต้องอาศัยความคอยสำรวมใจอยู่ด้วย เพราะฉะนั้น แม้ว่าศีลนั้นจะชี้เอาตัววิริตคือความงดเว้นได้เป็นข้อสำคัญก็ตาม ก็ต้องอาศัยมี สังวร คือความสำรวม เป็นข้ออาศัยหรือเป็นเครื่องอาศัยอย่างใกล้ชิดอีกด้วย คือจะต้องมีความสำรวม ต้องมีความระมัด ระวังใจที่จะไม่ให้เกิดอกุศลเจตนาออกไป ในอันที่จะฆ่าหรือในอันที่จะทำร้ายสิ่งมีชีวิต อันรวมทั้งบุคคลและสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงไม่คิดที่จะทำร้ายด้วย ต้องพยายามสำรวมใจที่จะดับใจได้ เพราะฉะนั้น นอกจากวิริตอย่างหยาบแล้ว ต้องมีวิริตอย่างละเอียดอันหมายถึงความสำรวมระวังดังกล่าวนี้ด้วย อันความสำรวมระวังนี้เรียกว่า สังวร หรือเรียกว่าสัญญาณะ แปลว่าความสำรวมระวัง เพราะฉะนั้น ความสำรวมระวังนี้จึงต้องอยู่คู่กับวิริต จึงจะประคองวิริตให้เป็นไปด้วยดี และตัวความสำรวมระวังนั้น

ก็คือสตินั่นเอง คือความระลึกได้ เพราะฉะนั้น เมื่อสอนให้มีความสำรวมระวังคู่กันไป กับวิริติที่เป็นศีลโดยตรงดังนี้แล้ว การปฏิบัติในศีลจะต้องอาศัยอัมมะอีก ๒ หมวด หมวดหนึ่งก็คือหิริโอตตปปะ หิริก็คือความละอายใจ โอตตปปะก็คือความเกรงกลัว

มีหิริและโอตตปปะ

อันหิริความละอายใจ และโอตตปปะความเกรงกลัวนี้ หมายถึงละอายใจ ต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความชั่ว คือละอายใจต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจา และทางใจทั้งหลาย เกรงกลัวต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาและทางใจทั้งหลาย หิริและโอตตปปะนี้อันที่จริงพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอน จากความละอายและความกลัว ที่บุคคลมีอยู่นี้เอง แต่ว่าความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่เป็นประจำ เรียกว่า โดยมีต้องปฏิบัตินี้ เป็นความละอายและความกลัวต่อความรู้ของผู้อื่น และต่อบุคคล ผู้อื่น เช่นว่าละอายที่เขารู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้น กลัวต่อโจรผู้ร้าย หรือว่ากลัวเขา จะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้นจึงได้หลบซ่อนดังนี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ ละอายต่อตัวเอง ที่จะรู้เห็นตัวเองประกอบความชั่วต่าง ๆ เกรงกลัวต่อตัวเองที่ตัวเอง จะประกอบความชั่วต่าง ๆ เพราะฉะนั้น ความที่เป็นหิริโอตตปปะนี้ จึงเป็นความ ละอายและเกรงกลัว ที่สูงกว่าความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่ก็ปรับปรุงความ ละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่นั้นเอง มาทำให้เป็นความละอายและความเกรงกลัว ที่เป็นธรรมะ และข้อนี้จะพึงเห็นได้ง่าย ดังที่คนต้องซ่อนเร้นกระทำความชั่วทั้งหลาย เพราะละอายแต่คนอื่นจะเห็น แต่หากว่าถ้าตนเองมีความละอายต่อตัวเองแล้ว ว่าตัวเอง จะต้องรู้เห็นตัวเองอยู่ทุกขณะ ไม่มีความลับอะไร ต่อตัวเองดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเอง งดเว้นการกระทำความชั่วได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง ความเกรงกลัวก็เหมือนกัน อย่างเช่นความเกรงกลัวทั่วไปก็คือเกรงกลัวโจรผู้ร้ายว่าจะมาฆ่าตน จะมาลักของ ของตน แต่ว่าลืมนึกที่จะกลัวตัวเองที่จะไปเป็นโจรผู้ร้ายสำหรับผู้อื่น ที่จะไปลักของ ของเขา ที่จะไปฆ่าเขา เพราะฉะนั้น ถ้าหากว่าได้ปรับปรุงความเกรงกลัวนี้ มาให้เป็น ความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้าย โดยที่เมื่อมีความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้าย ดังนี้แล้ว ก็จะทำให้ตัวเองละความเป็นผู้ร้ายได้ ตัวเองก็จะไม่ไปเป็นผู้ร้ายได้ คือว่าจะ ไม่ไปฆ่าใครไม่ลักของใคร เป็นต้น ดังนี้ก็เป็นโอตตปปะขึ้นมา เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า

ทรงแสดงธรรม เอาธรรมดานี้แหละ เอาความละเอียดความเกรงกลัวที่คนมีอยู่เป็นธรรมดานี้แหละ มาปรับปรุงให้เป็นธรรมขั้น ให้เป็นhiriเป็นโธตตปะชั้น ดังนี้เรียกว่าเป็นการที่ทำให้เจริญขึ้น พัฒนาให้เจริญขึ้น เมื่อยังเป็นความละเอียด ความเกรงกลัวที่เป็นสามัญอยู่ดังกล่าวนั้น ก็เหมือนอย่างว่าเป็นคนป่า คราวนี้ก็มาพัฒนาให้เป็นคนเมืองขึ้นให้เจริญขึ้นให้รู้จักละเอียดให้รู้จักเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งหลาย และก็ให้ตนเองได้ ดังนี้ก็เป็นhiriเป็นโธตตปะชั้นมา หิริโธตตปะชั้นนี้เรียกว่า เป็นเหตุใกล้ของศีล ทำให้ปฏิบัติในศีลได้ดีขึ้น

มีอินทริยสังวร

ธรรมะอีกหมวดหนึ่งหรืออีกข้อหนึ่งก็คือ อินทริยสังวร ความสำรวมอินทริยหรือสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย สำรวมใจ ในขณะที่ตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไร จมูกกลิ่นกายได้ทราบกลิ่นรสโณภูริัพพะอะไร ใจได้รู้เรื่องราวอะไร ก็มีสติรักษาเหมือนอย่างรักษาตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่เสมอ โดยตรงก็คือรักษาใจอยู่เสมอ ที่จะไม่ไปยึดถือสิ่งที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ มาก่อกิเลส เป็นราคะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ คอยป้องกันไว้ให้สิ่งที่ได้เห็นที่ได้ยินที่ได้ทราบนั้นอยู่แค่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ ให้ตกอยู่แค่นั้น ไม่ให้ก่อกิเลสเข้ามา เหมือนอย่างสติเป็นนายประตูกอยรักษาทวารทั้ง ๖ นั้น คือรักษาจิตนั่นเองอยู่เสมอ ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นก่อกิเลสเข้ามาในจิตใจ คือไม่ยึดถือไว้นั่นเอง ให้เห็นลักแต่ว่าได้เห็น ให้ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน ให้ทราบสักแต่ว่าได้ทราบ ให้รู้ให้คิดสักแต่ว่าได้รู้ได้คิด แปลว่าถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งหลาย ไม่ก่อให้เกิดโทษเข้ามา ถ้าหากว่าจะเป็นคนชนวน ก็ให้รู้ว่านี่จะเป็นชนวนแล้ว คือจะเป็นชนวนแห่งราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ก็คอยห้ามใจบอกว่าอย่าไปรับชนวนนั้น อย่าให้จิตอันนี้รู้เป็นข้างไม้ขีด แล้วอย่าให้ชนวนนั้นเป็นหัวไม้ขีด มาขีดให้เป็นไฟ ลุกขึ้นมาในใจ คอยป้องกันเอาไว้อยู่ดังนี้ คือไม่ยอมที่จะให้ชนวนนั้นมาเป็นหัวไม้ขีด ไม่ให้จิตเป็นข้างไม้ขีดที่จะก่อไฟขึ้นมา คอยดับไว้อยู่เสมอ ดังนี้แล้วก็มีความสำรวมระวังจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องที่จะทำให้การปฏิบัติศีลเป็นไปได้

พระพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ซึ่งมีปรากฏในเอกนิบาตอังคุตรนิกาย แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่ว่าจิตนี้ก็เศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาไม่มีแก่ปุถุชนผู้มีได้ สดับแล้วดังนี้ และได้ตรัสไว้อีกว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา แต่ว่าจิตนี้ก็บริสุทธิ์ได้ พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาย่อมมีแก่อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ดังนี้

สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า “จิตตภาวนา” ในพระพุทธภาษิตที่อ้างมานี้ ย่อมมีความหมายถึง การอบรมจิตที่เศร้าหมองแล้วให้บริสุทธิ์ได้ ในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์ได้นี้ ก็จะต้องอาศัยสัญญาวิธี วิธีสำรวมระวังซึ่งได้แก่สติ และทมวิธี วิธีฝึกดัดอันได้แก่ปัญญา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งต้องอาศัยสมถกรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้จิตให้สงบ และวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้ได้ปัญญาเห็นจริงรู้แจ้งหรือว่ารู้แจ้งเห็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่สมาธิและปัญญาในไตรสิกขา ตามข้อธรรมที่อ้างมานี้ จะรู้สึกว้าขาดศีลไป แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้น เพราะว่าศีลนั้น ตรัสเปรียบไว้ว่า เหมือนอย่างพื้นดิน ซึ่งจะต้องมีเป็นภาคพื้นไว้ ถ้าไม่มีพื้นดินก็ไม่มีที่ขยั้น ไม่มีที่ตั้งของสิ่งทั้งหลาย ฉันทใด ไม่มีศีลก็ไม่มีที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลาย ฉันทนั้น เพราะฉะนั้น จึงจะต้องมีศีลอันเป็นกุศลธรรมข้อที่เป็นพื้นฐาน กุศลธรรมอื่น ๆ จึงจะอาศัยศีลเกิดขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้น จึงตกลงว่าต้องปฏิบัติให้มั่งขึ้นทั้งศีลสมาธิและปัญญา ครบไตรสิกขา หรือจะกล่าวขยายออกไปอีก ก็ให้ครบมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมี ทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ เป็นสมาธิ และในไตรสิกขาได้ใช้คำว่าจิตในขั้นสมาธิ คือเรียกว่า สีสสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา จิตตสิกขาก็เป็นขั้นสมาธิ หากจะนำคำว่าภาวนามาแทนสิกขาในไตรสิกขา เป็นศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาก็ได้ แต่ก็จะต้องเข้าใจว่าจิตตภาวนา

ในไตรสิกขานี้ก็มีความหมายแค่ว่าสมาธิ แต่ว่าจิตตภาวนาตามพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ อันสืบมาจากที่ตรัสว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่องนั้น ย่อมมีความหมาย ไม่ใช่จำเพาะแต่จิตตสิกขาหรือสมาธิ แต่มีความหมายครอบคลุมไปทั้งหมด คือจิตตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือสมาธิ ปัญญา หรือสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน หรือสัญญาวิธี ทมวิธี รวมทั้งศีลอันเป็นภาคพื้นอีกด้วย เพราะฉะนั้น ก็พึงเข้าใจความหมายของคำว่าจิตตภาวนา ตามที่ได้กล่าวมานี้

อันวิธีอบรมจิตที่แสดงอธิบายกันทั่วไปนั้น ก็มักจะยกเอาสัญญาวิธีและ ทมวิธี แต่ว่าก็มีความหมายถึงกรรมฐานทั้งสอง เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะสัญญานั้นก็อยู่ในขั้นของสมาธิ ทมะนั้นก็อยู่ในขั้นของปัญญา ได้กล่าวมาแล้ว ถึงเรื่องจิต จิตที่อบรมแล้ว จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว และก็ได้อบรมมาแล้ว ว่าจิตที่เป็นธรรมชาติ ธรรมดาความเป็นตัวธาตุรู้ดังที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุ ๖ ก็ล้วนเป็นจิตที่ไม่ได้อบรม จึงได้ มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกับธาตุไม่รู้ เกิดเป็นสัตว์โลกเป็นต้นว่ามนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงโอปปาติกะทั้งหลาย และจิตที่ไม่ได้อบรมนี้ก็ย่อมมีวิชาคือ ความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้จริง ฉะนั้น จึงได้เศร้าหมองไปได้ด้วย เครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา อันเรียกว่าอุปกิเลส ก็คือกิเลสนั่นเอง แต่ในที่นี้เรียกว่า อุปกิเลส เพื่อจะชี้ให้ชัด ว่าบรรดากิเลสนั้นล้วนเป็นเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา คือ เป็นอาคันตุกะที่เราแปลกกันว่าผู้เข้ามาหาหรือแขก ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าเมื่อจรเข้ามาแล้วก็ไม่ยอมออกไป ยึดอยู่ในจิต เป็นอาสวะเป็นอนุสัย เพราะฉะนั้น จึงเป็นเหตุให้ประกอบกรรมกรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลนั้นก็ก่อเพิ่มเติมกิเลสขึ้นอีก ก็เป็นอันว่าเกิดวิภูฏะคือวนจิตที่มีได้อบรมจึงต้องท่องเที่ยววนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก อันเรียกว่าวิภูฏสังสาระหรือ วิภูฏสงสาร

อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา

ปุถุชนผู้ยังมีได้ดับ คำว่า “ปุถุชน” นั้นแปลว่าคนหนา มีความหมาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือเป็นคนมีกิเลสหนา เพราะว่ายังมีสังโยชน์ที่เป็นเครื่องประกอบผูกไว้อยู่ครบทั้ง ๑๐ ประการ ละไม่ได้สักประการเดียว อีกอย่างหนึ่งปุถุชนแปลว่าคนจำนวน

มาก หรือว่ามีมาก ผู้มิได้สดับแล้วหมายถึงผู้ที่ยังมิได้สดับฟังคำสั่งสอน ที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว ยังไม่เข้าถึงธรรมะจนถึงตัดกิเลสได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ย่อมไม่มีจิตตภาวนา หรือการอบรมจิตตามวิธีที่พระอริยะประกาศไว้ เพราะฉะนั้น จึงทำจิตให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้ได้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา คำว่า “อริยสาวก” นั้น แปลได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ ตามศัพท์ “สาวก” แปลว่า ผู้ฟังหรือผู้สดับฟัง ก็รวมแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ อีกอย่างหนึ่งแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ คือศิษย์ผู้เป็นอริยะด้วยตนเอง คำว่า “อริยะ” ในที่นี้ หมายถึง บุคคลผู้ตัดกิเลสได้แล้วบางส่วนจนถึงสิ้นเชิง คือโสดาบันบุคคลผู้ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี บุคคลผู้ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนกัน กับทำกิเลสกองราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางยิ่งขึ้นไป กว่าโสดาบันอีก อนาคามีบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๕ อรหันตบุคคลตัดสังโยชน์ได้ ๑๐ สังโยชน์นั้นมี ๑๐ กิเลสทั้งหมดก็รวมอยู่ในสังโยชน์ ๑๐ นี้แหละ ฉะนั้น เมื่อตัดสังโยชน์ได้หมดก็เป็นอันว่าตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ถ้าแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ ก็ต้องหมายถึงสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ตัดกิเลสได้ตั้งแต่ชั้นพระโสดาบันขึ้นไปจนถึงชั้นพระอรหันต์ แต่ถ้าแปลว่าสาวกแห่งพระอริยะคือ ศิษย์ของพระอริยะ ก็ย่อมรวมถึงศิษย์ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เบื้องต้น คือตั้งแต่เป็นปุถุชนอยู่ เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป ก็ขึ้นชื่อว่าเป็นอริยสาวกได้ ผู้ได้สดับแล้วก็คือผู้ที่ได้สดับตรับฟังได้เรียน ได้ศึกษาธรรมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว มีจิตตภาวนาคือการอบรมจิต ปฏิบัติในสัญญาวิธี ทมวิธี ปฏิบัติในสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน

เพราะฉะนั้น การปฏิบัติอบรมจิตนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเครื่องประกาศว่าได้เป็นอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ถ้ายังไม่ได้ปฏิบัติก็ยังไม่ได้ชื่อว่าอริยสาวกผู้สดับแล้ว แต่ชื่อว่าเป็นปุถุชนผู้ยังมิได้สดับ เป็นการแสดงชี้ให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติอบรมทางจิตใจว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ และเมื่อได้ปฏิบัติอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์แล้วอย่างเต็มที่อย่างสิ้นเชิง คือเป็นอรหันตบุคคล ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตอันได้อบรมแล้ว จิตที่ได้อบรมแล้วนี้ย่อมไม่มาเป็น *สังขาร* คือผสมปรุงแต่งกับธาตุที่ไม่รู้ทั้งหลายอีก

หยุดวิภูฏะ คือหยุดวน เพราะเมื่อไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำความ ก็ไม่ประกอบกรรม เมื่อไม่มีกรรมอันเป็นเหตุส่งวิบากก็ไม่มีวิบาก และความไม่มีวิบากนั้นก็เริ่มต้นแต่ไม่มีวิบากขั้นคือขั้นที่ไม่เป็นวิบากอีกต่อไป ที่เรียกว่าไม่เกิดอีกเพราะความที่เกิดอีกนั้นเป็นการก่อวิบากขั้นขึ้นอีกต่อไป เมื่อตัดกิเลสออกได้ก็ตัดกรรมก็ตัดวิบาก จึงหยุดวิภูฏะคือหยุดวน เป็นวิภูฏะคือไม่วน มีความวนไปปราศแล้วซึ่ง สภาพธรรมดังนี้เรียกว่า “นิพพาน”

สุปาทีเสสนิพพานและอนุปาทีเสสนิพพาน

พระพุทเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีวิบากขั้นที่เหลืออยู่คือยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ว่าวิภูฏานธาคหรือจิตก็ไม่มาปรุงแต่งเป็นสังขาร คือไม่ปรุงแต่งเป็นกิเลส ไม่ปรุงแต่งเป็นกรรม ไม่ปรุงแต่งเป็นวิบาก หยุดวิภูฏะคือหยุดวน ยังเหลือแต่วิบากขั้น ซึ่งท่านก็ใช้วิบากขั้นนี้บำเพ็ญประโยชน์ อย่างพระพุทเจ้าก็ทรงใช้วิบากขั้นนี้บำเพ็ญประโยชน์ อันเรียกว่า อตถจริยา ประพฤติประโยชน์ คือ โลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อโลก ญาตัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อพระญาติ พุทธัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทเจ้า โลกัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อโลก นั่นก็คือ เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดสัตว์โลกทุกถ้วนหนา โปรดเวไนยนิกร คือหมู่ชนที่ฝึกอบรมสั่งสอนได้ ให้บรรลุประโยชน์ ปัจจุบันบ้าง ประโยชน์ภายหน้าบ้าง ประโยชน์อย่างยิ่งคือมรรคผลนิพพานบ้าง ตามภูมิตามชั้น ญาตัตถจริยาประพฤติประโยชน์ต่อพระญาตินั้นก็คือ โปรดพระญาติในโอกาสพิเศษเป็นบางคราวหรือเป็นบางประการ เพราะพระญาตินั้นนับตั้งแต่พระพุทบิดาพระพุทมารดา ย่อมมีอุปการคุณแก่พระองค์มา และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่ในฐานะเป็นพระญาติ พุทธัตถจริยา ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทเจ้านั้น ได้แก่ได้ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัยตั้งพระพุทศาสนาและพุทบริษัท ทั้ง ๔ ชั้นในโลก พระพุทเจ้าได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์อยู่ถึง ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เรียกว่า “ดับขันธปรินิพพาน” ดับขันธก็คือดับวิบากขั้นทั้ง ๕ นี้ซึ่งเป็นวิบากขั้นครั้งสุดท้ายของพระองค์ ความดับขันธคือขันธ ๕ อันเป็นความแตกดับ หรือที่เรียกว่าตายในวัหารโลกทั่วไปนั้นก็

ความแตกดับหรือเป็นความตายของชั้น ๕ ครั้งสุดท้าย จึงเรียกว่าปรินิพพาน แปลว่าดับโดยรอบ เพราะคำว่านิพพานนั้นมี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เป็นความดับกิเลสของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ยังมีเบญจขันธ์อยู่ อีกอย่างหนึ่ง อนุปาติเสสนิพพาน ดับกิเลสที่ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือดับขันธ์ชั้นปรินิพพานดังกล่าวนั้น ดังโฆหารสามัญญเรียกว่าตายหรือแตกดับ ดับขันธ์แต่ก็พึงทราบด้วยว่าอธิบายในดับขันธ์ทั้ง ๒ นี้ก็ยังมีต่างกันอีก อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่า ตัดกิเลสของพระโสดาบัน ของพระสกทาคามี ของพระอนาคามี เป็นอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสของพระอรหันต์ คือดับกิเลสทั้งหมด เป็นอนุปาติเสสนิพพาน ก็เป็นอันว่าอธิบายตามนัยหลังนี้ นิพพานทั้งสองก็เป็นดับกิเลสด้วยกันทั้งหมด ในขณะที่วิบากขันธ์ยังเหลืออยู่นั้น วิบากขันธ์ก็เป็นสังขารที่ปรุงแต่ง เพราะวานามรูปก็ยังคงปรุงแต่งกัน ยังมีรูปที่ต้องหายใจเข้าหายใจออก ต้องผลัดเปลี่ยนอิริยาบถมีอาการ ๓๒ มีธาตุทั้ง ๔ ประกอบกันทำงาน ต้องอาศัยอาหาร ยังมีเวทนาสัญญาสังขาร แปลว่าขันธ์ ๕ ที่ยังเหลืออยู่นั้นก็ต้องเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ยังผสมยังต้องปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา โดยที่เป็นที่อาศัยของจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ได้อบรมแล้วจิตที่บริสุทธิ์แล้ว

ประโยชน์สุขที่บริสุทธิ์เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์

เพราะฉะนั้นจิตที่บริสุทธิ์แล้ว จิตที่อบรมแล้วของพระอริยเจ้าคือของพระพุทธเจ้า และของพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เมื่อยังอาศัยอยู่ในวิบากขันธ์ก็ออกมาปฏิบัติประโยชน์ต่าง ๆ โดยที่ไม่ได้มีความยึดถือมุ่งหวังประโยชน์ตนแม่แต่น้อย ประกอบด้วยกรุณา อันบริสุทธิ์คือมุ่งจะช่วยให้พ้นทุกข์ ฉะนั้น พระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็นปุเรจาริก คือนำไปข้างหน้า จึงได้ทรงใช้พระสัพพัญญุตญาณ พระทศพลญาณ และพระปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่อุฎลเพื่อความทุกข์แก่โลกแก่เวไนยนิกรทั้งสิ้น โดยไม่มีมุ่งลาภยศสรรเสริญสุขเพื่อตนแม่แต่น้อย เพราะว่าพระองค์ไม่มีตนที่ยึดถือ ไม่ยึดถือว่ารूपเวทนาสัญญาสังขารวิญญานของเรา ไม่ยึดถือว่าอะไรเป็นของเรา หรือไม่ยึดถือว่าเราเป็นอะไร จึงไม่มีความเห็นแก่ตนแม่แต่น้อย มุ่งประโยชน์สุขแก่โลก แก่เวไนยนิกรเพียงอย่างเดียว ด้วยพระมหากรุณา เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระองค์ปฏิบัติกระทำนั้นจึงเป็น

ตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นกรรมที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้ว่าประโยชน์ที่กระทำอย่างบริสุทธิ์นั้นจะเข้าใจกันว่าเป็นกรรมดี เป็นกรรมเกื้อกูล แต่สำหรับพระองค์แล้วไม่เป็นตัวกรรม เพราะว่าไม่ได้มีกิเลสสร้างขึ้นมา เพราะฉะนั้น จิตที่บริสุทธิ์อย่างยั้งนี้ ทำอะไรออกไปก็เป็นตัวประโยชน์ที่บริสุทธิ์ และทรงประกอบกระทำด้วยพระญาณปัญญา จึงเป็นสิ่งที่มิคุณโดยส่วนเดียวไม่มีโทษแม้แต่น้อย เป็นประโยชน์แก่ผู้ที่รับไปปฏิบัติทั้งนั้น ถ้าเป็นคนที่ยังมีกิเลสจะกระทำไม่ได้ เพราะคนที่มีกิเลสนั้นจะต้องมีความเห็นแก่ตัวถ้ามีตัว เมื่อมีตัวก็ต้องมีความเห็นแก่ตัว แม้เล็กน้อย จะไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ต้องไม่มีตัว และจะไม่มีความได้ก็ต้องไม่มีอุปาทาน ความยึดถือตัวเราทั้งหมด เป็นจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตที่มีอิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง อิสระเต็มที่เสรีเต็มที่ ส่วนอิสระเสรีประการอื่นนั้นอันที่จริงไม่ใช่อิสระไม่ใช่เสรี เพราะยังเป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น รู้สึกว่าจะเป็นอิสระเสรีอยู่ข้างนอก แต่ข้างในนั้นไม่ใช่ เป็นทาสของตัณหาทั้งนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกว่า *ตัณหาธิปไตย* ตัณหาเป็นใหญ่ ถ้าไม่ใช่เป็นตัณหาธิปไตยก็ต้องเป็น *ธรรมาธิปไตย* ธรรมะเป็นใหญ่ ท่านผู้มีจิตที่บริสุทธิ์นั้นไม่เป็นตัณหาธิปไตย แต่ว่าเป็น *ธรรมาธิปไตย* ธรรมะเป็นใหญ่

ดังที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเองนั้น ได้ทรงพิจารณาไปในทิศทั้งหมด ว่าจะมีใครบ้างที่เป็นบุคคลหรือเป็นเทพก็ตามที่จะทรงให้ความเคารพ ก็ไม่ทรงเห็นว่า มีบุคคลหรือมีเทพหรือมีอะไรที่จะทรงให้ความเคารพได้ ก็ได้ทรงเห็นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นที่พระองค์ทรงพึงเคารพคือ ธรรมะหรือพระธรรม พระพุทธเจ้าจึงทรงเคารพพระธรรม และก็ตรัสว่าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเคารพพระธรรม และวิธีเคารพพระธรรมของพระองค์เป็นอย่างไร พระองค์ก็ได้ทรงบอกไว้ด้วย คือตรัสว่า ได้ทรงมีพระมหากุณาแผ่ทั่วเหมือนกันไปหมด ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระกรุณาแผ่เหมือนกันไปหมด คือว่า จะทรงสั่งสอนแก่คนจน มั่งมีหรือว่าคนชั้นต่ำ หรือว่าคนชั้นสูงทุกชั้นในโลก ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทรงมีพระกรุณาแผ่เสมอเหมือนกันหมด แล้วทรงแสดงธรรม เพื่อให้ทุกคนได้บรรลุสุขประโยชน์เหมือนกันไปหมด ทั่วกันไปหมด ไม่มีความลำเอียง ไม่มีความลดหลั่น ตามสมควรแก่อัธยาศัยนิสัยของแต่ละบุคคล ทรงปฏิบัติดังนี้คือทรงเคารพพระธรรม เพราะฉะนั้น ระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลายได้ปฏิบัติประโยชน์นั้น จึงเป็นประโยชน์ที่แท้จริง เป็นประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่ได้บังเกิด

จากกิเลส เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นกรรมที่จะส่งวิบาก อันเป็นวิภวัญจะคือความวนต่อไป ไม่มีความยึดถือด้วยประการทั้งปวง จนดับขั้นธในที่สุด และเมื่อดับขั้นธแล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกต่อไป ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ไม่เรียกว่าดิน ไม่เรียกว่าน้ำ ไม่เรียกว่าลม ไม่เรียกว่าไฟ ไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด ไม่มีความมา ไม่มีความไป ไม่มีความตั้งอยู่ ไม่มีอารมณ์ เป็นอันว่าถอนธรรมทั้งหลายขึ้นทั้งหมด เพราะฉะนั้น จึงสิ้นสมมติบัญญัติ ไม่มีถ้อยคำที่จะพูดถึง แต่จะไม่สูญ หากว่าจะสมมติถ้อยคำขึ้นเรียก ก็เรียกว่าดำรงอยู่เป็นธรรม หรือเป็นสภาพธรรมตา หรือเป็นตัวธาตุ แต่ซึ่งสิ้นสมมติบัญญัติสิ้นถ้อยคำที่จะพูดทั้งสิ้น

แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

วิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนา เห็นว่าวิสุทธิ ๗ เป็นหลักธรรมที่จะแสดงอธิบายเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนาได้ เพราะว่าการทำจิตตภาวนานั้นก็มุ่งทำจิต ให้บริสุทธิ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง เสร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา และพระองค์ตรัสว่า ปุถุชนผู้มีได้สติไม่มีจิตตภาวนา และก็ได้ตรัสว่าจิตที่ประภัสสรคือผุดผ่องซึ่งได้เสร้าหมองไปนี้ ปฏิบัติทำให้บริสุทธิ์ได้ ให้หลุดพ้นได้ จากเครื่องเสร้าหมองทั้งปวง พระองค์ตรัสว่า อริยสาวกผู้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา ดังนี้ อันสองความว่า จิตตภาวนานั้นเป็นวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์ จากเครื่องเสร้าหมองทั้งหลาย ก็แหละวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็เป็นวิธีปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น อันทำให้จิตบริสุทธิ์ จากความเสร้าหมองไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้น จึงจะแสดงอธิบายวิสุทธิ ๗ เป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

วิสุทธิ ๗ ก็คือ

๑. สีลวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งศีล
๒. จิตตวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งจิต
๓. ทิฏฐิวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งทิฏฐิ
๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นทางหรือไม่ใช่ทาง

๖. ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ

๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ

โดยที่วิสุทธิทั้ง ๗ นี้เป็นทางปฏิบัติ จับตั้งแต่ศีลไปสู่สมาธิและปัญญา ฉะนั้นจึงรวมทางปฏิบัติทั้งหมดจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณทัสสนะ จะได้แสดงข้อที่ ๑ คือ สิววิสุทธิ ความหมจดจดแห่งศีล

ศีลและวินัย

ศีลนั้นได้แก่ความประพฤติงดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัยเป็นเวร ความประพฤติที่ไม่งดงามตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ตลอดจนถึงความที่ควรงดเว้นทั้งปวง อันเป็นเครื่องทำกายวาจาตลอดถึงใจ ให้เป็นปกติเรียบร้อยดีงาม ศีลนี้เนื่องด้วยวิรัตติคือความงดเว้น ฉะนั้น จึงต้องมีวิรัตติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นตามภูมิตามชั้นของตน เช่นเมื่องดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้น ๕ ประการ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ประการก็เรียกว่าศีล ๘ ๑๐ ประการก็เรียกว่าศีล ๑๐ ๒๒๗ ประการก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ฉะนั้น จึงเนื่องด้วยวินัย วินัยนั้นก็ให้แก่พระบัญญัติของพระพุทธเจ้า ที่เป็นเครื่องห้ามกันความประพฤติที่ไม่เหมาะไม่ควรไม่งดงามต่าง ๆ ที่ไม่ถูกไม่ชอบต่าง ๆ ดังเช่นศีล ๕ ก็คืองดเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้ เป็นการห้ามมิให้กระทำ ๕ ประการ ดังนี้ เป็นต้น เมื่อที่ทรงบัญญัติไว้ห้ามมิให้กระทำ ก็เรียกว่าเป็นสิกขาบท คือเป็นทางแห่งการศึกษาข้อหนึ่ง ๆ ดังที่ตามกฎหมายเรียกว่ามาตราหนึ่ง ๆ และในพระวินัยของภิกษุ ก็ได้มีทรงบัญญัติข้อที่พึงปฏิบัติ คือทรงบัญญัติไว้ให้กระทำอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่น ทรงบัญญัติไว้ให้เก็บอดิเรกจีวรไว้ไม่เกิน ๑๐ วัน โดยมีตัวกำกับ ต้องทำการกำกับคือทำการอนุญาตให้ภิกษุหรือสามเณรเป็นต้น มาร่วมเป็นเจ้าของด้วย เรียกว่าเป็นสองเจ้าของ เมื่อเป็นดังนี้ ผ้าที่กำกับแล้วจึงจะเก็บเอาไว้

เกิน ๑๐ วันได้ การที่ตรัสสั่งให้ทำวิภังค์เป็นการบัญญัติให้กระทำ ฉะนั้น จึงมิใช่เป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างเดียว บัญญัติให้กระทำด้วยสำหรับที่เป็นพระวินัยสำหรับภิกษุ

ฉะนั้น เมื่อรวมความเข้าแล้ว พระบัญญัติที่เป็นพระวินัยของพระพุทธเจ้านั้น จึงเป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างหนึ่ง เป็นการบัญญัติให้กระทำอีกอย่างหนึ่ง พระวินัยนี้เป็นที่ตั้งของศีล ฉะนั้น จึงต้องมีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อจะรักษาศีล ๕ ก็ต้องมีความเชื่อฟัง ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธเจ้าบัญญัติเอาไว้ ๕ ลิกขาบท หรือที่เรียกว่า ๕ มาตรา คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ด้วยอาการเป็นขโมย เว้นจากประพฤตินิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท

ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ จึงต้องมีวิริติเจตนา ความตั้งใจจดเว้น เพราะฉะนั้น อะไรชื่อว่าศีล ก็อาจจะจับเอาวิริติคือความงดเว้น ว่าวิริติชื่อว่าศีลก็ได้ จับเจตนาคือความตั้งใจจดเว้นว่าชื่อว่าศีลดังนี้ก็ได้ หรือว่าจับเอาตัวความสังวรคือความระวัง ความสำรวมชื่อว่าศีล ดังนี้ก็ได้ แต่ว่าศีลตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมานี้ ย่อมมีหลายประเภท เมื่อย่อลงไปแล้วก็ย่อมเป็นอนาคาริยวินัย วินัยสำหรับคฤหัสถ์ ก็เป็นศีลสำหรับคฤหัสถ์ คือศีล ๕ ศีล ๘ อนาคาริยวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต ก็เป็นศีลสำหรับบรรพชิต ก็ได้แก่ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เพราะฉะนั้น ศีลที่กำหนดด้วยพระวินัยบัญญัติเป็นข้อ ๆ ดังนี้จึงมีจำนวนและก็มีหลายประเภท แต่ก็อาจย่อรวมเข้าเป็น ๑ ได้ ศีลนั้นมีลักษณะรวมกันเข้าเป็นอย่างเดียวกัน ได้แก่ ความเป็นปกติ คือความที่กายวาจาใจเป็นปกติ อากาที่กายวาจาใจเป็นปกตินี้ เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวง และลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวงคือความเป็นปกตินี้ ย่อมเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้น ความที่กายวาจาใจของบุคคล เป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ดังนี้ก็เป็นลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล ฉะนั้น เมื่อเพ่งการที่กายวาจาใจเป็นปกติ ก็เรียกว่าความปกตินี้แหละ เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล เมื่อเพ่งความที่อาการของกายวาจาใจเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ก็เรียกว่านี่แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล

อริยกัณฑ์ศีล

ฉะนั้น ความที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้น จึงต้องรักษาศีลให้ถึงใจ อันหมายความว่าใจจิตนี้ต้องเป็นศีลด้วย ใจจิตที่เป็นศีลนี้ก็คือใจจิตที่เป็นปกติ ที่เป็นที่รองรับของกุศลกรรมทั้งหลายได้พร้อมไปกับกายวาจา ที่เป็นปกติ ที่รองรับกุศลกรรมทั้งหลาย ศีลที่มีอยู่ในกายวาจาจิต คือกายวาจาจิต เป็นศีล เป็นปกติ เป็นที่รองรับ กุศลกรรมทั้งหมดได้นี้ ชื่อว่าเป็นความหมดจดแห่งศีล เพราะฉะนั้น ท่านจึงได้มีการแสดงลักษณะแห่งศีลดังกล่าวนี้ไว้ ว่าคือศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลที่มีลักษณะดังนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยกัณฑ์ศีล คือศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนา ฉะนั้น ก็ควรจะทำความเข้าใจในลักษณะของศีลดังกล่าวนี้ไปทีละข้อ คือข้อที่ว่าไม่ขาดนั้น ก็คือ ไม่ประพฤดิละเมิดศีลอย่างรุนแรงจนถึงกับศีลขาด ยกตัวอย่างข้อปาณาติบาต คำว่าปาณาติบาตนั้น แปลว่าการทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกลง ท่านแสดงไว้ว่าการฆ่าสัตว์หรือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต
๒. ปาณสมุณิตา ตนรู้ว่าสัตว์มีชีวิต
๓. วรกจิตต์ จิตคิดจะฆ่า
๔. อุปกุกโม ทำความเพียรที่จะฆ่า
๕. เตน มรณํ สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น

เมื่อปฏิบัติละเมิดศีลข้อที่ ๑ ครบทั้ง ๕ องค์นี้ คือสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่า สัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า ทำความเพียรที่จะฆ่า สัตว์ก็ตายด้วยความเพียรนั้น ดังนี้ เรียกว่าละเมิดศีลอย่างแรง ศีลขาด ฉะนั้น ศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นจึงต้องเป็นศีลที่ไม่ขาด คือไม่มีการละเมิดศีล จนถึงทำสัตว์ให้ตายครบองค์ ๕ ของการฆ่า ข้อว่าไม่เป็นช่อง ก็คือ ละเมิดแต่ไม่ถึงที่สุด ที่กล่าวข้างต้นว่าไม่ร้ายแรงคือไม่ถึงที่สุด สัตว์ไม่ตาย เช่นว่า สัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ทำความเพียรที่จะฆ่า แต่สัตว์ไม่ตาย ดังนี้ เรียกว่าศีลเป็นช่อง ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดเป็นท่อน ก็ต้องไม่เป็นช่องดังกล่าว

ข้อว่าไม่ต่างก็คือละเมิดศีลที่อ่อนลงไปกว่านั้น เช่นว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าทำความเพียร ที่จะฆ่าอ่อน ๆ หรือแค่ทำให้ร่างกายบอบช้ำลำบากไปบ้าง ดังนี้เรียกว่า ศีลต่าง ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดไม่เป็นช่อง ก็ต้องไม่ต่าง ข้อว่าไม่พร้อย ศีลพร้อย นั้นก็คือมีการละเมิดศีลชนิดที่ไม่รุนแรงเพียงในใจเช่นว่าสัตว์มีชีวิตรู้ยู่ ว่าสัตว์มีชีวิต จิตคิดจะฆ่า แต่ว่าไม่ได้ประกอบกระทำอะไร คิดอยู่ในใจเท่านั้น ยังไม่ประกอบกระทำอะไรออกไป ดังนี้เรียกว่าศีลพร้อย ฉะนั้น ศีลที่บริสุทธิ์นั้นจึงต้องไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง และไม่พร้อย ดังกล่าวนี้ด้วย

ปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส

อนึ่ง ยังต้องประกอบด้วยลักษณะอื่น ๆ อีก คือว่าเป็นไท หมายความว่าไม่เป็นทาสของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อันหมายความว่าปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลสเพื่อกำจัดกิเลส ไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังความสำเร็จในลาภในผลเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า สิลัพพตปราชส ลูปคล่าในศีลในวัตร เช่นการปฏิบัติเป็นการถือขลัง เพื่อให้เกิดลาภเพื่อให้เกิดยศดังกล่าวนั้นเป็นต้น ฉะนั้น จึงชื่อว่าศีลยังไม่เป็นไท ยังเป็นทาสของตัณหา ตัณหาเข้ามาบังการให้รักษาให้ปฏิบัติ ยังไม่เป็นไทแก่ตน การปฏิบัติในศีลต้องปฏิบัติด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ มิใช่ด้วยตัณหา อีกด้วยจึงจะชื่อว่า เป็นไท วิญญูชนสรรเสริญก็คือผู้รู้สรรเสริญ จะเป็นตนเองก็ตามผู้อื่นก็ตาม ซึ่งเป็นวิญญูคือ ผู้รู้ ก็ติเตียนตนโดยศีลมิได้ เพราะเป็นศีลที่มีลักษณะไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย และเป็นไท ดังนี้

ปฏิบัติในศีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ

และอีกข้อหนึ่งคือเป็นไปเพื่อสมาธิ ก็หมายความว่า เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ได้สมาธิยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้น ในข้อนี้จึงควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษอีกสักหน่อยหนึ่ง ก็ต้องอธิบายเพิ่มเติมในข้อที่เป็นไทอีกด้วย คือว่าศีลที่ไม่เป็นไปเพื่อสมาธินั้นเพราะเหตุหลายอย่าง ดังเช่นผู้ที่เข้ามาบวชที่แรกก็มีสมาธิดี แต่ว่าเมื่อใกล้จะออกพรรษา บางที่

ก็รู้สึกว่าการออกพรรษาไม่ทัน ก็อดอัดในศีล จิตใจลุ่มกมัด ดังนี้ ศีลก็ไม่ใช่ไท เพราะการปฏิบัติในศีลนั้นจะต้องปฏิบัติ เพราะยังไม่ถึงกำหนดที่จะลาสิกขา แต่ว่าจิตอยากจะลาสิกขา รู้สึกว่าพอ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็รู้สึกอดอัด ดังนี้ ศีลก็ไม่ใช่ไท เป็นทาสของตัณหาแล้วเหมือนกัน และศีลก็ไม่ใช่ไปเพื่อสมาธิ คือ ไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ความสงบใจ ต้องอดอัดรำคาญ แต่ก็มีหิริโอตตบปะ ความละอายใจ ไม่ละเมิดศีล รักษาศีลได้ ไม่ใช่รักษาไม่ได้ แต่ว่ารักษาด้วยความจำใจหรือว่าต้องต่อสู้ใจอย่างรุนแรง ก็อยากจะทำศีล แต่ว่าทำไม่ได้เพราะยังไม่ถึงกำหนด ก็ต้องรักษา แต่ก็ลุ่มกมัด ดังนี้เรียกว่าศีลไม่ใช่ไท และก็ไม่ใช่ไปเพื่อสมาธิ ฉะนั้น จึงต้องให้เป็นไท คือไม่ให้ เป็นทาสของตัณหา ต้องข่มตัณหาได้ แล้วก็ต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือ ใจต้องให้ได้ ความสงบด้วย ดังนี้จึงจะใช้ได้

สรุปศีลวิสุทธิ

ศีลที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ทั้งหมด ที่ท่านเทียบหรือใช้ถ้อยคำว่า ไม่ใช่เพื่อน ไม่ใช่ช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อยนั้น ก็เทียบด้วยผ้าขาว ผ้าขาวที่เป็นเพื่อนก็คือว่าขาดจนถึง หลุดเป็น ๒ ท่อน ๓ ท่อน และที่เป็นช่องนั้นก็ถือว่าไม่ถึงกับขาดแต่ว่าทะลุเป็นช่อง ๆ ต่างก็คือเหมือนอย่างผ้าต่าง พร้อยก็คือเหมือนอย่างผ้าพร้อยหรือต่าง ที่อ่อนลงมา เทียบกับผ้าขาวได้ดังนี้ เพราะฉะนั้น สิววิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือความหมัดจด แห่งศีล จึงต้องเป็นศีลที่ไม่เป็นเพื่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็น ทาสของตัณหา อันวิญญูชนสรรเสริญ และเป็นไปเพื่อสมาธิ และศีลที่กล่าวมานี้ก็มี ชื่อว่าอริยกันตศีล ศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนาอีกชื่อหนึ่งด้วย การที่จะรักษาศีล ให้เป็นศีลวิสุทธิได้นั้นก็ต้องอาศัยความมีหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โอตตบปะ ความเกรงกลัวต่อความชั่ว จะต้องมั่งงวรคือความสำรวมระวัง จนถึงอินทริยสังวร ความสำรวมอินทริยเป็นต้น และจะต้องมีจิตใจที่มีสมาธิเข้าช่วยอีกด้วยศีลจึงจะเป็นไป เพื่อสมาธิ และเมื่อได้สมาธิ สมาธิก็ช่วยศีลให้ดำรงอยู่ด้วยดีอีกด้วย เพราะฉะนั้น จึงได้มีเรื่องเล่าไว้ในธรรมบท ว่าภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกอดอัดว่าศีลมีมากมายเหลือเกิน จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าขอประทานเพื่อจะลาสิกขาออกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อเธอ เห็นว่ามีมากมายหลายข้อ จะรักษาเพียงข้อเดียวได้ไหม ท่านก็กราบทูลว่าถ้าข้อเดียว

พอรักษาได้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้รักษาจิต เมื่อรักษาจิตได้เพียงข้อเดียวแล้ว ก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นก็รับเอาพุทธโอวาทนั้นไปปฏิบัติรักษาจิตใจให้สงบ เมื่อรักษาจิตใจให้สงบได้แล้ว การรักษาศีลก็ง่ายเข้าไม่ลำบาก

จิตตวิสุทธิ

จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ข้อนี้หมายถึงสมถะหรือสมาธิ ฉะนั้น จึงจะได้อธิบายศัพท์ทั้ง ๒ นี้ก่อน

คำว่า *สมถะ* นั้นใช้ในคำว่า สมถกรรมฐาน แห่งกรรมฐาน ๒ คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามศัพท์แปลว่าความสงบ หรือกรรมฐานที่เป็นเหตุทำให้ใจสงบ ส่วน *สมาธิ* ใช้ในคำว่าศีล สมาธิ ปัญญา แต่ไว้ในไตรสิกขานั้น เมื่อใช้คำว่า *สิกขา* ที่แปลว่าศึกษา สำเนียงปฏิบัติ ก็ใช้ว่า สิลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งคำว่า *จิตตสิกขา* นั้นก็หมายถึงสมาธินี้เอง คำว่า *สมาธิ* แปลว่า ตั้งจิตมั่น และคำว่า *จิตตสิกขา* ในไตรสิกขานั้น ก็หมายถึง *จิตตวิสุทธิ* ความหมดจดบริสุทธิ์แห่งจิตนี้เอง อันเป็นขั้นสมาธิหรือขั้นสมถะ

อารมณ์ ๖

อันจิตนี้ดังที่ได้กล่าวอธิบายมาในตอนต้น ๆ แล้ว เป็นจิตที่ต้องรับอารมณ์คือเรื่องมีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้นรวมกันเข้าเป็นอารมณ์ ๖ โดยสรุปตามอายตนะภายนอก ซึ่งต้องผ่านทวาร ๖ ทวารก็คือประตูหรือช่องทางทวาร ๖ ก็เป็นทวารแห่งจิตนั่นเอง ที่รับอารมณ์ เพราะว่าจิตนั้นจะรับเอาวัตถุมาใส่เข้าไปไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์คือเรื่องของวัตถุนั้น ๆ เช่นว่ารูปอารมณ์อารมณ์คือรูป ก็คือรูปที่ตาเห็น เป็นคนเป็นต้นไม้ เป็นภูเขา จิตจะรับเอาคนเอาต้นไม้เอาภูเขาเป็นต้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตไม่ได้ รับได้แต่อารมณ์คือเรื่อง คือเรื่องของรูปที่ตาเห็น รับเอาเรื่องเข้ามา เรื่องนั้นไม่มีรูปร่างลักษณะเหมือนอย่างจิตเองก็ไม่มีสรีรฐานะ เรื่องที่จิตรับเข้ามาก็ไม่มีสรีรฐานะเช่นเดียวกัน และกิจการที่รับนั้นก็ไม่ใช่เหมือนอย่างที่ว่าร่างกายรับ เช่นว่ารับด้วยมือเป็นต้น แต่ว่า

รับด้วยรู้ เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ ก็รับรู้รูปที่ประจวบทางตา เรื่องของรูปที่รับรู้ นั้นก็เป็นรูปารมณฺ์ อารมณฺ์คือรูป เพราะว่ากรับรู้มัน ก็จะต้องถามว่ารับรู้ ซึ่งอะไร รับรู้ซึ่งรูป ก็คือซึ่งเรื่องของรูปนั่นเอง รับตัวเรื่องเข้ามาเป็นรูปารมณฺ์ รับรูปนั้นแหละ แต่ว่าอันที่จริงรับเรื่องของรูปเข้ามา รูปเป็นสิ่งที่จิตรู้ คราวนี้เมื่อเป็นเสียงที่ประจวบทางหู ก็รับรู้ซึ่งเสียง ก็รับรู้ซึ่งกลิ่นทางประตุจุมุก รับรู้ซึ่งรสทางประตุลิ้น รับรู้ซึ่งโผฏฐัพพะซึ่งที่กายถูกต้องทางประตุกาย รับรู้ซึ่งเรื่องของเรื่องเหล่านั้นทางประตุใจ คือมโนใจในที่นี้คือมโน แต่ว่าใจนั้นจะเห็นได้ว่าบางทีก็หมายถึงจิต บางทีก็หมายถึง มโน ก็สุดแต่ว่าถ้อยคำที่พูดนั้นจะมีความหมายถึงอะไร เพราะว่าใจนี้เป็นภาษาไทย เราใช้เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้น อารมณฺ์ทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นเรื่องที่จิตรับรู้ รับรู้ซึ่งรูป ซึ่งเสียง ซึ่งกลิ่น ซึ่งรส ซึ่งโผฏฐัพพะ ซึ่งธรรมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้น สิ่งที่จิตรับรู้นี้ เราเรียกว่าเรื่องคืออารมณฺ์

นิวรรณ ๕

จิตมีกิเลสคือมีอาสวะอนุสัยนอนจนหมักหมมอยู่ ดองจิตสันดานอยู่ เมื่ออารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะ อันเป็นตัวกิเลสเกิดขึ้น ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้น อารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะความโกรธเกิดขึ้น โทสะก็เกิดขึ้น อารมณฺ์อันเป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลงเกิดขึ้น โมหะก็เกิดขึ้น ก็มาเป็นนิวรรณอันทำจิตให้กัลลวุ่นวาย ไม่สงบกระสับกระส่ายดิ้นรนกวัดแกว่งไปด้วยอารมณฺ์และกิเลสทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ซึ่งท่านก็จัดนิวรรณนี้ไว้เป็น ๕ คือ

กามฉันท ความยินดีรักใคร่อยู่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

พยาบาท ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งพยาบาทในนิวรรณ ๕ นี้ มีความหมายเพียงที่เป็นความโกรธขัดเคืองอยู่ในจิตใจ ยังไม่มุ่งร้ายออกไป อันเรียกว่าโทสะที่แปลว่าประทุษร้ายใจ คือประทุษร้ายใจตัวเอง ยังไม่คิดออกไปประทุษร้ายผู้อื่น นี่เป็นแค่นิวรรณ

ถิ่นมิทระ	ความมั่งงุ่นเคลิบเคลิ้ม
อุทัจจุกุกุจะ	ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ
วิจิกิจฉา	ความเคลือบแคลงสงสัย

นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้ กามฉันท์ก็จัดเข้าในกิเลสกองราคะ พยาบาทก็จัดเข้าในกิเลสกองโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อจัดเข้าในกิเลสกองโมหะ แต่พระอาจารย์ท่านอธิบายว่าสำหรับ กุกุกุจะ ความรำคาญใจจัดเข้าในกิเลสกองโทสะ เป็นปรัยภูฐานะ คือ กิเลสที่กลุ่มมุ่มจิตใจ อันหมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบ เพราะฉะนั้น จิตจึงเป็นจิตที่ไม่บริสุทธิ์คือไม่เป็นวิสุทธิ ไม่สงบคือไม่เป็นสมถะ และไม่ตั้งมั่นคือไม่เป็นสมาธิ อันหมายความว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวอันเป็นอารมณ์ที่ดี เพราะฉะนั้นเมื่อจิตเป็นดังนี้ การที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็ยาก เพราะว่าเมื่อจิตไม่บริสุทธิ์ไม่ตั้งมั่นไม่สงบดังนี้ จึงง่ายที่จะก่อเจตนาคือความจงใจประกอบกรรมทางกายทางวาจาทางใจ อันเป็น กายกรรม วชิกรรม มโนกรรม ฝ่ายอกุศล ก็ทำให้ศีลไม่บริสุทธิ์ ทำให้ศีลเป็นท่อนเป็นช่องต่างพร้อยไม่เป็นไท เพราะยังเป็นทาสของกิเลส และวิญญูชนยังไม่มีสรรเสริญ เพราะยังถูกกิเลสลูปคล้ำจับต้องและไม่เป็นไปเพื่อสมาธิได้

ฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ ทำจิตให้บริสุทธิ์ตั้งต้นแต่ทำจิตให้สงบ เป็นปกติ เพื่อให้ศีลนั้นเป็นศีลที่สนับสนุนสมาธิ ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อสมาธิดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ศีลเป็นพื้นฐานของสมาธิ และก็ปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิ ด้วยวิธีที่เป็นสมถกรรมฐาน หรือกรรมฐานที่ทำให้สงบ อันกรรมฐานนั้นแปลว่าที่ตั้งของการทำงาน เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นที่จะต้องทราบกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการทำงาน คือการทำงานอันได้แก่ การทำจิตให้สงบให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นการทำงานทางจิตใจ การปฏิบัติ ทำจิตให้สงบก็เป็นการทำงานทางจิตใจอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นการทำงานก็จะต้องมีการตั้งการทำงานขึ้นมา คือว่าจับกระทำจับปฏิบัติ ความจับกระทำจับปฏิบัตินั้นเรียกว่า วิริยารัมภะ เริ่มความเพียรโดยที่ศึกษาให้รู้จักกรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของการทำงานทางจิตนี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็นำมาปฏิบัติคือทำจิตให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ การที่นำจิตมาตั้งไว้ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ นี้แหละเรียกว่าทำกรรมฐาน เมื่อเป็นสมถกรรมฐานก็คือว่าทำสมถกรรมฐานหรือปฏิบัติในสมถกรรมฐาน

กรรมฐานสำหรับแก้จริต ๖

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมฐานไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งพระอาจารย์ผู้รวบรวมเรียบเรียงวิสุทธิมรรคได้นำมาแสดงไว้ ๔๐ ประการ ก็คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ สัจญา ๑ หรืออาหาเรปฏิกูลสัจญา ความกำหนดหมายว่าปฏิกูลในอาหาร วัตถานะ คือความพิจารณากำหนด ๑ (คือ จตุธาตुวัตถานะ ความกำหนดพิจารณาธาตุ ๔) และอรุณ ๔ ท่านแสดงว่าคนเรานั้นจัดเป็นจริตทางจิตใจ ๖ คำว่า จรตินั้นคู่กับคำว่าจรिया คำว่าจรिया แปลว่า ความประพฤตินั้นคำที่เป็นกิริยาอาการ และถ้าเป็นบุคคลผู้ประพฤตินั้นเรียกว่าจริต คำว่าจริต จึงหมายถึงบุคคลผู้ประพฤตินั้น และเราเรียกกันในภาษาไทยว่าจริต ๖ ก็คือบุคคลนั้นแบ่งออกเป็น ๖ พวกตามจรियाคือ ความประพฤตินั้นของตน ๆ

๑. ราคจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของราคะคือความติดใจยินดีอยู่เป็นปกติ
๒. โทสจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของโทสะอยู่เป็นปกติ
๓. โมหจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของโมหะ คือความหลงอยู่เป็นปกติ
๔. วิตกจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของวิตก คือความคิดมากอยู่โดยปกติ
๕. สัทธาจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของความเชื่ออยู่โดยปกติ และ
๖. พุทธิจริต คือคนที่ประพฤตินั้นด้วยอำนาจของความรู้ที่อยู่โดยปกติ

และพระอาจารย์ได้แสดงว่าคนที่เป็นราคจริตนั้นมักจะรักสวयरักงาม ท่านแนะนำให้ปฏิบัติในกรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ คนโทสจริตมีปกติ โกรธง่ายใจน้อย ท่านสอนให้ปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ และวันณกสิณ กสิณที่เกี่ยวข้องด้วยสี่ ๔ รวมเป็น ๘ คนโมหจริตมีปกติหลงใหลง่าย และคนที่เป็นวิตกจริตคือคนมีปกติคิดมาก เรื่องเล็กคิดเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสั้นคิดเป็นเรื่องยาว ท่านสอนให้ทำอานาปานสติ คนที่เป็นสัทธาจริตมักจะเชื่อง่าย ชอบที่จะใช้ศรัทธามากกว่าจะใช้ปัญญา ท่านสอนให้ปฏิบัติในอนุสสติ ๖ ข้างต้น ส่วนคนที่เป็นพุทธิจริตมีปกติชอบใช้ปัญญา ไม่ยอมที่จะเชื่ออะไรนอกจากจะต้องรู้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในมรณสติใน

อุปสมานุสสติ ในจตุธาตววัตถานะ และในอาหาเรปฏิกูลสัจญญา คือความกำหนดหมายพิจารณาให้เห็นปฏิภูลในอาหาร ส่วนกสิณที่เหลือกับอรูปรูป ๔ ท่านแสดงว่า อนุภูลแก่จริตทั้งสิ้น ในที่นี้จะไม่อธิบายกรรมฐาน ๔๐ ประการและจริตทั้ง ๖ กับกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตทั้ง ๖ ตามที่พระอาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ในวิสุทธิมรรค แต่ว่าจะกล่าวโดยสรุป

จริต ๔ และสติปัฏฐาน ๔

สำหรับในกรรมฐาน ๔๐ ประการนี้ไม่มีสติปัฏฐานทั้ง ๔ สำหรับในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้น พระอาจารย์ได้แสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือแบ่งว่าบุคคลเป็นจริตทั้ง ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกว่าอีกนัยหนึ่งนั้น ไม่ใช่หมายความว่า เป็นอีกจำพวกหนึ่งจากจริต ๖ ก็บุคคลที่เป็นประชาโลกหรือสัตว์โลกด้วยกันทั้งหมดนี้แหละ ท่านแสดงว่าเป็นจริต ๖ ไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งท่านแสดงไว้เป็นจริต ๔ คือ ตัณหาจริตอย่างหยาบ ตัณหาจริตอย่างละเอียด ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด

ตัณหาจริตอย่างหยาบนั้น คือคนที่มีปรกติติดอยู่ในกาย ชอบแต่งกายให้งดงาม ชอบความงดงามของร่างกาย ท่านสอนให้ปฏิบัติในกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน

ตัณหาจริตอย่างละเอียดนั้น คือคนที่ติดเวทนา ไม่ค่อยจะติดร่างกายเท่าไร คือต้องการสุขเวทนาให้สบายก็แล้วกัน ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงาม เครื่องแต่งกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ใคร่จะว่า ต้องการให้สบาย ให้อยู่อย่างสบาย ๆ ท่านสอนให้ปฏิบัติในเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ คือคนที่มีความเห็นผิด อันหมายความว่ามีความเห็นยังไม่บริสุทธิ์นั้นแหละ ยังติดโน้นติดนี้อยู่มาก มักจะเป็นคนที่ชอบเอาใจตนเอง เป็นประมาณ ต้องการให้ถูกใจตนเอง และการถูกใจตนเองนั้นก็หมายความว่าถูกกับความเห็นความชอบใจของตนเองนั่นเอง อันนี้ก็เป็นทิฏฐิอันหนึ่ง ก็ได้เป็นความเห็นผิดอะไรมากมาย เป็นความเห็นผิดชนิดที่เอาแต่ใจตนเอง ชอบที่จะทำตามความเห็นของตนเอง ตามความชอบใจของตนเองดังนี้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ทิวัจฉิตอย่างละเอียด ซึ่งยังมีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเราเป็นต้น ท่านสอนให้ปฏิบัติในธรรมานุสสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่าแม้สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็เหมาะสำหรับทุก ๆ คนที่จะปฏิบัติ และทุก ๆ คนนั้นอันที่จริงก็ต้องมีจริต ต้องเป็นจริตทั้ง ๔ น้อยอยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก บางทีก็ติดกาย บางทีก็ติดเวทนา บางทีก็ติดจิต บางทีก็ติดธรรมะคือเรื่องในจิต ซึ่งจะพูดง่าย ๆ สรุปเข้ามาอีกคือติดกาย ก็ชอบให้ร่างกายสวยงามก็แล้วกัน ติดเวทณาก็คือว่าชอบสบาย ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ว่าอะไร ให้สบายก็แล้วกัน ติดจิตก็คือว่าให้ถูกใจก็แล้วกัน บางทีก็ไม่ทำให้ร่างกายสวยงามนัก บางทีก็ไม่ต้องเป็นสุขนัก แต่ถูกใจชอบใจก็แล้วกัน ติดธรรมะก็คือติดเรื่องราวในจิตใจ เมื่อเป็นเรื่องที่จิตชอบบเลก็เป็นอย่างนั้นใช้ได้ เพราะฉะนั้น ก็ให้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็ใช้แทนกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการนั้นได้ด้วย

กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐

กรรมฐาน ๔๐ ประการและสติปัฏฐาน ๔ ได้แสดงแล้ว ก็เป็นอันว่ายังไม่หมดกรรมฐาน แม้สำหรับเพื่อสมาธิ อันเรียกว่าสมถกรรมฐาน พระอาจารย์ผู้อธิบายกรณียมตตสูตรได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน อันจำนวน ๘๔,๐๐๐ นี้เป็นคำที่พระอาจารย์ได้แสดงจำนวน พระธรรมชั้นตรีเรียกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี โดยที่ได้แสดงไว้ว่าพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ที่แบ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันจารึกไว้เป็นตัวอักษรเป็น ๓ หมวด คำว่า "ปิฎก" แปลว่า ตะกร้า ไตร แปลว่า สาม ตี-ปิ-ฎะ-กะ ไตรปิฎก ก็แปลว่า ๓ ตะกร้า เหมือนอย่างว่า เอาพระวินัยมาใส่ไว้ ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าวินัยปิฎก เอาพระสุตตมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าสุตตันตปิฎก เอาพระอภิธรรมมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าอภิธรรมปิฎก ความหมายก็คือว่าหมวดหรือกอง เช่นเดียวกับคำว่าธรรมชั้นตรีที่แปลว่ากองของธรรม อันหมายความว่าธรรมะหลาย ๆ ข้อที่เป็นเรื่องเดียวกัน ก็รวมอยู่เป็นหมวดเดียวกัน ก็เป็นธรรมชั้นตรีอันหนึ่ง เรียกว่ากองแห่งธรรม สมมติว่าธรรมะหมวดที่มีอุปการะมาก ในทุกะหมวด ๒ ก็มี ๒ ข้อ

คือสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ก็เป็นธรรมชั้นหนึ่ง คือกองแห่งธรรม กองหนึ่งตั้งนี้เป็นต้น และ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นนี้เอา ๒ หาร ก็เป็น ๔๒,๐๐๐ สำหรับอธิภรกรรมปฏิภาณนั้นมีถึงครึ่งหนึ่งของพระธรรมชั้นทั้งหมด ก็คือ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้น คราวนี้ส่วนวินัยปฏิภาณกับสุดตันตปฏิภาณนั้น ก็เหลืออีกครึ่งหนึ่งมาแบ่ง เป็น ๒ เมื่อแบ่งเป็น ๒ ส่วนหนึ่งก็เป็น ๒๑,๐๐๐ เพราะฉะนั้น พระวินัยปฏิภาณจึงมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น พระสุดตันตปฏิภาณก็มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้น รวมเข้า ก็เป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้น แต่ว่าจะมีใครเคยนับหรือเปล่าไม่ทราบ แต่ก็เป็น จำนวนที่พระอาจารย์ท่านตั้งเอาไว้ ก็เห็นจะต้องถือเอาความหมายว่ามีมากนั่นเอง และพระอาจารย์ผู้อธิบายพระสูตรดังกล่าวข้างต้น ท่านบอกว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน ภาิกษุทั้งหลายนั้น ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน หรือ ๘๔,๐๐๐ ข้อ ก็เป็นอันว่าพระธรรมชั้น ทั้งหมดนี้เป็นกรรมฐาน ทั้งนี้

อันที่จริงพิจารณาแล้ว ก็เห็นว่าทุก ๆ อย่างผู้ที่เป็นบัณฑิตถือเป็นข้อกรรมฐาน ได้ทั้งนั้น คือว่าอารมณ์ทั้ง ๖ ซึ่งจิตรับทางทวารทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วอยู่ทุก ๆ วัน ทุก ๆ เวลา ก็เป็นกรรมฐานได้ทั้งหมด รูปที่ตาเห็นทั้งหมด เสียงที่หูได้ยินทั้งหมด กลิ่นรสโผสสุภาพะที่จมูกลิ้นกายได้ทราบทั้งหมด และธรรมะคือเรื่องราวที่ใจได้รู้ได้คิด ทั้งหมด บัณฑิตถือเป็นกรรมฐานได้ทั้งนั้น เพราะว่าเมื่อมีสติกำหนด ในอารมณ์ ทั้งปวงเหล่านั้นอยู่ทุกอิริยาบถ อารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น ดังเช่น ที่มีเรื่องเล่าว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่ง ท่านไปบิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตก็เอาน้ำล้างเท้า น้ำที่เหล้างท่านั้น เมื่อเทลงไปก็แรกก็ปรากฏเป็นน้ำไหล แล้วค่อย ๆ ซึมไหลไปในแผ่นดินหมด ท่านก็มาจับอาการที่น้ำไหลซึมลงไปแผ่นดินหมดนั้นมาพิจารณา ว่าทุกอย่างที่เป็นสังขารก็เป็นสิ่งที่เกิดและดับ ท่านก็ได้ดวงตาเห็นธรรม อันที่จริงนั้น เมื่อเข้ามาบวชก็ต้องบิณฑบาตกันอยู่ทุกวัน ๆ และก็ต้องมีน้ำล้างเท้ากันอยู่ทุกวัน ๆ แต่ในวันอื่นนั้นไม่ได้ตั้งสติพิจารณา สติไม่เกิดก็ไม่เป็นกรรมฐาน แต่เมื่อ สติเกิดขึ้น จิตที่กำหนดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตวิสุทธิขึ้น ในขณะนั้น เพราะฉะนั้น จึงได้ปัญญามองเห็นเกิดดับจากน้ำที่เหล้างเท้า ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลแล้วก็ค่อย ๆ ซึมหายไป ในแผ่นดินหมด อันแสดงว่าสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดดับ ชีวิตนี้ก็เกิดดับตั้งนั้น ก็เป็นตัวปัญญาซึ่งเป็นวิปัสสนาขึ้นมา

หรือแม้ในสมัยหลังนี้ ที่ท่านแสดงถึงพระเถระรูปหนึ่งที่มีชาวบ้านหลังวัดเขาต่อกัน ท่านก็เอาอุปเทียบมาจุดพนมมือฟังว่านาน ๆ จะได้ยินคำด่าแบบนี้สักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้น แม้ที่เสียงด่ากันนี้ ก็เป็นกรรมฐานเหมือนกัน ในเมื่อกำหนดพิจารณาลงไปว่าคนเราเมื่อโทสะเกิดขึ้นก็เป็นดั่งนี้ด่ากันโครมครามอย่างนี้ต่อกันด่ากัน เพราะฉะนั้น ถ้าใครเห็นเป็นกรรมฐานในคำด่าได้ ก็แปลว่าโทสะก็สงบจิตกับวิสุทธิ แม้เสียงเพลงที่ร้องก็มีเล่าไว้ ว่าพระเถระรูปหนึ่งไปบิณฑบาต ได้ยินเสียงเพลงที่ชาวบ้านร้อง ก็กำหนดเสียงเพลงและเนื้อเพลงที่แสดงถึงความเกิดดับ คือว่าท่านจับความไปในความเกิดดับ แต่เนื้อเพลงนั้นจะว่าอย่างไรท่านไม่ทราบ แต่ว่าท่านจับความไปในทางสิ่งที่แสดงถึงการเกิดดับ ก็เป็นกรรมฐานขึ้นได้เหมือนกัน ก็เกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นได้เหมือนกัน ก็เป็นอันว่าทั้งเสียงด่าทั้งเสียงร้องเพลงนั้น บัณฑิตถือเป็นกรรมฐานได้ทั้งนั้น ให้สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า กรรมฐานนั้นมีอยู่รอบตัว เมื่อรู้จักที่จะคิดให้ถูกทางของกรรมฐานแล้ว ก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ที่พระอาจารย์ว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน ๘๔,๐๐๐ แก่ภิกษุทั้งหลาย นั้นก็มีเหตุผล คือว่าทรงจับเรื่องที่บังเกิดขึ้นเป็นกรรมฐานทั้งนั้น ผู้ที่ได้อ่านเรื่องธรรมบท หากมาคิดในแง่นี้แล้วก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนั้น

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่กล่าวไว้ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่างในนวโกวาทคือ ๑. ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ ๒. ทรงแสดงธรรม มีนิทาน คือ เหตุที่ตรงตามให้เห็นจริงได้ และ ๓. ทรงแสดงธรรมที่มีปาฏิหาริย์ คือผู้ฟังยอมได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ อันนี้เป็นความจริง ปฏิบัติได้ผลจริง และข้อที่ว่า ทรงแสดงธรรมเพื่อรู้ยังเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือว่าธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งสิ้นนั้น ทรงแสดงในตนเอง ไม่ใช่ทรงแสดงที่อื่น เหมือนอย่างนายแพทย์ที่ศึกษาวิชาแพทย์นั้น ก็ศึกษาภายในร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ทั้งนั้น และเมื่อประกอบยารักษา ก็ประกอบยารักษาในร่างกายของสัตว์และคนทั้งนั้น ไม่ใช่ที่อื่น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมภายในดั่งนี้ จึงรู้ได้เห็นได้ด้วยตัวเอง ถ้าทรงแสดงที่อื่นข้างนอก เช่นทรงแสดงเรื่องโลกมีที่สุดโลกไม่มีที่สุดเป็นต้น ผู้ฟังก็ได้แต่เชื่อเท่านั้น

หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาเสียเลย ที่จะรู้นั้นไม่มี ได้แต่เชื่อ เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงไม่ทรงพยากรณ์ในเรื่องภายนอกทั้งหลายดังกล่าว ทรงพยากรณ์คือแสดงแก้ไขแต่ ภายในดังที่แสดงว่าทรงบัญญัติทุกข์ บัญญัติเหตุเกิดทุกข์ บัญญัติความดับทุกข์ บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ในกายอันยาวาวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง ในพระบาลีนั้นท่านใช้คำว่า ทรงแสดงโลก ทรงแสดงเหตุเกิดโลก ทรงแสดงความดับโลก ทรงแสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ก็หมายถึงทรงแสดงทุกข์เป็นต้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น จึงรู้ได้เห็นได้

และทรงแสดงธรรมมีนิทาน คือเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้ คำว่า “นิทาน” นี้เป็นคำบาลีที่ท่านใช้ ว่าทรงแสดงธรรมมีนิทาน แต่ไม่ได้หมายความว่า เป็นนิทานที่เล่าอังกั้นเป็นเรื่อง แต่หมายความว่าเหตุที่ทรงปรารภ และเหตุที่ทรงปรารภนั้นมีแสดงไว้ในธรรมบทมาก คือบางทีก็เสด็จไปบิณฑบาต เห็นเด็กกำลังตีกัน ก็ทรงจับขึ้นมาทรงแสดงเป็นธรรมะสั่งสอน ซึ่งโดยความก็คือว่าทุก ๆ สัตว์ บุคคลต่าง ก็รักชีวิตของตน ต้องการความสุขอยู่ด้วยกัน จึงไม่ควรทำร้ายกัน ไม่ควรจะทำทุกข์ให้ แก่กัน ก็ทรงปรารภเอาเหตุที่เกิดขึ้นมาจับเป็นธรรมะสั่งสอน ก็เหมือนอย่างที่เราที่แรก ว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านกลับจากบิณฑบาตล้างเท้า ก็เห็นน้ำซึมหายไปโดยลำดับ ก็ได้ความคิดถึงความเกิดดับของสังขารทั้งหลายดังที่เล่ามานั้น เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอาเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้แหละ เป็นตัวนิทานคือตัวเหตุ มาแสดงเป็นธรรมะแล้ว ทุก ๆ เรื่องนั้นก็เป็นที่กรรมฐานทั้งนั้น และก็โดยเฉพาะทุกคนเมื่อเป็นบัณฑิตคือเป็นผู้ฉลาด ได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ย่อมสามารถจับเอาเหตุการณ์เหล่านั้นมาสอนตัวเอง เป็นกรรมฐานขึ้นได้ทุก ๆ อย่างเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เรื่องที่เป็นกรรมฐาน นั้นจึงมีมากมาย ใช้ได้ทั้งนั้น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าคำที่ใช้ได้ ร้องเพลงก็เป็นได้ ดังนี้ เป็นต้น

สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกปริยายหนึ่ง สรุปข้อที่ปฏิบัติเป็น กรรมฐานในการที่จะทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตตวิสุทธิไว้เพียง ๕ ประการ เป็นหลัก คือ

ประการที่ ๑ เพื่อสงบกิเลสกองราคะ อันกิเลสกองราคะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าสวยงาม เพราะฉะนั้น ก็ใช้กรรมฐานสำหรับพิจารณาว่าไม่สวยงาม เช่นกายคตาสติ สติพิจารณากาย ดังที่ในสติปฏิฐานแสดงไว้ในหมวดปฏิกุลปัพพะ ข้อที่ว่าด้วยสิ่งปฏิกุลที่พระอุปัชฌาย์เอามาสอนนาค ผมชนเล็บฟันหนึ่งว่าเป็นสิ่งปฏิกุลไม่สวยงาม หรือว่าพิจารณาอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ ดังที่ได้เคยแสดงมาแล้ว เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้จิตสงบจากราคะได้ เพราะว่ารากะนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่เห็นว่างาม หรืออารมณ์ที่ไม่ถือว่างาม เพราะฉะนั้น ก็ต้องพิจารณาว่าไม่งามในทางตรงกันข้าม ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริง เพราะว่สิ่งที่ยึดถือว่างามนั้นอันที่จริงไม่งาม เพราะมองในแง่ที่ปฏิกุลต่าง ๆ ของผมชนเล็บฟันหนึ่งเป็นต้น

ประการที่ ๒ เพื่อจะสงบกิเลสกองโทสะ อันกิเลสกองโทสะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าไม่งามอันตรงกันข้าม เมื่อเป็นดังนี้ ก็ต้องใช้กรรมฐานที่จะทำให้เห็นว่างาม จึงได้ตรัสสอนให้เจริญเมตตาแผ่จิตออกไปให้มีความสุข ไม่มีภัยไม่มีเวร ไม่มีทุกข์ รักษาตนให้สวัสดีอันตรงกันข้ามกับโทสะ เพราะเมตตานั้นจะทำให้จิตกลับอ่อนโยนเห็นว่างามในบุคคล หรือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะนั้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า คนที่มีเมตตาต่อกันนั้น จะมองเห็นกันด้วยสายตาที่เป็นมิตร จิตใจที่เป็นมิตร ไม่ขัดลูกตาก็คืองาม เหมือนอย่างพ่อแม่เห็นลูก พ่อแม่เต็มไปด้วยเมตตาในลูก เพราะเห็นว่าลูกงามไม่ขัดลูกตา มีความรัก แม้ว่าหน้าตาจะเขลอะขลอะอย่างไร หรือว่าลูกจะเจ็บป่วยน่าเกลียดอย่างไร ก็ยังเห็นว่างามอยู่นั่นเองด้วยความรัก อาน้ำให้ได้ปฏิบัติ ได้รักษาใช้ได้ ไม่รังเกียจในสิ่งที่ไม่สะอาดต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้ลูกได้ นี่เป็นข้อ ๒ และเมื่อทำในข้อ ๒ นี้ก็จะดับโทสะได้

เพราะฉะนั้น ให้เทียบเคียงกันในระหว่าง ๒ ข้อก่อน คือข้อ ๑ นั้นให้เห็นว่าไม่งามในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของราคะ เพราะว่ารากะนั้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้น ก็ต้องแก้ด้วยกรรมฐานที่พิจารณาว่าไม่งาม แต่อันที่จริงก็ไม่งามคือมองในแง่ที่ไม่งามในส่วนที่ไม่งาม เพื่อจะดับกิเลสกองราคะ คราวนี้มาถึงข้อ ๒ กิเลสกองโทสะ กลับใช้กรรมฐานข้อเมตตาให้เห็นว่างาม เพราะว่โทสะนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เห็นว่างามขัดลูกตา ทำให้ขัดใจ เพราะฉะนั้น เมื่อได้เมตตาแล้วก็จะดับโทสะได้ ความที่เห็นว่างามอันเป็นที่ตั้งของโทสะก็หายไป เพราะฉะนั้น จึงตรงกันข้าม

ประการที่ ๓ ให้หัดทำกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือว่าในอารมณ์บางอย่าง นั้นเป็นที่ตั้งคือชวนให้เกิดโทสะก็มี เป็นชวนให้เกิดราคะก็มี เพราะฉะนั้น ก็หัด ทำกรรมฐานในอารมณ์เช่นนั้น ว่าเป็นสิ่งที่ไม่งามได้ คือให้สงบได้ทั้งราคะทั้งโทสะ เพราะว่ามีกรรมฐานที่กำหนดพิจารณาว่าไม่งาม เช่นกายคตาสติดังกล่าว หรือ อสุภกรรมฐาน พิจารณาซากศพที่ย่อมระงับได้ทั้ง ๒ เหมือนกัน ระงับกองราคะก็ได้ ระงับกองโทสะก็ได้ อันหมายความว่า เมื่อปฏิบัติในกรรมฐานสำหรับระงับกิเลส กองราคะโดยตรงคือกายคตาสติ สติที่พิจารณากายว่าไม่งดงามก็สงบกิเลสกองราคะ ลงไปได้ แต่ทว่าก็อย่าให้กิเลสกองโทสะเกิดขึ้นด้วย เพราะบางทีกิเลสกองโทสะนั้นบังเกิด ขึ้นโดยไม่รู้ตัว ไม่รู้ว่า เป็นโทสะ แต่อันที่จริงเป็นโทสะเป็นการประทุษร้าย ดังเช่นที่มี เล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนกรรมฐานก็กายคตาสตินี้แหละ ทำให้ภิกษุทั้งหลายมองเห็น ว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งปฏิญกุลไม่สะอาด เต็มไปด้วยของปฏิญกุลไม่สะอาดต่าง ๆ กิเลสกอง ราคะก็สงบ แต่คราวนี้มันเกินไป คือเกิดรังเกียจร่างกายขึ้นมาว่าสกปรก อยู่กับสิ่งที่ สกปรกทุกวัน ทำลายมันเสียดีกว่า ก็เลยฆ่าตัวตาย ดังนี้ไม่ถูก เพราะฉะนั้น จึงต้องมีเมตตาประกอบด้วย เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้ต้องเมตตา พระพุทธศาสนาไม่ได้สอน ให้ฆ่า แต่ให้เลี้ยงเอาไว้เพื่อจะทำประโยชน์ต่อไป อย่างเมตตาที่สอนนั้นก็สอนให้มีความเมตตาเอ็นดูอยู่ในชีวิตทั้งหลายในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ฆ่าไม่ให้ทำลาย การฆ่า ตัวตาย นี้ก็เป็นโทสะเหมือนกัน แต่เป็นโทสะอย่างละเอียด มันเป็นโมหะ นั้นแหละ มากกว่า แต่อากาที่ทำลายนั้นก็เป็นเรื่องคล้าย ๆ ของโทสะที่แปลว่าเครื่องประทุษร้าย เพราะฉะนั้น ต้องอย่าให้เลยเถิดไป ต้องมีเมตตามากำกับไว้ด้วย บางทีถ้าเบื่อ ๆ หนักเข้าไป ก็โยนทิ้ง นี้ก็ไม่ได้ไม่ควรที่จะโยนทิ้ง ต้องเลี้ยงไว้ต้องรักษาไว้

ประการที่ ๔ ก็เหมือนกัน คือว่ามุ่งเพื่อที่จะทำลายโทสะดับโทสะ ก็เจริญ เมตตา แต่เมื่อได้เมตตาแล้ว อย่าให้เมตตานั่นกลายเป็นราคะขึ้นมา เพราะฉะนั้น จึงให้พิจารณาให้เห็นความปฏิญกุลคู่กันไปด้วย ดังเช่นเจริญเมตตาไปในสัตว์ บุคคล ทั้งหลาย ก็เกิดจิตมีเมตตามีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข แต่บางทีก็เลย เกิดราคะ ในสัตว์บุคคลนั้นด้วย ดังนี้ก็ไม่ถูกต้อง เมตตาก็กลายเป็นราคะไป เพราะฉะนั้น ก็ต้อง ให้พิจารณาในข้อที่เป็นของไม่งาม ประกอบกันไปด้วย เพราะฉะนั้น จึงต้องแบ่งกันว่า ส่วนไหนควรพิจารณาไปในทางที่ไม่งาม ส่วนไหนควรพิจารณาว่างาม อย่าให้เป็นกิเลส

ทั้ง ๒ ฝ่าย และเพื่อให้ไม่เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น จึงต้องมีกรรมฐานคู่กันอยู่ตั้งนี้ สำหรับที่จะช่วยกัน เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติกรรมฐานจึงต้องหัดไว้ทั้ง ๒ ส่วน หัดทำกรรมฐานในด้านพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม เช่นกายคตาสติ อสุภกรรมฐานด้วย และก็หัดพิจารณาในด้านว่างามคือเมตตาไว้ด้วย เพราะเมตตาจะเห็นว่างาม แม้ใน วัตถุสิ่งเดียวกันนั้น เช่นมุ้งที่จะสงบราคะก่อน พิจารณาว่าไม่งาม แต่ก็ให้มีเมตตากำกับด้วย เพื่อจะได้ไม่ทำลาย แล้วก็ในส่วนที่เพื่อทำลายโทสะก็เหมือนกัน แม้เมตตาไปเพื่อที่จะระงับโทสะทำลายโทสะก็ต้องหัดที่จะพิจารณาในด้านที่เป็นกายคตาสติ หรือ อสุภกรรมฐาน คือในทางที่เห็นว่างามนั้นด้วย เพื่อไม่ให้เมตตากลายเป็นราคะ ดังนี้เป็นข้อที่ ๔

ประการที่ ๕ เมื่อปฏิบัติได้ตั้งนี้แล้ว ก็เว้นได้ทั้ง ๒ คือไม่ต้องใช้กรรมฐานเพื่อระงับราคะ คือในทางพิจารณาว่าไม่งาม และกรรมฐานเพื่อระงับโทสะ คือในทางพิจารณว่างามอันเป็นทางตรงกันข้ามกันนั้น เว้นได้เสียทั้ง ๒ อย่าง และทำจิตให้เป็นอุเบกขา คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่เป็นกลางในภายใน มีสติความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัวกำกับอยู่ เป็นการตั้งสงบอยู่ในภายในเป็นอุเบกขา ดังนี้ เป็นข้อที่ ๕

นี่เป็นวิธีปฏิบัติทำจิตวิสุทธิ คือทำจิตให้บริสุทธิ์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนสรุปเอาไว้ ว่าวิธีปฏิบัตินั้นมี ๕ ประการดังนี้ กรรมฐานทั้งหมดจะมีก็ข้อก็ตาม ก็เพื่อให้ได้ผลตามหลักปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้

การชำระทิฏฐิเป็นวิปัสสนากรรมฐาน

วิสุทธิข้อที่ ๓ คือ ทิฏฐิวินิวิธาน ความหมดจดแห่งความเห็น วิสุทธิข้อที่ ๑ คือ สิวินิวิธาน ความหมดจดแห่งศีล ข้อที่ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ก็คือศีลและสมาธิ ข้อที่ ๑ คือศีลนั้นต้องมีเป็นภาคพื้น ข้อที่ ๒ คือสมาธิต้องมีเป็นบาทของวิปัสสนา คือของปัญญา และตั้งแต่ข้อที่ ๓ ไปจนถึงข้อที่ ๗ เป็นตัวปัญญาหรือเป็นตัววิปัสสนา เพราะฉะนั้น การแสดงอธิบายวิปัสสนากรรมฐานหรือปัญญา ในไตรสิกขา จึงอธิบายได้ด้วยวิสุทธิตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อที่ ๗ รวมเป็น ๕ ข้อ

ข้อที่ ๓ นี้เป็นตัววิปัสสนาข้อแรก คือจะต้องปฏิบัติทำปฏิภาณคือความเห็นให้หมดจดบริสุทธิ์ก่อน อันปฏิภาณคือความเห็นนั้น สำหรับชั้นที่ทำให้บริสุทธิ์ในที่นี้ ก็คือความเห็นในตัววิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา คำว่า “ภูมิ” นั้นเราใช้เรียกกันว่าภูมิชั้น หรือว่าภูมิแผ่นดิน ภูมิของวิปัสสนานั้นก็คืออารมณ์ของวิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะต้องได้วิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อันเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ และวิปัสสนาภูมิในที่นี้หมายถึง การปฏิบัติชำระปฏิภาณคือความเห็นเสียก่อน อันการชำระปฏิภาณคือความเห็นเสียก่อนนั้น ก็จะต้องมีศีลมีสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นบาทมาโดยลำดับ คือว่าศีลนั้น เป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ ราคะโทสะโมหะที่เป็นอย่างหยาบ อันเป็นเหตุให้ละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ และก็ต้องมีสมาธิสำหรับที่จะสงบหรือชำระกิเลสอย่างกลางคือนิรวรณ ก็คือราคะโทสะโมหะซึ่งเป็นชั้นนิรวรณที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อเป็นดังนี้จิตก็จะสงบตั้งมั่นลงได้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธิอันมีศีลเป็นพื้นฐานนี้ ซึ่งเป็นจิตที่สงบ มากำหนดพิจารณาอัฐภาพนี้ คือความเป็นอตตัตตัตตนนี้ ว่าอัฐภาพนี้ คือความเป็นอตตัตตนนี้ เป็นอตตตัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวตน เป็นสัตตตัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคล อตตตัญญา กับสัตตตัญญา นี้ กล่าวรวมกันในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ก็คือความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา

รู้ชั้น ๕ หรือนามรูป

อันความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขานี้เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่กองทั้ง ๕ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าชั้น ๕ คือรูปชั้น กอกรูป เวทนาชั้น กอเวทนา สัญญาชั้น กอสัญญา สังขารชั้น กอสังขาร วิญญาณชั้น กอวิญญาณ เพราะเหตุที่มีความยึดถืออยู่ในชั้น ๕ นี้ว่า *เอตัม มม* นี้เป็นของเรา *เอโสหสมฺมิ* เราเป็นนี้ *เอโส เม อตตตา* นี้เป็นอตตัตตนของเรา หรือกล่าวสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้น ชั้น ๕ จึงชื่อว่าอุปาทานชั้น แปลว่าชั้นเป็นที่ยึดถือดังกล่าว ฉะนั้น อัฐภาพนี้ ก็คือตัวอตตตัญญา สัตตตัญญา ซึ่งตั้งขึ้นที่ชั้น ๕ นี้ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงเรียกว่าอุปาทานชั้น เพราะฉะนั้น จึงกำหนดพิจารณา

ให้รู้จักชั้น ๕ ว่ารูปเป็นอย่างนี้ ก็คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อันได้แก่ธาตุ ทั้ง ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เรียกว่ามหาภูตรูป และ อุपाทายรูป รูปอาศัย ก็คืออาศัยซึ่งมหาภูตรูปนั้นอยู่ เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตรประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท วิสัยคือสิ่งที่ต่อกันกับประสาท ทั้ง ๕ นั้น ก็คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ดังนี้เป็นต้น ก็เป็น กองหนึ่งเรียกว่ารูปขันธ์ กองรูป เวทนาเป็นอย่างนี้ คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือ เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญา เป็นอย่างนี้ คือความจำหมายต่าง ๆ จำรูปจำเสียงจำกลิ่น จำรสจำโผฏฐัพพะจำ เรื่องราวทั้งหลาย ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารเป็น อย่างนี้ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงต่าง ๆ คิดปรุงรูป คิดปรุงเสียง คิดปรุงกลิ่น คิดปรุงรส คิดปรุงโผฏฐัพพะ คิดปรุงเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่า สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณ เป็นอย่างนี้ คือว่ารู้เห็น คือรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหู ที่เรียกว่าได้ยินหรือได้ฟัง ทราบกลิ่นทางจมูก ทราบรสทางลิ้น ทราบสิ่ง ถูกต้องทางกาย และรู้เรื่องที่คิดที่นึกทางมโนคือใจ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าวิญญาณ ขันธ์ กองวิญญาณ เรียกว่ารูปก็เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระดูทอดโรกไป และอีก ๔ กอง นั้นรวมเรียกว่านาม ก็เพราะเป็นสิ่งที่นุ่มไปของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะว่าจิตที่นุ่มออกรับอารมณ์นั้นก็คือรับรู้นั้นเอง เป็นเวทนา ก็เป็นรู้อย่างหนึ่ง คือว่ารู้เป็นสุข เป็นทุกข์ เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญา ก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้จำหมาย เป็นสังขารก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้คิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นวิญญาณ ก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้ ที่เรียกว่าเห็นที่เรียกว่าได้ยินเป็นต้น จึงเรียกว่านาม ดูให้รู้จักว่า รูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้สังขารเป็นอย่างนี้วิญญาณ เป็นอย่างนี้รวมเข้าก็คือว่ารูปเป็นอย่างนี้ นามเป็นอย่างนี้ ดูให้รู้จัก

รู้ายตนะ ๑๒

และก็ดูให้รู้จักสืบไปถึงอายตนะ ๖ ก็คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ต่อกันว่า ตาเป็นอย่างนี้ รูปเป็นอย่างนี้ หูเป็นอย่างนี้ เสียงเป็นอย่างนี้ จมูกเป็น อย่างนี้ กลิ่นเป็นอย่างนี้ ลิ้นเป็นอย่างนี้ รสเป็นอย่างนี้ กายเป็นอย่างนี้ โผฏฐัพพะสิ่ง

ที่กายถูกต้องเป็นอย่างนี้ มโนคือใจเป็นอย่างนี้ ธรรมะคือเรื่องราว เป็นอย่างนี้ อายุขณะภายใน ๖ อายุขณะภายนอก ๖ ก็เป็น ๑๒

รู้ธาตุ ๑๘

ต่อจากนี้ก็ดูให้รู้จักธาตุทั้ง ๑๘ ธาตุทั้ง ๑๘ นั่นก็คือ จักขุ ตา รูป และจักขุวิญญาน โสตะ หู เสียงและโสตวิญญาน ชานะ จมูก กลิ่นและชานวิญญาน ชิวหา ลิ้น รสและชิวหาวิญญาน กาย โยภูฐัพพะและกายวิญญาน มโน ใจ ธรรมะเรื่องราวและมโนวิญญาน ๖ กับ ๓ ก็เป็น ๑๘ เรียกว่าธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่าธาตุ ๑๘ นั่นก็โดยอธิบายว่า ทั้งหมดนี้ทรงหรือดำรงภาวะของตนอยู่ตามประเภท เช่นจักขุคือตาก็ทรงภาวะเป็นตาดำรงภาวะเป็นตาอยู่ รูปก็เช่นเดียวกัน จักขุวิญญานก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงมีจักขุคือตา มีรูปและมีจักขุวิญญาน ถ้าหากว่าไม่มีความทรงภาวะของตนอยู่แล้ว ก็จะไม่ปรากฏว่ามีจักขุคือตา ไม่ปรากฏว่ามีรูปและมีจักขุวิญญาน

ฉะนั้น จึงเรียกว่าธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่หมายความว่าทรงอยู่หรือดำรงอยู่ตลอดไป หมายความว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ในขณะที่ตั้งอยู่ เพราะว่าทั้งหมดนี้ก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น หรือเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งตั้งที่ได้อธิบายมาแล้ว ซึ่งมีลักษณะ ๓ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ เพราะฉะนั้น ลักษณะที่ ๒ คือความตั้งอยู่ปรากฏนั้น ก็เพราะมีความเป็นธาตุคือยังตั้งอยู่ได้ แม้ว่าจะตั้งอยู่แล้วจะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แล้วในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปก็ตาม แต่ก็ยังมีภาวะที่ตั้งอยู่ตรงนี้แหละที่มีความเป็นธาตุ จึงรู้ว่าธาตุ ๑๘

รู้สภาพหรือสภาวะธรรม

และต่อจากนี้ก็เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความที่มากำหนดดูให้รู้จักขั้นที่ ๕ ย่อเป็นนามรูป และอายุขณะ ๑๒ กับธาตุ ๑๘ ดังนี้ เรียกว่าเป็นวิปัสสนากัมมิ

คือเป็นภูมิของวิปัสสนา และกำหนดให้รู้จักว่าทั้งหมดนี้เป็น *สภาวะธรรม* สภาวะธรรมนั้น แปลว่าธรรมที่มีภาวะของตนเอง ที่เรียกว่ามีภาวะของตนเองนั้นก็คือว่ามีความเกิดขึ้น มีความตั้งอยู่ และเมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ของตนเอง คือมี ลักษณะของตนเองดังที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ นั้น และคำที่ว่า ของตนเองนี้ก็ไม่ใช่ หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่ว่ามีเหตุมีปัจจัยซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป สำหรับใน ข้อนี้ยังไม่กล่าวถึงเหตุถึงปัจจัย ก็เพราะเหตุและปัจจัยนั่นเอง จึงทำให้มีความเกิดขึ้น ปรากฏเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น และเหตุปัจจัยนี้ก็เหตุปัจจัยที่เนื่องกับสัตว์บุคคล ไม่ใช่ว่าไม่เนื่องกับสัตว์บุคคล แต่ความที่มีสัตว์บุคคลมาเนื่องนี้ ก็มาเนื่องตามความ เป็นไปที่เรียกว่าสภาพภาวะของตนนั้น คือต้องมาเข้าในวงของเหตุผลที่เป็นตัวสภาพ คือตัวภาวะของตน มาเข้าวงจรหรือวงกลมหรือเข้าทางของเหตุผลที่เป็นภาวะของตน เอาแต่เพียงว่าความเกิดขึ้นของ ชันธ์ อายตนะ ธาตุ ดังกล่าวนี้นี้ แม้จะมีมารดาบิดา เป็นแดนเกิด ก็ยังต้องประกอบกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาอีก เช่นว่าจะต้องมีสัตว์ที่ เรียกว่า *คันธัพพะ* เข้ามาถือปฏิสนธิ โดยที่สัตว์ผู้มาถือปฏิสนธินั้นยังมีเลสและมีกรรม ซึ่งเป็นวิญญูะ มีกรรมเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด จึงมาถือปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์ ของมารดา และก็มีความก่อกำเนิดขึ้นมาไปตามภาวะของตน

รู้สามัญลักษณะ

ฉะนั้น คำว่าสภาพตามภาวะของตนนั้น จึงหมายความว่า ตามเหตุปัจจัยของ ตนเอง เหมือนอย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้น คนอาจจะเป็นผู้ปลูกคือปลูกเพาะเมล็ด หรือว่า ตนเอามาปลูกรดน้ำพรุนดินให้ปุ๋ยเป็นต้น แต่ว่าความแตกออกของเมล็ด เป็นหน่อ หรือว่าเป็นต้นโดยลำดับนั้น ต้นไม้แตกเป็นหน่อจนถึงเป็นต้นตามภาวะของตนเอง คือ ตามเหตุปัจจัยของตนเองหรือของต้นไม้ตัวเอง คนคอยแต่เพียงรดน้ำเป็นต้น คอยบำรุง เท่านั้น แต่ความเกิดของต้นไม้เป็นไปตามสภาพตามภาวะของตน หมายความว่า ตามเหตุปัจจัยของต้นไม้ตัวเอง ดังนี้เรียกว่าสภาพ และความเป็นสภาพนี้ก็ได้หยุดเพียง ความเกิดขึ้นปรากฏเท่านั้น ยังมีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ ก็ยังมีความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏอีก ดังนี้ก็เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตน คนเรา

จะไปฝืนสภาพของขันธอายตนะธาตุไม่ได้ คือจะไปฝืนให้เป็นไปตามที่พอใจไม่ได้ ขันธอายตนะธาตุเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็เติบโตใหญ่ขึ้น เรียกว่าเจริญขึ้นมา เมื่อเรียกตามถ้อยคำธรรมดาของร่างกาย ก็เรียกว่าเป็นเด็กเล็กเป็นเด็กใหญ่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ แล้วก็แก่งไปหง่อมลงไป แล้วก็แตกสลายในที่สุด นี่เป็นสภาพคือเป็นไปตามภาวะของตนเองทั้งนั้น ที่เรียกว่าคตธรรมดา อันนี้แหละคือตัวสภาพ จะไปบนก็ได้ ดังที่ทุกคนก็ชอบที่จะอยู่ในความเจริญ ที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ มีกำลังแข็งแรง ไม่ต้องการที่จะแก่ ที่จะหง่อม ที่จะแตกสลาย แต่ว่าก็แก้ไขห้ามไม่ได้ ก็ต้องเป็นไปตามสภาพ และความที่เป็นไปตามสภาพดังนี้ตั้งแต่เกิด ความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ คือปรากฏให้กำหนดรู้ได้ ให้เห็น ให้สัมผัสได้ว่าเป็นอย่างนั้น ให้รู้ได้ และความที่ปรากฏเกิดตั้งอยู่ และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีลักษณะต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้น แต่ว่าเมื่อรวมขึ้นโดยทั่วไปแล้ว คือดูที่ตรงกันหมดของสิ่งที่เป็นสังขารที่ปรุงแต่งทั้งหมดแล้ว ก็รวมเข้ามาได้เป็นลักษณะ ๓ อันเรียกว่า *สามัญลักษณ์* ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวงก็คือ อนิจจลักษณ์ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณ์ ลักษณะที่เป็นทุกข์ อนัตตลักษณ์ ลักษณะที่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอันนี้ก็ได้อธิบายมาบ้างแล้ว ก็จะยังไม่พูดไม่อธิบายในสามัญลักษณ์นี้ พิจารณาให้รู้จักสามัญลักษณ์ คือลักษณะที่ตรงกันหมดเหมือนกันหมดของสิ่งที่เป็นสังขารทุกอย่างให้รู้จัก ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันไปในนั้นก็อาจจะมีการแตกต่างกันไปเป็นอย่างโน้นเป็นอย่างนี้ เช่นว่าขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูปอายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ มีความเกิดปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ มีลักษณะที่แตกต่างกันไปก็มีมาก เช่นว่าโดยรูป ก็อาจจะมีการบางคนเตี้ย บางคนสูง บางคนปานกลาง บางคนผิวดำ บางคนผิวขาว อะไรเหล่านี้ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ก็เหมือนกัน ก็ต่างกันอย่างนั้นบ้าง ต่างกันอย่างนี้บ้าง ตามลักษณะเฉพาะตัว ๆ ไป แต่ว่าก็รวมกันได้ว่า ทุก ๆ ขันธ ๕ ทุก ๆ อายตนะ ๑๒ ทุก ๆ ธาตุ ๑๘ นั้น ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอนัตตคามิใช่ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เป็นแต่เพียงยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้นว่าอุปาทานขันธหรือสัตตัตถัญญาอตถัตถัญญานันเท่านั้น แต่อันที่จริงนั้นไม่มีตัวเราของเราที่แท้จริงอะไรเลย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ทั้งนั้น ต้องเป็นไปตามสภาพดังที่กล่าวมาแล้ว

สรุปการชำระทฎฎฎ

ผู้ทำวิปัสสนานั้นเมื่อได้มีศีลและได้ทำสมาธิให้ใจสงบ แล้วก็มาจับพิจารณาชำระทฎฎฎคือความเห็น ความเห็นที่ยังยึดถืออยู่ในตัวตนของเรา นี้ โดยกำหนดดูให้รู้จัก

๑. ก็คือให้รู้จักขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าต้องเป็นไปตามสภาพ คือภาวะเหตุปัจจัยของตัวเอง ตั้งแต่ความเกิดปรากฏ ตั้งแต่ความตั้งอยู่ปรากฏ ตั้งแต่เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏดังที่กล่าวมาแล้ว ให้รู้จักสภาพว่าสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามสภาพ คือภาวะเหตุผลของตนเองของแต่ละสิ่งเหล่านี้ และความปรากฏนั้น ย่อมปรากฏให้เห็นได้ให้สัมผัสได้เป็นต้น ให้กำหนดพิจารณาให้รู้ได้ โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ซึ่งลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายนั้นปรากฏ ความปรากฏนั้นปรากฏโดยที่มีลักษณะนั้นเป็นเครื่องกำหนดหมาย ถ้าไม่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายแล้ว ก็ปรากฏให้รู้ไม่ได้ให้พิจารณาไม่ได้ ที่ปรากฏคือปรากฏให้รู้ได้พิจารณาได้ ซึ่งรวมเข้ามาแล้วก็คือว่าในไตรลักษณ์ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมาย กำหนดให้รู้ได้พิจารณาได้ ว่าไม่เที่ยงอย่างนี้ เป็นทุกขอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ถ้าไม่ปรากฏก็พิจารณาให้รู้ไม่ได้ นี้ปรากฏเหมือนอย่างว่าจะร้องบอกด้วยซ้ำว่าฉันไม่เที่ยงนะ ฉันเป็นทุกขนะ ฉันเป็นอนัตตานะ อย่ามายึดถือ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็คล้าย ๆ กับว่าขั้น ๕ ที่ย่อเป็นรูปนาม อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ จะ ตะโกนบอกอยู่ตลอดเวลาว่าอย่ามายึดถือ อันที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่เที่ยง ข้าพเจ้าเป็นทุกข ข้าพเจ้าเป็นอนัตตา

ประการที่ ๒ ก็ให้รู้จักสภาพ

ประการที่ ๓ ก็คือให้รู้จักสามัญลักษณะ

รวมเป็น ๓ ประการ ประการที่ ๑ ให้รู้จักตัวขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ประการที่ ๒ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ และประการที่ ๓ ให้รู้จักสามัญลักษณะของสิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติตั้งนี้เป็น การปฏิบัติทำทฎฎฎความเห็นให้หมดจด

ให้หมดจดจากความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเมื่อพิจารณาไปจนรู้จักทั้ง ๓ ประการนี้ก็ย่อมจะได้ทวิภูมิจิตวิสุทธิ คือความหมดจดแห่งความเห็นอันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๓ อันนับว่าเป็นวิปัสสนาข้อที่ ๒

ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น

วิสุทธิข้อที่ ๔ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เมื่อได้เริ่มปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐาน ชำระทวิภูมิจิตคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ถึงขั้นที่ปฏิบัติชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น เพราะว่าย่อมจะมีความสงสัยถึงตัวเราในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง เพราะว่าเมื่อยังมีอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์ ดังที่จะเรียกรวมกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมื่อยังมีความสำคัญหมายอยู่ว่าสัตว์ บุคคลตัวตนเราเขายังเกิดขึ้น เพราะความยึดถือในขันธอายตนะธาตุดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ย่อมจะมี กังขา คือความสงสัยเกี่ยวแก่ตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น และแม้ว่าจะชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยกำหนดพิจารณาให้พบขันธอายตนะธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวเราของเรานั้น กำหนดให้รู้จักหน้าตาของขันธอายตนะธาตุ และกำหนดให้รู้จักสภาพ คือภาวะความเป็นของขันธอายตนะธาตุนั้น ที่มีที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตน ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไป ซึ่งความเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไปนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของขันธอายตนะธาตุนั้นเอง ปรากฏอยู่

ตามที่ได้กล่าวนี้ก็กล่าวตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า อูปปาโท ปญญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ วโย ปญญาติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ จิตตสฺส อณฺเวยตฺตํ ปญญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ปรากฏตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสนี้ ยกเอาข้อเสื่อมดับไปเป็นข้อที่ ๒ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นข้อที่ ๓ แต่ที่ว่าอธิบายนั้นจับตามลำดับเพื่อให้เข้าใจง่าย คือว่าความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ก็ปรากฏ และความที่เปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปในที่สุดก็ปรากฏ เอาความตั้งอยู่มาไว้เป็นที่ ๒ เอาความที่เสื่อมสิ้นไปมาเป็นข้อที่ ๓ ก็มีความเป็นอันเดียวกันกับ

พระพุทธภาษิตนั้น นี่เป็นสภาพของขันธอายตนะธาตุ คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเอง และก็กำหนดให้รู้จักสามัญลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของขันธอายตนะธาตุ ก็คือที่ปรากฏทั้ง ๓ นั้นนั่นเอง เมื่อรวมเข้าแล้วก็มีลักษณะทั่วไปก็คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา กำหนดให้รู้จักไตรลักษณ์ ดังนี้เป็นวิชิคาระทิวฐิตุความเห็นให้บริสุทธิ์ แต่ว่าในขั้นนี้ก็ยังไม่อุปทานไม่ได้ เพราะฉะนั้น ก็ย่อมจะมีความสงสัยอยู่เกี่ยวกับตัวเราของเราที่ฝังลึกอยู่ในกาลทั้ง ๓ ตัวเราของเราที่แหละเป็นที่ตั้งของ “กังขา” คือความสงสัยอย่างยิ่ง และวิจิกิจฉาในนิรณ ๕ ก็มีตัวเราของเราที่แหละเป็นที่ตั้งของวิจิกิจฉาเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับเป็นมูลฐานของวิจิกิจฉาทังปวง

ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

อันความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น ก็คือความสงสัยที่ปรารถนาในกาลที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว ว่าตัวเราได้มีแล้วได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราไม่ได้มีแล้วไม่ได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอะไรแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอย่างไรแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้เป็นอะไรแล้ว จึงได้เป็นอะไรอีกต่อไปในอดีตหรือไม่หนอ ดังนี้ นี่เป็นกังขาความสงสัยในอดีตหรือ ปรารถนาส่วนที่เป็นอดีต สรุปรเข้าแล้วก็ เป็น ๕ ประการ ส่วนความสงสัยที่ปรารถนาในอนาคตข้างหน้า ที่ยังไม่มาถึงรวมเข้าแล้วก็ได้แก่ความสงสัยว่า เราจักมีจักเป็นต่อไปในอนาคตหรือไม่หนอ เราจักไม่มีไม่เป็นในอนาคตหรือไม่หนอ เราจักเป็นอะไรหรือไม่หนอในอนาคต เราจักเป็นอย่างไรหรือไม่หนอในอนาคต เราจักเป็นอะไรแล้วจึงจะเป็นอะไรต่อไปในอนาคตหรือไม่หนอ ส่วนความสงสัยที่ปรารถนาปัจจุบันรวมเข้าก็คือ เดียวนี้เรามีเราเป็นอยู่หรือไม่หนอ เดียวนี้เราไม่มีไม่ได้อยู่หรือไม่หนอ เดียวนี้เราเป็นอะไรหรือไม่หนอ เดียวนี้เราเป็นอย่างไรหรือไม่หนอ เดียวนี้สัตว์นี้คือตัวเรานี้มาจากไหนหรือไม่หนอ เดียวนี้สัตว์นี้คือตัวเราจักไปในที่ไหนต่อไปหรือไม่หนอ ดังนี้รวมเข้าก็เป็น ๖ ประการ เหล่านี้เป็นความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

พิจารณาจับเหตุปัจจัยของชั้น ๕ หรือนามรูป

เพราะฉะนั้น เมื่อชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวมาแล้ว เมื่อ
 อุตตสัญญา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเราสงบลงไปได้ ปรากฏ
 เป็นชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ ขึ้นมาแทน แม้ว่าจะได้พิจารณาให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของ
 ชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ ตามเหตุปัจจัยของตน คือเกิดขึ้นตั้งอยู่เสื่อมดับไปดังกล่าวนั้น และ
 รวมเข้ามาให้รู้จักสามัญลักษณะคือลักษณะที่ทั่วไปของชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ แม้อย่างนั้น
 ก็ย่อมจะมีความสงสัยว่าชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ นี้มาจากไหน บรรดาภพทั้ง ๓ ได้เช่น
 เดียวกัน ในอดีตชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ ได้มีหรือไม่มี ในปัจจุบันชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ มีอยู่หรือ
 ไม่มี ในอนาคตชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ มีอยู่หรือไม่มี และถ้ามีอยู่ก็มาจากไหน เหมือนอย่าง
 ว่ามองเห็นเด็ก ที่เขามาวางทิ้งเอาไว้ที่หน้าบ้านของตน หรือที่ถนนหน้าบ้าน ก็ย่อมจะ
 ต้องมีความสงสัยว่าเด็กคนนี้ลูกใคร ใครเอามาทิ้งไว้ ฉันทใดก็ดี เมื่อพิจารณากำหนด
 แม้ว่าเห็นชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ ว่าเป็นอย่างนี้ ๆ เห็นหน้าตาของชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ แต่ก็
 ย่อมจะมีความสงสัยได้ว่า ชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ นี้มาจากไหน ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบัน และ
 ต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้น ทางพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะในข้อปฏิบัติวิธีทำ
 วิปัสสนาถัดจากชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวมาแล้ว จึงได้สอนให้พิจารณาจับเหตุ
 ปัจจัยของนามรูป ก็ชั้น ๕ นั้นแหละ ก็คือชั้น ๓ อายตนะ ธาตุ ดังกล่าวนั้นยกเอาชั้น
 ๕ ที่ย่อเป็นนามรูปขึ้นเป็นที่ตั้ง จับเหตุปัจจัยของ นามรูป และได้แสดงเหตุปัจจัยของ
 นามรูปไว้ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาธุระจะพึงจับขึ้นพิจารณา คือให้รู้จักสามัญปัจจัย
 คือเหตุปัจจัยที่ทั่วไปของนามรูปทั้ง ๒ อย่างหรือของชั้น ๕ ทั้งหมด ตามที่พระพุทธเจ้า
 ได้ตรัสแสดงไว้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม เป็น *สามัญปัจจัย* แห่งนามรูป
 อวิชชาก็คือความไม่รู้ในสังขะ ที่เป็นตัวความจริง ความไม่รู้ในสังขะที่เป็นตัวความจริง
 ก็คือไม่รู้ในอริยสังขะ ตัณหาก็คือความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานก็คือความยึดถือ
 กรรมก็คือการงานที่บุคคลกระทำทางกายทางวาจาทางใจ เป็นกรรมที่ดีก็มี เป็นกรรม
 ที่ชั่วก็มี เป็นกรรมที่เป็นกลาง ๆ ก็มี อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรมทั้ง ๔ นี้เป็นสามัญ
 ปัจจัยแห่งนามรูป และได้สอนให้รู้จัก *วิสามัญปัจจัย* คือ เหตุปัจจัยที่ไม่เป็นสามัญคือ
 ทั่วไปแก่นามรูปเหมือนกันทั้งหมด แต่ว่าเป็นเหตุปัจจัยจำเพาะของแต่ละข้อในชั้น ๕

หรือย่อเป็นนามรูป ก็คือให้รู้จักว่าอาหารที่บริโภคเข้าไป เป็นวิสามัญปัจจัยแห่งรูป อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นก็เช่นข้าวสุกและอาหารทั้งปวง สำหรับที่จะหนุนบำรุงรูปกาย รวมเข้าก็คือธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมนั่นเอง เป็นอาหารที่บุคคลบริโภคเข้าไป สำหรับที่จะหนุนบำรุงรูปกาย เพราะว่ารูปกายนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ ธาตุดินน้ำลมไฟที่ประกอบเข้าเป็นรูปกายนี้ ก็สิ้นเสื่อมไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีอาหารคือ ธาตุดินน้ำไฟลมใหม่เข้าไปหนุนบำรุงเพิ่มเติมเอาไว้ รูปกายนี้จึงดำรงอยู่ได้

เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ดูเข้ามาสักหน่อยก็จะเห็นได้ว่าเป็นสภาวะธรรมอย่างไร เป็นสามัญลักษณ์ณะอย่างไร ซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ที่เป็นไปตามสภาพ หรือที่เป็นตัวสภาพ คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนนั้น ก็ได้กล่าวมาแล้ว เกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไป นี่เป็นตัวสภาวะธรรมและก็เป็นไปตามสภาวะธรรมดังนี้ ธาตุทั้งหลายที่มาประกอบเข้าเป็นรูปกาย อันนี้ก็เกิดขึ้น ตั้งอยู่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงดับไปอยู่ทุกขณะจิต จึงต้องการอาหารเข้าไปบำรุงเพิ่มเติม อยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดก็คือว่าทุกคนต้องบริโภคลมอยู่ทุกขณะ ลมหายใจเข้าออก คือต้องหายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ทุกขณะ หยุดไม่ได้ เพราะว่าต้องการธาตุลมนี้ เข้าไปเพิ่มเติมส่วนที่เสื่อมสิ้นไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก และในธาตุลม อันนี้ อันที่จริงนั้นก็มีธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟ รวมเข้าอยู่ในธาตุลมนี้ด้วยที่เป็นอย่างละเอียด ถ้าหากว่าต้องหยุดหายใจสักครู่เดียว ชีวิตก็จะดับแล้ว ก็แสดงว่าธาตุที่เข้าไป ดำรงเลี้ยงชีวิตอันเป็นส่วนรูปกายนี้ ต้องเสื่อมดับอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว ต้องเข้าไปซ่อมแทนกันให้ได้ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว จะเว้นเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้น อาหารรวมเข้าก็คือธาตุทั้ง ๔ นี้จึงเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป ซึ่งต้องการ อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

คราวนี้มาถึงนาม อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยแห่ง วิญญาณอันเป็นส่วนจิต ก็คืออายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นี้ต้องประจวบกัน จึงจะเกิดวิญญาณ รูปร่างก็เหมือนรูป รู้เสียงก็คือได้ยินเสียงเป็นต้น ถ้าหากว่าอายตนะ ภายใน ๖ ภายนอก ๖ ไม่ประจวบกัน วิญญาณก็ไม่บังเกิดขึ้น ถ้าคนหลับตาเสีย ไม่ดูอะไร จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด คนที่ตาบอดจักขุวิญญาณก็ไม่เกิด หูหนวกโสตวิญญาณ

ก็ไม่เกิด หรือคนที่ตาดีหูดี ถ้าหากว่าไม่ดูไม่ฟัง คือไม่ทำให้อายตนะภายในภายนอก ในข้อตา ข้อหู นั้นมาประจวบกัน จักขุวิญญาณโสตวิญญาณก็ไม่เกิดเช่นเดียวกัน แต่ว่าคนเรานั้นแม้ว่าจะพิการตาบอดหูหนวก แต่อายตนะคู่ที่ ๖ นั้นยังอยู่คือมโนกับ ธรรมะ และอาจจะใช้ทดแทนได้ เช่นใช้กายอันเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๕ กับโณภูมิจิต คือสิ่งที่กายถูกต้องทดแทนได้บ้าง ทดแทนตาได้ ดังเช่นที่เคยเล่าแล้วถึงคนตาบอดและ มาหัดปฏิบัติทางจิตให้อ่านหนังสือได้ หรือทำอะไรได้บ้างเป็นต้น ที่ท่านกล่าวสันนิษฐานกันว่าใช้กายส่วนใดส่วนหนึ่งทดแทน ถ้าไปปิดกายส่วนนั้นเสียแล้วก็มองไม่เห็น แต่นั่น ต้องใช้อาศัยอำนาจสมาธิจิตเข้ามาช่วย แต่โดยปรกติแล้วอายตนะภายในและภายนอก ดังกล่าว เป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ ผัสสะอันเกิดเพราะวิญญาณกับอายตนะภายใน อายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร

รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย

เพราะฉะนั้นก็ให้พิจารณาจับปัจจัยหรือเหตุปัจจัยของขันธ์ ๕ ย่อเข้าเป็นนาม รูปดังกล่าวมานี้ ให้รู้จักทั้งที่เป็นสามัญปัจจัยทั้งที่เป็นวิสามัญปัจจัยดังกล่าวมานั้น และเมื่อพิจารณากำหนดอยู่ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ความรู้ที่สรุปเข้ามว่านามรูปที่มีมาในอดีตก็ตาม ที่จะมีในอนาคตก็ตาม หรือที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ตาม ย่อมมีสามัญปัจจัยคือ เหตุปัจจัยที่เป็นสามัญ อันได้แก่อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม และย่อมมีวิสามัญปัจจัย ก็ได้แก่อาหารเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ และผัสสะอันเกิดจากวิญญาณประกอบทั้งอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัย ทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อม แห่งเวทนา สัญญาสังขาร โดยตรงนั้นก็คือเป็นวิสามัญปัจจัยเวทนา โดยอ้อมนั้นก็คือตลอดถึงสัญญาและสังขาร และทั้ง ๓ นี้ย่อมเป็นปัจจัยของกันและกันอีกด้วย ก็คือเวทนามีสัญญาและสังขาร สัญญาก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งสังขาร ก็คือว่าเมื่อมีเวทนามีสัญญา คือความจำหมายได้ในอารมณ์ของเวทนามันนั้น คือเวทนาบังเกิดขึ้นอาศัยผัสสะที่สืบเนื่องมาจากวิญญาณ ประกอบด้วยอายตนะภายในอายตนะภายนอก สัญญาก็ย่อมจำหมายในอายตนะภายใน ในอายตนะภายนอก เหล่านั้น และในวิญญาณเหล่านั้นได้ด้วย

และเมื่อมีสัญญาความจำหมาย ก็ย่อมมีสังขารคือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดอยู่ในอารมณ์ที่สัญญาจำหมายได้แล้วนั้น ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาจำหมายไว้ได้ สังขารก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ สังขารจะปรุงแต่งอะไรได้นั้น ก็ปรุงแต่งได้ในอารมณ์คือเรื่องที่สัญญาจำไว้ได้ ดุ่างๆ ก็คือว่าเราจะคิดปรุงแต่งอะไร ที่เราลืมแล้วยอมไม่ได้ เราจะปรุงแต่งอะไรได้ก็ต้องในเรื่องที่เราจำได้กำหนดไว้ได้ จึงจะปรุงแต่ง คือคิดปรุงแต่งอะไรต่อไปอีกได้ เพราะฉะนั้น สังขารก็ต้องอาศัยสัญญา

แต่ก็สืบเนื่องมาจากตัวผัสสะนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา แล้วก็สืบมาถึงสัญญามาถึงสังขาร จะยกเอาผัสสะนั้นขึ้นมาขอเดี๋ยว ว่าเป็นวิสามัญปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือเวทนา โดยอ้อมก็คือตลอดถึงสัญญาสังขาร แต่ว่าสัญญาสังขารนั้นก็ต้องอาศัยสืบมาจากเวทนาดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้น ก็ให้จับพิจารณากำหนดเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานี้ให้เห็นชัด ว่านามรูปพร้อมทั้งอายตนะธาตุนั้นย่อมมีเหตุปัจจัยของตนดังนี้ และเหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานั้นเอง ทำให้นามรูปบังเกิดขึ้นตั้งอยู่และแปรดับไป เพราะฉะนั้น การที่กำหนดจับให้รู้เหตุปัจจัยของนามรูปนี้ จึงทำให้รู้จักตัวสภาวะธรรมดีขึ้น ดังที่ได้กล่าวแล้ว ว่าสภาวะนั้นคือสภาพภาวะความเป็นความมีตามเหตุปัจจัยของตน นี้เรียกว่าสภาพความมีความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน จำเอาไว้ว่าสภาพแปรอย่างนี้

คราวนี้ตัวนามรูปก็เป็นตัวสภาวะธรรมเอง คือเป็นสิ่งที่เพิ่มขึ้นเป็นขึ้นตามเหตุปัจจัยของตน และตัวนามรูปนี้เมื่อเป็นตัวสภาวะธรรมในตัวเอง ก็ต้องเป็นไปตามสภาวะธรรมคือเป็นไปตามภาวะ ตามเหตุปัจจัยของตน เพราะฉะนั้น ที่แล้วมานั้น ยังไม่ได้จับอธิบายว่า อะไรเป็นตัวเหตุปัจจัยที่เป็นที่ตั้งของคำว่าสภาวะธรรมนี้ มาวันนี้จึงมาอธิบายถึงตัวเหตุปัจจัย อันได้แก่สามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรม และวิสามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อาหาร อายตนะภายใน อายตนะภายนอก และผัสสะดังที่กล่าวมานั้น นี้แหละคือตัววิสามัญปัจจัยแห่งนามรูป รวมเข้าแล้วสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัยแห่งนามรูปทั้ง ๒ นี้ ก็คือเหตุปัจจัยของนามรูป นามรูปจึงเป็นตัวสภาวะธรรมและต้องเป็นไปตามสภาวะธรรม กล่าวคือเมื่อมีเหตุปัจจัย นามรูปก็เกิดเมื่อสิ้นเหตุปัจจัยนามรูปก็ดับ เมื่อมีตัณหาอุปาทานกรรมนามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นอวิชชา

ต้นหาอุปาทานกรรม นามรูปก็ดับหมดไม่เกิดอีก เมื่อมีอาหาร รูปก็ตั้งอยู่ เมื่อสิ้นอาหาร รูปก็ดับ และที่เห็นงายก็ตั้งยกตัวอย่างเช่นธาตุลมที่กล่าวมานั้น ลมยังเดินเข้าเดินออก อยู่ทุกลมหายใจเข้าออก รูปก็ตั้งอยู่ และเมื่อสิ้นลมเสียเมื่อใด รูปก็ดับอายตนะภายใน อายตนะภายนอกประจวบกัน วิญญาณก็เกิด เมื่ออายตนะภายในภายนอกไม่ประจวบ กันวิญญาณก็ดับ เมื่อผัสสะเกิดเวทนาสัญญาสังขารก็เกิด เมื่อผัสสะดับเวทนาสัญญา สังขารก็ดับ และในข้อหลังนี้ ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเปรียบเทียบไว้ในที่อื่น ว่าเหมือน อย่างไม่มีสีไฟ ๒ อันที่มาสีกันก็เกิดไฟ ก็คือเมื่อมีผัสสะอันสืบเนื่องมาจากวิญญาณกับ อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน เวทนาจึงเกิด เมื่อไม่มีสีไฟ ๒ อันนั้น แยกกันเสียไฟก็ไม่เกิด และขณะที่สีกันไฟเกิด เมื่อแยกกันเสียไฟก็ดับ เมื่อผัสสะดับ เวทนาจึงดับ และสัญญาสังขารก็ดับไปตามกัน เพราะฉะนั้น ความเกิดขึ้นของนามรูป นี้ก็เพราะปัจจัยของนามรูปเกิด คือเมื่อมีปัจจัย นามรูปก็เกิด เมื่อไม่มีปัจจัยหรือว่า ปัจจัยนั้นดับ นามรูปก็ดับ จะเป็นในอดีตก็ตามในอนาคตก็ตามในปัจจุบันก็ตาม ก็เป็นอยู่ ดังนี้ ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นนอกไปจากนี้ มีเหตุปัจจัยอยู่เพียงเท่านั้น เหมือนอย่างว่าเมื่อ จับเหตุปัจจัยของฝนตกได้ ฝนที่ตกในอดีต ฝนที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้ฝนที่ตกต่อไปข้างหน้า ก็เพราะเหตุปัจจัยอันเดียวกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยให้ฝนตกเมื่อใดฝนก็ตกเมื่อนั้น ในอดีต ล่วงไปก็พ้นก็หม่นก็แสนปีก็อย่างนี้ เดี่ยวนี้ก็อย่างนี้ ต่อไปข้างหน้าก็อย่างนี้ เป็นอัน เดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องไปค้นหาถึงเหตุปัจจัยของฝน ว่าเมื่อล้านปี มาแล้วเพราะอะไรจึงตกเดี๋ยวนี้ เพราะอะไรจึงตกต่อไปข้างหน้าอีกล้านปีเพราะอะไร จึงตก และก็ตกมาก็ครั้งไม่จำเป็น ไม่จำเป็นจะต้องไปรวมบัญชี เมื่อจับเหตุปัจจัย ได้แน่นอนแล้วก็เป็นอย่างนี้ เป็นเรื่องฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เรื่องของนามรูป ก็เช่นเดียวกัน นามรูปในอดีตจะนานเท่าไรก็ตาม ปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็ตาม ในอนาคต ก็ตาม ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ในอนาคตนานเท่าไรก็ตาม ก็เหตุปัจจัยอันเดียวกันนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันไปอย่างอื่น เมื่อเหตุปัจจัยเกิดนามรูปก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยดับนามรูป ก็ดับ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาจับเหตุปัจจัยให้ได้แน่นอนอย่างนี้ เป็นอันเดียวกัน อย่างนี้แล้ว ก็สิ้นความสงสัยในนามรูป จิตก็ไม่พะวงพะวน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้ ชื่อว่ากัฏขาวิตรณวิสุทธิติ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย

กำหนดพิจารณานามรูป

วิสุทธิข้อที่ ๕ มัคคามัคคณาทัสสนวิสุทธิ ความหมจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง เมื่อได้ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย อันนับว่าได้ปฏิบัติในศีลให้เป็นภาคพื้น เป็นที่รองรับ เป็นที่ทรงไว้แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ทำจิตให้บริสุทธิ์คือให้เป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบาทของวิปัสสนา จึงได้จับปฏิบัติในวิปัสสนา ตั้งต้นแต่ชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ และกำหนดจับเหตุปัจจัยแห่งนามรูปจนข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวแก่นามรูปทั้งหลาย เพราะจับเหตุปัจจัยได้แล้ว จึงปฏิบัติกำหนดพิจารณาชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กำหนดจับพิจารณารวมเข้ามาในชั้น ๕ ย่อลงเป็นนามรูปโดยลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อตามที่พระอาจารย์ได้แนะนำไว้ เช่นกำหนดจับพิจารณารูป ว่าเป็นสิ่งที่ชำระหลุดโรทรหม กำหนดจับพิจารณาเวทนาว่าเป็นความรู้ สุขทุกข์และเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดพิจารณาสัญญาว่าเป็นความรู้ที่จำหมาย กำหนดพิจารณาสังขาร ว่าเป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง กำหนดจับพิจารณาวิญญาณ ว่าเป็นความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียงทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะ และรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ กับรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะเหล่านั้นที่ประสบพบผ่านมาแล้ว หรือที่คาดคิดล่วงหน้าไปข้างหน้าและก็กำหนดรวมเข้ามาเป็นรูปนาม โดยเป็นรูปก็คือเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรทรหม ดังกล่าวนั้น และสิ่งที่ชำระหลุดโรทรหมนั้น ก็คือเป็นมหาภูตรูป คือรูปที่เป็นส่วนใหญ่ คือที่เป็นธาตุทั้ง ๔ ปรฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม กับอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และเป็นอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คือประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และเป็นวิสัยคือเป็นอารมณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้น คือรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ตลอดจนถึงที่เป็นเพศชายเพศหญิงเป็นต้น บรรดาที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องชำระหลุดโรทรหม และเป็นนามก็คือเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ซึ่งเป็นความรู้ดังกล่าว ก็คืออาการที่จิตน้อมออกสู่อารมณ์ คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็สมมติเรียกว่าเป็นวิญญาณ ที่แรกก็คือความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น แล้วก็เป็นผู้สัมผัสก็คืออายตนะภายในภายนอก มาประจวบกันก็เป็นสัมผัส แล้วก็ก็เป็นเวทนาเป็น

สัญญาเป็นสังขาร แล้วก็ป็นวิญญูณขึ้นอีก รวมก็เป็นความรู้คือที่จิตน้อมออกจู้ารมณัที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ จึงเรียกว่านาม ที่แปลว่าอาการที่จิตน้อมออกไปจู้ารมณัคือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ปรากฏเป็นวิญญูณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ป็นวิญญูณขึ้นอีก แต่ว่าในชั้นที่ ๕ นั้นไม่กล่าวถึงสัมผัส และเอาวิญญูณไปไว้เป็นข้อท้าย เอาเวทนาไว้เป็นข้อต้น จึงนับว่าเป็นเวทนาสัญญาสังขาร ซึ่งพิจารณาแล้วที่ท่านเรียงอย่างนี้ก็สะดวกแก่การพิจารณา เพราะว่าเมื่อจับพิจารณารูป ซึ่งเป็นของหยาบกำหนดได้ง่าย แล้วก็มาเวทนา ซึ่งเวทนานั้นก็บังเกิดขึ้นทั้งทางกาย ทั้งทางใจ เวทนาจึงเป็นของหยาบแม้จะเป็นนามธรรม คือเป็นตัวความรู้ดังกล่าวนั้น แต่ก็บังเกิดขึ้นแก่ทั้งกายทั้งใจ กำหนดได้ง่าย จึงเอามาไว้ในข้อที่ ๒ แล้วก็จับกำหนดพิจารณาสัญญาซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียวกัน แล้วก็สังขาร แล้วก็จับพิจารณาวิญญูณ เพราะว่า การพิจารณาสังขารนั้น คือการพิจารณาความรู้ที่เป็นการปรุงแต่งของใจ ปรุงแต่งรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมะคือ เรื่องราวและเมื่อจับพิจารณาการ ปรุงแต่ง อย่างนี้ก็เป็นกร่าง่ายที่จะจับพิจารณาวิญญูณ ซึ่งเป็นตัวความรู้เห็น รู้ได้ยิน เป็นต้น ดังกล่าวนั้น เพราะว่าวิญญูณนี้เกิดจากความปรุงแต่ง คืออายตนะภายนอก อายตนะภายในประจวบกัน หรืออีกอย่างหนึ่งท่านแสดงว่านามรูป

เพราะฉะนั้น เมื่อจับเอานามรูป ก็นามรูปนี้เองเมื่อมาประจวบกันเข้าก็ให้เกิดเป็นวิญญูณ และหากจะพิจารณาให้ชัดขึ้น ก็อายตนะภายในอายตนะภายนอก ประจวบกัน เช่นตากับรูปมาประจวบกันเข้าก็เกิดเป็นจักขุวิญญูณ คือว่าความรู้ที่เรียกว่าความเห็นคือเห็นรูปทางตา อันนี้ก็ป็นความปรุงแต่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้น เมื่อจับพิจารณาสังขาร ก็จับพิจารณาวิญญูณได้สะดวกขึ้น แล้วเป็นการจับพิจารณา ให้พบต้นทางของนามธรรมทั้งหลายด้วย คือนามธรรมทั้งหลายนั้นก็มาจากอายตนะ ภายในภายนอกที่ประจวบกัน หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกิดจากนามรูปก็ได้ รูปก็รูป นั้นเอง นามก็คือบรรดานามทั้ง ๔ หรือว่าเอาตัวมโนคือใจนั้นก็ได้ ซึ่งเป็นทวาร ในของจิตดังที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ ซึ่งต้องมีประกอบอยู่ในอายตนะภายใน ทุกข้อ เช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็ต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วย จึงจะทำให้เกิด จักขุวิญญูณ ความรู้เห็นรูป อันตัวมโนที่มาประกอบนั้นก็คือตัวนามนั้นเอง ก็แปลว่า ทั้งรูปทั้งนาม หรือพูดอีกนัยหนึ่งก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอก มาประจวบกัน ก็ป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญูณเป็นต้น เพราะฉะนั้น การที่มีแสดงเอาไว้ ๒ อย่างว่า

นามรูปเป็นเหตุปัจจัยของวิญญาณ อีกอย่างหนึ่งแสดงว่าอายตนะภายใน
 อายตนะภายนอก เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณนั้น ถ้าหากว่าอธิบายไม่เอามโนเข้ามา
 ประกอบด้วยก็เห็นได้ยาก ถ้าหากว่าอธิบายเอามโนเข้ามาประกอบด้วย ก็จะเห็นได้
 ง่ายว่า เรียกว่านามรูปก็ได้เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ก็เพราะว่าจะต้องมีมโนเข้ามา
 ประกอบด้วยทุกข้อดังที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณขึ้นได้

วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้น ก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักลักษณะจำเพาะข้อของแต่ละข้อ ดังที่
 กล่าวมานี้และก็จับพิจารณารวมกันเข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็คือรวมกันเข้าขั้น ๕
 ทุกข้อ นามรูปทั้งหมดซึ่งมีลักษณะจำเพาะ ๆ ดังที่กล่าวมานั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ต้อง
 ไม่เที่ยง คือเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
 และต้องถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และต้องเป็นอนัตตา คือไม่เป็น
 อัตตา ตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ แม้ว่าขั้น ๕ หรือนามรูปซึ่ง
 มีลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อดังที่กล่าวมานั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่อนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขะ
 เป็นทุกข์ และอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ดังที่กล่าวมานั้นทุกข้อไปเหมือนกัน เช่นว่า
 ในข้อรูป ทั้งที่เป็นมหาภูตรูป ทั้งที่เป็นอุปาหารูป ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์
 เป็นอนัตตา เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ที่มีลักษณะเป็นความรู้ของจิตที่น้อมออก
 รู้อารมณ์ ก็ล้วนเป็นอนิจจะเป็นทุกขะและเป็นอนัตตา และเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดเป็น
 หมวดเป็นหมู่ทั้งสิ้น ก็เป็นอนิจจะเป็นทุกขะเป็นอนัตตาทั้งหมด และเมื่อประมวลเข้า
 ทั้งหมด ทั้งที่เป็นส่วนอดีต ทั้งที่เป็นส่วนอนาคต ทั้งที่เป็นส่วนปัจจุบัน อดีตก็คือว่าที่
 เกิดมาแล้วที่มีมาแล้ว อนาคตก็คือว่าที่จะเกิดจะมีต่อไป ที่เป็นปัจจุบันก็คือที่เกิดตั้งอยู่
 ในปัจจุบัน และทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก และทั้งที่เป็นส่วนหยาบทั้งที่เป็นส่วน
 ละเอียด ทั้งที่เป็นสิ่งที่ตีประณีต ทั้งที่เป็นสิ่งที่หยาบหรือเลว ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้
 ทั้งหมด ก็ล้วนเป็นอนิจจะเป็นไม่เที่ยง ทุกขะคือเป็นทุกข์ อนัตตานิไม้อัตตาตัวตน
 ทั้งนี้ เมื่อกำหนดพิจารณาลงไปในไตรลักษณ์ดังนี้ ที่แรกก็ต้องอาศัยสัญญาคือ
 ความกำหนดหมาย ความกำหนดหมายหรือว่าความจำ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่ง
 สอนเอาไว้ และนำเอาความจำนั้นมากำหนดพิจารณา ดูตั้งแต่ชำระปฏิฐิติคือความเห็น

ให้บริสุทธิที่ตั้งได้กล่าวแล้วโดยลำดับ ก็เกิดวิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่เป็นตัว
 ความเห็นแจ้งขึ้นในขั้นที่ ๕ ในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขะ
 คือเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ เป็นอนัตตามิใช่ตัวตนอย่างนี้ ๆ ปรากฏชัดขึ้น อันกล่าวได้ว่า
 เป็นวิปัสสนาญาณ หรือวิปัสสนาปัญญาที่บังเกิดขึ้น

วิปัสสนูปกิเลส

เมื่อได้พบกับวิปัสสนาญาณ หรือวิปัสสนาปัญญาจากการปฏิบัติทำวิปัสสนา
 กรรมฐานมาถึงขั้นนี้ ท่านแสดงว่าจะเกิด วิปัสสนูปกิเลส ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำ
 วิปัสสนาให้เศร้าหมองขึ้น ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลสดังที่กล่าวนี้ก็คือ โอภาส แสงสว่าง ญาณ ความหยั่งรู้ ที่ชัดแจ้ง
 หรือว่าแจ่มแจ้ง ปีติ ความอิ่มใจ ปัสสัทธิ ความสงบ สุข คือความสุข ความสบายกาย
 ความสบายใจ อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง
 บัณฑิตหา ความเพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้น อย่างเข้มแข็ง ชนิดที่
 จะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกันอีกนานเท่าไรก็ได้ จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้
 อุပ္ปฐฐาน คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม อุเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง
 คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคง แม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย
 ก็เป็นกลางอยู่ได้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย นิกันติ ความพอใจ คือมีความพอใจ ต้องการจับจิต
 จับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างยิ่ง

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปรกติ
 หรือเป็นเรื่องสามัญทั่วไป ของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติ
 ในวิปัสสนากรรมฐาน ได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้เห็นแจ้ง ในขั้นที่ ๕
 ในนามรูปโดยไตรลักษณ์ ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ทั้งสิ้น เพราะว่าจะข้ามพ้น
 ความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็เกิดอาการเหล่านี้เป็นผลที่ได้รับในขั้นนี้เรียกว่าเป็น
 ผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่าผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะกำจัดกิเลสและ
 กองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ ซึ่งบังเกิดขึ้นและเมื่อได้ประสบผลเช่นนี้
 ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่า นี่เป็นตัวมรรคตัวผลที่ต้องการ และบัดนี้ได้

บรรลุมรรคบรรลุมผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดังนี้ อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง อันผู้ที่ปฏิบัติธรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้ บางท่านที่เคยได้ฟังมา ปรากฏเป็นเสียงมาร้องบอกก็มีว่า เธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียง มาตะโกนบอกว่าสำเร็จแล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว ท่านที่ร่วมปฏิบัติด้วยกันก็ถามว่ารู้อย่างไรว่าสำเร็จแล้ว ก็เล่าให้ฟังว่ามีเสียงมาตะโกนบอก เพื่อนร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้รู้หลัก ก็ชี้แจงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จ ที่เป็นดังนี้ก็มี หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิตเห็นเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทาน คำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่งเห็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำ ครั้งแรก ก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นาน แต่ยังไม่ยอมฉัน เมื่อถึง เวลาฉัน แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธรูปเจ้ามาประทานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉัน เมื่อถึง ขนาดนี้เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วยให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จ ในการแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้เป็นวิปัสสนูปกิเลสทั้งนั้น เพราะฉะนั้น อาการ เหล่านี้มัน อันที่จริงไม่ใช่เป็นวิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็น สัมมัญของผูปฏิบัติเมื่อเข้าถึงขั้นก็จะเกิดอาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้น ก็ต้องทำญาณคือ ความหยั่งรู้ ว่าอาการที่ปรากฏเหล่านี้ ยังไม่ใช่เป็นมรรคยังไม่ใช่เป็นผล คือไม่ใช่เป็น ทางที่บรรลุนั้นเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล แต่เรียกว่าเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็น สิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดังนี้ก็ไม่ติดอยู่ในอาการเหล่านี้ มีความรู้ว่าไม่ใช่เป็นตัวมรรค ไม่ใช่เป็นตัวผล แต่เป็นอาการ ที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามขั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็น ดังนี้แล้วก็ไม่ได้ติดไม่ยินดีก็ปฏิบัติต่อไป บรรณชาขันธอายตนะธาตุหรือขันธ ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดังนี้เรียกว่ามคคัมคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทางปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง

วิสุทธิข้อที่ ๖ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมจดจดแห่งญาณเป็นเครื่อง เห็นทางปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทางอะไรมิใช่ทาง ตามอธิบายในวิสุทธิ ข้อที่ ๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน ได้ดำเนินตรงแนวไปสู่ทาง แห่งวิปัสสนา คือปัญญา ที่เห็นแจ้งรู้จริงในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิดเห็นผิด ที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่งวิปัสสนาไป เพราะฉะนั้น ในขั้นที่จะปฏิบัติแนวไปตรง

ทางแห่งวิปัสสนาอันแท้จริงนั้น ก็ใครจะกล่าวย่ำตรงหัวต่อนี้ ๒ ข้อ ข้อหนึ่งก็คือความหลงผิดในทางแห่งวิปัสสนา ตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นอันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติ ก้าวหน้า วิปัสสนูปกิเลส สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไป ที่ท่านยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้น ก็เป็นข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีก อันหมายความว่า ความเห็นผิดเข้าใจผิดในนิमितเป็นต้น ซึ่งดูเหมือนจะออกไปจากนั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้าในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาแล้วแล้วที่พระผู้ปฏิบัติได้เห็น พระพุทธเจ้ามาแสดงแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็นนิमितคือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็นภพมาหาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะว่าข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติมิได้ เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความรู้ล่วงหน้าไว้ ว่าแม้จะเกิดนิमितมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่างโน้นอย่างนี้อะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อแนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่านั่นเป็นภพมาหา และภพมาหานี้ ถ้าไปปฏิบัติด้วยความหลงผิดก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระองค์หนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติ อยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่าจะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไรนั้นไม่ทราบ แต่ก็ได้ปิติได้สุขในการปฏิบัติ ซึ่งปิติสุขในการปฏิบัตินั้นแม้ในขั้นสมาธิก็ยอมได้ ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌานคือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารก็คือความที่ระคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานไม่ให้ตก ปิติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจ แล้วก็เอกัคคตา นี้ในขั้นสมาธิก็ได้มีนิमितเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และก็เสด็จออกไปทางหน้าต่าง ก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูปนั้นตกมาสลบอยู่ที่ข้างกุฏิตรงหน้าต่างนั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล พยาบาลแก้ไขกันต่อไป ดังนี้้อาจจะเป็นสมถูปกิเลสก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมถกรรมฐานเศร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติวิปัสสนานี้ ก็ยอมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่ง ดังที่แสดงแล้วในวิปัสสนูปกิเลสนั้นก็เหมือนกัน เพราะฉะนั้น จะปรากฏนิमितเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตาม ซึ่งนอกจากวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่าไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตรายแก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา กล่าวคือ

จับพิจารณาชั้น ๕ หรือนามรูปโดยไตรลักษณ์ต่อไป เป็นประการสำคัญ คือไม่ทิ้ง วิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเอง ต้องถือวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวักพะวงกับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้วว่า อันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติ เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาชั้นโดยลำดับ ก็ชำระพอกจิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้จิตที่เคยดิ้นรนกวัดแกว่ง กระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสนั้นผ่อนคลาย จึงได้ความสงบได้ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมาเป็นความสุขเวทนา กายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบายนั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั้นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทาง หรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุข เป็นความสงบพอแล้ว ดังนั้นก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น ตัวของภาวะนั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส ไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัติกันเอง เพราะฉะนั้น ในตัวเองของสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติไปหลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไปหลงติดเข้าเมื่อใด ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้น ก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้น จึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไปยึดถืออย่าไปติดปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิปัสสนาต่อไป คือเดินทางปฏิบัติต่อไป ไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิมิตอะไรปรากฏเห็นโน้นเห็นนี้ก็ตาม จะเห็นพระพุทธรูปเจ้าเห็นเทวดามารพรหม ผีสงฆ์ เห็นป่าเห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิมิตทั้งนั้น อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงตื่น อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิมิตที่แวบเข้ามาในใจได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นการอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้น ปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมาก็ช่าง ก็จับปฏิบัติคือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์

อีกข้อหนึ่งก็คือให้ทำความเข้าใจ ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนากรรมฐาน หรือวิปัสสนาภูมินั้น ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาขันธอายตนะธาตุขึ้นมาพิจารณา หรือว่ายกเอาแต่เพียงขันธ ๕ ย่อมาเป็นนามรูป ก็สรุปหมดยันแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้นมาเป็นที่รวมสรุป คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั้นแหละรวมเข้าในคำว่าสังขารได้ ทั้งขันธ ๕ ย่อเป็นนามรูปทั้ง อายตนะ ๑๒ ทั้งธาตุ ๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมดรวมเข้าในคำว่าสังขารทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าสังขารเป็นบทสรุปก็มี หรือเรียกว่าพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ หรือว่าเรียกว่าสภาวะธรรม พิจารณาสภาวะธรรม โดยไตรลักษณ์ดังนี้ก็ได้ คำว่าสภาวะธรรมนั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกันทั้งหมดนั้นแหละ สภาวะธรรม ขันธ อายตนะ ธาตุ สังขาร ยกเอาคำใดคำหนึ่งขึ้นมาได้ทั้งนั้น คลุมถึงกันทั้งหมด เพราะฉะนั้น แม้ว่าอะไรจะปรากฏเป็นเหตุตามารพรหม เป็นต้นไม้กุเขา เป็นผู้หญิงผู้ชาย อะไรที่เป็นนิमितโผล่เข้ามาในการปฏิบัติแล้วจะก็จับเข้าในสังขารนี้ทั้งหมดเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น รวมอยู่ในขันธอายตนะธาตุนี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้นก็อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติว่าเป็นเหตุความเป็นมารเป็นพรหม เป็นผู้หญิง เป็นผู้ชาย เป็นกุเขาเป็นต้นไม้ เพราะว่ามีถึงขั้นวิปัสสนาที่แปลว่าชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ตั้งแต่ทิวฐิวสุทธิแล้ว ไม่ใช่สัตตสัจญาอตตสัจญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา แต่ว่าพิจารณาจับเข้ามาถึงขันธ อายตนะ ธาตุถึงสภาวะธรรมถึงตัวสังขารนี้ ก็ต้องจับอันนี้แหละเป็นหลัก อย่าให้กลับไปหาอตตสัจญาสัตตสัจญา ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาขึ้นมาอีก ถ้าปรากฏอะไรขึ้นเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอะไรขึ้น ก็ให้ปล่อยวางทั้งหมด แปลว่าจะคงให้ผิดทางไปเสียแล้ว ต้องกลับมาเข้าสู่ขันธอายตนะธาตุสภาวะธรรม สามัญลักษณะ สภาวะธรรม สังขาร โดยสามัญลักษณะนี้นั้นแหละทั้งหมด อันนี้แหละเป็นทางโดยตรง เดินต่อไปในทางนี้ เพราะฉะนั้น อารมณ์หรือภาวะอะไรที่บังเกิดขึ้น อันจะทำให้หลงผิดทางไปนั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่องที่ยังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตามขั้นตอนเป็นผลพลอยได้ก็เป็นนิวรรณ์หรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้น ก็อย่าไปหลงสำคัญที่ผู้ปฏิบัติเอง

อย่าไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทางของวิปัสสนา คือจับชั้นธายตนะธาตุสังขารสภาวะธรรม
เดินไปทางสามัญลักษณะนี้แหละทั้งหมด ตรงแนวไปทีเดียว ไม่พะวงอะไรทั้งหมด
เมื่อเป็นดังนี้แล้ว วิปัสสนาญาณ ๙ จะบังเกิดขึ้น

วิปัสสนาญาณ ๙

๑. อุทยัพพยานูปัสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ
๒. กังคานูปัสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นความดับ
๓. ภยตูปัญฐานญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๔. อาทีนวานูปัสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งเห็นโทษ
๕. นิพพิทานูปัสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งถึงความเบื่อหน่าย
๖. มุญจितุกัมมตาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งด้วยใครจะพ้นไปเสีย
๗. ปฏิสังขานูปัสสนาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งด้วยพิจารณาหาทาง
๘. สังขารูปেকชาญาณ	ปรีชาค้ำนึ่งด้วยความวางเฉยเสีย
๙. สัจจานุโลมิกญาณ	ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้ร้อยสัจ

ข้อ ๑ ปรีชาค้ำนึ่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ ก็คือจะได้ความรู้เห็นสังขาร
ทั้งหลาย ทั้งความเกิดทั้งความดับ คือจะเห็นสังขารสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ว่ามีความเกิด
ขึ้นมีความดับไปเป็นธรรมดา เมื่อจับพิจารณารูปหรือชั้น ๕ ก็จะทำให้ชั้น ๕ นั้น
เกิดดับไปอยู่ เมื่อจับพิจารณาอายตนะจับพิจารณาธาตุก็จะเห็นว่า สิ่งทั้งปวงนี้ เกิดดับ
ไปอยู่ อันหมายความว่า สังขารข้อใดไหลขึ้นมา ก็จะเห็นเกิด เห็นดับของสังขารข้อนั้น
พร้อมกันไปทีเดียว ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติต้องทำความเข้าใจ ว่าเช่นมีบุคคลหนึ่งเดินมา
มองเห็นด้วยตาก็ดี ด้วยใจคือคิดไปถึงก็ดี ความรู้ความเห็นของผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนานั้น
จะไม่เห็นว่าคนเดินมา แต่จะเห็นว่าชั้น ๕ มาหรือนามรูปมาหรือสังขารมา และ
จะไม่เห็นแค่นั้น จะเห็นว่าเกิดดับพร้อมกันไปทีเดียว คือสิ่งที่มานั้น เกิดสิ่งที่มานั้นดับ
อะไรที่เห็นทางตาก็จะเห็นอย่างนี้ทั้งหมด อะไรที่ได้ยินทางหูก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด

อะไรที่ทราบทางจุมูกทางลิ้นทางกาย ก็เห็นดั่งนี้ทั้งหมด อะไรที่เกิดขึ้นทางใจด้วยความคิดก็จะเห็นดั่งนี้ทั้งหมด คือว่าเห็นว่าชั้น ๕ เห็นว่าอายตนะ เห็นว่าสังขารไม่ยึดถือว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งหมด คือไม่ยึดถือว่าเป็นชายเป็นหญิงเป็นช้างเป็นม้าเป็นบ้านเป็นเรือนเป็นโคเป็นกระบือทั้งหมด แต่จะเห็นเป็นชั้นเป็นธาตุเป็นอายตนะเป็นสังขาร แล้วขณะที่ได้เห็นที่ได้ยินที่นึกขึ้นนั้น สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขารทั้งหมด และเกิดดับทั้งหมด อันนี้จะรู้สึกว่าเป็นคนต่างจากผู้ที่มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ คือผู้ที่มิได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ นั้น สิ่งที่ปรากฏทางอายตนะทั้งหมดนี้ ดังเช่นทางตาจะเป็นชายเป็นหญิง เป็นต้นไม่เป็นภูเขาเป็นแก้วแหวนเงินทองเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ทั้งหมด ทางหูก็เป็นเสียงนั้นเสียงนี้เสียงสรรเสริญเสียงนินทา เสียงเล่าเรื่องอะไรต่าง ๆ ทางจุมูก ก็เป็นกลิ่นที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง รสก็เป็นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ถูกลิ้นบ้างไม่ถูกลิ้นบ้าง ทางกายก็ดีบ้างไม่ดีบ้าง ทางใจก็เป็นเรื่องโน้นบ้างเรื่องนี่บ้างอะไรต่าง ๆ เป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาไปทั้งหมด แล้วก็มิปรากฏความดับความเกิดปรากฏเป็นความดำรงอยู่ ตั้งอยู่ เกิดข้างต้นก็ไม่เห็น ดับข้างปลายก็ไม่เห็นทั้งหมด ปรากฏเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อเป็นวิปัสสนาแล้วจะไม่เห็นเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นสังขารทั้งหมดจะเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็นโณงูฐัพพะเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด ไม่เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งหมด และเป็นสิ่งเกิดสิ่งดับทั้งหมด แปลว่าเกิดปรากฏดับปรากฏ เห็นเกิดเห็นดับทันทีพร้อมกันไป ดั่งนี้แหละจึงจะเป็นข้อที่ ๑ ปริชาคานังเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

และเมื่อได้ข้อ ๑ นี้แล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณนี้แก่กล้าขึ้น ก็เห็นว่าดับ ดับไปแต่เพียงอย่างเดียว อะไรโผล่ขึ้นมากก็เห็นดับทั้งหมด ไม่มีความตั้งอยู่ปรากฏ เห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้น ในข้อนี้ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่ามารดาที่มีบุตร ๓ คน ที่ทำความผิด ถูกเขาตัดสินประหารทั้ง ๓ คน เวลาเขานำบุตร ๓ คนไปประหาร ก็ประหารทีละคน มารดาก็ไปยืนดูอยู่ด้วย เห็นเขาประหารคนที่ ๑ ไปแล้ว และก็กำลังประหารคนที่ ๒ และคนที่ ๓ นั้นกำลังรออยู่ แต่มารดาก็รู้สึกเหมือนอย่างถูกประหารไปแล้วเหมือนกัน แม้ว่าสังขารนั้นจะตั้งอยู่ แต่ก็รู้สึกว่ามีหวังเสียแล้วที่จะตั้งอยู่ ต้องถูกประหารเป็นอันดับที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้น การที่เห็นดับก็

เห็นอย่างนี้ แม้ว่าจะเห็นสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นรูป เป็นเสียงเป็นต้น แต่ว่าก็จะต้องดับ เพราะฉะนั้น เมื่อวิปัสสนาญาณอันนี้แก่กล้าขึ้นแล้วก็จะเห็นแต่ดับ ๆ ทั้งนั้น แม้จะตั้งอยู่ที่ดับ ความดับก็จะมาอยู่แล้ว เหมือนอย่างมารดาที่รอบุตรคนที่ ๓ กำลังถูกประหาร ยังไม่ถูกประหารก็จริง แต่ว่าก็จะถูกประหารเป็นอันดับต่อไปแล้ว ความหวังที่จะตั้งอยู่ไม่มีแล้ว จึงเห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด ดังนี้ก็เป็นข้อที่ ๒ ปริชาคานังเห็นความดับ

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๓ เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ก็โดยที่เมื่อมีความเห็น ว่าต้องเกิดต้องดับอยู่ดั่งนั้น ก็จึงเป็นเหมือนอย่างว่าเป็นเรือนที่ถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้น เรือนที่ถูกไฟไหม้นั้นก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่ไม่กลัวก็เพราะว่ามายืนดูอยู่ข้างนอก ไม่ได้ตั้งอยู่ในเรือน ไม่ได้ยืนอยู่ในเรือนที่กำลังไฟไหม้ แปลว่าดูอยู่ข้างนอก ก็เห็นเรือนกำลังถูกไฟไหม้หมดไปเป็นของน่ากลัว ไม่ควรที่จะเข้าไปใกล้เรือนที่กำลังถูกไฟไหม้นั้น ต้องถอยห่างออกมา ฉะนั้น จึงได้ญาณข้อต่อไปก็คือคานังเห็นโทษ เมื่อเป็นของน่ากลัว อย่างนั้นก็เป็นที่มิโทษไม่มีคุณ ก็เป็นข้อที่ ๔ และเมื่อคานังเห็นโทษดั่งนั้น แล้วก็เกิดความเบื่อหน่าย ก็เป็นข้อที่ ๕ เมื่อเบื่อหน่าย ก็ใครที่จะพ้นไปเสีย ก็เป็นข้อที่ ๖ เมื่อใครที่จะพ้นไปเสีย ก็พิจารณาหาทาง ก็เป็นข้อที่ ๗ การพิจารณาหาทางนั้นก็คือเดินทางปฏิบัติวิปัสสนานั้นต่อไปนั่นเอง และเมื่อได้พบทาง ก็ย่อมจะได้ข้อที่ ๘ คือว่าวางเฉยเสียได้ในสังขารทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านเปรียบเหมือนอย่างว่าคนจับปลา วางข้อง จับปลาไปในแม่น้ำ เมื่อรู้สึกว่าจะปลาจะเข้าข้องก็ยกขึ้นมา ก็เอามือล้วงไปจับที่คอของปลา แล้วยกขึ้นมา ก็ปรากฏว่าไม่ใช่ปลาเสียแล้วเป็นงู เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เกิดความกลัว มองเห็นโทษของงูว่ากัดเข้าก็ตาย ฉะนั้น ก็เกิดความหน่ายในงู ก็ใครที่จะพ้นไปเสีย จึงได้จับงูนั้นให้มันไม่ให้กัดได้ แล้วก็ชูขึ้น แกว่งไปแกว่งมาให้งูอ่อนกำลังลง แล้วก็เหวี่ยงทิ้งไป เมื่อเหวี่ยงทิ้งไปแล้วก็ได้ความสบาย พ้นภัย ท่านเปรียบไว้ว่า ความที่จับยึดถือสังขารทั้งหลายว่า เป็นตัวเราของเรานั้น ก็เปรียบเหมือน ว่าจับงูด้วยความหลงก็คือด้วยความไม่รู้เหมือนอย่างล้วงลงไป ในข้อนี้กล่าวปลาจับมัน แต่เมื่อยกขึ้นมาดูแล้วปรากฏว่าไม่ใช่ปลาแต่เป็นงู เพราะฉะนั้น เมื่อเห็นว่าเป็นงูก็เปรียบเหมือนอย่างว่าความที่ยึดถือสังขาร เมื่อได้ปัญญามองเห็นว่าสังขารทั้งหลาย นั้นเป็นสิ่งที่

เกิดดับ เป็นสิ่งที่ดับ ๆ ไปโดยส่วนเดียว ก็เกิดความรู้เห็นขึ้นมา ว่าความที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานั้นยึดถือผิด แต่ว่ายังปล่อยไม่ได้ เพราะว่ายังยึดเอาไว้อยู่ ถ้าปล่อยไม่ได้ก็จะเป็นอันตราย ปัญญาที่จะปล่อยก็ยังไม่ถึงในขณะนั้น แต่ก็เรียกว่าได้มองเห็นแล้วว่ายึดถือผิด และก็ปรากฏว่าเป็นของที่น่ากลัว เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นดังนี้จึงเห็นโทษ เหมือนอย่างว่าจับงูขึ้นมา ก็เห็นโทษว่างูมันกัดให้ตายได้ จึงมีความหน่ายในงู ก็เหมือนอย่างมีความหน่ายในสังขารทั้งหลาย มีความใคร่จะพ้นจากสังขารทั้งหลาย ก็เหมือนใคร่ที่จะพ้นจากงู คราวนี้พิจารณาที่จะพ้นก็คือพิจารณาหาทางที่จะปล่อยวางสังขารนั่นเอง ก็เหมือนอย่างว่าพิจารณาว่าจะหาทางเหวี่ยงงูออกไปอย่างไร งูจึงจะไม่หวนมากัดเอา เพราะฉะนั้น เมื่อหาทางที่จะปล่อยงูได้ ก็ชูขึ้นเหนือศีรษะแล้วก็เหวี่ยงงูทิ้งไปเสียให้ไกล ก็เหมือนอย่างความที่วางสังขารได้ ก็มีความเฉย คือความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อน มีความเบาสบาย อันเรียกว่าวางเฉย อันเป็นข้อที่ ๘ เพราะเมื่อเหวี่ยงงูไปพ้นแล้ว ก็แปลว่าวางเฉยในงูนั้นได้ เมื่อวางสังขารได้ ก็แปลว่าวางเฉยในสังขารทั้งหลายได้

จึงมาถึงข้อที่ ๙ ที่เมื่อได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว ก็พิจารณาโดยสมควร กำหนดรู้อริยสัจจ์ ก็คือพิจารณาถึงความรู้เห็นที่ได้มา จนถึงขั้นวางสังขารทั้งหลายลงได้ ได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว กับที่ได้ปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่ในเบื้องต้นว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินมาถูกต้องตามแนวอริยสัจจ์ หรือตามแนวโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางที่ถูกต้อง และที่จะปฏิบัติต่อไปก็เป็นทางที่ถูกต้องแก่โพธิปักขิยธรรมหรือแก่อริยสัจจ์ที่ท่านมีอุปมาเหมือนอย่างว่า มีมหาอมตย์ ๘ คนผู้มีหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดีของพระราชา ได้ถวายข้อวินิจฉัย พระราชาก็ทรงอนุมัติไปตามข้อวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ คนนั้น และข้อที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติไปนั้น ก็สอดคล้องกับหลักของนิติธรรม อันเป็นพระราชนิติหรือกฎหมายของแผ่นดิน แปลว่าพระราชทานอนุมัติไปตามวินิจฉัยของมหาอมตย์ทั้ง ๘ และก็โดยถูกต้องต่อหลักนิติธรรมของบ้านเมืองอีกด้วย นี่ก็เป็นข้อที่ ๙ เรียกว่าปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจจ์ วิปัสสนาญาณทั้ง ๙ นี้เรียกว่าปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิตามความหมัดจด แห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติอันเป็นวิสุทธิข้อที่ ๖

วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก

วิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะคือความรู้ ความเห็น ญาณทัสสนวิสุทธินี้ได้แก่ญาณในอริยมรรค ๔ วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็น ญาณทัสสนะ ความรู้เห็นในอริยมรรค ๔ อันได้แก่ โสดาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และอรหัตมรรค จึงเป็นญาณทัสสนะที่เป็นโลกุตระอันแปลว่าอยู่เหนือ โลก ฉะนั้น วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นวิสุทธิซึ่งเป็นโลกุตระธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลก หรือว่าเป็นโลกุตระวิสุทธิ วิสุทธิที่อยู่เหนือโลก ส่วนวิสุทธิ ๖ ข้อข้างต้น ตั้งแต่ สีลวิสุทธิจนถึงปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นวิสุทธิที่ยังเป็นโลกียธรรม ธรรมะ ที่ยัง เกี่ยวกับโลก หรือเป็นโลกียวิสุทธิ วิสุทธิที่ยังเกี่ยวกับโลกหรือยังเป็นชั้นโลก ฉะนั้น จึงพึงเข้าใจว่าขั้นแห่งธรรมปฏิบัติในพระพุทธศาสนานั้น เบื้องต้นก็ยังเป็นชั้นโลกียะ หรือว่ายังเป็นชั้นโลก อันหมายความว่ายังเป็นขั้นที่กำลังกำจัดกิเลสยังไม่ได้ เรียกว่าชั้นโลก หรือชั้นโลกียธรรม ส่วนขั้นที่กำลังกำจัดกิเลสได้เรียกว่าขั้นโลกุตระธรรมที่แปลว่าพ้นโลก หรือว่าเหนือโลก และแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ คือเป็นชั้น *บุดูชน* ที่แปลว่าคนที่ยังมีกิเลส หนาแน่น “บุดู” แปลว่าหนาหรือมาก ฉะนั้น จึงหมายถึงคนจำนวนมากก็ได้กับชั้น *อริยชน* คือคนที่เป็นอริยะ อันหมายถึงว่ากำจัดกิเลสได้ และคำว่าอริยะนี้ก็ใช้เป็น ชื่อของหมู่คนที่มีความเจริญ ดังที่แสดงไว้ในพุทธประวัติ ว่าในชมพูทวีป ในขั้นแรก ก็เป็นที่อาศัยของหมู่ชนอันไม่มีความเจริญ เรียกว่า *มิลักขะ* หรือว่า *ทัสสยุ* แต่ต่อมา มีชนที่เรียกตัวเองว่า *อริยะ* ได้ยกเข้ามาอาศัยอยู่ และก็ปราบพวกมิลักขะหรือ ทัสสยุ นั้นให้พ่ายแพ้ไป และทำพวกนั้นให้เป็นทาส พระพุทธเจ้าก็ได้ประสูติขึ้นใน หมู่ชนเหล่าอริยะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลสได้สิ้นเชิง และได้ทรง ประกาศพระพุทธศาสนาสั่งสอนธรรมะให้หมู่เวไนยนิกรได้ดวงตาเห็นธรรม และกำจัด กิเลสได้ และก็ได้อีกหมู่ชนที่ยังกำจัดกิเลสไม่ได้ว่าบุดูชน และก็เรียกเหล่าชนที่ กำจัดกิเลสได้ว่าอริยชน แต่คำว่าอริยะนี้ ภาษาสันสกฤตว่าอารยะ ดังที่เราเรียกกัน ในบัดนี้ว่าอารยประเทศ หรือเรียกหลักธรรมที่ปฏิบัติสำหรับชนที่มี ความเจริญหรือ หมู่คนที่มีความเจริญว่าอารยธรรม ก็คือคำว่าอริยะในภาษาบาลีนั่นเอง เป็นคำเดียวกัน

อริยบุคคล

อริยชนนั้นก็มาจากปุถุชนนั่นเอง ในเบื้องต้นก็ยังเป็นปุถุชน และปุถุชนนี้เอง ถ้ายังมีกิเลสหนาแน่นมาก ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมะแม้ในขั้นต้นขั้นต่ำ ก็เรียกว่า อัญญาปุถุชน ปุถุชนที่เป็นอัญญา คือเป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ไม่ใช่หมายความว่าตาบอดหรือตาเน้อบอด แต่หมายความว่าตาใจบอด คือไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นธรรมะแม้ที่เป็นขั้นต้นขั้นต่ำ พุดง่าย ๆ ว่า ไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไร เมื่อปุถุชนผู้ได้ลำดับธรรมะของพระอริยะ คือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้มีศรัทธา ได้มีปัญญา ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ แต่ยังไม่ตัดกิเลสได้ ก็เรียกว่ากัลยาณปุถุชน ปุถุชนที่ติงาม ต่อเมื่อตัดกิเลสได้จึงจะเรียกว่าอริยชน และสำหรับที่ตัดกิเลสได้นี้ก็ยังแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือที่ตัดกิเลสได้บางส่วนกับตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตัดกิเลสได้บางส่วนนั้นก็มี ๓ คือ *โสดาบัน* แปลว่า ผู้ถึงกระแสแห่งธรรม ตัดสังโยชน์ได้ ๓ *สกทาคามี* แปลว่า ผู้มาอีกก็เพียงครั้งเดียว ก็ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่างโสดาบันนั้นแหละ แต่ทำกิเลสให้เบาบางลง คือทำราคะโทสะโมหะให้เบาบางลงยิ่งขึ้นไปอีก *อนาคามี* แปลว่าผู้ไม่มาอีก ที่ท่านแสดงว่า ไปเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและนิพพานในพรหมชั้นนั้น ตัดสังโยชน์ได้ ๕ กับ *อรหันตบุคคล*หรือพระอรหันต์ ตัดสังโยชน์ได้ ๑๐

บุคคล ๔ จำพวกนี้เรียกว่า *อริยบุคคล* ดังที่ได้สวดในบทสังฆคุณว่า *ภควโต สวากสงฺโฆ* หมู่แห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า *ยทิท จตตาริ ปุริสยุดานิ* คือคู่แห่งบุรุษบุคคล ๔ คือบุคคล ๔ คู่ *อฏฺฐ ปุริสบุคฺคลา* นับเรียงตัวก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ บุรุษบุคคล ๔ คู่ก็คือ คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล คู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล คู่ที่ ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคและพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผล นับรายบุคคลก็เป็น ๘ นับเป็นคู่ ก็เป็น ๔ คู่ดังนี้ และท่านผู้ที่ได้บรรลุโสดาปัตติมรรคโสดาปัตติผลแล้วก็เรียกว่า โสดาบัน พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่า สกทาคามีหรือ สกทาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลแล้ว

ก็เรียกว่า อนาคามีหรืออนาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอภิมรรคอรหัตผลแล้ว ก็ชื่อว่าพระอรหันต์หรืออรหันต์บุคคล

โลกุตตรธรรม

อันมรรคผลดังกล่าวกับนิพพานอีกหนึ่ง เรียกว่าโลกุตตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกหรือธรรมะที่พ้นโลก และนิพพานอันเป็นข้อที่ ๙ นี้ ท่านเรียกว่า *อนุปาทาปรินิพพาน* ก็มี คำว่า “อนุปาทาปรินิพพาน” นี้แปลว่า ปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ คือดับกิเลสได้หมดสิ้น อนุปาทา ไม่ยึดมั่น คือไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งสิ้น เรียกว่าอนุปาทาปรินิพพาน แต่เรียกสั้นคำเดียวว่า นิพพาน อันหมายความว่าดับกิเลส แต่ที่เป็นนิพพานอย่างสูงสุดก็คือดับกิเลสได้ทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณาคุณนิพพานที่ท่านใช้ในที่ต่าง ๆ แล้วก็สรุปลงได้ว่าอันมรรคผลที่ตัดกิเลสก็ยังมีแบ่งเป็น ๒ คือ ตัดกิเลสได้บางอย่าง กับตัดกิเลสได้ทั้งหมด นิพพานก็เป็นอย่างเดียวกัน ตัดกิเลสได้บางอย่างก็เป็นนิพพาน ตัดกิเลสได้ทั้งหมดก็เป็นนิพพาน และที่ตัดกิเลสได้ทั้งหมดนี้แหละจึงเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ ได้โดยสิ้นเชิง ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้น โลกุตตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกในพระพุทธรศาสนา นั้น จึงมี ๙ อันได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑

อันมรรคผลนิพพานที่ท่านแสดงไว้ว่ามรรคนั้น เมื่อตั้งเป็นมรรคจิตขั้นก็ดับผลนั้น เมื่อเป็นผลจิตขั้นก็ดับ ส่วนนิพพานนั้นเป็นอมตธรรม ไม่เกิด ไม่ดับ เป็นธรรมะที่บรรลุถึงตามที่ได้เคยอธิบายแล้วว่า นิพพานนั้นตามศัพท์แปลว่า ออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่าเครื่องร้อยรัดนั้นมาจากคำว่าวานะ คือนิพพานนั้น ประกอบขึ้นด้วยศัพท์ว่า นิ แปลว่าออก กับ วานะ แปลว่าเครื่องร้อยรัด หรืออีกอย่างหนึ่งแปลว่า ลูกศร มาประกอบเป็นคำว่านิพพาน ก็แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดหรือว่า ออกจากกิเลสที่เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้น เมื่อดับกิเลสได้ทั้งหมด สภาพจิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด หรือไม่มีลูกศรคือกิเลสเสียบแทงทั้งหมด ถอนลูกศรคือกิเลสเสียบแทงจิตใจทั้งหมดแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่มีทุกข์ด้วยประการทั้งปวงนี้คือนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เป็นนิรามโย

ไม่มีโรคคือกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด เป็นจิตที่มีอนามัยอย่างสมบูรณ์ มีเสรีอย่างสมบูรณ์ คือไม่มีโรคสิ้นเชิง โรคคือกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงให้เจ็บข้ำลำบาก ไม่มีลูกศรเสียบแทงใจให้เป็นทุกข์ทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นดังนี้เป็นสภาพจิตที่เป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิต ซึ่งดำรงอยู่ตลอดไป แต่ว่ามรรคนั้นทำหน้าที่กำจัดกิเลส เมื่อทำหน้าที่กำจัดกิเลสได้แล้วก็สิ้นหน้าที่มรรค ผลนั้นเล่าก็เป็นผลของการกำจัดกิเลส เมื่อเป็นผลขึ้นแล้วก็หมดหน้าที่ เพราะฉะนั้น สภาพนิพพานจึงดำรงอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้น จึงมีเปรียบเทียบว่าเหมือนอย่างการเดินทางไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่น ว่าการเดินทางไปสู่พระปฐมเจดีย์ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์นั้นเป็นที่ไปเพื่อนมัสการ การไปนั้นเป็นมรรค จะไปด้วยรถยนต์ จะไปด้วยรถไฟ หรือจะไปด้วยพาหนะอะไร ตลอดจนถึงเดินไปก็ตาม เป็นการไปที่เทียบได้กับมรรค การถึงพระปฐมเจดีย์เทียบได้กับตัวผล และที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์นั้นก็คือนิพพาน อันการไปนั้นเมื่อไปจนถึงก็สิ้นหน้าที่ของการไป เรียกว่าการไปถึงดับ ก็ถึง ถึงนั้นก็สิ้นหน้าที่เท่าที่ไปถึง เมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่ของผล ผลก็ดับ จึงอยู่แต่ที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์เท่านั้น เพราะฉะนั้น การไปเมื่อถึงก็หมดหน้าที่ของการไป และเมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่ามรรคกับผลนี้เป็นสังฆตธรรม ธรรมะที่มีปัจจัยปรุง เพราะจะต้องปรุงต้องแต่งคือต้องปฏิบัติ ปุถุชนหรือสามัญชนหรือแม้แต่กัลยาณปุถุชนก็ต้องปฏิบัติ เมื่อยกเอาวิสุทธิ ๗ นี้ขึ้นเป็นทางปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ตั้งแต่สี่วิสุทธิเป็นต้นมาจนถึงข้อที่ ๖ คือปฏิบัติหาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งข้อที่ ๖ นี้เมื่อปฏิบัติจนถึงวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือ สัจจानุโลมิกญาณ ปรินิชาเป็นไปตามสมควรแก่การกำหนดรู้ร้อยสัจจ์ ท่านแสดงว่าเป็นวิปัสสนาญาณ ซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของความเป็นปุถุชน คือเมื่อปฏิบัติในสี่วิสุทธิ จิตตวิสุทธิ และจับปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน จับตั้งแต่ ทิฏฐิวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงปฏิบัติหาญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งทุกข้อนี้ คือตั้งแต่ทิฏฐิวิสุทธิมาจนถึงปฏิบัติหาญาณทัสสนวิสุทธิตรวมเป็น ๔ ข้อ นี้คือเป็นการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิปัสสนาโดยตรง และเมื่อปฏิบัติมาจนถึงปฏิบัติหาญาณทัสสนวิสุทธิ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๙ ถึงข้อที่ ๙ คือ สัจจानุโลมิกญาณดังกล่าวมานั้น ก็เป็นอันว่าได้ถึงที่สุดของวิปัสสนาญาณในภูมิของปุถุชน

วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น

เมื่อได้บรรลุถึงชั้นวิปัสสนาญาณที่สุดของภูมิปุถุชนดังนี้แล้ว สืบขึ้นไปจะบรรลุ *โคตรภูญาณ* อันแปลว่าญาณครอบโคตร อันหมายความว่า เป็นญาณที่อยู่ในระหว่าง แห่งภูมิปุถุชนและภูมิอริยชน เทียบได้เท่ากับเส้นขีดคั่นพรมแดนระหว่างประเทศ เมื่อจะก้าวข้ามประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง ก็จะต้องผ่านเส้นขีดคั่นพรมแดนนี้ ฉะนั้นใดก็ดี ความที่จะก้าวข้ามจากภูมิปุถุชนไปสู่อริยชนก็จะผ่านโคตรภูญาณ แปลว่า ญาณครอบโคตรคือครอบระหว่างโคตรของปุถุชนกับโคตรของอริยชน โคตร ก็คือโคตรตระกูลนี้แหละ ใช้ในความหมายถึงความที่จะข้ามไปจากโคตรคือภูมิปุถุชน ไปสูโคตรคือภูมิของอริยชน และท่านแสดงว่าอันที่จริงนั้น โคตรภูญาณนี้เองเท่ากับเป็นที่สูงสุดของภูมิปุถุชนจริง ๆ และวิปัสสนาญาณคือตัวโคตรภูญาณนี้ก็เป็วิปัสสนาญาณนั่นเอง แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่ครอบโคตร เพราะฉะนั้น จึงสูงกว่าวิปัสสนาญาณข้อที่ ๙ คือสังขานโลมิกญาณนั้น และเมื่อได้โคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าได้ก้าวเข้าไปสูโคตรอริยบุคคล จึงบรรลุมัคคญาณ คือวิปัสสนาญาณนั่นเองซึ่งเป็นตัวมรรค กำจัดกิเลสได้บางส่วนจนถึงสิ้นเชิง และเมื่อได้มัคคญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวมรรคกำจัดกิเลสได้ ก็ได้ผลญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวผล และต่อจากนั้นก็ได *ปัจจเวกชนญาณ* คือญาณที่พิจารณารู้ว่ากำจัดกิเลสอะไรได้แล้ว และจะต้องกำจัดกิเลสอะไรต่อไป หรือว่ากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือเมื่อได้มัคคญาณผลญาณที่เป็นขั้นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรคอนาคามีผล อรหัตมรรค อรหัตผล หากได้มรรคผล ๓ ข้างต้น ปัจจเวกชนญาณ ก็พิจารณากิเลสที่ละได้แล้ว และกิเลสที่จะละต่อไป เพราะว่ามีมรรคผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นละกิเลสได้บางส่วนแล้ว และจะต้องละต่อไป แต่ว่า เมื่อได้อรหัตมรรคอรหัตผลแล้ว ปัจจเวกชนญาณก็พิจารณากิเลสที่ละไปแล้วทั้งหมด

มัคคญาณ ผลญาณ ปัจจเวกชนญาณ ทั้ง ๓ นี้เป็นโลกุตตระ ก็นับรวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ *ญาณทัสสนวิสุทธิ* ความหมดจดแห่งความรู้ความเห็น เพราะฉะนั้น ญาณทัสสนวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ เมื่อจะกล่าวรวมทั้งหมด ก็นับตั้งแต่โคตรภูญาณ

มัตถกณฺณ ผลญฺณ และปัจจเวกขณญฺณ เป็น ๔ ญฺณทั้ง ๔ นี้รวมเข้าในวิสุทฺธิข้อที่ ๗ ญฺณทสฺสนวิสุทฺธิ และท่านได้แสดงวิปัสสนาญฺณทั้งหมด คือ นับจากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้รวมเป็นญฺณ ๑๖ ชั้น กล่าวคือทิวฺฐวิสุทฺธิ ความหมจดจแห่งความเห็นเป็นวิปัสสนาญฺณข้อแรก เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า นามรูปวตฺถถานญฺณ ญฺณเป็นเครื่องกำหนดนามรูป กังขาวิตรณวิสุทฺธิ ความหมจดจแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ปัจจยปริคคหณญฺณ หรือ ปัจจยปริคคหญฺณ ญฺณเป็นเครื่องกำหนดรู้เหตุปัจจัย ก็มาถึงมัตถกมัตถกญฺณทสฺสนวิสุทฺธิ ความหมจดจแห่งความรู้ความเห็นว่าเป็นทางหรือมิใช่ทาง ก็เรียกว่า มัตถกมัตถกญฺณ หรือ สัมมสนญฺณ ญฺณที่เป็นเครื่องพิจารณาให้รู้ว่าทางหรือมิใช่ทางนี้รวมเป็น ๓ กับปฏฺิพทาญฺณทสฺสนวิสุทฺธิ ความหมจดจแห่งความรู้ความเห็นในปฏฺิพทาเป็นทางปฏิบัติ อันได้แก่วิปัสสนาญฺณ ๙ ๙ กับ ๓ ก็รวมเป็น ๑๒ และมาถึงวิสุทฺธิข้อที่ ๗ ก็ได้ญฺณ ๔ ข้อ คือโคตรกญฺณ มัตถกญฺณ ผลญฺณ ปัจจเวกขณญฺณอีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๖ ก็ได้แก่ญฺณ ๑๖ ก็เป็นวิปัสสนาญฺณทั้งหมด แต่ว่าในวิสุทฺธิข้อ ๗ นี้ท่านมักจะยกแสดงเพียงมัตถกญฺณ ว่าได้แก่ญฺณทสฺสนวิสุทฺธิ อันที่จริงนั้นก็รวมเข้าทั้ง ๔ นั้นแหละ คือโคตรกญฺณ มัตถกญฺณ ผลญฺณ และปัจจเวกขณญฺณ เพราะฉะนั้น ก็เป็นอันว่าวิสุทฺธิ ๕ ข้อข้างหลัง ตั้งแต่ทิวฺฐวิสุทฺธิ จนถึงญฺณทสฺสนวิสุทฺธินี้เป็นตัววิปัสสนาญฺณทั้งหมด

และท่านได้มีแสดงเป็นอุปมาไว้ถึงญฺณที่กล่าวในชั้นสูงข้างหลังนี้ ว่าเหมือนอย่างว่าเจ้าของเรือนบริโภคในเวลาเย็น ก็ขึ้นสู่ที่นอนแล้วนอนหลับไป เรือนก็ถูกไฟไหม้ขึ้นมา เจ้าของเรือนตื่นขึ้นเห็นไฟไหม้เรือนก็กลัว จึงได้คิดอยู่ว่าทำอะไรจึงจะออกไปได้ไม่ต้องถูกไฟไหม้ เห็นทางแล้วก็รีบหนีออกไป ก็ไปยืนอยู่ที่ที่พ้นไฟโดยเร็ว การที่มีความยึดถืออยู่ในชั้น ๕ ของปุถุชนทั้งหลายว่าตัวเราของเรา ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนที่บริโภคแล้ว ก็ขึ้นไปสู่ที่นอนและก็หลับไป การที่ได้มีญฺณโดยที่ปฏิบัติทางปฏิบัติที่ชอบ ได้เห็นไตรลักษณ์ ได้ญฺณ คือความหยั่งรู้ปรากฏว่าชั้น ๕ เป็นของน่ากลัวก็เหมือนอย่างเวลาที่เจ้าของเรือนตื่นขึ้นมาเห็นไฟกำลังไหม้เรือนก็กลัว ญฺณที่ทำให้ใครจะพ้นออกไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือน ใครที่จะออกไปจากเรือน

ที่ไฟไหม้ ก็มองเห็นทางที่ออกสัจจานุโลมิกฎญาณ คือญาณ ที่อนุโลมแก้สัมมาปฏิบัติที่ปฏิบัติมาแล้ว และแก้อริยสัจจ์หรือโพธิปักขิยธรรมที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรือนเห็นทางที่จะหนีออกจากเรือนที่ไฟไหม้ โศตรกฎญาณ ก็เหมือนอย่างการที่เจ้าของเรือนที่ไฟไหม้นั้นออกไปจากเรือนที่ไฟไหม้ได้มคคญาณ ก็เหมือนอย่างการที่ออกไปได้โดยเร็ว ผลญาณก็เหมือนการที่ออกมาได้แล้วและยืนอยู่ในที่ที่ปลอดภัย ท่านเปรียบไว้อย่างนี้

โลกุตตรธรรมเป็นธรรมะที่บรรลุถึงได้

คราวนี้ก็ใครจะได้กล่าวว่าการที่กล่าวถึงโลกุตตรธรรม หรือกล่าวถึงอริยบุคคลนั้นก็ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นธรรมะที่สุดเอี่ยม เมื่อเป็นปุถุชนหรือเป็นสามัญชนก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่อันที่จริงนั้นความเข้าใจดังนั้นไม่ถูก เพราะว่าการที่จะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอริยบุคคล บรรลุถึงโลกุตตรธรรมได้ ก็ต้องปฏิบัติมาตั้งแต่ในชั้นธรรมปฏิบัติ ที่ยังอยู่ในชั้นโลกหรือสำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้แสดงวิสุทธิ ๗ นี้มาตั้งแต่ในข้อ ๑ คือตั้งแต่ในข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นี้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามัญชนหรือปุถุชนทั้งนั้น และเมื่อได้ปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับแล้ว ก็จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคล หรือก้าวขึ้นสู่โลกุตตรธรรมได้เอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงถึงโคตรกฎญาณ ก็แปลว่าต้องก้าวขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือนอย่างจะก้าวจากเขตประเทศหนึ่ง ไปอีกประเทศหนึ่งก็ต้องเดินไปโดยลำดับ เมื่อถึงเส้นกั้นเขตแดนอันเป็นโคตรกฎญาณ ก็เป็นอันว่าก้าวข้ามเส้นนี้แล้ว ก็ไปสู่อริยภูมิ ไปสู่โลกุตตรธรรมได้โดยลำดับ ก็เป็นขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง รวมความเข้าแล้ว เวไนยชนคือชนที่พระพุทธเจ้าทรงแนะนำได้ ก็พึงปฏิบัติได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเปรียบวิสุทธิ ๗ นี้ไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่าเหมือนอย่างเป็นรถ ๗ ผลัด คือมาจากรถวินิตสูตร ที่พระสารีบุตรเถระได้สนทนากับพระปุลณณมันตานีบุตร พระสารีบุตรได้ถามท่านพระปุลณณมันตานีบุตร ว่าท่านประพาศิพรหมจรรย์เพื่อสืลวิสุทธิหรือ ท่านพระปุลณณมันตานีบุตรก็ตอบว่าไม่ใช่ พระสารีบุตรก็ถามไปที่ละข้อว่าเพื่อจิตตวิสุทธิหรือเป็นต้น ไปจนถึง

ข้อญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าท่านปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ คราวนี้ท่านพระสารีบุตรก็ถามอีก ว่าท่านปฏิบัติเว้นไปจากหรือนอกไปจากวิสุทธิทั้ง ๗ นี้หรือ ท่านพระปุณณะ ก็ตอบว่าไม่ใช่อีกเหมือนกัน ท่านพระสารีบุตรก็ถาม ต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้นท่านปฏิบัติพรหมจรรย์นี้เพื่ออะไร ท่านพระปุณณะก็ตอบว่าเพื่อ อนุपाทาปรินิพพาน คือเพื่อความดับกิเลสโดยรอบคือสิ้นเชิงทั้งหมด ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อท่านถามว่าท่านปฏิบัติ เพื่อสืลวิสุทธิหรือก็ตอบว่าไม่ใช่ เมื่อถามไปทุกข้อ ทั้ง ๗ ข้อ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ และ เมื่อท่านถามอีกว่าท่านปฏิบัตินอกไปจากหรือเว้นจากวิสุทธิ ๗ นี้หรือ ท่านก็บอกว่า ไม่ใช่อีก ท่านอธิบายอย่างไร ท่านพระปุณณมณตานีบุตรก็ตอบว่าคือการปฏิบัติ พรหมจรรย์นี้มิใช่ยุติลงแค่วิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น แต่เพื่อให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไป จนถึงอนุพาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และที่ท่านตอบว่าท่านปฏิบัติไม่นอกไปจากทั้ง ๗ ข้อนี้ ก็หมายความว่าท่านก็ต้องปฏิบัติอยู่ในทั้ง ๗ ข้อนี้โดยลำดับนั่นเอง แต่ว่าไม่ใช่ พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าเพื่อให้บรรลุอนุพาทาปรินิพพานเป็นที่สุด และถ้าหากว่าท่าน ตอบว่าไม่ใช่แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ต้องปฏิบัติกัน เมื่อไม่ต้องปฏิบัติกันแล้วใคร ๆ ก็บรรลุ อนุพาทาปรินิพพานกันได้ แต่ว่าไม่ใช่เช่นนั้น ต้องปฏิบัติ แต่ว่าไม่ใช่ยุติลงเพียงข้อใด ข้อหนึ่งเพียงเท่านั้น คือไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าต้องให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึง อนุพาทาปรินิพพานเป็นที่สุด จึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างการเดินทางด้วยรถ ๗ ผลัดของ พระเจ้ากรุงสวตถี คือเมื่อพระเจ้ากรุงสวตถี จะเสด็จจากกรุงสวตถีไปสู่เมืองสาเกต โดยรถม้าพระที่นั่ง ก็จะต้องเปลี่ยนกันถึง ๗ ผลัด คราวนี้เมื่อเสด็จ โดยรถม้าพระที่นั่ง ผลัดที่ ๑ ไปจนถึงผลัดที่ ๒ ก็ขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๒ ก็เรื่อย ๆ ไปดังนี้จนถึงผลัด ที่ ๗ ก็เสด็จขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลัดที่ ๗ ก็ไปถึงประตูเมืองสาเกต ก็ลงจากรถม้า พระที่นั่งเข้าสู่เมืองสาเกตฉันทใดก็ดี การปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติไป ทั้ง ๗ ข้อโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๗ ก็จจะบรรลุต่อไปถึงอนุพาทาปรินิพพานอันเป็นข้อ ที่สุดของพรหมจรรย์ ท่านสอนไว้ดังนี้

เพราะฉะนั้น ในพรราชอาณาจักรนี้ได้สอนลักษณะพระพุทธานามโดยลำดับ จนถึง วิสุทธิ ๗ ก็เป็นการที่กล่าวลักษณะของพระพุทธานามในด้านสรุปเข้าไป

ไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา อันศีลสิกขานั้นก็ได้แก่การปฏิบัติ
ทำศีลให้บริสุทธิ์เป็น สีลวิสุทธิ จิตตสิกขา ก็เป็นการปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์เป็น
จิตตวิสุทธิ ปัญญาสิกขานั้น ก็ได้แก่ตัววิปัสสนาปัญญาอันได้แก่วิสุทธิอีก ๕ ตั้งแต่
ทิวฐีวิสุทธิ จนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ก็เป็นอันว่าหลักปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติ
จิตตภาวนา จะเป็นเครื่องอบรมจิต ทำจิตนี้ให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้ามา
ทำจิตให้เศร้าหมองไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ถึงจิตตภาวนาว่า “จิตนี้เป็น
ธรรมชาติ ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่
จรเข้ามา อันทำจิตให้เศร้าหมอง จิตนี้บริสุทธิ์หมดจดหลุดพ้นได้จากอุปกิเลส พระองค์
ตรัสอธิบายสาวกผู้ได้สดับแล้วว่า เป็นผู้มึจิตตภาวนา”

คำสั่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖
ที่ ๔/๒๕๕๖

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี
สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

.....

ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๑๙๙/๒๕๕๕ ลงวันที่ ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๕ เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ และคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี ที่ ๔๓/๒๕๕๖ ลงวันที่ ๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๕๖ เรื่อง แต่งตั้งที่ปรึกษาและกรรมการรองประธานกรรมการ และกรรมการ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ เพิ่มเติมซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ มีอำนาจหน้าที่ในการแต่งตั้งคณะกรรมการ คณะอนุกรรมการ หรือคณะทำงานฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร นั้น

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษาสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ ในคราวประชุมครั้งที่ ๑/๒๕๕๖ เมื่อวันที่ ๒๙ มีนาคม ๒๕๕๖ ได้มีมติให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและสมพระเกียรติ

ดังนั้น อาศัยอำนาจหน้าที่ตามคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรี และมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ ดังกล่าว จึงให้แต่งตั้งคณะกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุ งานฉลองพระชันษา ๑๐๐ ปี สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖ โดยมีองค์ประกอบและอำนาจหน้าที่ดังนี้

๑. องค์ประกอบ

๑.๑	รัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรม	ประธานกรรมการ
๑.๒	ปลัดกระทรวงวัฒนธรรม	รองประธานกรรมการ
๑.๓	ปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ

๑.๔	ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ	กรรมการ
๑.๕	อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์	กรรมการ
๑.๖	ผู้อำนวยการสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักงานปลัดสำนักนายกรัฐมนตรี	กรรมการ
๑.๗	นางสายไหม จบกมลศึก	กรรมการ
๑.๘	นางสาวทรงสรรค์ นิลกำแหง	กรรมการ
๑.๙	นายประสพโชค อ่อนกอ	กรรมการ
๑.๑๐	ผู้แทนวัดบวรนิเวศวิหาร	กรรมการ
๑.๑๑	อธิบดีกรมศิลปากร	กรรมการ และเลขานุการ
๑.๑๒	ผู้อำนวยการสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ
๑.๑๓	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร	กรรมการ และผู้ช่วยเลขานุการ

๒. อำนาจหน้าที่

- ๒.๑ ดำเนินการจัดทำหนังสือที่ระลึกและจดหมายเหตุให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย
- ๒.๒ กำหนดหลักเกณฑ์และพิจารณาถ่วงถ่วงหนังสือที่ระลึกของหน่วยงานที่เสนอขอร่วมจัดทำ
- ๒.๓ แต่งตั้งคณะอนุกรรมการหรือคณะทำงานเพื่อช่วยเหลือการปฏิบัติงานตามที่เห็นสมควร
- ๒.๔ รายงานผลการดำเนินงานให้คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฯ เพื่อทราบ
- ๒.๕ ดำเนินการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้ ตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๖

(นางสาวยงลักษณ์ ชินวัตร)

นายกรัฐมนตรี

ประธานกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองพระชันษา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๐๐ ปี ๓ ตุลาคม ๒๕๕๖

